ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ ಮತ್ತು ಲೋಚನ ಸಾರ

ಡಾ. ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ

ಜನಪ್ರಿಯ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ

ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ ಮತ್ತು ಲೋಚನಸಾರ

ಡಾ: ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ
ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ
ಬೆಂಗಳೂರು

KANNADA DHWANYALOKA MATTHU
LOCHANASARA - A Kannada Translation of DHWANYALOKA
and LOCHANA by Dr K Krishna Murthy and Published by
I M Vittala Murthy, Director, Directorate of Kannada & Culture
14/3A Nrupathunga Road, Bangalore 560 002

Pp xxxiv + 272

ಬೆಲೆ ರೂ. 18/–

ಮುದ್ರಣ: ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಮುದ್ರಣಾಲಯ
ಬೆಂಗಳೂರು

ಅರಿಕೆ

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಓದುವ ಸಹೃದಯರು ಸಾಕಷ್ಟಿಲ್ಲವೆಂಬ ಕೊರಗು ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕೋದ್ಯಮವನ್ನು ಯಾವತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಕಾಡುತ್ತಿರುವ ಸಂಗತಿ. ಇತ್ತೀಚೆಗಂತೂ ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ಏರುತ್ತಿರುವ ಕಾಗದದ ಬೆಲೆ ಹಾಗೂ ಮುದ್ರಣ ವೆಚ್ಚಗಳಿಂದಾಗಿ, ಪುಸ್ತಕದ ಬೆಲೆಯೂ ಒಂದು ಹೊರೆಯಾಗಿ, ಎಂಥ ಪುಸ್ತಕಪ್ರೇಮಿಗಳೂ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು ಹಿಂಜರಿಯುವಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಆಯ್ದು ಮುದ್ರಿಸಿ, ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಕಡಿಮೆ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕಪ್ರೇಮಿಗಳಿಗೆ ತಲುಪಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೊಂದು ರೂಪುಗೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ, ಅದು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕೋದ್ಯಮ ಹಾಗೂ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಸಂವರ್ಧನಗೊಳಿಸುವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಸ್ತವದ ಸಂಗತಿ ಎಂದರೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವು, ಈಗಾಗಲೇ ಹಲವು ಸಲ ಈ ಬಗೆಯ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಆದರ ಮೌಲಿಕತೆಯನ್ನು ಮನದಟ್ಟು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದೆ ಎನ್ನುವುದು. ಹಿಂದೆ ಕನ್ನಡ–ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರಸಾರ ಯೋಜನೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತ, ಜೈಮಿನಿಭಾರತ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಜನಪ್ರಿಯ ಕೃತಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಕಡಿಮೆ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ತಲುಪಿದವೆಂಬುದನ್ನು ನೆನೆಯಬಹುದು. ಅನಂತರ ವಿಶ್ವ ಕನ್ನಡ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಂಗವಾಗಿ, 1982ರಲ್ಲಿ ಒಂದುನೂರಾ ಹದಿನೇಳು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು, 1985ರಲ್ಲಿ ಐವತ್ತು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಈಚೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಮೌಲಿಕವಾದ ಹಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವು ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಜನಕ್ಕೆ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಂದ ದೊರೆತ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ಹಾಗೂ ಬೇಡಿಕೆಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ, ಇದೀಗ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರವು ಪುಸ್ತಕೋದ್ಯಮವನ್ನು ಜನಪರವಾಗಿ ಮತ್ತು ದೃಢವಾಗಿ ಬೆಳೆಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ 'ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ' ಎಂಬ ದೀರ್ಘಕಾಲಿಕ ಯೋಜನೆಯೊಂದನ್ನು ರೂಪಿಸಲು ಮುಂದಾಗಿದೆ.

ಲೇಖಕ–ಪ್ರಕಾಶಕ–ಓದುಗರ ನಡುವೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಾಢ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾ, ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿಯನ್ನೂ, ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನೂ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುತ್ತಾ, ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಓದುಗರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಭಾರವಾಗದ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವಂಥ ಸ್ಥಾಯೀ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೊಂದನ್ನು ರೂಢಿಸುವುದು ಈ ಯೋಜನೆಯ ಗುರಿಯಾಗಿದೆ.

ಈ ಪ್ರಾಧಿಕಾರವು ಮೂಲತಃ ಒಂದು ಸ್ವಾಯತ್ತ ಮಂಡಳಿಯಂತೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೊದಲ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರವು ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವನ್ನು ನೀಡುವುದು ಅಗತ್ಯವಾದರೂ, ಕ್ರಮಕ್ರಮೇಣ ಅದು ತನ್ನ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹಾಗೂ ಗಳಿಕೆಯ ಮೇಲೆ, ಕೇವಲ ವ್ಯಾಪಾರಬುದ್ಧಿಗೆ ಮೀರಿದ ನಿಲುವಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಈ ಬಗೆಯ ಆಶಯಗಳಿಂದ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವು 'ಜನಪ್ರಿಯ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ'ಯ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ, ಕನ್ನಡದ ಕೆಲವು ಒಳ್ಳೆಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಆಯ್ದು ಪುನರ್‌ಮುದ್ರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಿದೆ. ಈ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಆಯ್ಕೆ ಸಮಿತಿಯ ಸೂಚನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಓದುಗರು ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆಂದು ನಾವು ಭಾವಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಈ 'ಜನಪ್ರಿಯ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ'ಯ ಆಯ್ಕೆ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾದ ಡಾ: ಹಾ. ಮಾ. ನಾಯಕ, ಡಾ:ಜಿ. ಎಸ್. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ, ಪ್ರೊ: ಕೀರ್ತಿನಾಥ ಕುರ್ತಕೋಟಿ, ಡಾ: ಗಿರಡ್ಡಿ ಗೋವಿಂದರಾಜ, ಶ್ರೀ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರ ತೇಜಸ್ವಿ, ಡಾ: ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರ, ಡಾ: ರಾಜೀವ ತಾರಾನಾಥ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ ಅವರಿಗೆ, ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ನಿಗದಿತ ಅವಧಿಯೊಳಗೆ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಎಲ್ಲ ಮುದ್ರಕರಿಗೆ, ರಕ್ಷಾಪುಟದ ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಕಲಾವಿದ ಶ್ರೀ ಟಿ. ಸು. ಕೃಷ್ಣಶೆಟ್ಟಿಯವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಈ ಯೋಜನೆಗೆ ಮುಕ್ತ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಂಜೂರಾತಿ ನೀಡಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ನಾನು ಆಭಾರಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ.

29.3.1990
ಬೆಂಗಳೂರು

ಐ.ಎಂ. ವಿಠ್ಠಲಮೂರ್ತಿ
ನಿರ್ದೇಶಕರು

ಅರ್ಪಣೆ

ಶಿಷ್ಯವಾತ್ಸಲ್ಯಪ್ರಪೂರ್ಣರೂ ಗುರುವರ್ಯರೂ
ಆದ

ಡಾ. ಎ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಎಂ.ಎ., ಡಿ.ಲಿಟ್., ಅವರ ಪದತಲದಲ್ಲಿ

ಇದೆಕೊಳ್ ಸಂಸ್ಕೃತನಾಟಕಪ್ರಕರಣಂ ಮಕ್ಕಳ್ಗಿದೋ ಭಾರತಂ
ಬದುಕಲ್ ಕಲ್ತೊಡೆ ದೊಡ್ಡವರ್ಗೆ ವಚನೋಪಾತ್ತಂ ಮಹಾಭಾರತಂ
ಮೊದಲೊಳ್ ಕೈಪಿಡಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಕವಿತಾಸಾರಪ್ರಕಾಶೋಜ್ಜ್ವಲಂ
ಚದುರರ್ಗಿಲ್ಲಿ ಕಥಾಮೃತಂ ಗಡೆನುತಂ ಗ್ರಂಥಂಗಳಂ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ ೧

ನಡೆಯಿಂ ನುಡಿಯಿಂ ಜನಗಳ
ನಡೆಯಂ ನುಡಿಯಂ ಸಮಂತು ಕನ್ನಡನಾಡಂ
ಅಡಿಯಿಡಿಸುತೆ ನಡೆಗಲಿಸಲ್
ಗಡ ನೋಂತರ್ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ್ ಕೃತಕೃತ್ಯರ್ ೨

ಗುರುಗಳ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳ್
ಗರುಡಿಯೊಳಂ ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಾ ಗರುಡಿಯೊಳಂ
ಪರಿಣತರೆನೆ ಮೃದುಹೃದಯರ್
ಸರಿವರ್ಪರ್ ದ್ರೋಣಕಣ್ವರಿಂಗೀ ಯುಗದೊಳ್ ೩

ಪರಮಾಚಾರ್ಯರ ಪದವಿಯ
ನುರುಗೌರವದಿಂದೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಂ
ಗುರುಗಳ್ಗಿತ್ತಾ ಸುದಿನಂ
ಬರೆಯಲ್ ಬಗೆದಂತೆ ಪೂರ್ಣವಾದೀ ಕೃತಿಯಂ ೪

ವರಮೆನಲಾಶೀರ್ವಾದಂ
ಗುರುವರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯಕೋಟಿ ಹೃದಯಸ್ಥಿತರಾ
ಹರುಷದೆ ಬರೆದೀ ರಚನೆಯ
ನಿರಿಸಿರ್ಪಂ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಗುರುಪದತಲದೊಳ್ ೫

ಆರಿಂದೆನ್ನಯ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಕಟನ ಪ್ರಾರಂಭಮಿಂಬಾದುದೋ
ಆರಿಂದಿನ್ನೆಗಮೆನ್ನ ಸರ್ವಲಿಖಿತಂ ಸಾನಂದಮಂಗೀಕೃತಂ
ಆರಿಂದೆನ್ನಯ ಬುದ್ಧಿ ಮುಂಬರಿದುದೋ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದೇದೀಪ್ತಿಯಿಂ
ದೋರಂತೀ ಕೃತಿಯಕ್ಕೆ ಕಾಣ್ಕೆಯವರಾ ಸಂಪೂಜ್ಯ ಪಾದಾಬ್ಜದೊಳ್ ೬

ಮುನ್ನುಡಿ

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಚರಿತ್ರೆ ಸುಮಾರು ೧೫೦೦ ವರ್ಷ ನಡೆದು ಬಂತು. ಈ ದೀರ್ಘಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪ್ರಸ್ಥಾನಗಳು ಹುಟ್ಟಿದುವು. ಆಲಂಕಾರಿಕರು ಕಾವ್ಯಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನಕಾರಣವಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಿ, ರಸ ರೀತಿ ಗುಣ ಅಲಂಕಾರ ವಕ್ರೋಕ್ತಿ ಧ್ವನಿ ಔಚಿತ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನೃಪತುಂಗನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಲಿಂಗರಾಜನವರೆಗೆ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷ ಇವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಹುಟ್ಟಿದುವು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ದಿಂದ ಮೂಲಕೃತಿ ಯಾವುದೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಭಾಷಾಂತರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು, ನನಗೆ ತಿಳಿದಮಟ್ಟಿಗೆ, ಮೊದಲು ಕೈಕೊಂಡವರು ದಿ. ಅಕ್ಕಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು. ಅವರು ೧೯೦೫ರಲ್ಲಿ "ಕನ್ನಡಿಗರಾದ ಅಲಂಕಾರವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅಲಂಕಾರವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೇ ಆದರಲ್ಲಾ" ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಿ 'ಚಂದ್ರಾಲೋಕ'ವನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿದರು. ಅದು 'ಕರ್ಣಾಟಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ'ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಎರಡನೆ ಯದೇ ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರ 'ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'. ಇದು 'ಧ್ವನಿ'ಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ಆ ಪ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಗ್ರಂಥ.

ಒಳ್ಳೆಯ ಭಾಷಾಂತರಕ್ಕೆ ಮೂಲದಷ್ಟೇ ಬೆಲೆ ಇರುತ್ತದೆ; ಅದನ್ನು ಓದುವುದು ಸುಲಭ, ಬರೆಯುವುದು ಕಷ್ಟ; ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮೂಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲರೂ ಓದುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿ ಕೊಡುವ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಉಪಕಾರ ದೊಡ್ಡದು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾರವತ್ತಾಗಿ ರುವ ಒಂದು ಭಾಗ, ಹೀಗೆ ನಾನಾಭಾಷೆಗಳಿಂದ ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳು. ಗ್ರೀಕ್ ಲ್ಯಾಟಿನ್ ಹೀಬ್ರೂ ಅರಬ್ಬಿ ಚೀನಿ ಈ ಭಾಷೆಗಳಿರಲಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಒಂದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೂ, ಅದರ ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಕಾವ್ಯ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹಾಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಗಳಿವೆ; ಅವುಗಳಿಗೆ ಪೀಠಿಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿ ವಿವರಣೆ ವಿಮರ್ಶೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಇಂಥ ಒಂದಾದರೂ ಗ್ರಂಥ, ಉದ್ಗ್ರಂಥ, ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಬಂತಲ್ಲಾ ಎಂದು ಕನ್ನಡದ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಹೆಮ್ಮೆಪಟ್ಟುಕೊಂಡಾರೆಂದು ನಾನು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ. ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರಿಗಿಂತ ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡು ವುದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಯೋಗ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವರು ಈಗ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹಲವರಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಅದು ಪಕ್ಷಪಾತದ ಮಾತೆಂದಾಗಲಿ ಅತ್ಯುಕ್ತಿಯ ಮಾತೆಂದಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಎಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಾನು ನಂಬುತ್ತೇನೆ. ಅವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಂಸ್ಕೃತ

ಕನ್ನಡ ಮೂರರಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಲಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಬೊಂಬಾಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ "ಧ್ವನಿ"ಯ ಮೇಲೆ ವಿದ್ವದುಪನ್ಯಾಸವನ್ನು ಬರೆದುಕೊಟ್ಟು ಪಿಎಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಕಾವ್ಯರಚನಾಶಕ್ತಿ ಆ ವಿದ್ವತ್ತಿಗೆ ಸರಿತೂಗುವಂತಿದೆ, ಬಗೆಬಗೆಯ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ಮೂಲದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವು ಎಷ್ಟು ಸುಲಲಿತವಾಗಿ ಬಂದಿವೆಯೆಂದರೆ, ಅವಷ್ಟನ್ನು ಓದುವುದೇ ಒಂದು ಸಂತೋಷ. ಶಾಸ್ತ್ರಭಾಗವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದೂ ಅಷ್ಟೇ ಆಶ್ಚರ್ಯವುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, (ಉದಾ: ಪುಟ ೧೮೮-೨೦೮). ಒಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ಭಾಷಾಂತರವು ಬಹು ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಓದುವ ಕನ್ನಡಿಗರು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಮೂಲವನ್ನು ತಾವು ಓದಲಿಲ್ಲವಲ್ಲಾ ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರಿಂದ ಆಗಿರುವ ಉಪಕಾರ ಬಹು ದೊಡ್ಡದು. ಇಂದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮುಂದಾದರೂ, ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಹಿರಿಯಸ್ಥಾನ ಮನ್ನಣೆಗಳು ದೊರೆತಾಗ ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಂದಿ ಓದಿ ಗ್ರಹಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಾಲ ಬಂದಾಗ, 'ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದ ಬೆಲೆಯನ್ನು ಜನ ಅರಿತಾರು.

'ಧ್ವನಿ' ಎಂದರೇನು, ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಸ್ಥಾನವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಅವರೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕನ್ನಡ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ಈ ಪುಸ್ತಕದ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ನಾಲ್ಕು ಲೇಖನಗಳೂ* ತುಂಬ ಪ್ರೌಢವಾಗಿದ್ದು ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗ್ರಂಥಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನಾದರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಪರಿಚಯವಂತೂ ಅವುಗಳ ಗ್ರಹಿಕೆಗೆ ಬೇಕೇಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಪುಸ್ತಕದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವು ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಧ್ವನಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಲಾಕ್ಷಣಿಕರು ಮೊದಲಿಂದ ಅರಿತಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದವನು ಆನಂದವರ್ಧನ. ಅವನಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ಪ್ರಾಯಶಃ ಎಲ್ಲರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರು. ಮಹಿಮಭಟ್ಟನು ಅದನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ 'ವ್ಯಕ್ತಿವಿವೇಕ'ವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದನು. ಮಹಿಮಭಟ್ಟನು ತಾರ್ಕಿಕ; ಅವನ ಗ್ರಂಥ ತುಂಬ ಜಟಿಲ; ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಅನೇಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೂ ಅವನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಆಗ್ರಹಗ್ರಸ್ತನಾದರೂ

* ಇವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗ್ರಂಥವಾಗಿ ಅಚ್ಚಾಗುತ್ತಿವೆ.

ಆ ಗ್ರಂಥವು ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕಕ್ಕೆ ಪೂರಕದಂತಿದೆ. ಅದೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಪ್ರೌಢವೂ ಪಾರಿಭಾಷಿಕವೂ ಆದ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರಭಾಗ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ದೊರೆತಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದದ ಸರಣಿ ಅಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಿಚಯವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಶ್ರಮ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಖವೂ ದುಃಖವೂ ಇರುವಂತೆ, ಸೌಂದರ್ಯವೂ ವಿಕಾರವೂ ಇವೆ. ಈ ಸೌಂದರ್ಯವಿಕಾರಗಳು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಜನರ ನಡೆನುಡಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ನುಡಿಯ ಸೌಂದರ್ಯವೇ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಷಯ.

ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಸೌಂದರ್ಯವೆಂಬ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ, ಭೂಷಣವೆಂಬ ಸಂಕುಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಸೌಂದರ್ಯವೇ ನಿಜವಾದ, ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾದ, ಅಲಂಕಾರ. ಸುಂದರವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಬೇರೆ ಭೂಷಣವೇಕೆ? ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನನ್ನು ದೀಪದ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಬೆಳಗಿಸಬೇಕೇ? ಅದು ಚಿನ್ನಕ್ಕೆ ಗಿಲೀಟುಮಾಡುವಂಥ ಕೆಲಸ. ಆದರೂ ಚಿನ್ನಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪವಿಡಬಹುದು, ಕಬ್ಬಿಣಕ್ಕೂ ಹೊಳಪು ಕೊಡಬಹುದು, ಕಲ್ಲನ್ನೂ ನಯಮಾಡಬಹುದು—ಅವಕ್ಕೆ ಇರುವ ಗುಣವನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿಸಬಹುದು. ಹಾಗೇ, ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಮಾತಾವುದು, ಆ ಸೌಂದರ್ಯವೆಲ್ಲಿದೆ, ಅದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು ಹೇಗೆ—ಇವನ್ನೇ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಚಾರಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಮಾತುಗಳು ಒಂದರಂತೆ ಒಂದು ಇರುವುದಿಲ್ಲ; ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ಹಲವು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೂ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ—

(೧) ಶಿವ ಶಂಕರ ರುದ್ರ ಪಶುಪತಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಶ್ರೀಕಂಠ ಈಶ್ವರ ಮೃತ್ಯುಂಜಯ ಮಹಾದೇವ ಕಪಾಲಿ ಕಪರ್ದಿ ಕೃತ್ತಿವಾಸ.

(೨) ಭಾನು ರವಿ ಸೂರ್ಯ ಆದಿತ್ಯ ನೇಸರು ಬಿಸುಗದಿರ.

(೩) ಹೆಣ್ಣು ಹೆಂಗಸು ವೈಯಾರಿ ಸಿಂಗಾರಿ ನಾರಿ ಸ್ತ್ರೀ ಕಾಮಿನಿ ಭಾಮಿನಿ ಮಾನಿನಿ ಪ್ರಮದೆ ವನಿತೆ ಲಲನೆ ವಿಲಾಸಿನಿ ನಿತಂಬಿನಿ ಬಜಾರಿ ಗೈಯಾಳಿ ಗರತಿ.

(೪) ಕಡಿ ಕೆತ್ತು ಕೊಚ್ಚು ಕುಯ್ಯು ಸೀಳು ಕೀಳು ಗೀಳು ಸಿಗಿ ಒಡೆ ತರಿ ತುರಿ ಕವರು ಚಚ್ಚು ಜಜ್ಜು ಕುಟ್ಟು ಬಗಿ ಅರೆ ಹರಿ ಹೋಳುಮಾಡು ತುಂಡುಮಾಡು ಪುಡಿಮಾಡು ಚೂರುಮಾಡು.

(೫) ಇಡು ಹಾಕು ಒಗೆ ಎಸೆ ಬೀರು ಎರಚು ಚೆಲ್ಲು.

ಕೆಲವು ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವು, ಹಾಕಿದಕಡೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳ ಹಾಗೆ, ನಿಶ್ಚೇತನವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವುಗಳಿಗೆ ಜೀವವಿರುವಂತೆ, ಪ್ರಭೆಯಿರುವಂತೆ, ತೋರುತ್ತದೆ. ಆ ಜೀವ ಆ ಪ್ರಭೆ ಮಾತಿನ

ಚೈತನ್ಯದ ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಬೆಂಡುಹೂವಿಗೂ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಹೂವಿಗೂ ಹೇಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೋ ಮರದ ಆನೆಗೂ ಜೀವದ ಆನೆಗೂ ಹೇಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೋ, ಬೆಳಗುವ ಗ್ರಹಕ್ಕೂ ಮಿನುಗುವ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ ಹೇಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೋ, ಹಾಗೆ ಅವಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಸೂರ್ಯನ ಸುತ್ತ ಕಣ್ಣು ಕೋರೈಸುವಷ್ಟು ಪ್ರಭೆಯಿರುತ್ತದೆ; ಸಂಜೆಯ ಸೂರ್ಯ ಒಂದು ಕೆಂಪಿನ ಗುಂಡು. ಶರತ್ಕಾಲದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಚಂದ್ರ ಅಮೃತಕಿರಣಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಸೂಸುತ್ತಾನೆ, ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಮೋಡ ಮುಚ್ಚಿದ ಚಂದ್ರ ಮಂಕು; ಮಂಡಲದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಅದರ ಬೆಳಕಿಲ್ಲ. ಈ ನಡುಹಗಲಿನ ಸೂರ್ಯನೂ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಚಂದ್ರನೂ ಸಂಜೆಯ ಸೂರ್ಯ ಮೋಡದ ಚಂದ್ರ ಇವರಿಗಿಂತ ಹೇಗೆ ಮೇಲೆನ್ನಬಹುದೋ ಹಾಗೇ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತನ್ನೂ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲೆನ್ನಬಹುದು. 'ಯಾವತ್ ಪ್ರತಾಪನಿಧಿರಾಕ್ರಮತೇ ನ ಭಾನು-ರಹ್ನಾಯ ತಾವದರುಣೇನ ತಮೋ ನಿರಸ್ತಮ್' (ರಘುವಂಶ ೫–೭೧) ಎಂಬ ಕಾಳಿದಾಸನ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ: ಇಲ್ಲಿ 'ಭಾನುಃ' ಎಂಬ ಮಾತು 'ಪ್ರತಾಪನಿಧಿ'ಯನ್ನೂ ಅವನ 'ಆಕ್ರಮಣ'ವನ್ನೂ ಹೇಗೆ ಪ್ರತಿಫಲಿಸುತ್ತದೆ! ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಸೂರ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡಬಲ್ಲ ಮತ್ತಾವ ಮಾತು ಮಾಡಬಲ್ಲುದು? ಹಾಗೇ ಅಶ್ವಘೋಷನು ಒಂದು ಕೆರೆಯನ್ನು ಬಿಳಿಯ ಸೀರೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಮಲಗಿರುವ ಪ್ರಮದೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ (ಬುದ್ಧಚರಿತೆ ೪–೪೯) —

ದೀರ್ಘಿಕಾಂ ಪ್ರಾವೃತಾಂ ಪಶ್ಯ ತೀರಜೈಃ ಸಿಂಧುವಾರಕೈಃ।
ಪಾಂಡುರಾಂಶುಕಸಂವೀತಾಂ ಶಯಾನಾಂ ಪ್ರಮದಾಮಿವ॥

ಇಲ್ಲಿ 'ಶಯಾನಾಂ ಪ್ರಮದಾಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಪ್ರಸುಪ್ತಾಂ ವನಿತಾಂ' ಎಂದೋ 'ಪ್ರಸುಪ್ತಾಂ ಲಲನಾಂ' ಎಂದೋ ಹೇಳಬಹುದು, ಛಂದಸ್ಸು ಕೆಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅರ್ಥಪುಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ, ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ, ಎಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ! ವನಿತೆಯೆಂದರೆ ಹೆಂಗಸು, ಅಷ್ಟೇಯೆ; ಲಲನೆಯೆಂದರೆ ಚಂಚಲೆಯಾಗಿ ಬಳಕುತ್ತಿರುವ ಲತಾಂಗಿ, ಪ್ರಮದೆ, ಯೌವನದಿಂದ ಕೊಬ್ಬಿ ರಸರಸವಾಗಿರುವವಳು. ಪ್ರಸುಪ್ತಾಂ ಎಂದರೆ ನಿದ್ದೆ ಹೋಗಿರುವವಳು; ಶಯಾನಾಂ ಎಂದರೆ ಕಾಲು ನೀಡಿಕೊಂಡು, ಆದರೆ ಎಚ್ಚರವಾಗಿ, ಮಲಗಿರುವವಳು. ಹಾಗೇ ದೀರ್ಘಿಕಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವಾಪಿಕಾಂ ಎಂದೋ ಸರಃ ಎಂದೋ ಹೇಳಬಹುದು. ದೀರ್ಘಿಕೆ ನೀಳ, ವಾಪಿ ಆಳ; ಸರಸ್ಸು ಕುರುಚಲನ್ನೋ ಕುಂಟೆಯನ್ನೋ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ. ಅದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ಇದನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಮಾತುಗಳ ಔಚಿತ್ಯ ಧ್ವನಿ ಸ್ವಾರಸ್ಯಗಳು ಅವರವರ ಸಂಸ್ಕಾರಾಭಿರುಚಿಗಳ ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಅಶ್ವ

ಘೋಷ ಕಾಳಿದಾಸರು ಆನಂದವರ್ಧನನಿಗಿಂತ ಐನೂರು ಆರುನೂರು ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದೆ ಇದ್ದವರು ; ಅವರು ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ನಿಯಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬರೆದವರೇ ನಲ್ಲ ; ಅಂಥವರ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ, ಆನಂದವರ್ಧನನು ತನ್ನ ಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದನು.

ವಾಲ್ಮೀಕಿವ್ಯಾಸಮುಖ್ಯಾಶ್ಚ ಯೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತಾಃ ಕವೀಶ್ವರಾಃ ।
ತದಭಿಪ್ರಾಯಬಾಹ್ಯೋಽಯಂ ನಾಸ್ಮಾಭಿರ್ದರ್ಶಿತೋ ನಯಃ ॥ (ಪುಟ ೧೬೮)

ಅವರು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಮಾತುಗಳು 'ಹತ್ತುಕಟ್ಟುವ ಕಡೆ ಒಂದು ಮುತ್ತು ಕಟ್ಟು' ಎಂಬಂತಿರುತ್ತವೆ ; ಕತ್ತಲೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದೀಪ ತಂದಿಟ್ಟಂತಿರುತ್ತವೆ —

ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಶೋಭಿನೈಕೇನ ಭೂಷಣೇನೇವ ಕಾಮಿನೀ ।
ಪದದ್ಯೋತ್ಯೇನ ಸುಕವೇಃ ಧ್ವನಿನಾ ಭಾತಿ ಭಾರತೀ ॥ (ಪುಟ ೧೨೫)

ಒಂದು ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಯನ್ನು ಸಲಾಕಿಯಿಂದ ಹೊಡೆದರೆ 'ಥಡ್' ಎಂದು ಸದ್ದಾಗುತ್ತದೆ ; ಉತ್ತರ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಒಂದು ಲೋಹದ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಅಥವಾ ಕಂಚಿನ, ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಹೊಡೆದರೆ, 'ಠಣ್' ಎಂದು ಸದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಸದ್ದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ ; ಹರಡುತ್ತದೆ, ಅಲೆ ಅಲೆಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ, 'ಅನುರಣನ'ವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ, ಪರ್ವತ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಯುವ ಸಿಡಿಲು ಮಾರ್ದನಿ ಪಡಿಮಾರ್ದನಿಗೊಟ್ಟು ಕುಡಿವರಿದು ಆ ಪ್ರಾಂತವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಗುಡುಗುಡು ಶಬ್ದದಿಂದ ತುಂಬುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುತಃ ಅದು 'ಢಂ !' ಎಂಬ ಒಂದೇ ಏಟು, ಒಂದೇ ಸದ್ದು. ಹೀಗೆ ಸತ್ತ್ವವುಳ್ಳ, ಜೀವವುಳ್ಳ, ಒಂದು ಮಾತೂ ಹತ್ತು ಮಾತಿನ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತದೆ ; ಮಾತನಾಡಿ ಆಗದ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತದೆ ; ಇದು 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಮಹತ್ವ. ಈ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾತಿನ 'ಜೀವ' ವೆಂದಾದರೂ ಕರೆಯಬಹುದು', 'ಆತ್ಮ'ವೆಂದಾದರೂ ಕರೆಯಬಹುದು, 'ಪ್ರಭೆ' ಎಂದಾದರೂ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಧ್ವನಿಯು ಮಾತಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಾದರೂ ಇರಬಹುದು, ಮಾತುಗಳು ಸೇರಿ ಆದ ವಾಕ್ಯ, ಪ್ರಬಂಧ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದರೂ ಇರಬಹುದು :—

ಸುಪ್‌ತಿಙ್‌ವಚನಸಂಬಂಧೈಃ ತಥಾ ಕಾರಕಶಕ್ತಿಭಿಃ ।
ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸೈಶ್ಚ ದ್ಯೋತ್ಯೋಽಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಃ ಕ್ವಚಿತ್ ॥ (ಪುಟ ೧೫೪)
ಯಸ್ತ್ವಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯೋ ಧ್ವನಿವರ್ಣಪದಾದಿಷು ।
ವಾಕ್ಯೇ ಸಂಘಟನಾಯಾಂ ಚ ಸ ಪ್ರಬಂಧೇಽಪಿ ದೀಪ್ಯತೇ ॥ (ಪುಟ ೧೨೫)

'ಬೆಳಗಾಯಿತು' 'ಸಂಜೆಯಾಯಿತು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ

ಬಗೆಬಗೆಯ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವೆಲ್ಲಾ ಧ್ವನಿತಾರ್ಥವೇ. ಅದು ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾಗಿರಬಹುದು, ಸಂದರ್ಭ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದಿರಬಹುದು, ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಬಗೆಯಿಂದ (ಕಾಕು) ಬಂದಿರಬಹುದು. ರಾಮ ರಾವಣ ಅವನು ನಾನು—ಇಂಥ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕರಣವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ಅರ್ಥ ಬಂದು ತುಂಬುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣ ಭಾರತಗಳಿಗೆ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ರಸಭಾವಗಳೇ ಬೇರೆ, ವಾಚ್ಯವಾದ ರಸಭಾವಗಳೇ ಬೇರೆ.

ಹೀಗೆ ಕಾವ್ಯದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವ 'ಧ್ವನಿ'ಯನ್ನು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಬಿಡಿಸಿ, ತೋರಿಸಿ, ಅದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದ ಮೇಲೆ ಕಾವ್ಯದ ಯೋಗ್ಯತೆಯು ಹೆಚ್ಚುಕಡಮೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದನು: ಅದೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು ಉತ್ತಮಕಾವ್ಯ, ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು ಮಧ್ಯಮಕಾವ್ಯ, ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಇರುವುದು—'ದುಷ್ಕರ'ಕಾವ್ಯಗಳು—ಅಧಮಕಾವ್ಯ, (ಪುಟ ೨೨೫-೨೬). ಅಧಮ ಕಾವ್ಯವೂ ಕಾವ್ಯವೇ; ಏಕೆಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿರುತ್ತವೆ; ಚಮತ್ಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು 'ಚಿತ್ರ' ಕಾವ್ಯ; ರೇಖಾಚಿತ್ರದಂತೆ ಅದೂ ಚಿತ್ರ; ಕಥೆಯ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ ಚಿತ್ರದಂತೆ ರಸಭಾವವ್ಯಂಜಕವಾದ ಕಲಾಕೃತಿಯಲ್ಲ. ಆದರೂ "ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯವೆಂಬುದು 'ಧ್ವನಿ'ಯೊಂದೇ ಎಂಬುದು ತತ್ತ್ವ." (ಪುಟ ೨೨೯)

ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕವಿಯು ಔಚಿತ್ಯವರಿತು ಇಂಥ ಪದಗಳನ್ನು ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯಕಟ್ಟಿದರೆ ಅದು ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಔಚಿತ್ಯವೇ 'ಪರಮರಹಸ್ಯ'—

ಪ್ರಸಿದ್ಧೌಚಿತ್ಯಬಂಧಸ್ತು ರಸಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ಪರಾ ॥ (ಪುಟ ೧೪೭)

ಭರತನು 'ವಿಭಾವಾನುಭಾವ ವ್ಯಭಿಚಾರಿ ಸಂಯೋಗಾದ್ರಸನಿಷ್ಪತ್ತಿಃ' ಎಂದು ರಸಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಹೊರಟ ಆಲಂಕಾರಿಕರು ರಸವನ್ನುಳಿದು ಮಿಕ್ಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು—ರೀತಿ ಗುಣ ಅಲಂಕಾರ ವಕ್ರೋಕ್ತಿ—ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ರಸವು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ಅದು ರಂಗದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ನೋಟ ಮುಗುಳುನಗೆ ಸನ್ನೆ ಮುಂತಾದ ಅಭಿನಯದ ಮೂಲಕ ವ್ಯಕ್ತವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂಬ ಭಾವವಿದ್ದದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ರಸವಿದ್ದರೆ ಅದು ರಸವದಲಂಕಾರವಾಗಲಿ, ಕಾಂತಿ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಾಗಲಿ ಎಂದರು. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ, ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ

ರಸಧ್ವನಿಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ರಸವು 'ವ್ಯಕ್ತ'ವಾಗ ಬಹುದೋ ಹಾಗೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಬಹುದು. "ರಸಾನು ಗುಣವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಸೊಗಸು" ಬರುತ್ತದೆ (ಪುಟ ೧೯೫) ಎಂದು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಧೈರ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಅದರ ಸತ್ಯವನ್ನರಿತು ವಿಶ್ವನಾಥನ ಕಾಲಕ್ಕೆ (೧೪ ನೆಯ ಶತ) 'ವಾಕ್ಯಂ ರಸಾತ್ಮಕಂ ಕಾವ್ಯಂ' ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ರಸವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಒಪ್ಪಲು ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕೃತಿ ದಾರಿಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು.

ಆನಂದವರ್ಧನನು ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಹೊರಟರೂ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ, ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ವಿವೇಚನೆ, ಅವುಗಳ ಉತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳು, ಔಚಿತ್ಯಾನೌಚಿತ್ಯಗಳು, ವಿರೋಧಾವಿರೋಧಗಳು, ಶಾಂತರಸ ಉಂಟೇ ಇಲ್ಲವೇ, ಶೃಂಗಾರವು ಏಕೆ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯ, ಗುಣ ರೀತಿ ಅಲಂಕಾರ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸ್ಥಾನವೇನು, ಕವಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಎಷ್ಟುಮಟ್ಟಿನದು, ಯಾವುದು ಅನ್ಯಕೃತಿಯ ಛಾಯೆ, ಯಾವುದು ಚೌರ್ಯ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೂ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ 'ಪ್ರತಿಭೆ'ಯನ್ನು ಇಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವವನು ಈತನೊಬ್ಬನೇ. "ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ಬಗೆಯ ಕವಿಪರಂಪರೆಯು ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದಾದರೂ ಕಾಳಿದಾಸನೇ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಕವಿಗಳು" ಎಲ್ಲೋ ಇಬ್ಬರು ಮೂವರು—ಅಥವಾ ಐದಾರು ಜನ—ಎಂದು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿ ವ್ಯಾಸ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕಾಳಿದಾಸರ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಮನಸಾರ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಆಲಂಕಾರಿಕನೂ ಆನಂದವರ್ಧನನೊಬ್ಬನೇ. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಉದ್ಯೋತವೆಲ್ಲಾ ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯೇ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತ ರಾಮಾಯಣಗಳಿಂದ ತೆಗೆದ ಘನವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ, 'ಧ್ವನಿ' ಎಂದು ತೀರ ಸಾಧಾರಣವಾದ, ಅಶ್ಲೀಲವೆಂದು ತೋರುವ, ಬಿಡಿ ಪ್ರಾಕೃತಪದ್ಯಗಳೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಕೊಟ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಮನ್ನಣೆಯಿತ್ತು; ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೂ ಪಕ್ಷಪಾತವಿತ್ತು; ಅದನ್ನು ಅವನು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. (ಪುಟ ೧೮೫)

ಶೃಂಗಾರೀ ಚೇತ್ ಕವಿಃ ಕಾವ್ಯೇ ಜಾತಂ ರಸಮಯಂ ಜಗತ್ ॥ (ಪುಟ ೨೨೮)
ಶೃಂಗಾರ ಏವ ಮಧುರಃ ಪರಃ ಪ್ರಹ್ಲಾದನೋ ರಸಃ ॥ (ಪುಟ ೭೦)

ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಯೋಚಿಸಲೂ ಬರೆಯಲೂ ಪ್ರಯತ್ನಪಡಿ, ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಾಳೆ–ಎಂದು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಕವಿಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದನು. ಇದು ನಿಜ. ಅವನೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಅವನಿಗೆ ಒಲಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಅವನು ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಣಿದು, ತಾನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವ ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವವು 'ಸಮಾಮ್ನಾತ ಪೂರ್ವ'ವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಅವನ ಧೀರ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ನೂತನ ಸೃಷ್ಟಿಗೇನೂ ಕಡಮೆಯದಲ್ಲ; ಅವನ ಉಪಜ್ಞತೆಗೆ ಏನೂ ಕುಂದಿಲ್ಲ; ಅಂಥ ಪ್ರತಿಭಾವಂತನಾದ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಹುಟ್ಟಲಿಲ್ಲ.

ಈ ಸತ್ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವ ಪರಿಪಕ್ವಬುದ್ಧಿಯುತರಿಗೆ ಕೂಡ ಕಂಡರೂ ಕಾಣದ ಹಾಗೆ ಮರೆಯಾಗಿತ್ತು; ಅದನ್ನು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದನು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡಿಗರ ಪಾಲಿಗೆ ಇಲ್ಲದಂತಿದ್ದ ಅದನ್ನು ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದರು. ಇದು ಕನ್ನಡಿಗರಾದ ಭವ್ಯಾತ್ಮರಿಗೆ ಕಲ್ಪತರೂಪಮಾನ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ಒಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವೆನಿಸಲಿ— ಸೋಽಯಂ ಕಲ್ಪತರೂಪಮಾನಮಹಿಮಾ ಭೋಗ್ಯೋಽಸ್ತು ಭವ್ಯಾತ್ಮನಾಮ್ !

ಬೆಂಗಳೂರು
೨೧–೦೨–೧೯೫೧

ಎ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ

ಅರಿಕೆ

ಈಗ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಯಥಾಮತಿ ಬರೆಯುವ ಒಂದು ಸುಸಂಧಿ ಪ್ರೊ. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನನಗೆ ಒದಗಿತು. ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತ ನನ್ನ ವಿವೇಚನೆ "ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ" ಯೆಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ (ಪುಟಗಳು ೧೨೪), ಇಡಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮೂಲಗ್ರಂಥದ ಅನುವಾದವು "ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ" ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ (ಪುಟಗಳು ೨೦೪), ಮೊದಲಿಗೆ 'ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ'ದ ಸಂಚಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಇವೆರಡನ್ನೂ ಕೂಡಿಸಿ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವಾಗಿ ತ. ಸು. ವೆಂ. ಸ್ಮಾರಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಉಪಕಾರ ನನ್ನ ಪ್ರಕಾಶಕ-ಮಿತ್ರರಾದ ಶ್ರೀ ಟಿ.ಎಸ್. ಶಾಮರಾವ್ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಎಚ್.ಎಂ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣರಾಯರದು. ಅಚ್ಚುಮಾಡಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಕೆಲವೇ ಪ್ರತಿಗಳು ಈಗಾಗಲೇ ತೀರಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳಾದುವು. ಈ ನಡುವೆ ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣವನ್ನು ಓದಿದ ನನ್ನ ವಿದ್ವನ್ಮಿತ್ರರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರಿಂದ ಇದರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉಪಯುಕ್ತತೆಗಾಗಿ ಎಷ್ಟೋ ಸಲಹೆಗಳೂ ಬಂದಿದ್ದವು. ಅವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಡಾ. ಎಂ. ವಿ. ಗೋವಿಂದಸ್ವಾಮಿ, ಪ್ರೊ. ಎ. ಎನ್. ಮೂರ್ತಿರಾವ್, ಪ್ರೊ. ನಂ. ಶಿವರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಇವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಬೇಕು. ಈ ಮಹನೀಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೆಂದರೆ ಇವು —

೧. 'ವಿವೇಚನೆಯ ಭಾಗ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿದೆ, ಗ್ರಂಥದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಆದರಿಂದಾಗುವ ಸಹಾಯ ಅಲ್ಪ.'

೨. 'ಅನುವಾದ ಭಾಗ ಶಾಸ್ತ್ರಪರಿಚಯವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಸಮಗ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದು ದುಸ್ತರ; ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಅಗತ್ಯವಿದೆ.'

೩. '"ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ"ದ ಸಮರ್ಪಕ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ "ಲೋಚನ"ದ ಸಹಾಯ ಅತ್ಯಗತ್ಯ.'

ಈ ನ್ಯೂನತೆಗಳನ್ನು ನಾನು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ನನಗೆ ಆಗ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ಥಲ ಪರಿಮಿತಿಯೆಂದು ನಿವೇದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯ ಮಾತನ್ನು ಶ್ರೀ ಎಚ್.ಎಂ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣರಾಯರು ತೆಗೆದಾಗ, ಗ್ರಂಥದ ಗಾತ್ರ ದ್ವಿಗುಣವಾಗಲು ಒಪ್ಪುವುದಾದರೆ ಮಾತ್ರ, ನಾನು ಹೊಸದಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಡಲು ಯತ್ನಿಸುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅವರು ಸಂತೋಷವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರು. ನನಗೆ ತೋರಿದಷ್ಟು

ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬರೆಯಬಹುದೆಂದು ಅಭಯವಿತ್ತರು. ಗುರುಗಳಾದ ಪ್ರೊ. ಎ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವೀದಾನ ಸಮಾರಂಭದ ಸುಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ "ಲೋಚನ"ದ ಮುಖ್ಯಭಾಗವನ್ನೆಲ್ಲ ಕನ್ನಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಆರಂಭಮಾಡಿದೆ. ಗುರುಗಳ ಆಶೀರ್ವಾದ ಬಲದಿಂದ ಅದು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಮುಗಿದು, ಮಿತ್ರವರ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಕರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬೇಗ ಮುದ್ರಿತವೂ ಆಗಿ, ಈಗ ಕನ್ನಡಿಗರ ಕೈ ಸೇರುತ್ತಿದೆ. ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಇದನ್ನರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆನಂದವನ್ನು ನಾನು ಕಾಣೆ.

ಹೀಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥ ಹಳೆಯ ಆವೃತ್ತಿಯ ಹೊಸ ಮುದ್ರಣ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅರ್ಧದಷ್ಟಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೊಸ ವಿಷಯ ಸೇರಿದೆ. ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಅಮೋಘ ವಿಚಾರಸರಣಿಯನ್ನು ಇಡಿಯಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ ; ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಭಾಗವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಪದಯೋಜನೆ, ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ, ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ, ಮುಂತಾದ ಅಲ್ಪಾಂಶಗಳೇ ಹೊರತು ತತ್ತ್ವಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ವಿವೇಚನಾಭಾಗವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅವರ ತತ್ತ್ವಸಾರ ಈ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇದಂ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದೆಯಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ "ಲೋಚನಸಾರ"ವೆಂಬ ನಾಮಕರಣ ಅನ್ವರ್ಥವಾದೀತೆಂದು ನಂಬಿದೆ. ಹೊಸದಾಗಿಯೂ ಎಷ್ಟೋ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇನ್ನೊಂದು ಕೊರತೆಯನ್ನು – ಆನಂದವರ್ಧನ, ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಕಾಲದೇಶಾದಿಗಳ ವಿವೇಚನೆ— ಇಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಬರೆದು ಸೇರಿಸಿರುವ ಪೀಠಿಕೆ ನಿವಾರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಇಡಿಯ ಮೂಲದ ಅನುವಾದವನ್ನು ಪುನರಾಲೋಕಿಸಿ ಸೂಕ್ತ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. 'ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ' ಕೂಡ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಗ್ರಂಥಾಂತರವಾಗಿ ಮುದ್ರಿತವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಅಭಿನವರೂಪದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ ಕೃತಿ ನಾಡಿನ ರಸಿಕರಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಾಗಲೆಂದು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನ ಲೇಖನ ವ್ಯವಸಾಯ ನಡೆಯುವಂತೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೀಯುತ್ತಿರುವ ಕನ್ನಡ ಜನತೆಗೆ ಈ ಮೂಲಕ ನನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ,
ಧಾರವಾಡ
೧೮–೧೦–೧೯೬೧

ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ

ಸಂಪಾದಕರ ಮಾತು

ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಪ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ' ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕೃತಿರತ್ನ. ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಹಾಗೂ ಉಜ್ವಲವಾದ 'ಲೋಚನ'ವೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಕೊರತೆಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡು, ನನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಮಿತ್ರರಾದ ಡಾ. ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಗಳು ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಲೋಚನದ ಸಾರವತ್ತಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೂ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವತ್ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಮಹೋಪಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ; ತಮ್ಮ ಬದುಕನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಗ್ರಂಥ ರಚನೆಗಾಗಿ ರಾತ್ರಿ ಹಗಲು ದುಡಿದು, ಅನೇಕ ಕ್ಲೇಶಗಳನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಂಡು ಲೇಖಕರು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದರೂ, 'ಕ್ಲೇಶಃ ಫಲೇನ ಹಿ ಪುನರ್ನವತಾಂ ವಿಧತ್ತೇ' ಎಂಬ ಕವಿಕುಲ ಗುರುವಿನ ವಾಕ್ಯ ಅವರಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ತರುವುದೆಂದು ನಾನು ನಂಬುತ್ತೇನೆ.

ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಈ ಗ್ರಂಥ ಅಚ್ಚಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಪ್ರತಿಗಳು ಬಹು ಬೇಗ ತೀರಿಹೋಗಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಂದಲೂ, ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದಲೂ ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಡಿಕೆಗಳು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಗ್ರಂಥದ ಮುದ್ರಣವನ್ನು ಕೈಕೊಳ್ಳಲು ಇದುವರೆಗೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಾಲ ಕೈಕೂಡಿ ಬರಬೇಕಷ್ಟೆ! ಈಗ ಆ ಕಾಲ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪರಿಷ್ಕಾರ ಮಾಡಿದೆ; ಹೊಸ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದೆ. ಇದೊಂದು ಹೊಸದೊಂದು ಗ್ರಂಥವೆನ್ನುವಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯ ನಡೆದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬಹುಜನರಿಗೆ ಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಈಗಲಾದರೂ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತಲ್ಲ ಎಂಬ ಸಮಾಧಾನ ವುಂಟಾಗಿದೆ. 'ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಸೇರಿಸಿದ್ದ 'ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾವ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆ' ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಚ್ಚಿಡುವ ಉದ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಗ್ರಂಥದ ಗಾತ್ರ ವಿಸ್ತಾರ ಭಯದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೈ ಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ 'ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾವ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆ' ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧ ಸದ್ಯದಲ್ಲೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಹೃದಯರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರೆಂದು ನಂಬುತ್ತೇನೆ.

ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕೊಟ್ಟವರು ಗುರುವರ್ಯ ಡಾ. ಎ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರೀ, ಎಂ.ಎ., ಡಿ.ಲಿಟ್. ಅವರು. ಈ ಅನುವಾದ ಅವರ

ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ, ಆಶೀರ್ವಾದಗಳ ಸತ್ಫಲ. 'ಆದರೆ ಅವರ ಈ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ನಿಲ್ಲಲಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಮಿತ್ರರಿಗೆ ಅವರು ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಅನುವಾದ ಕಾರ್ಯ ವಿಳಂಬವಾಗದಂತೆ ಲೇಖಕರ ಬೆನ್ನು ತಟ್ಟಿದರು. ಅವರೊಡನೆ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಅಚ್ಚಿನ ಕರಡುಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿದರು.' ಅವರ ಶಿಷ್ಯವಾತ್ಸಲ್ಯದ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾದರೆ 'ಕನ್ನಡ ಋತುಸಂಹಾರ' ಹೊರಬಿದ್ದಾಗ ನನ್ನ ಮಿತ್ರರಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟರನ್ನು ಬಾಯಿ ತುಂಬ ಹೊಗಳಿದರು. ಅವರ 'ಕನ್ನಡ ರಘುವಂಶ'ಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಡಿಯನ್ನು ಬರೆದು ಕೊಟ್ಟು ಹರಸಿದರು. "ನಾನು ಏಕಲವ್ಯ, ನೀವು ದ್ರೋಣರಿದ್ದಂತೆ. 'ಕನ್ನಡ ಶಾಕುಂತಳ'ವನ್ನು ನಿಮಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಿ" ಎಂದು ಬರೆದ ನನ್ನ ಮಿತ್ರರಿಗೆ ಅವರು ಈ ರೀತಿ ಕಾಗದ ಬರೆದರು :—

ಚಿ. ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟನಿಗೆ ಆಶೀರ್ವಾದ—

ನಿನ್ನ ಕಾಗದ ತಲುಪಿತು ನನ್ನ ಶಿಷ್ಯರಾದ ನೀವು ಕೆಲವರು ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಹೊರಿಸುತ್ತಿರುವ ಗೌರವದಿಂದ ನಾನು ಭೂಮಿಗೆ ಬಗ್ಗುತ್ತಿದ್ದೇನೆ ವಯಸ್ಸು, ವೃದ್ಧಾಪ್ಯ ನನ್ನನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿಲ್ಲ ಗೌರವವು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ವಾತ್ಸಲ್ಯವನ್ನು ಚಿಮ್ಮಿಸುತ್ತಿದೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕತೆ ಏನೂ ಇಲ್ಲ ಗುಣಕ್ಕೆ ಮತ್ಸರವೇ ? ಈಗಾಗಲೇ ನನ್ನ ಹೆಸರು ನಿನ್ನ ಕೃತಿಗಳ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಬಂದಿದೆ ಅಷ್ಟು ಗೌರವ ಸಾಕು. ಹೆಚ್ಚಾದರೆ ಕಾಳಿದಾಸನಿಗೇ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾದೀತು ಶಾಕುಂತಳದ ಮರ್ಯಾದೆ ನನಗೆ ಬಹಳ ಹಿರಿದು. ನಿನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪವೇ ಸಾಕು ನನ್ನ ಸಂತೋಷಕ್ಕೆ ಕಪ್ಪು ಶಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಪ್ರಕಾಶನವು ಬೇಡ ನಿಮ್ಮಂಥ ಭೀಮಾರ್ಜುನರಿರುವಾಗ ನಾನು ದ್ರೋಣನೆಂದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಮ್ಮೆಯೇ ! ಆದರೆ ನೀನು ಏಕಲವ್ಯನಾಗುವುದು ಬೇಡ ನಿನ್ನ ಹೆಬ್ಬೆರಳುಗಳು ಇನ್ನೂ ಬಹುದಿನ ಮಿಕ್ಕ ಬೆರಳುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಹಕರಿಸಿ ಸತ್ಕಾರ್ಯ ನಡೆಸಲಿ ! ಇದರ ಯುಕ್ತಾಯುಕ್ತತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣನ ಸಲಹೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಡ ಅವನು ನನಗೆ ರತ್ನಾಭಿಷೇಕ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದರೂ ಯುಕ್ತವೇ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ

22-7-1958 (ಸಹಿ) A. R Kıishna Sastri

ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳ ಹೃದಯ ಎಷ್ಟು ಮೃದುವಾದದ್ದು, ಅವರ ವಾತ್ಸಲ್ಯ ಎಷ್ಟು ಅಮೋಘವಾದುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಮೇಲಿನ ಪತ್ರವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಲಾಯಿತು. 'ಮೃದೂನಿ ಕುಸುಮಾದಪಿ ಲೋಕೋತ್ತರಾಣಾಂ ಚೇತಾಂಸಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಈ ತೆರನಾದ ಗುರುವರ್ಯರನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ಭವಭೂತಿ ಹೇಳಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಷ್ಯವಾತ್ಸಲ್ಯಪ್ರಪೂರ್ಣರಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಿಯ ಗುರುಗಳು ಕೃತಿ ಸಮರ್ಪಣೆಗೆ ಒಪ್ಪಿರುವುದು ನಮ್ಮ ಭಾಗ್ಯವೆಂದೆಣಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಲಂಕಾರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಲು ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಯಿಂದ ಸಹಾಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಸುಕವಿಯಶೋ ನಿರ್ಮತ್ಸರರೂ, ವಿದ್ವದುದ್ಯಮಗಳ ಆಧಾರಸ್ತಂಭರೂ ಆದ ಕವಿವರ್ಯ ಪದ್ಮ ಭೂಷಣ ಡಾ. ಕೆ. ವಿ. ಪುಟ್ಟಪ್ಪ, ಎಂ.ಎ., ಡಿ.ಲಿಟ್., ಅವರು ಈ ಗ್ರಂಥದ ರಚನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ತುಂಬ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೃತಿಯ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಆಗಿನ 'ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ'ದ ಸಂಪಾದಕರು ನೆರವಾಗಿದ್ದರು; ವೆಸ್ಲಿ ಪ್ರೆಸ್ಸಿನವರು ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಈ ಎಲ್ಲ ಮಹನೀಯರ ಸಹಾಯ ವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತುಂಬು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನೆನೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಗ್ರಂಥದ ಬೆಲೆಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಒಂದು ಮಾತು. ಈಗಂತೂ ಕಾಗದದ ಬೆಲೆ, ಮುದ್ರಣದ ಬೆಲೆ ಗಗನಕ್ಕೇರಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಅಚ್ಚು ಕೂಟದಲ್ಲಿಯೇ ಅಚ್ಚಿಡಬೇಕು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಬಳಸಬೇಕು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ, ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರರು ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಭವ ಕಡಿಮೆ. ಇಂಗ್ಲೀಷಿನಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಬೆಲೆಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡರೆ, ಈ ಪುಸ್ತಕದ ಬೆಲೆ ಏನೇನೂ ಹೆಚ್ಚಲ್ಲವೆಂದು ವಾಚಕರಿಗೆ ತೋರಬಹುದು.

ಗ್ರಂಥದ ಆಕಾರವನ್ನು ಈಗ ಬದಲಾಯಿಸಿದೆ. ಇಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬಹುಬೇಗ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಮೈಸೂರು ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸಿನ ಒಡೆಯರಾದ ಮಿತ್ರ ಶ್ರೀ ಜಿ. ಎಚ್. ರಾಮರಾಯರಿಗೂ, ಅವರ ತಮ್ಮ ಶ್ರೀ ಜಿ. ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೂ ನಮ್ಮ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ.

ಶಾರದಾ ಮಂದಿರ
ರಾಮಯ್ಯರ್ ರಸ್ತೆ, ಮೈಸೂರು
೨೪–೦೨–೧೯೬೦

ಎಚ್. ಎಂ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣರಾವ್

ಪೀಠಿಕೆ

"ಲಲಿತಂ ಪ್ರತೀಯಮಾನೋ-
ಪಲಕ್ಷಿತಂ, ವಾಚ್ಯಮಾದೊಡೊಪ್ಪದು ಕೃತಿ, ಪೆ
ರ್ಮೊಲೆಯುಂ ಮೆಱೆದೊಡೆ ಸಲೆ ಕ-
ಣ್ಮಲರಂ ಮೆಱೆಯುಮೊಡೆ ಯುವತಿಯೇನೊಪ್ಪುವಳೇ?"

—ನೇಮಿಚಂದ್ರ

I

ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣದ ಕಣ್ಣಿದ್ದಂತೆ. ರಸಿಕರಿಗೆ ಕಣ್ಣಿನ ಕುಡಿಮಿಂಚು ಪ್ರಿಯವೇ ಹೊರತು ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದ ಹೆಣ್ಣು ವ್ಯೆಯುಂದವಲ್ಲ!

ಕಾವ್ಯಸುಂದರಿಯ ಲಾವಣ್ಯ ಕೇವಲ ಕಾವ್ಯರಸಿಕರಿಗೆ ವೇದ್ಯ, ಇತರರಿಗೆ ಚೋದ್ಯ, ಮಹಾ ಮಹಾ ಶಾಸ್ತ್ರಪಂಡಿತರಿಗೂ ಅಭೇದ್ಯ! 'ಯಾದೃಶೋ ಯಕ್ಷಃ ತಾದೃಶೋ ಬಲಿಃ!' ದೇವರಿಗೆ ತಕ್ಕ ನೈವೇದ್ಯ! ಮಾರಿಗೆ ಕೋಣ, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅರ್ಘ್ಯ. ಅರಸಿಕರಿಗೆ ಆಡಂಬರ ಬೇಕು, ಕೋರೈಸುವ ಆಕರ್ಷಣೆ ಬೇಕು, ಮಾತಿನ ಮಾಲೆಗಳು ಬೇಕು. ರಸಿಕರಿಗೆ ಒಂದು ಮುಗುಳ್ನಗೆ ಸಾಕು, ಒಂದು ಕುಡಿನೋಟ ಸಾಕು, ಹೃದಯದ ಅನುರಾಗವನ್ನು ಘೋಷಿಸುವ ಮೌನಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚೇನೂ ಬೇಡ. ಇದೇ ಪ್ರೇಮದ ಸೆಲೆ, ಇದೇ ಪ್ರೇಮದ ನೆಲೆ, ಇದೇ ಪ್ರೇಮದ ಬೆಲೆ. ಕಾವ್ಯ ಪ್ರೇಮಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಾದರೂ ಇಷ್ಟೆ:—ಕವಿಹೃದಯ ಬಂದು ತಮ್ಮ ಹೃದಯ ದೊಡನೆ ಸಂಯೋಗವನ್ನು, ಅಲ್ಲ, ಸಮಭೋಗವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು. ಮೊದಲು ಯೋಗ, ಆಮೇಲೆ ಭೋಗ; ಮೊದಲು ಕಾವ್ಯಯೋಗ, ಆಮೇಲೆ ಹೃದಯೈಕ್ಯ, ರಸಾನುಭವ!

ಯೌವನದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಟ್ಟ ಲಲನೆ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿಲಾಸಗಳನ್ನು ಸುರಿಸು ತ್ತಾಳೆಯೆ? "ಉಪದಿಶತಿ ಕಾಮಿನೀನಾಂ ಯೌವನಮದ ಏವ ಲಲಿತಾನಿ." ಯಾವ ಗುರುಗಳಿಂದಲೂ ಕಲಿಯತಕ್ಕ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲ ಅದು; ಯೌವನವೇ ಅವಳ ಗುರು! ಮನ್ಮಥನ ಮೊದಲ ಹೆಜ್ಜೆಯೇ ಅವಳ ಲಜ್ಜೆ; ಗೆಜ್ಜೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಅವಳು ಕುಣಿಯುವುದೇನೂ ಬೇಡ; ಆದರೂ ಸಜ್ಜಾದ ತರುಣರು ಅವಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಇರು ತ್ತಾರೆ. ಅವಳ ಮೌನದಲ್ಲಿ, ಅವಳು ತನ್ನ ಮನೋಗತವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡುವ ಭರದಲ್ಲೇ ಸೂಸುವ ನಾಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಅವರು ಕಂಡುದೇನು? ಅವಳ ಅರ್ಥಹೀನ ಅಂಗಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಸರ್ವಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನೂ ಕಾಣುವರಷ್ಟೆ! ಇಷ್ಟಾದರೂ ಇಬ್ಬರೆ

ಹೃದಯಗಳ ಮಿಳನವಾಗುವುದು—'ಅದ್ವೈತಂ ಸುಖದುಃಖಯೋಃ' ಎನ್ನುವಂತಹ ಮಿಳನ—ಎಷ್ಟೊಂದು ವಿರಳ! ಇದರ ಪರಿಯನ್ನು ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿವರಿಸಬಲ್ಲದು? ಸೌಂದರ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯೋ ಮನಶ್ಶಾಸ್ತ್ರವೋ?

ಕಾವ್ಯಲಲನೆಯ ಹೃದಯಾಂತರಾಳವನ್ನು ತೆರೆದು ತೋರುವೆನೆಂದು ಹೊರಟ ಮಹಾರಸಿಕ ಆನಂದವರ್ಧನ. ಅವನು ಕಂಡ ಕಾವ್ಯದ ತಿರುಳೇ 'ಧ್ವನಿ.' ಕವಿ ತನ್ನ ಹೃದಯ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತುಂಬಿ ಹೊರಗೆ ಘುಮ್ಮಿಕ್ಕುತ್ತಿರುವ "ರಸ"ವನ್ನು ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಮುಚ್ಚಿಡಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೋ ಅಷ್ಟಷ್ಟೇ ಬಿಚ್ಚಿಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಎಂದರೆ ವಿರೋಧಾಭಾಸವಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೇನು! ಆದರೆ ಲೋಕೋತ್ತರವಾದ ಕಾವ್ಯಾನುಭವ ಲೌಕಿಕ ತರ್ಕದ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲತಕ್ಕುದಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಮೊದಲು ಮನಗಂಡ ಯಶಸ್ಸು ಆತನದು. ಕವಿ ಅರಿತು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೆಂದಲ್ಲ; ಅರಿಯದೆಯೇ ಆದರೂ ಮುಚ್ಚಿಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ರತಿಯೆಂದರೇನೆಂದು ಅರಿಯದ ಮುಗ್ಧೆ ಲಜ್ಜೆಯ ಮೂಲಕ ರತಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡುವಂತೆ! ಅಷ್ಟು ಸಹಜವಾದುದು, ಸುಕುಮಾರವಾದುದು, ಕವಿಯ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರ! ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಸರೇನು ಕೊಡುವುದು? ಪ್ರಕಾಶನ, ದ್ಯೋತನ, ಸೂಚನೆ, ವ್ಯಂಜನ, ಧ್ವನನ—ಏನಾದರೂ ಸರಿಯೆ, ಬೆಳಗುವುದು ಅದರ ಕೆಲಸ; ಅಪರಿಮಿತವಾಗಿ ಬೆಳಗುವುದು; ಎರಡು+ಎರಡು=ನಾಲ್ಕು ಎಂಬಂತೆ ನೇರವಾಗಿ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಲ್ಲ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಉಕ್ತಿ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಂತುಷ್ಟವಾದ ಉಕ್ತಿ ಕಾವ್ಯ. ಶಾಸ್ತ್ರ ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಜ್ಞೆ ಸಾಕು; ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಪ್ರತಿಭೆಯೇ ಬೇಕು. ಪ್ರತಿಭೆಯ ಪರಮ ಲಕ್ಷ್ಯವೇ ರಸ-ಧ್ವನಿ; ಅದರ ಸಹಜ ಪ್ರಭಾವವೇ ಔಚಿತ್ಯ; ಅದರ ಪ್ರಕಟ ರೂಪವೇ ಅಲಂಕಾರ. ಶರೀರದ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನು 'ಸೌಂದರ್ಯ'ವೆಂದೂ, ಹೃದಯ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು 'ಲಾವಣ್ಯ'ವೆಂದೂ ಕರೆಯಬಹುದಾದರೆ—ಮೊದಲನೆಯದು ಅಂಗಾಂಗ ಸೌಷ್ಠವ ಮತ್ತು ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದುದು, ಎರಡನೆಯದು ಇಡಿಯ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು; ಮೊದಲನೆಯದು ಬಾಹ್ಯ, ಎರಡನೆಯದು ಆಂತರ; ಮೊದಲನೆಯದು ಸಾಮಾನ್ಯ, ಎರಡನೆಯದು ಅಸಾಧಾರಣ —ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಬಹುದು. ಪರಮರಮಣೀಯತೆಗೆ ಎರಡೂ ಅಗತ್ಯ, ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಕೊರತೆಯಾದರೂ ಊನವೇ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಅಷ್ಟವಂಕ—ಅಮೃತಮತಿಯರ ಸಮಾಗಮ ಯಾರಿಗೂ ಸಮರ್ಪಕವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟವಂಕನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದರನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಮರ್ಪಕವೆನಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತ ಆನಂದವರ್ಧನನು ದೋಷಹಾನ, ಗುಣಾದಾನ, ಅಲಂಕಾರ ಪ್ರಯೋಗಗಳೊಂದನ್ನೂ ನಿರರ್ಥಕಗಳೆನ್ನದೆ, ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲ ರಸ-ಧ್ವನಿಯ ಔಚಿತ್ಯ ಸೇರಿದಾಗ ಅಭೂತಪೂರ್ವವಾದ ಕೃತಕೃತ್ಯತೆ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸು

ತ್ತಾನೆ. ಆ ಔಚಿತ್ಯ ತಪ್ಪಿದರೆ ಹೇಗೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯ ಕುಂದಿ ಚಿತ್ರಪ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆಂಬು ದನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯಾವ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥಾವಸ್ತುವನ್ನು ಕವಿ ವರ್ಣಿಸಲಿ, ಆ ಕಥೆಯ ಸಂವಿಧಾನದಲ್ಲೇ ಮೊದಲು ರಸದೃಷ್ಟಿಯ ಅಗತ್ಯ ಕಾಣುತ್ತದೆ; ಅನಂತರ ಪಾತ್ರಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ರಸದ್ದೇ ಸರ್ವಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ. ವರ್ಣನಾ ಚಮತ್ಕಾರ ಬೇಕು, ನಿಜ; ಆದರೆ ಅದರ ಭರದಲ್ಲಿ ರಸದೃಷ್ಟಿ ಮಾಯವಾಗಬಾರದಷ್ಟೆ. ಕಥಾವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದ ಭಾವಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರಸದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ನಿಯಾಮಕವೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹಿಂದೆ ಕೇವಲ ನಾಟಕಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಮಿತವಾಗಿದ್ದ ರಸನಿಯಮಗಳನ್ನು ಸಕಲ ಕಾವ್ಯಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಆನಂದವರ್ಧನನದಾಗಿದೆ.

ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು—

(1) ರಸಾದಿ ವ್ಯಂಗ್ಯದೃಷ್ಟಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ಕಾವ್ಯಗಳು—ಇವು 'ಉತ್ತಮ' (ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹಜ ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಮಾನ್ಯ ಸ್ಥಾನವುಂಟು).

(2) ರಸಾದಿವ್ಯಂಗ್ಯ ದೃಷ್ಟಿ ತಪ್ಪದಿದ್ದರೂ ಅದರ ಚಮತ್ಕಾರ ವಾಚ್ಯಾಂಶದ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗಿರುವ ಕಾವ್ಯಗಳು—ಇವು 'ಮಧ್ಯಮ', ಆದರೂ ಸುಂದರ —ಸಹಜ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢ ಅಲಂಕಾರಮಯ ಕಾವ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾನ.

(3) ರಸಾದಿ ವ್ಯಂಗ್ಯದೃಷ್ಟಿ ಇಲ್ಲದಂತಾಗಿರುವ ಖಡ್ಗಬಂಧಾದಿ ಚಿತ್ರರಚನೆಗಳು, —ಕೇವಲ ದುಷ್ಕರಾಲಂಕಾರಗಳು—ಇವು ಅಧಮ, ನಿಜವಾಗಿ ಕಾವ್ಯವೇ ಅಲ್ಲ.

ಈ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರಾರೂ ಮಾಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಆನಂದವರ್ಧ ನನು ಇದನ್ನು ಮೊದಲು ತೋರಿಸಿ ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ಕಾವ್ಯಾಭಿರುಚಿ ಶುಚಿಯಾಗಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬಾಯಿ ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—

"ಕವೀನಾಮೇವಂ ವಿಧಾನಿ ಸ್ಖಲಿತಾನಿ ಭವಂತೀತಿ
ರಸಾದಿರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಮೇಷಾಂ ಯುಕ್ತಮಿತಿ
ಯತ್ನೋಽಸ್ಮಾಭಿರಾರಬ್ಧಃ, ನ ಧ್ವನಿಪ್ರತಿಪಾದನಮಾತ್ರಾಭಿನಿವೇಶೇನ...."

(III. 19. ರ ವೃತ್ತಿ)

'ಕವಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥೆಯ ಸರಣಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತದ್ವತ್ತಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಿದರೆ, ರಸೌಚಿತ್ಯ, ರಸೈಕ್ಯ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟರೆ, ತಪ್ಪುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯ ತೊಡಗಿದ್ದೇವೆಯೇ ಹೊರತು, 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೊಸ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿನಿವೇಶದಿಂದೇನಲ್ಲ.'

ಇದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆ ಕೊಡುತ್ತಾ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

'ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಿರಲಿ, ಇಲ್ಲದೆ ಇರಲಿ, ನಮಗೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಭಿನಿವೇಶವೂ ಇಲ್ಲ. ಅದು ಕಾಗೆಗೆ ಎಷ್ಟು ಹಲ್ಲಿದೆಯೆಂಬ ಪರೀಕ್ಷೆಯಂತೆಯೇ ಸರಿ ! (ಕಾಕದಂತ ಪರೀಕ್ಷಾ ಪ್ರಾಯಮೇವ ತತ್ ಸ್ಯಾತ್ !)

ಹೀಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥಕಾರನ ದೃಷ್ಟಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯವಿಮರ್ಶಕನ ದೃಷ್ಟಿ ; ಕೇವಲ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರನ ತಾರ್ಕಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಉಚಿತ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಸಿಕತೆಯನ್ನು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಿಂದ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಚಮತ್ಕಾರವೊದಗುವುದೆಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ರಸಭಾವಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪನಿರೂಪಣೆಯ ಮೂಲಕ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಅದೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಮೂಲಕ, ವಾಚ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಗ್ರಾಮ್ಯ, ಹಾಗು ಅಸಭ್ಯವೆನಿಸಬಹುದಾಗಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳು ಕೂಡ ಹೇಗೆ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತವೆಂಬುದನ್ನು ನಿದರ್ಶಿಸಲು ಗಾಥಾಸಪ್ತಶತಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಹತ್ತಾರು 'ವಸ್ತುಧ್ವನಿ'ಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗ ತಳೆಯುವ ಚಮತ್ಕಾರಾತಿಶಯವನ್ನು 'ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರು ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕಾವ್ಯದ ಜೀವಾಳವೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಆನಂದವರ್ಧನನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಂಜನಾ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೇ ಕಾವ್ಯದ ರಹಸ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ 'ಧ್ವನಿ'ಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಮೂರು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಧ್ವನಿಯ ಸ್ಥಾನ ಪರಮೋಚ್ಚವೆಂಬುದನ್ನೂ ಉಳಿದ ಧ್ವನಿಗಳಿಗೂ ಅದೇ ಪರ್ಯವಸಾನವೆಂಬುದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಲು ಮರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಿಚಾರಸರಣಿಗೆ ಕೇವಲ ರಸದೃಷ್ಟಿಯ ಸಾಹಿತ್ಯವಿಮರ್ಶೆ ಯುಕ್ತಿ ಯುಕ್ತವೆಂದಾಗಲಿ, ತರ್ಕಶುದ್ಧವೆಂದಾಗಲಿ, ಅಂಗೀಕಾರಯೋಗ್ಯವೆಂದಾಗಲಿ, ತೋರುವುದು ಸುಲಭವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆನಂದವರ್ಧನನು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತದ ಮೇಲೆ ಬರಬಹುದಾದ ಆಶಂಕೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷರೂಪದಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿ, ಸರ್ವಸಮರ್ಪಕವಾಗುವಂತೆ ಸಮಾಧಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ, ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಮಹತ್ತ್ವದ ಮೂರು ಸಾಧನೆಗಳೆಂದರೆ ಹೊಸ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿರುಚಿಯ ದಿಗ್ದರ್ಶನ, ಹೊಸ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಮಂಡನ ಮತ್ತು ಆಕ್ಷೇಪಗಳ ಖಂಡನ. ಅವನ ಖಚಿತ ಹಾಗು ನಿಶಿತ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ವಿಚಾರದ ದೀಪ್ತಿವಿಲಾಸ, ಉತ್ತಮರಸಿಕತೆಯ ಉಲ್ಲಾಸ, ಶಾಸ್ತ್ರಶುದ್ಧ ಯುಕ್ತಿವಿಕಾಸ, ಈ ಮೂರರ ತ್ರಿವೇಣೀಸಂಗಮವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.*

* ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತ ವಿವೇಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕುತೂಹಲವುಳ್ಳವರು ಇದೇ ಲೇಖಕನ ಆನಂದವರ್ಧನನ **ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ**ಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಓದಬಹುದು.

II

ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಕಾರಿಕೆ, ವೃತ್ತಿಗಳು ಏಕಕರ್ತೃಕವೆ ಅಥವಾ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕವೆ?

ಈ ಶತಮಾನದ ವಿದ್ವತ್ಸಂಶೋಧಕರಲ್ಲಿ ಇದು ಬಹಳ ಚರ್ಚಾಪನ್ನವಾದ ವಿಷಯ. ಚರ್ಚೆಯಿನ್ನೂ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾರಿಕಾವೃತ್ತಿಗಳೆರಡೂ ಏಕಕರ್ತೃಕವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯ ಲೇಶಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶ ವಿಲ್ಲ. ಕುಂತಕ, ಮಹಿಮಭಟ್ಟ, ಕ್ಷೇಮೇಂದ್ರ, ರುಯ್ಯಕ, ಮಮ್ಮಟ, ಮುಂತಾದ ಮುಂದಿನ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರೆಲ್ಲರೂ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ಒಮ್ಮೆ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಕೂಡ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಹೀಗೆಯೇ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಆದರೂ ಅವರು ಲೋಚನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೇಳೆ 'ವೃತ್ತಿಕಾರಃ' 'ಕಾರಿಕಾಕಾರಃ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಇಬ್ಬರೂ ಬೇರೆಯವರಿರಬಹುದೋ ಎಂಬ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. 'ಧ್ವನಿಕಾರ' ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಮುಂದಿನವರು ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದಿನ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು — ಡಾ. ಪಿ. ವಿ. ಕಾಣೆ., ಡಾ. ಎಸ್. ಕೆ. ಡೇ., ಇತ್ಯಾದಿ—ಧ್ವನಿಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಬರೆದವನು ಧ್ವನಿಕಾರನೆಂದೂ, ವೃತ್ತಿಕಾರನು ಆನಂದವರ್ಧನನೆಂದೂ, ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೂ ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಾದವನ್ನು ಒಪ್ಪುವ ಬೇರೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು—ಎಸ್. ಪಿ. ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯ, ಡಾ. ಗೋದವರ್ಮ, ಇತ್ಯಾದಿ—ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಕಾರಿಕಾಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಭಿನ್ನಶೈಲಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ಕೆಲವೊಂದು ನಿದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ವಾದವನ್ನು ಪ್ರೊ. ಕುಪ್ಪುಸ್ವಾಮಿಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಡಾ. ಎ. ಶಂಕರನ್, ಡಾ. ರಾಘವನ್, ಡಾ. ಸತ್ಕಾರಿ ಮೂಕರ್ಜಿ ಮುಂತಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿಲ್ಲ. ಏಕಕರ್ತೃಕವಾದವನ್ನೇ ಅವರು ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ೧೯೪೬ರಲ್ಲಿ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿಗಾಗಿ ಈ ಲೇಖಕನು ಬರೆದ ಸಂಶೋಧನೋಪನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ—ಇದು ಈಗ ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿದೆ*— ಇದರ ಬಗೆಗೆ ಸುಮಾರು ೬೦ ಪುಟಗಳಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಚರ್ಚೆ ಬಂದಿದೆ. ಇದರ ವಿವರಗಳನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಅದನ್ನೇ ಓದಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೇ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದೆ—

---

* The Dhvanyaloka and its Critics (Kavyalaya Publishers, Krishnamurthipuram, Mysore-4.)

(೧) ಕಾಳಿದಾಸನನ್ನು ರಘುವಂಶಕಾರ ಎನ್ನುವ ಬದಲು 'ರಘುಕಾರ' ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ರೂಢಿಯೋ ಹಾಗೆಯೇ 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕಕಾರ' ಎನ್ನುವ ಬದಲು 'ಧ್ವನಿಕಾರ' ಎಂಬ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರ ರೂಢಿ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕತ್ವದ ಸಾಧಕವಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಕುಂತಕನನ್ನು 'ವಕ್ರೋಕ್ತಿಕಾರ'ನೆಂದೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು.

(೨) ಕೇವಲ ಧ್ವನಿಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬನು ಬರೆದನೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ, ಒಂದೇ ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದ, ಒಂದೇ ವಿವರಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದ ಆ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರ ಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥದ ಕಾರ್ಯ, ಅದೂ ಹೊಸ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಮಹಾಕಾರ್ಯ, ಸಾಂಗವಾಯಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸರಿಯೆಂದು ಯಾರಿಗೂ ತೋರುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಗ್ರಂಥಗಳಿರುವ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಿವರಣೆ, ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದ ಗ್ರಂಥ ಮತ್ತೊಂದು ಯಾವುದೂ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೊಂದೇ ಅಪವಾದವೆನ್ನಲು ಕೆಲವರ ಊಹೆ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಕಾರಣವೇನಿದೆ ?

(೩) ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ,' 'ಕಾವ್ಯಾಲೋಕ,' 'ಸಹೃದಯಾಲೋಕ' ಎಂಬ ನಾಮಾಂತರಗಳುಂಟು. 'ಆಲೋಕ'ವೆಂಬುದು ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರೆಂದೂ, ತತ್ಪೂರ್ವಪದವು—ಎಂದರೆ 'ಧ್ವನಿ', 'ಕಾವ್ಯ', 'ಸಹೃದಯ'—ಕಾರಿಕಾಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರೆಂದೂ ಡಾ. ಕಾಣೆಯವರ ಸೂಚನೆ. ಇದೆಷ್ಟು ಅಸಂಭವ ! ಒಂದು ವೇಳೆ 'ಧ್ವನಿ' ಯೆಂಬ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದ ಹಾಗೆ ಹೆಸರಾಗಬಹುದಾದರೂ 'ಕಾವ್ಯ', 'ಸಹೃದಯ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಾಮಧೇಯಗಳಾಗುವ ಶಕ್ಯತೆಯುಂಟೆ ? ನಮಗಂತೂ ಶಕ್ಯವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(೪) ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನೊಬ್ಬನೂ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮತ್ತೊಬ್ಬನೂ ಬರೆದ ಬೇರಾವ ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ವಾಮನ, ಕುಂತಕ, ಮಹಿಮ, ಮಮ್ಮಟ, ಮುಂತಾದ ಮುಂದಿನ ಕಾಶ್ಮೀರಕ ಲೇಖಕರೆಲ್ಲರೂ ತಾವೇ ಸ್ವಕೃತ ಕಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದವರು.

(೫) ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಸಾಕ್ಷ್ಯದ ವಿಷಯ. ಇದು ಇಬ್ಬಾಯ ಖಡ್ಗದಂತೆ ದ್ವಿಮುಖವಾಗಿಯೂ ಕತ್ತರಿಸುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೆ ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಕಾರಿಕಾಕಾರನೆಂದು ಹೇಳಿ ನೂರೆಂಟು ಸಲ ಕಾರಿಕಾಕಾರನು ವೃತ್ತಿಕಾರನಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಒಮ್ಮೆ ಅವರ ಬುದ್ಧಿಯೂ ಕೆಟ್ಟಿತೆಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಿದರೆ ಸರಿಯೆ ?

ಎಷ್ಟೇ ವಿದ್ವಾಂಸರಾಗಲಿ—"ನ ಹಿ ಕಲುಷಿತಶೇಮುಷೀಕತ್ವಮಾವಿಷ್ಕರಣೀಯಮ್."

ಎಂದಮೇಲೆ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪರಿಹಾರವಿಲ್ಲವೇ ? ನೋಡಬೇಕಾದ್ದು ನಮ್ಮ ಕೆಲಸ.

ಕಾಶ್ಮೀರದ ಆ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಇತರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಒಬ್ಬರೇ ಕಾರಿಕೆವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದರೂ—ಉದಾ: 'ಸ್ಪಂದಕಾರಿಕೆ' ಮತ್ತು 'ಸ್ಪಂದವೃತ್ತಿ'—ಇತರರಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಗೊತ್ತಾಗುವಂತೆ ಬರೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬರೇ ಲೇಖಕರೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಗೊಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮಮ್ಮಟನ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಾದರೂ ಹೀಗೆಯೇ. ಇದು ಅಂದಿನ ಶಾಸ್ತ್ರಲೇಖಕರ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿತ್ತು. ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರು ಕೂಡ ತಮ್ಮ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಪರ ಗ್ರಂಥ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ವೃತ್ತಿಭಾಗವೇ ಒಂದು ಸ್ವಯಂಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥವೆಂದೂ ಕಾರಿಕಾಭಾಗವೇ ಬೇರೆ ಸ್ವಯಂಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥವೆಂದೂ ಗೃಹೀತ ಹಿಡಿದು, ವೃತ್ತಿಯು ಕೆಲಸ ಕಾರಿಕಾರ್ಥದ ವಿವರಣೆ, ಅದನ್ನು ಅದು ಹೇಗೆ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕಾರಿಕಾಕಾರನು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ವೃತ್ತಿಕಾರನು ವಿವರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರೂ ಈ ವಿಭಾಗವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆಂದರೆ ಔಚಿತ್ಯವುಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಆದುದರಿಂದ ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಕಾರಿಕಾ-ವೃತ್ತಿಗಳೆರಡೂ ಕೂಡಿ ಆದ "ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ" ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃವೆಂಬುದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.*

III

ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾಲ, ದೇಶ ಮತ್ತು ಕೃತಿಗಳು

ಈತನ ಉಪಾಧಿಯಾದ 'ರಾಜಾನಕ' ಶಬ್ದವೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಆನಂದವರ್ಧನನು ಕಾಶ್ಮೀರ ದೇಶದವನು. ಇವನ ತಂದೆಯ ಹೆಸರು 'ನೋಣ' ಎಂದು ಇವನ ಸ್ತೋತ್ರಕಾವ್ಯವಾದ '**ದೇವೀಶತಕ**'ದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಾಶ್ಮೀರ ರಾಜಚರಿತೆಯಾದ ಕಲ್ಹಣನ ರಾಜತರಂಗಿಣಿಯಿಂದ ಈತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೮೫೫ರಿಂದ ೮೮೩ರ ವರೆಗೆ ಆಳಿದ ಅವಂತಿವರ್ಮನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೈದಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತನು ಉದ್ಭಟ ವಾಮನರಿಗಿಂತ (೮೦೦) ಈಚೆಯವನೂ ರಾಜಶೇಖರ, ಜಯಂತ ಭಟ್ಟರಿಗಿಂತ (೯೦೦) ಹಿಂದಿನವನೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಗ್ರಂಥಸ್ಥ ಪ್ರಮಾಣಗಳೂ ಇವೆ. ಕಾಲವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೇ ತೊಡಕೆಂದರೆ ಮನೋರಥನೆಂಬುವನು

---

*ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರೊ. ತೀ. ನಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರೂ ಭಾರತೀಯ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ (ಪು. ೫೯-೬೪) ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆನಂದವರ್ಧನನ ಸಮಕಾಲೀನನೆಂಬ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಉಲ್ಲೇಖ. ಮನೋರಥನು ರಾಜತರಂಗಿಣಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಜಯಾಪೀಡ (೭೮೦-೮೧೧) ಮತ್ತು ಅವನ ನಂತರದ ಲಲಿತಾದಿತ್ಯರ ಕಾಲದವನು. ಆನಂದವರ್ಧನನು ೮೮೦ರ ವೇಳೆಗೆ ಮಧ್ಯವಯಸ್ಕ ನಾದರೆ ಇವನು ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದಿರಬಹುದೆ? ಎಂಬುದು ಸಮಸ್ಯೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ.

ಆನಂದವರ್ಧನನ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವಾದರೂ ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ ಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಅನಂತರ ದೇವೀಶತಕವೊಂದೇ. ಇದು 'ಕಾವ್ಯಮಾಲಾ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯಿಂದಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದವನು ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಯ್ಯಟನೆಂಬುವನು. ದೇವಿಯೇ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಈ ನಿರುಪಮಶತಕವನ್ನು ತನ್ನಿಂದ ಬರೆಯಿಸಿದಳೆಂದು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ —

ದೇವ್ಯಾ ಸ್ವಪ್ನೋದ್ಗಮಾದಿಷ್ಟದೇವೀಶತಕಸಂಜ್ಞಯಾ।
ದೇಶಿತಾನುಪಮಾಮಾಧದತೋ ನೋಣಸುತೋ ನುತಿಮ್ ॥

ಇದರಿಂದ ಮಮ್ಮಟನು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.* ಆನಂದವರ್ಧನನು ದುಷ್ಕರಕವಿತ್ವ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನಗಿರುವ ಕೌಶಲವನ್ನು ಮೆರೆಯುವ ಒಂದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಶತಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಮಕಾನುಪ್ರಾಸಗಳದೇ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ. ಇದರ ಚಿತ್ರಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ಕಂಡು ಬೆರಗಾದವರು ಇವನೇ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಕನಿಷ್ಠಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೇಗೆ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಸೋಜಿಗಪಡುವಂತಿದೆ. ತನ್ನ ತಾರುಣ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಬ್ದಚಿತ್ರ ವ್ಯಾಮೋಹ ಇಳಿದು ಮಾಗಿದ ಮುಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದನೋ ಏನೋ! ಆದರೆ ದೇವೀಶತಕಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಅವನು ಕನಿಷ್ಠಪಕ್ಷ ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು— ಒಂದು ಪ್ರಾಕೃತದ '**ವಿಷಮಬಾಣಲೀಲೆ**', ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತದ '**ಅರ್ಜುನಚರಿತ**' —ರಚಿಸಿಯಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ —

ಯೇನಾನಂದ ಕಥಾಯಾಂ
ತ್ರಿದಶಾನಂದೇ ಚ ಲಾಲಿತಾ ವಾಣೀ।

---

* ಹೋಲಿಸಿರಿ, ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಪುಟ ೨, ಪು. ೧೪೫. ಇತ್ಯಾದಿ.

"ಸರಸ್ವತಿ ಪ್ರಸಾದಂ ಮೇ ಸ್ಥಿತಿಂ ಚಿತ್ತಸರಸ್ವತಿ।
ಸರ ಸ್ವತಿ ಕುರು ಕ್ಷೇತ್ರ-ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ-ಸರಸ್ವತಿ ॥"

ತೇನ ಸುದುಷ್ಕರಮೇತತ್
ಸ್ತೋತ್ರಂ ದೇವ್ಯಾಃ ಕೃತಂ ಭಕ್ತ್ಯಾ ॥

ಎರಡರಲ್ಲೂ ತನ್ನ ನಾಮನಿರ್ದೇಶದ ಸಲುವಾಗಿ ಗ್ರಂಥನಿರ್ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಕಯ್ಯಟನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಯಾವ ಕೃತಿಗಳೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಗ್ರಂಥಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ 'ಆನಂದ' ಶಬ್ದವು ಮುದ್ರಿಕೆಯಂತೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಅದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ತೆಗೆದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ.

ಈತನ ಅನುಪಲಬ್ಧ ಕೃತಿಗಳೆರಡು ಶಾಸ್ತ್ರ ಕೃತಿಗಳು —

(೧) ತತ್ತ್ವಾಲೋಕ–ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥವಾದ ಮೋಕ್ಷ ಪರೀಕ್ಷೆಗಾಗಿ ಹೊರಟ ವೇದಾಂತಗ್ರಂಥವಿದು.

(೨) 'ಧರ್ಮೋತ್ತರೀ' (ಪಾಠಾಂತರ-ಧರ್ಮೋತ್ತಮಾ) — ಇದು ಬೌದ್ಧ ದಾರ್ಶನಿಕರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನಾದ ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿಯ ಪ್ರಮಾಣ ವಿನಿಶ್ಚಯ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಧರ್ಮೋತ್ತರಾಚಾರ್ಯನು ಬರೆದ ಟೀಕೆಯ ವಿವರಣೆ.

ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಈ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳನ್ನು 'ಲೋಚನ'ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಆನಂದವರ್ಧನನು ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇವನ್ನೂ ಬರೆದಾಗಿತ್ತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ ಆತನೇ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಇವುಗಳ ಮಾತನ್ನೆತ್ತುವುದರಿಂದ. ಹೀಗೆ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ, ಮಹಾಕವಿಯೆಂದೂ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರನೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದಾಗಿದ್ದ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಪರಿಪಕ್ವ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಫಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ

'ಯಾ ವ್ಯಾಪಾರವತೀ ರಸಾನ್ ರಸಯಿತುಂ....

ಎಂಬ ಪದ್ಯವೂ ಸಾಕ್ಷ್ಯವನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವವನ್ನು ನವೋನವವಾದ ರಸೈಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದೊಮ್ಮೆ, ಪರಿನಿಷ್ಠಿತವಾದ ವಿದ್ವದ್ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದೊಮ್ಮೆ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ವಿವೇಚಿಸಿದರೂ, ಚಿತ್ತಕ್ಕೆ ಆಯಾಸವಾಯಿತೇ ಹೊರತು, 'ಭಗವಂತನೆ, ನಿನ್ನ ಭಕ್ತಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ಸೌಖ್ಯ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ!' ಎಂಬ ಉದ್ಗಾರ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಮಾಗಿದ ಮಹಾಕವಿಯ ಹೃದಯಾಂತರಾಳದ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಯಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಹೀಗೆ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಜೀವನ ಸರ್ವಾಂಗಸುಂದರವೂ ತತ್ತ್ವಾನುಭವ ಬಂಧುರವೂ ಭಕ್ತಿ ನಿರ್ಭರವೂ ಆಗಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಲವಕಾಶವಿದೆ.

IV

ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ 'ಲೋಚನ'

ಎನ್ನಯ ಲೋಚನವಿರದಿರೆ
ಮುನ್ನಿನ ಚಂದ್ರಿಕೆಯದಿರ್ದೊಡೇನಾಲೋಕಂ।
ತನ್ನಯ ಚೆಲ್ವಂ ತೋರ್ಪುದೆ
ಯೆನ್ನುತೆ ರಚಿಸಿರ್ಪನಭಿನವಂ ಲೋಚನಮಂ॥*

ಆನಂದವರ್ಧನನ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದುದಕ್ಕೆ "ಚಂದ್ರಿಕಾ" ಮುಂತಾದ ಟೀಕೆಗಳು ಐವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲೇ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದು ಒಂದು ಸಾಕ್ಷಿಯಾದರೆ, ಅದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟನಾಯಕ, ಮಹಿಮಭಟ್ಟ ಮುಂತಾದ ಮಹಾ ದಾರ್ಶನಿಕ ವಿಮರ್ಶಕರು ವ್ಯಂಜನಾ ವ್ಯಾಪಾರದ ಖಂಡನೆಗಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು—ಹೃದಯದರ್ಪಣ, ವ್ಯಕ್ತಿವಿವೇಕ, ಇತ್ಯಾದಿ—ಬರೆದುದು ಇನ್ನೊಂದು ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಿಕಾಕಾರನು ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದವನೆಂಬುದು ಮತ್ತೂ ವಿಶೇಷ. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಆತನ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮಂಡನೆಯಿಂದ ಖಂಡನಕಾರರ ಕೆಲಸ ದುಷ್ಕರವಾಗುವ ಬದಲು ಸುಕರವೇ ಆಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಖಂಡನೆಮಂಡನೆಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೊಸದಾಗಿ ಪುನರ್ವಿಮರ್ಶಿಸಿ, ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಶೈಲಿಯಿಂದಲೇ ಶಾಸ್ತ್ರಪರೀಕ್ಷಕರ ಆಶಂಕೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ, ಗ್ರಂಥಾರ್ಥವನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿಯೂ ಸುಸಂಗತವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿ, ಲಕ್ಷ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಿ, ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿ ಕೈಬಿಟ್ಟ ಹಲವಾರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ, ಹೊಸ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸರ್ವ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಪರಮಾಚಾರ್ಯರೇ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು. ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾದರ್ಶನದ ವಿಖ್ಯಾತ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಇವರು ಜೀವಂತರಾಗಿ ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಶಿಷ್ಯರೊಡನೆ ತೆರಳಿದ ವಿಭೂತಿ ಪುರುಷರೆಂದು ಕಾಶ್ಮೀರದಲ್ಲಿ ದಂತಕಥೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿವೆ. ಮಹಾ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳೂ, ಸರ್ವತಂತ್ರಸ್ವತಂತ್ರರೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಪಾರಂಗತರೂ, ಆತ್ಮಾನುಭವ ಸಂಪನ್ನರೂ ಆದ ಈ ಮಹಾಮಹೇಶ್ವರರು ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ, ಭಾಷ್ಯವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅಮರರಾಗಿರುವರು. ಇವರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೮೦ರಿಂದ ೧೦೨೦ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದರೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿದೆ. ಇವರೂ ಕಾಶ್ಮೀರದವರೇ.

'ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾವಿಮರ್ಶಿನೀ', 'ಮಾಲಿನೀ ವಿಜಯ ವಾರ್ತಿಕ', 'ಪರಮಾರ್ಥ

---

* "ಕಿಂ ಲೋಚನಂ ವಿನಾ ಲೋಕೋ ಭಾತಿ ಚಂದ್ರಿಕಯಾಪಿ ಹಿ।
ತೇನಾಭಿನವಗುಪ್ತೋಽತ್ರ ಲೋಚನೋನ್ಮೀಲನಂ ವ್ಯಧಾತ್॥"

ಸಾರ', ಮುಂತಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವುದಿರಲಿ, ಭರತನಾಟ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ 'ಅಭಿನವ ಭಾರತೀ' ಎಂಬ ಸರ್ವಾಂಗಸುಂದರವಾದ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದು ಅದ್ವಿತೀಯ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಹಿತ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಇವರು ಭಟ್ಟತೌತ ಮತ್ತು ಭಟ್ಟ ಇಂದುರಾಜರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡು ತೌತರ 'ಕಾವ್ಯಕೌತುಕ'ಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದರು. ದುರ್ದೈವದಿಂದ ಆ ಗ್ರಂಥ ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳು ಲುಪ್ತವಾದರೂ "ಲೋಚನ"ವೊಂದೇ ಅವರ ಅಪಾರ ಬಹುಶ್ರುತತ್ವ, ಅಪೂರ್ವ ಪದಪದ್ಧತಿ, ಅಮ್ಲಾನ-ಪ್ರತಿಭೆ, ಅಮೇಯ ರಸಿಕತೆ, ಅಸೀಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳ ಶಾಶ್ವತ ಕೀರ್ತಿಸ್ತಂಭವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಬಲ್ಲದು. ಅವರ ಮೂಲದ ಯೋಜನೆಯ ಕೌಶಲವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಬೇಕೆ, ವಿವರಣೆಯ ಸೊಬಗನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಬೇಕೆ, ವಿವೇಚನೆಯ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಹೊಗಳಬೇಕೆ, ಶಬ್ದಶುದ್ಧಿ, ಪ್ರಯೋಗ ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಬೇಕೆ, ಶಾಸ್ತ್ರಯುಕ್ತಿ ವಿಚಾರ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆ, ಲಕ್ಷ್ಯವಿಸ್ತಾರ, ಲಕ್ಷ್ಯನಿರ್ಮಾಣದಕ್ಷತೆ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ನಿವಾರಣೆಯ ವಿಚಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬೇಕೆ, ಏನೊಂದೂ ತಿಳಿಯದೆ ವಿಮರ್ಶಕನು ದಿಙ್ಮೂಢನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಇವರ ಬರವಣಿಗೆಯ ರೀತಿ-ನೀತಿಗಳು, ಉಪಮಾನ, ಅವಧಾನಗಳು, ಪ್ರೌಢಿ-ಪರಿಪಾಕಗಳು, ಇವರವೇ. ಅರ್ಥಪುಷ್ಟಿಗೂ ನೂತ್ನಸೃಷ್ಟಿಗೂ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿರುವ "ಲೋಚನ"ಕ್ಕೆ –ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದರೂ—ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರಂತೆ ಅರ್ವಾಚೀನ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಶಂಕರ ಭಗವತ್ಪಾದರ ಶಾರೀರಕ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲದ ಮಹತ್ವ ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವದ ಈ ವಿವರಣೆಗೆ ಗುಣ ಗೌರವದಿಂದಲೇ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಒಂದೇ ಕೊರತೆಯೆಂದರೆ ಇದರ ಉಪಲಬ್ಧ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಣ್ಣದಾಗಿದ್ದು ಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಅಶುದ್ಧಿಯುಳಿದಿರುವುದು. ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ಸಂಸ್ಕರಣಗಳು ಬಂದರೂ, ಇನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಶುದ್ಧ ಲೋಚನ ಪಾಠ ಸಿಕ್ಕಿದೆಯೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಚೀನ ಪಠನ–ಪಾಠನ ಪರಂಪರೆಯೂ ಈ ಉದ್ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿ ಈವರೆಗೆ ಉಳಿದಂತಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಲೋಚನಸಾರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದ್ಯೋತಕ್ಕೆ ಮದ್ರಾಸಿನ ಕುಪ್ಪುಸ್ವಾಮಿಶಾಸ್ತ್ರಿ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಸಂಸ್ಕರಣದ ಪಾಠವನ್ನೂ—ಇದರಲ್ಲಿ ಲೋಚನಕ್ಕೆ ಉತ್ತುಂಗೋದಯ ರಾಜನು ಬರೆದಿರುವ ಉತ್ತಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ (ಕೌಮುದೀ) ಉಂಟು–ಉಳಿದ ಕಡೆ ಚೌಖಾಂಬಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯ ಬಾಲಪ್ರಿಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯುತ ಸಂಸ್ಕರಣದ ಪಾಠವನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಿದೆ; ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ಣಯಸಾಗರದ ಸಂಸ್ಕರಣದ ಪಾಠಗಳೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಲಾಗಿದೆ.

ಲೋಚನವನ್ನೋದಿ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಣ್ಣದಲ್ಲ. ಮಮ್ಮಟನಂತಹ ವಾಗ್ದೇವತಾವತಾರನಿರಲಿ, ಯಾರನ್ನೂ ಲೆಕ್ಕಿಸದೆ

ಕಿಂ ಸ್ಮರ್ಯತೇ ಸುಮನಸಾಂ ಮನಸಾಪಿ ಗಂಧಃ
ಕಸ್ತೂರಿಕಾಜನನಶಕ್ತಿಭೃತಾ ಮೃಗೇಣ

ಎನ್ನುವ ಗರ್ವಪರ್ವತಪ್ರಾಯನಾದ ಜಗನ್ನಾಥನಿರಲಿ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಮಾತೆಂದರೆ ವೇದವಾಕ್ಯದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣ. ಕಾವೇರೀತೀರದಲ್ಲಿ 'ಮಹಾರ್ಥಮಂಜರಿ' ಯನ್ನು—ಇದೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಗ್ರಂಥ—ಬರೆದ ಮಹೇಶ್ವರಾನಂದನು ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಕಾಣಿಕೆಯಿದು —

ಸಾಹಿತ್ಯಾಬ್ಧೌ ಕರ್ಣಧಾರೋಽಹಮಾಸಂ
ಕಾವ್ಯಾಲೋಕಂ ಲೋಚನಂ ಚಾನುಶೀಲ್ಯ ।

"ಕಾವ್ಯಾಲೋಕ, ಲೋಚನ, ಈ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅನುಶೀಲನದಿಂದ ನಾನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಧಾರನಾದೆ !"

ಈ ಮಾತನ್ನು ಇಂದೂ ನಿಜವೆನಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಹೃದಯರು ನಮ್ಮ ನಾಡಿನಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಲು ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ನೆರವಾದೀತೆಂದು ನಂಬಿದೆ.

ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಅಜ್ಞಾತ ಕವಿ-ಪಂಡಿತನು ಅಭಿನವಗುಪ್ತಪಾದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಾಗಿ ಅರವತ್ತು ಎಪ್ಪತ್ತು ಪದ್ಯಗಳ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವನ್ನೇ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. 'ಗುರುನಾಥ ಪರಾಮರ್ಶ' ಎಂಬ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಡಾ. ರಾಘವನ್ ಅವರು ಮುದ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ.* ಅದರಿಂದ ಎರಡು ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿ ಬರೆದು ಈ ಪೀಠಿಕೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸುತ್ತೇವೆ :—

ಯತ್ ಸಾರಸ್ವತರಸಸಿದ್ಧ ಏವ ಶುದ್ಧಃ
ಸರ್ವೋಽದ್ಧಾ ವಿಲಪತಿ ವಾಚ್ಯವಾಚಕಾತ್ಮಾ ।
ಕಾಶ್ಮೀರೀ ಜಯತಿ ಜಗದ್ಧಿತಾವತಾರಃ
ಸ ಶ್ರೀಮಾನಭಿನವಗುಪ್ತದೇಶಿಕೇಂದ್ರಃ ॥

ಅಭಿನವಗುರುಸಾರಸ್ವತ ಪರಮರಸಾಸ್ವಾದ ಮೋದಮಾನಾನಾಮ್ ।
ಅಮೃತಮಪಿ ದತ್ತಮಮರೈರರುಚಿಕೃದಸ್ಮಾಕಮಾರನಾಲಮಿವ ॥

---

* Bulletin of the Govt. Oriental Mss. Library, Madras Vol. II. No. 1., p. 23.

ಅಭಿನವಗುಪ್ತನಾಥಲಿಖಿತಂ ಲಿಖಿತಂ ಹೃದಯೇ
ತದಿತರ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರ ಲಿಖಿತಂ ಲಿಖಿತಂ ಸಲಿಲೇ....

ಇದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. 'ಅವರ ಸಾರಸ್ವತರಸದಿಂದ ಸಿದ್ಧರಾಗದವರಿಲ್ಲ; ಶುದ್ಧರಾಗದವರಿಲ್ಲ. ಆ ರಸದ ಪರಮಾಮೃತವನ್ನು ಸವಿದವರಿಗೆ ದೇವಲೋಕದ ಅಮೃತ ಕಹಿಯೆನಿಸೀತು! ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಬರೆವಣಿಗೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಕೊರೆದಿಟ್ಟಂತೆ; ಉಳಿದವರ ಬರೆವಣಿಗೆಯೆಲ್ಲ ಜಲಲಿಪಿ!"

ಈ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಗಳ ಸಾರಾಸಾರ ವಿವೇಚನೆ ಓದುಗರ ಪಾಲಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಕೆಲಸ.

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ
ಮತ್ತು
ಲೋಚನಸಾರ

ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ಯೋತ[1]

ಸ್ವೇಚ್ಛಾಕೇಸರಿಣಃ ಸ್ವಚ್ಛಸ್ವಚ್ಛಾಯಾಯಾಸಿತೇನ್ದವಃ ।
ತ್ರಾಯನ್ತಾಂ ವೋ ಮಧುರಿಪೋಃ ಪ್ರಪನ್ನಾರ್ತಿಚ್ಛಿದೋ ನಖಾಃ ॥[2]

ತೊಳಗುವ ತಿಳಿವೆಳಗಿಂ ಶಶಿ-
ಕಳೆಯನಿಱಕೆಗೈದು ಭಕ್ತರೆಲ್ಲರ ಮಿಡುಕಂ ।
ಕಳೆಯಲ್ ಸಲೆ ನೆಱಿವ ನಖಾ-
ವಳಿಯೆಮ್ಮಂ ಪೊರೆಗುದಾತ್ತನರಕೇಸರಿಯಾ ॥

---

1 ಈ ಉದ್ಯೋತದ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನ ಕುಪ್ಪುಸ್ವಾಮಿಶಾಸ್ತ್ರಿ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟಿನಿಂದ ೧೯೪೪ ನೆ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿರುವ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಪಾಠವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಲೋಚನದ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕ

ಅಪೂರ್ವಂ ಯದ್ವಸ್ತು ಪ್ರಥಯತಿ ವಿನಾ ಕಾರಣಕಲಾಂ
ಜಗದ್ ಗ್ರಾವಪ್ರಖ್ಯಂ ನಿಜರಸಭರಾತ್ ಸಾರಯತಿ ಚ ।
ಕ್ರಮಾತ್ ಪ್ರಖ್ಯೋಪಾಖ್ಯಾಪ್ರಸರಸುಭಗಂ ಭಾಸಯತಿ ತತ್
ಸರಸ್ವತ್ಯಾಸ್ತತ್ತ್ವಂ ಕವಿಸಹೃದಯಾಖ್ಯಂ ವಿಜಯತೇ ॥

ಆವುದಪೂರ್ವವಸ್ತುಚಯಮಂ ಪ್ರಕಟಿಪ್ಪುದು ನಿರ್ನಿಮಿತ್ತಮಂ-
ತಾವುದರಿಂದೆ ಕಲ್ಲ ದೊರೆಯೀ ಜಗಮುಂ ರಸಪೂರ್ಣಮಪ್ಪುದೋ ।
ಭಾವಿಸಲಾಖ್ಯೆ ಮತ್ತೆ ಪುನರಾಖ್ಯೆಗಳೀ ಕ್ರಮದಿಂದೆ ಭಾಸಿಪಾ
ಜೀವಮೆ ವಾಗ್ರಹಸ್ಯಮೆಸೆಗುಂ 'ಕವಿ'-'ಭಾವುಕ' ನಾಮಧಾರಕಂ ॥

2 ಇದು ವೃತ್ತಿಕಾರನ ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕ. 'ತಮ್ಮ ತೊಳಗುವ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಶಶಿಯನ್ನು ಆಯಾಸಗೊಳಿಸಿದ' ಎಂಬ ನರಸಿಂಹನ ನಖಾವಳಿಯ ವಿಶೇಷಣವು ಬಾಲಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವಕ್ರತೆಯಾಗಲಿ ರಮಣೀಯತೆಯಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನೂ, ಬಾಲಚಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ತನ್ನ ಕುಂದನ್ನು ನೆನೆದು ವ್ಯಥೆಯುಂಟಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವಂತಿದೆ. ಇದು 'ವಸ್ತುಧ್ವನಿ'. ಬಾಲಚಂದ್ರನನ್ನು ಹೀಗೆ ನರಹರಿಯ ನಖಾವಳಿ ಮೀರಿಸಿದೆಯೆನ್ನುವಾಗ ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಅಲಂಕಾರ ಧ್ವನಿ'. 'ಮುಂಚೆ, ರಮಣೀಯತೆಗೆ, ತಾಪನಿವಾರಣೆಗೆ, ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದೆ; ಈಗ ಈ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹಾಕುವ ಹತ್ತು ಸೆಳ್ಳುಗುರುಗಳು

ಕಾರಿಕೆ

ಕಾವ್ಯಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಧ್ವನಿರಿತಿ ಬುಧೈರ್ಯಃ ಸಮಾಮ್ನಾತಪೂರ್ವ-
ಸ್ತಸ್ಯಾಭಾವಂ ಜಗದುರಪರೇ ಭಾಕ್ತಮಾಹುಸ್ತಮನ್ಯೇ ।
ಕೇಚಿದ್ವಾಚಾಂ ಸ್ಥಿತಮವಿಷಯೇ ತತ್ತ್ವಮೂಚುಸ್ತದೀಯಂ
ತೇನ ಬ್ರೂಮಃ ಸಹೃದಯಮನಃಪ್ರೀತಯೇ ತತ್ಸ್ವರೂಪಮ್ ॥೧॥

‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂದು ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದರಷ್ಟೆ; ಕೆಲವರು ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲವೆಂದರು; ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅದನ್ನು ‘ಭಾಕ್ತ’(=ಲಾಕ್ಷಣಿಕ)ವೆಂದರು; ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಅದರ ತತ್ತ್ವವು ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಮೀರಿದ್ದೆಂದರು; ಆದ್ದರಿಂದ ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗಲೆಂದು ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.[3]

ವೃತ್ತಿ

‘ವಿದ್ವಾಂಸರು’ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ‘ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವವನ್ನು[4] ತಿಳಿದವರು’ ಎಂದರ್ಥ. ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಸಂಪ್ರದಾಯಪರಂಪರೆಯ ಮೂಲಕ, ಇವರು ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂಬ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮವನ್ನು ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂದು ಹೆಸರಿಸಿ ಈಗಾಗಲೇ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು.[5] ಸಹೃದಯರಾದವರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಅದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೇ ಇದೆ.

ಬಂದವೇ?’ ಎಂಬ ಚಂದ್ರನ ಆತಂಕದಲ್ಲಿ ‘ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ’ ಹಾಗು ‘ಅಪಹ್ನುತಿ’ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಧ್ವನಿಯೂ ಉಂಟು. ಇಡಿಯ ಶ್ಲೋಕವೇ ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಕವಿಯ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ‘ರಸಾದಿ ಧ್ವನಿ’ಯಿದೆ. ಹೀಗೆ ಮಂಗಳ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಗೆಯ ‘ಧ್ವನಿ’ ಪ್ರಕಾರಗಳಿರುವುದನ್ನು “ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ” ಎಂದು ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಹೇಳಿಕೆ.

3 ಈ ಕಾರಿಕೆಯು ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಿಷಯ, ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತದೆ—**ಲೋಚನ.**

4 ‘ಕಾವ್ಯ ತತ್ತ್ವವನ್ನು’ ಎಂಬುದು ‘ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವನ್ನು’ ಎಂಬುದರ ವಿವರಣೆ—ಲೋ.

5 ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂಬ ಹೆಸರೇ ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ; ಅದು ಬೋಧಿಸುವ ‘ಅರ್ಥ’ ಯಾವದುಂಟೋ ಅದೇ ಕಾವ್ಯದ ‘ಆತ್ಮ’ವೆಂದು ಬುಧರು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ‘ಯುಕ್ತತರ’; ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ವೃತ್ತಿ’ಯ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಂಜಸ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅನ್ವಯ ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ‘ವ್ಯಕ್ತಿವಿವೇಕ’ದಲ್ಲಿ ಮಹಿಮಭಟ್ಟನು ಎತ್ತಿ ಆಡಿದ್ದಾನೆ; ದೋಷ ತಪ್ಪುವಂತೆ ತಿದ್ದಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. (T S S. ಪುಟ ೧೦೯ ಮತ್ತು ೧೧೩)

I. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಅದನ್ನು ಕೆಲವರು ಇಲ್ಲವೆಂದಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವವರ ವಾದದಲ್ಲಿ ಊಹಿಸಬಹುದಾದ[6] ಪ್ರಕಾರಗಳು ಇವು[7]—

'ಒಬ್ಬ ವಿದ್ವಾಂಸ ತಪ್ಪಬಹುದು, ಬಹುಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರು ತಪ್ಪಲಾರರು' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಹುವಚನ ('ಬುಧೈಃ') ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿಡದಿದ್ದರೂ, ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪರಂಪರಾಗತ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಾಕ್ಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ—ಲೋ

'ಈಗಾಗಲೇ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಈ ಗ್ರಂಥಕಾರನ ಹೊಸ ಸಿದ್ಧಾಂತವಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

6 'ಧ್ವನಿಯೇ ಇಲ್ಲ' ಎನ್ನುವ ವಾದ ಗ್ರಂಥಕಾರನ ಕಿವಿಗೆ ಬಿದ್ದೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂದೇನೂ ಇಲ್ಲ, ಅವನು ಊಹಿಸಿ ಅದರ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ—ಲೋ

7 i) ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥಪ್ರತೀತಿಗೆ 'ಸಂಕೇತ' (= convention)ವೇ ಕಾರಣ, ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೆಂಬುದು—ಅಸಂಕೇತಿತವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ—ಅಶಕ್ಯ.

ii) ಒಂದು ವೇಳೆ ಇರುವುದಾದರೆ 'ಅಭಿಧಾವೃತ್ತಿ' (= denotation)ಯಿಂದಲೇ ಅದು ಸೂಚಿತವಾಗಬೇಕಾದ್ದರಿಂದ 'ಭಾಕ್ತ' (= ಗೌಣ)ವೆನಿಸುವುದು.

iii) ಅಭಿಧಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸೂಚ್ಯವೂ ಅಲ್ಲದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಬಾರದು—ಅವಿವಾಹಿತ ಕನ್ಯೆ ಪತಿಸುಖವನ್ನು ಹೇಗೆ ವಿವರಿಸಲಾರಳೋ ಹಾಗೆ ಈ ಮೂರೂ ಮುಖ್ಯ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಮತ್ತೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಬಹುದು— (೧) ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಶೋಭೆಯುಂಟಾಗುವುದು ಶಬ್ದಾರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದಲೇ 'ಕಾವ್ಯ'ವನ್ನು 'ಲೋಕ' ಮತ್ತು 'ಶಾಸ್ತ್ರ'ಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುವ ಅಸಾಧಾರಣ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಈ ಶೋಭೆಯೇ ಸರಿ ಎಂದ ಮೇಲೆ ನಾವು ಪರಿಗಣಿಸದೆ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದೇನೂ ಇಲ್ಲ, (೨) ಒಂದು ವೇಳೆ ನಾವು ಕೈಬಿಟ್ಟಿರುವುದೇನಾದರೂ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಶೋಭಾಕಾರಿಯೇ ಅಲ್ಲ, (೩) ಶೋಭಾಕಾರಿಯಾದುದೇ ನಿದ್ದರೂ 'ಗುಣ'ದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆ 'ಅಲಂಕಾರ'ದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಮ್ಮನೆ ಹೊಸ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುವ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ನಿಮ್ಮದಾಗಬಹುದು! ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅಂಶಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಹೊಸ ಹೆಸರಿಡುವುದರಿಂದ ಏನಾಯಿತು? ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಅನಂತ, ಇದನ್ನೂ ಒಂದೆಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ. ಹೇಗೂ 'ಗುಣ,' 'ಅಲಂಕಾರ'ಗಳಿಗಿಂತ ಅದು ಬೇರೆಯೆನಿಸದು. ಭರತಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರು ಯಮಕ, ಉಪಮೆ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವೇ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರು, ನಿಜ; ಮುಂದಿನವರು ಅವುಗಳನ್ನು ಎಷ್ಟೋ ವಿಸ್ತರಿಸಲಿಲ್ಲವೆ? ಅದರಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತಹ ಹೊಸ ಸಾಧನೆಯೇನಾದಂತಾಯಿತು?

ಹೀಗೆ ಈ ಮೂರು ಮತ್ತು ii, iii, ಎಲ್ಲವೂ ಕೂಡಿ 'ಐದು' ವಿಕಲ್ಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ—ಲೋ.

೧. ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು — ಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥ— ಇವೇ ಶರೀರವಾಗುಳ್ಳದೆಂದು ಅರ್ಥವಷ್ಟೆ![8] 'ಶಬ್ದ'ದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸೊಗಸನ್ನು ತರುವ 'ಅನುಪ್ರಾಸ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ, 'ಅರ್ಥ'ದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯದ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುವ 'ಉಪಮೆ'ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ 'ಸಂಘಟನೆ'ಯ ಧರ್ಮಗಳಾದ 'ಮಾಧುರ್ಯ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳೂ ನಮಗೆ ಗೊತ್ತುಂಟು.[9] ವಸ್ತುತಃ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳು ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಆದರೂ 'ಉಪನಾಗರಿಕಾ' ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕೆಲವರು ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ವೃತ್ತಿಗಳು ನಮ್ಮ ಕಿವಿಗೆ ಬಿದ್ದಿವೆ.[10] ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಈ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬುದು ಯಾವುದು? ಎಂದು.[11]

---

8 ಇಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಎಡೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವ—ಲೋ.

9 ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಂತೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಯಾವುದೋ ಅದು ಧ್ವನಿಯೆನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಸೌಂದರ್ಯ ಎರಡು ತೆರ—i) ಸ್ವರೂಪಸಿದ್ಧ, ii) ಸಂಘಟನಾಕೃತ. 'ಶಬ್ದ'ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಇಬ್ಬಗೆಯ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ', 'ಶಬ್ದಗುಣ'ಗಳೇ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. 'ಅರ್ಥ'ಗಳಲ್ಲಿಯ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಉಪಮಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳು' ಮತ್ತು 'ಅರ್ಥಗುಣ'ಗಳು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಇವೆರಡನ್ನೂ ಮೀರಿದ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ?—ಲೋ.

10 'ವೃತ್ತಿ' ಹಾಗೂ 'ರೀತಿ'ಗಳು ಗುಣಾಲಂಕಾರ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದೂ ಕಾವ್ಯ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುವಂತೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯಾದರೂ ಆಗಬಹುದಲ್ಲಾ, ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಈ ಮಾತು ನಿವಾರಿಸುತ್ತದೆ. 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳು—'ಪರುಷಾ', 'ಉಪನಾಗರಿಕಾ' ಮತ್ತು 'ಕೋಮಲಾ'—'ಅನುಪ್ರಾಸ'ವೆಂಬ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರದ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ [ಇವುಗಳ ನಿರ್ದೇಶ ಉದ್ಭಟನ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ] 'ರೀತಿ'ಗಳು—ವೈದರ್ಭೀ, ಗೌಡೀ, ಪಾಂಚಾಲೀ—ಮಾಧುರ್ಯಾದಿ 'ಗುಣ'ಗಳ ಸಮ್ಮಿಶ್ರಣವೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. [ಇವುಗಳ ನಿರ್ದೇಶ ವಾಮನನ 'ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ ಸೂತ್ರವೃತ್ತಿ'ಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟ]—ಲೋ.

11 ವಸ್ತುತಃ, ವಿಭಾಗಿಸದೆ ಅಖಂಡ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಆಸ್ವಾದಿಸಬೇಕಾದ ವಸ್ತು ಕಾವ್ಯ. ವಿಮರ್ಶೆಗಾಗಿ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ವಿಭಾಗಿಸಿದರೂ, ಅಲ್ಲಿ ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಅಂಶ ದುರ್ಲಭ—ಲೋ.

೨. ಇತರರು ಹೀಗೆನ್ನಬಹುದು[12] — 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.[13] ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಗೆಲ್ಲ[14] ವಿರುದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನು ತರಬಲ್ಲ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನುಳ್ಳದ್ದೇ ಕಾವ್ಯವೆಂಬುದು ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಲಕ್ಷಣ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗಗಳಿಗೆಲ್ಲ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಮಾರ್ಗವು[15] ಈ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಯಾರಾದರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮೊಳಗೆ ಯಾವುದೋ ಸಂಕೇತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ತಾವೇ ಸಹೃದಯರೆಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ, ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೆಂಬ ಬಲದ ಮೇಲೆ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಕಾವ್ಯವೆಂಬ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದರೂ ಕೂಡ, ಅದು ಎಲ್ಲ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ಎಂದಿಗೂ ಪಡೆಯಲಾರದು.[16]

೩. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಧ್ವನಿಯ ಅಭಾವವನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಹೇಳಬಹುದು[17]:—'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಅಪೂರ್ವವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಅಸಂಭವ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯ

---

12 "ಶಬ್ದಾರ್ಥಸ್ವಭಾವವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹೋಗಲಿ, ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣವೆನ್ನದಿದ್ದರೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ, 'ಗುಣಾಲಂಕಾರ'ಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ 'ಧ್ವನಿ'ಯೊಂದುಂಟೆಂದು ಸಾಧಿಸುತ್ತೇವೆ" ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಖಂಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ—ಲೋ.

13 ಆದರೂ ನೀನು ಬಯಸುವ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ತಾನೆ ನಿನ್ನ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿರಬೇಕು? ಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ವಾದ್ಯಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿವೆ ನಿಜ; ಅವು 'ಕಾವ್ಯ'ವೂ ಅಲ್ಲ. ಅವುಗಳಂತೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿದ್ದರೇನಾಯಿತು? ಅದು 'ಕಾವ್ಯ'ಕಕ್ಷ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರದು —ಲೋ.

14 ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು, ಅವುಗಳ 'ಅಲಂಕಾರ'ಗಳು, ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

15 ನೃತ್ಯ, ಗೀತ, ಮುಂತಾದುದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದುದು—ಲೋ.

16 ಕತ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟವನು—"ಉದ್ದ ಅಗಲಗಳಿರುತ್ತವೆ; ಆವರಿಸುವುದು ಅದರ ಸ್ವರೂಪ; ಸಕಲ ಶರೀರವನ್ನೂ ಮುಚ್ಚುತ್ತದೆ; ಒಳ್ಳೆಯ ನವಿರಾದ ಎಲೆಗಳಿಂದ ಮೂಡಿರುತ್ತದೆ, ಸುತ್ತಿ ಬಿಡಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆ, ಕಡಿಯಲಾರದು, ಅಂತಹ ತುಂಡೇ ಉತ್ತಮ ಕತ್ತಿ" ಎಂದು ಹೇಳಿದನೆಂದುಕೊಳ್ಳೋಣ. "ಅಯ್ಯಾ, ಬಟ್ಟೆ ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ, ಕತ್ತಿಯಲ್ಲ"ವೆಂದು ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ನುಡಿದಾನು. ಆಗ ಮೊದಲನೆಯವನು "ನಾನು ಒಪ್ಪುವ ಕತ್ತಿ ನಾನೆಂದಂತೆಯೇ ಸರಿ" ಎಂದರೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಈ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಕಥೆಯಾದರೂ. ಇದು ಹುಚ್ಚಾಟವೆನಿಸೀತೆ ಹೊರತು ಸಕಲ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನೆಂದೂ ಪಡೆಯದು—ಲೋ.

17 'ಅದು ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣವೂ ಆಗಲಿ ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವೂ ಆಗಲಿ, 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕಾವ್ಯದ 'ಜೀವ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ', ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಉತ್ತರ, ಅಭಾವವಾದದ ಈ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಕಾರ— ಲೋ.

ದಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣವೆಂದು ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿದೊಡನೆಯೇ, ನಾವು ಮೊದಲೇ ಸೂಚಿಸಿದ ಕಾವ್ಯಸೌಂದರ್ಯಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ[18] ಅದು ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲೇ ಯಾವುದಾದರೊಂದಕ್ಕೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಅಪೂರ್ವ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಏನೋ ಒಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಅಷ್ಟೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಮಾತಿನ ಬಗೆಗಳು ಅನಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಕದಾಚಿತ್ ಹಿಂದಿನ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣಕಾರರು ತೋರಿಸದೆ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ-ಲೇಶವು ಸಿಕ್ಕಿದರೂ ಸಿಕ್ಕಬಹುದಾದರೂ, ಅದನ್ನು 'ಧ್ವನಿ', 'ಧ್ವನಿ'ಯೆನ್ನುತ್ತಾ,[19] ತಾವೇ ಸಹೃದಯರೆಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ[20] ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಏಕೆ ಕುಣಿಯಬೇಕೋ ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಸೊಗಸನ್ನು ಕಂಡವರು ಇವರೊಬ್ಬರೇ ಅಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಮಹಾತ್ಮರನೇಕರು ಇಂತಹ ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಹೊಸ ಹೊಸ ಅಲಂಕಾರ-ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಈಗಲೂ ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ; ಆದರೆ ಅವರು ಯಾರೂ ಹೀಗೆ ಆಡಿದುದನ್ನು ಕೇಳಿಲ್ಲ. ಕೂಲಂಕಷವಾದ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು ಸಹಿಸುವಂತಹ ಯಾವುದೇ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವುದು ಅಶಕ್ಯ.[21] ಇದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ಒಬ್ಬನು[22] ಶ್ಲೋಕರೂಪದಿಂದಲೇ ಹೇಳಿರುವನು :—

"ಯಸ್ಮಿನ್ನಸ್ತಿ ನ ವಸ್ತು ಕಿಂಚನ ಮನಃಪ್ರಹ್ಲಾದಿ ಸಾಲಂಕೃತಿ
ವ್ಯುತ್ಪನ್ನೈ ರಚಿತಂ ಚ ನೈವ ವಚನೈರ್ವಕ್ರೋಕ್ತಿಶೂನ್ಯಂ ಚ ಯತ್ ।
ತತ್ಕಾವ್ಯಂ ಧ್ವನಿನಾ ಸಮನ್ವಿತಮಿತಿ ಪ್ರೀತ್ಯಾ ಪ್ರಶಂಸನ್ ಜಡೋ
ನೋ ವಿದ್ಮೋಽಭಿದಧಾತಿ ಕಿಂ ಸುಮತಿನಾ ಪೃಷ್ಟಃ ಸ್ವರೂಪಂ ಧ್ವನೇಃ ॥[23]

---

18 ಎಂದರೆ ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ. ಹೋಲಿಸಿ—'ಕಾವ್ಯಶೋಭಾಯಾಃ ಕರ್ತಾರೋ ಧರ್ಮಾ ಗುಣಾಃ, ತದತಿಶಯಹೇತವಸ್ತ್ವಲಂಕಾರಾಃ'—ವಾಮನ. 'ವಕ್ರಾಭಿಧೇಯ ಶಬ್ದೋಕ್ತಿರಿಷ್ಟಾ ವಾಚಾಮಲಂಕೃತಿಃ'—ಭಾಮಹ.

19 ಈ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಅನಾದರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

20 ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣಕಾರರು, ಅವರ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾದ ಕವಿಗಳು ಮತ್ತು ವಿಮರ್ಶಕರು, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

21 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬುದೊಂದು ಕೆಲವರ ಪ್ರವಾದ ಮಾತ್ರ, ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

22 ಗ್ರಂಥಕಾರನ ಸಮಕಾಲೀನನಾದ ಮನೋರಥನೆಂಬ ಕವಿ.

23 ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನು ತಾರವು. 'ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಚನ' ಅರ್ಥಾತ್ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ. ವಕ್ರೋಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸಂಘಟನೆಯಿಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲವೆಂದಂತಾಯಿತು; (ಸರ್ವಾಲಂಕಾರ ಬೀಜವಾದ ಅತಿ

ಮನಕಾಹ್ಲಾದನಕಾರಿಯಪ್ಪ ವಿಷಯಂ ತಾನೊಂದುಮಲ್ಲಿಲ್ಲ ಮೇಣ್
ವಿನುತಾಲಂಕೃತಿಗಳ್ ಸುಶಬ್ದತತಿಗಳ್ ವಕ್ರೋಕ್ತಿ ತಾವಿಲ್ಲಮೆಂ |
ದೆನೆ ಕಾವ್ಯಂ ಧ್ವನಿಯುಕ್ತಮೆಂದು ಮುದದಿಂ ಕೊಂಡಾಡುತಿರ್ಪಾ ಜಡಂ
'ಧ್ವನಿ' ಶಬ್ದಾರ್ಥವ ಪೇಟ್ವುದೆಂದು ವಿಬುಧಂ ಕೇಳ್ದಾಗಳೇವೇಟ್ವನೋ ||

II. ಬೇರೆ ಜನರು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮವನ್ನು 'ಗುಣವೃತ್ತಿ'ಯೆಂದರು.[24] ಯದ್ಯಪಿ, ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣಕಾರರು ಯಾರೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಿ 'ಗುಣವೃತ್ತಿ' ಇಲ್ಲವೇ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಾವುವನ್ನೂ ನಿರೂಪಿಸಿಲ್ಲ; ಆದರೂ ಅವರು ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ[25] ಧ್ವನಿಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿದಂತಾಯಿತೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು[26] ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ—"ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅದನ್ನು 'ಭಾಕ್ತ'ವೆಂದರು" ಎಂದಿದೆ.

ಶಯೋಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಪುನರುಕ್ತದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ). ಇನ್ನು 'ಧ್ವನಿಯೆಂದರೇನು?' ಎಂದು ವಿವೇಕಿಯೊಬ್ಬನು ಕೇಳಿದರೆ, ಏನು ತಾನೆ ಉತ್ತರ ಬರಬಹುದು?

ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಕಲ್ಪಗಳೂ ಊಹಿಸಿ ಬರೆದುವು—ಲೋ.

24 'ಭಾಕ್ತವಾದ' ಮಾತ್ರ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಆದಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಪದ ರೂಪದಲ್ಲಿ 'ಸಂಭಾವನೆ'ಯಿಲ್ಲ. 'ಭಾಕ್ತ' ಎಂದರೆ ಗೌಣ ಅಥವಾ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಎಂದರ್ಥ.

ಯದ್ಯಪಿ 'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿ (ಉದಾ—'ನಿಃಶ್ವಾಸಾಂಧ ಇವಾದರ್ಶಃ') ಸಾದೃಶ್ಯ ಮೂಲವಾದ 'ಉಪಚಾರ' ಅಥವಾ ಆರೋಪವಿದೆಯಾದರೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ಸೀಮಿತ ವಲ್ಲ; ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು—(ಇದರ ವಿವರಣೆ ಈ ಉದ್ಯೋತದ ಕಡೆಗೆ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತದೆ)—ಲೋ.

'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದರೆ 'ಧ್ವನತಿ' = ವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದ, 'ಧ್ವನ್ಯತೆ' = ವ್ಯಂಗ್ಯ ಅರ್ಥ, 'ಧ್ವನನಂ' = ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರ, ಮೂರೂ ಆಗಬಹುದು. ಮೂರೂ ಉಪಚರಿತ-ಶಬ್ದಾರ್ಥ-ವ್ಯಾಪಾರ ಗಳಿಗಿಂತ (='ಭಕ್ತಿ'ಗಿಂತ) ಭಿನ್ನವಲ್ಲವೆಂಬುದು 'ಭಾಕ್ತವಾದ'—ಲೋ.

25 ಉದ್ಭಟ, ವಾಮನಾದಿಗಳು. "ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಅಭಿಧೆ'ಯೆಂಬ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರವೂ 'ಗುಣವೃತ್ತಿ'ಯೆಂಬ ಅಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರವೂ ಉಂಟು"-ಉದ್ಭಟನ ಭಾಮಹವಿಹರಣ; "ಸಾದೃಶ್ಯ ಮೂಲವಾದ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ ವಕ್ರೋಕ್ತಿ" (ವಾಮನ)—ಲೋ.

26 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಹತ್ತಿರ ಹತ್ತಿರ ಅವರು ಬಂದಂತಾದರೂ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಿಲ್ಲ —ಲೋ.

III. ಲಕ್ಷಣಪ್ರಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಂಜಿ ಹಿಂತೆಗೆದ ಅಲ್ಪಮತಿಗಳು ಕೆಲವರು ಧ್ವನಿಯ ತತ್ತ್ವವು ಮಾತುಗಳಿಗೆ ನಿಲುಕುವಂತಹುದಲ್ಲವೆಂದೂ, ಕೇವಲ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವೇದ್ಯವೆಂದೂ ನುಡಿದರು.[27]

ಹೀಗೆ ವಿಧವಿಧವಾದ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿರುವ ಕಾರಣ, ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆನಂದವಾಗಲೆಂದು ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದೇ ನಮ್ಮ ಉದ್ದೇಶ.[28] ಆ ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ಎಲ್ಲ ಸತ್ಕವಿಗಳ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲೂ ಉಪನಿಷತ್ಪ್ರಾಯವಾದುದು (ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾದುದು);[29] ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ,ಅತೀವ ರಮಣೀಯವೂ ಆದುದು;[30] ಪ್ರಾಚೀನ ಲಕ್ಷಣಕಾರರ ಸೂಕ್ಷ್ಮತಮ ಬುದ್ಧಿಗಳಿಗೂ ಅದು ಹೊಳೆಯದೆ ಹೋದುದರಿಂದ,[31] **ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ,** ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಅದರ ವಿಲಾಸವನ್ನು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಕಾಣುವ[32] ಸಹೃದಯರ[33] ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆನಂದ[34] ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆಸಲಿ, ಎಂದು ಧ್ವನಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತೇವೆ.

---

27 ಈ ಮೂರು ಅಭಾವವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವರು ವಿಪರ್ಯಸ್ತ ಬುದ್ಧಿಗಳು; ಮಧ್ಯಮರು ಸಂದೇಹಗ್ರಸ್ತರು, ಕಡೆಯವರು ಅರಿತರೂ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳಿ ತೋರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವರು —ಹೀಗೆ ಉತ್ತರೋತ್ತರರು ಮೇಲಿನ ದರ್ಜೆಯವರೆನ್ನಬಹುದು—ಲೋ.

28 ಹೀಗೆ, 'ಧ್ವನಿಸ್ವರೂಪ' ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯ; ಗ್ರಂಥಕಾರ-ಶ್ರೋತೃಗಳಿಗೆ ಗುರು-ಶಿಷ್ಯ ಸಂಬಂಧ; ವಿಮತಿನಿವಾರಣೆಯ ಮೂಲಕ ಸ್ವರೂಪ ವಿವೇಚನೆ ಗ್ರಂಥದ ಧ್ಯೇಯ; ಪ್ರಯೋಜನ-ಸಹೃದಯರ ಆನಂದ. ಇದೇ 'ಅನುಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯ'—ಲೋ.

29 'ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅಂಶ'ವೆಂಬ ಟೀಕೆಗಿದು ಉತ್ತರ.

30 'ಭಾಕ್ತವಾದ'ಕ್ಕಿದು ಮಾರುತ್ತರ

31 ಇದರಿಂದ ಧ್ವನಿ 'ಗುಣಾಲಂಕಾರ'ಗಳಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತವಲ್ಲವೆಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

32 ಯಾರೋ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಕೆಲವರು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಕೂಟದ 'ಪ್ರವಾದ'ವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟ.

33 ನಿರಂತರವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ ಅನುಶೀಲನೆಯಿಂದ ಮಾನಸದರ್ಪಣವು ನಿರ್ಮಲವಾಗಿರಬೇಕು; ವರ್ಣನೀಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯೀಭಾವ ಆಗುವಂತಹ ಯೋಗ್ಯತೆಯಿರಬೇಕು, ಹೃದಯ ಸಂವಾದ ಸಹಜವಾಗಿರಬೇಕು—ಹೀಗೆ ಯಾರಿರುವರೋ ಅವರೇ ಸಹೃದಯರು

34 ರಸಾಸ್ವಾದವೇ ಆನಂದ. ಇದರಿಂದ 'ರಸಧ್ವನಿ'ಯೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಧಾನವೆಂದೂ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ 'ಆತ್ಮ'ವೆಂದೂ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ 'ಹೃದಯದರ್ಪಣ'ದಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟನಾಯಕನು ಬರೆದ ಕೆಳಗಿನ ದೂಷಣೆ ನಿರ್ಮೂಲವಾಗುತ್ತದೆ:—"ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅಭಿಧಾ', 'ಭಾವನಾ', 'ಚರ್ವಣಾ' ಎಂಬ ಮೂರು ವ್ಯಾಪಾರಗಳುಂಟು. ಒಂದು ವೇಳೆ "ಧ್ವನಿ"ಯೆಂಬ "ವ್ಯಂಜನಾ" ವ್ಯಾಪಾರವೂ ಒಂದುಂಟೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೂ ಕೂಡ, ಅದು ಕಾವ್ಯದ ವ್ಯಾಪಾರ

ಹೀಗೆ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದೇ ಹೊರಟಿರುವುದರಿಂದ, ಮೊದಲು ಅದಕ್ಕೆ ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾಗಿ[35] ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಅರ್ಥಃ ಸಹೃದಯಶ್ಲಾಘ್ಯಃ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಾ ಯೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ ।
ವಾಚ್ಯಪ್ರತೀಯಮಾನಾಖ್ಯೌ ತಸ್ಯ ಭೇದಾವುಭೌ ಸ್ಮೃತೌ ॥ ೨ ॥

ಸಹೃದಯರು ಶ್ಲಾಘಿಸುವ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ, ಅದರ ಎರಡು ಭೇದಗಳೇ 'ವಾಚ್ಯ' (=ನೇರವಾದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ) ಮತ್ತು 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ' (=ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಫುರಿಸುವ ಗಮ್ಯಾರ್ಥ) ಎಂಬುವು.[36]

ಗಳಲ್ಲೊಂದೆನಿಸೀತೇ ಹೊರತು, ಕಾವ್ಯದ ಐಕ್ಯೈಕ ಸ್ವರೂಪವೆನಿಸದು" 'ರಸಚರ್ವಣೆಯೇ ಕಾವ್ಯಜೀವಿತ'ವೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಭಟ್ಟನಾಯಕನಿಗೂ ಗ್ರಾಹ್ಯವೇ ಆದ ಕಾರಣ, ಇಲ್ಲಿ ನಾಮಮಾತ್ರೇ ವಿವಾದವೆನ್ನಬಹುದು.

ಕಾವ್ಯಪ್ರಯೋಜನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗೀಯವಾದ 'ಕೀರ್ತಿ', ಮುಂತಾದುವಕ್ಕಿಂತ, ಕವಿಗೆ ಐಹಿಕ 'ಆನಂದ'ವೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಯೋಜನ. ಸಹೃದಯನಿಗಾದರೂ 'ವೇದ', 'ಇತಿಹಾಸ' ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ "ಕಾಂತಾಸಮ್ಮಿತ" ಎನಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನೀತಿ ಬೋಧೆಯೇ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನ. ಇಲ್ಲಿಯ ಎಲ್ಲಗೆ ಸರಿದೊರೆಯಾದ ಕಾವ್ಯದ ಈ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಆನಂದವೇ.

'ಆನಂದ'ವೆಂಬ ಶಬ್ದ ಗ್ರಂಥಕಾರನಾದ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಸ್ಮಾರಕವೂ ಆಗಿದೆ. ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯ ಪೀಠದಲ್ಲಿ ಆತನ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಲೆಂಬ ಹಾರೈಕೆ ಗಮ್ಯ—ಲೋ.

35 'ಧ್ವನಿ'= ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ; ಅದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯ ಅಥವಾ 'ಪೀಠಿಕೆ'ಯೆಂದರೆ ನಿರ್ವಿವಾದವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಷ್ಟೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೂ ಅನಿರಾಕರಣೀಯ ಎಂದಾಶಯ—ಲೋ.

36 ಕಾವ್ಯದ ಶರೀರ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆಂದು ನೀವೇ ಒಪ್ಪುವಿರಿ. ಶರೀರಕ್ಕೆ ಜೀವವೊಂದು ಇರಬೇಕಲ್ಲವೆ? ಶಬ್ದವಂತೂ ಶರೀರ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರತಕ್ಕದ್ದು—ಸ್ಥೂಲ, ಕೃಶ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶರೀರ ಸ್ವರೂಪದಂತೆ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸ್ಪಷ್ಟವೇದ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ. ಕೇವಲ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಾದರೂ ಅಷ್ಟೆ. ಸರ್ವಜನಸಂವೇದ್ಯವಲ್ಲದ, ಎಂದರೆ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರವಾದ, ಲೋಕವೇದಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದ, ಯಾವ ಅರ್ಥಾಂಶವುಂಟೋ ಅದು ಮಾತ್ರ ಕಾವ್ಯದ 'ಆತ್ಮ'. ವಸ್ತುತಃ ಅಖಂಡವಾದ 'ಅರ್ಥ'ವನ್ನೇ ವಿವರಣೆಯ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ವಿಶೇಷ' ವಿರುವುದು ಕಾವ್ಯದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದಲ್ಲೇ ಹೊರತು ವಾಚ್ಯಾಂಶದಲ್ಲಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯದ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಭ್ರಾಂತರಾದವರು ಮಾತ್ರ ದೇಹಾತ್ಮವಾದಿಗಳಾದ ಚಾರ್ವಾಕರಂತೆ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೇ ಇಲ್ಲ; ಕಾವ್ಯ ಶರೀರವೇ ಎಲ್ಲ, ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ವಾಚ್ಯ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳೆರಡೂ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲ; ಸಹೃದಯಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎರಡು 'ಅಂಶ'ಗಳುಂಟೆಂದು ಮಾತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

ವೃತ್ತಿ

ಲಲಿತವೂ[37] ಉಚಿತವೂ[38] ಆದ ಅವಯವಗಳ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಮನೋಹರವೆನಿಸುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ—ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮವು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ—ಸಾರರೂಪವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಸಹೃದಯರೆಲ್ಲರ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗತಕ್ಕ ಯಾವ ಅರ್ಥವುಂಟೋ, ಅದರ[39] ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ 'ವಾಚ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ತತ್ರ ವಾಚ್ಯಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋ ಯಃ ಪ್ರಕಾರೈರುಪಮಾದಿಭಿಃ ।
ಬಹುಧಾ ವ್ಯಾಕೃತಃ ಸೋऽನ್ಯೈಃ ತತೋ ನೇಹ ಪ್ರತನ್ಯತೇ ॥ ೩ ॥

ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾಚ್ಯ'ವೆನಿಸುವ ಅಂಶವು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ;[40] ಈಗಾಗಲೇ ಅನೇಕರು 'ಉಪಮಾ' ಮೊದಲಾದ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಇಲ್ಲಿ 'ಅನೇಕರು' ಎಂದರೆ ಉದ್ಭಟಭಟ್ಟನೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣಕಾರರೆಂದರ್ಥ. 'ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂದರೆ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆಂದರ್ಥ.

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರತೀಯಮಾನಂ ಪುನರನ್ಯದೇವ
ವಸ್ತ್ವಸ್ತಿ ವಾಣೀಷು ಮಹಾಕವೀನಾಮ್ ।
ಯತ್ತತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಾವಯವಾತಿರಿಕ್ತಂ
ವಿಭಾತಿ ಲಾವಣ್ಯಮಿವಾಙ್ಗನಾಸು ॥ ೪ ॥

---

37 ಲಲಿತ = ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಸಂಪನ್ನ—ಲೋ.

38 ಉಚಿತ = ರಸೌಚಿತ್ಯಸುಂದರ. ಇದರಿಂದ ರಸಧ್ವನಿಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಜೀವಾಳವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

39 ಧ್ವನಿಯು ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಂತೆ ಕಾವ್ಯದ ಚಾರುತ್ವನಿಮಿತ್ತವೆನ್ನಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ 'ಅಲಂಕಾರ'ವಾದರೆ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ'; ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಧುರ್ಯಾದಿ 'ಗುಣ'ಗಳು ಬೇರೆ, 'ಗುಣಿ' ಬೇರೆ—ಲೋ.

40 ಪ್ರೇಯಸೀಮುಖ, ಉದ್ಯಾನ, ಚಂದ್ರೋದಯಾದಿ ಲೌಕಿಕ ವಸ್ತುಗಳು; ಇವೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗುವ 'ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ'ಗಳು. ಇವುಗಳ ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಉಪಮಾದಿಗಳು—ಲೋ.

ಕೇವಲ ಪ್ರತೀಯಮಾನವೇ ಆದ ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವು ಮಹಾಕವಿಗಳ[41] ವಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ; ಅದು ಅಂಗನೆಯರ ಲಾವಣ್ಯದಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅವಯವಗಳ ಚೆಲುವಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

'ಮತ್ತೊಂದು' ಎಂದರೆ 'ವಾಚ್ಯ'ವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ವೆನಿಸುವ ವಸ್ತುವು ಮಹಾಕವಿಗಳ ವಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟು. ಅದು ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಗಳಿಗೆ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. 'ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ' ಎಂದರೆ 'ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ' ಮತ್ತು 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರವಾದ' ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇಂತಹ ಅವಯವಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. 'ಅಂಗನೆಯರಲ್ಲಿರುವ ಲಾವಣ್ಯದಂತೆ' ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ, ಅಂಗನೆಯರಲ್ಲಿ ಲಾವಣ್ಯವೆಂದರೆ, ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದಾದ ಎಲ್ಲ ಅವಯವಗಳ ಸೌಷ್ಠವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಸಹೃದಯರ ಲೋಚನಾಮೃತವೆನಿಸುವ ಹೊಸದೊಂದು ಸೊಬಗಿರುವಂತೆಯೇ,[42] 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ವಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ. ಅದು ವಾಚ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ 'ವಸ್ತು,' 'ಅಲಂಕಾರಗಳು' ಮತ್ತು 'ರಸಾದಿಗಳು' ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು[43]

---

41 ವಿವರಿಸಲಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಸಜೀವವೆನಿಸುವ ಕಾವ್ಯವನ್ನು 'ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಪ್ರತಿಭಾ ಕೌಶಲ್ಯವುಳ್ಳವರೇ ಮಹಾಕವಿಗಳೆಂದು ಭಾವ. ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದರಿಂದಲೇ ಅಸ್ತಿತ್ವವುಂಟೆಂದು ಸಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

42 ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಕುರುಡೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷವೊಂದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಭೂಷಿತೆಯೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಸ್ತ್ರೀಯಿವಳು 'ಲಾವಣ್ಯ ಹೀನೆ'ಯೆಂದು ರಸಿಕರು ಹೇಳುವುದುಂಟು ಹಾಗಿರದ ಮತ್ತೊಬ್ಬಳು ಅವರಿಗೆ 'ಲಾವಣ್ಯಾಮೃತ ಚಂದ್ರಿಕೆ'ಯೆನಿಸಬಹುದು.

43 ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಎರಡು ಬಗೆ— i. ಲೌಕಿಕ, ii. ಕಾವ್ಯ-ವ್ಯಾಪಾರ-ಗೋಚರ. ಮೊದಲನೆಯದು ವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಬಹುದಾದ ವಿಧಿ, ನಿಷೇಧ, ಇತ್ಯಾದಿ "ವಸ್ತು"-ಧ್ವನಿ. 'ಲೌಕಿಕ'ದ್ದೇ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯೆಂದರೆ "ಅಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿ". ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ 'ಅಲಂಕಾರ'ವಾಗಿತ್ತೋ, ವಾಚ್ಯವಾಗಿತ್ತೋ, ಅದೇ ಈಗ ಪ್ರಧಾನ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗ ಅಲಂಕಾರತ್ವ(= ಉಪಕರಣತ್ವ)ವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಪೂರ್ವ ಸ್ಮರಣೆಯ ಮೂಲಕ 'ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕನಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೆನಿಸದ, ಎಂದೆಂದೂ ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ಫುರಿಸದ, ಕಾವ್ಯವ್ಯಾಪಾರಮಾತ್ರಗಮ್ಯವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ 'ರಸ'. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಮಗ್ರಿಯೆಂದರೆ ಶಬ್ದಸೂಚಿತವೂ ಹೃದಯಸಂವಾದಸುಂದರವೂ ಆದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು. ಈ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು ವಾಸನಾರೂಪವಾಗಿ ಸಹೃದಯರಲ್ಲಿರುವ ರತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು

ಮುಂದೆ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದು ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಭೇದವೇ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚು ಅಂತರವುಳ್ಳದು. 'ವಾಚ್ಯ'ವು ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರೆ 'ಪ್ರತೀಯ ಮಾನ'ವಾದ ವಸ್ತುವು ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.[44] ಉದಾಹರಣೆ:—

೧. "ಭಮ ಧಮ್ಮಿಅ ವೀಸತ್ಥೋ ಸೋ ಸುಣಓ ಅಜ್ಜ ಮಾರಿಓ ದೇಣ।
ಗೋಲಾಣಈಕಚ್ಛಕುಡಙ್ಗವಾಸಿಣಾ ದರಿಅಸೀಹೇಣ॥"

ನಡೆದಾಡು ಧಾರ್ಮಿಕನೆ ನಿಶ್ಶಂಕೆಯಿಂದಿನ್ನು,
ಹತಮಾದುದಾ ನೀಚ ಶುನಕ ತಾನಿಂದು।
ಗೋದಾವರೀ ನದಿಯ ತಡಿಯೆಡೆಯ ಹೊದರಿನಲಿ
ಕೊಬ್ಬಿ ಬೊಬ್ಬಿರಿಯುತಿಹ ಮಾಸಿಂಗದಿಂದ[45] ||

ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾಚ್ಯವು' ನಿಷೇಧರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ' ವಸ್ತುವು ವಿಧಿರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೨. "ಅತ್ತಾ ಏತ್ಥ ಣಿಮಜ್ಜಇ ಏತ್ಥ ಅಹಂ ದಿಅಸಹಂ ಪಲೋಏಹಿ।
ಮಾ ಪಹಿಅ ರತ್ತಿಅಂಧಅ ಸೆಜ್ಜಾಏ ಮಹಣ ಮಜ್ಜಹಿಸಿ॥"

ಅತ್ತೆಯಿಲ್ಲಿ ನಿದ್ದೆಗೈವಳಿಲ್ಲಿ ನಾನು ಎಂಬುದನ್ನು
ಹಗಲಿನಲ್ಲೆ ಕಣ್ಣ ತುಂಬ ಪಾಂಥ! ನೋಡಿರು।

ಉದ್ಬೋಧಗೊಳಿಸಿ ಆತ್ಮಾನಂದದ ಆಸ್ವಾದವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವವು. 'ರಸ'ವು ಹೀಗೆ ಕಾವ್ಯ ಮಾತ್ರಕೃತವಾದ್ದರಿಂದ "ರಸಧ್ವನಿ"; ಅದು 'ಧ್ವನಿ'ಯೇ ಹೊರತು ವಾಚ್ಯವಲ್ಲ, ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮ—ಲೋ.

44 ವಿಧಿ-ನಿಷೇಧಗಳು ('ಮಾಡು'—'ಬೇಡ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು) ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದ—ಲೋ.

45 ತನ್ನ ಸಂಕೇತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ತೊಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತಿರುವ, ಹೂಗಳನ್ನು ಕೊಯ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಅಂದಗೆಡಿಸುತ್ತಿರುವ, ಧಾರ್ಮಿಕನನ್ನು ತೊಲಗಿಸಲೆಂದು ಅಭಿಸಾರಿಕೆಯೊಬ್ಬಳು ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು:—'ನಿನ್ನ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಾಗಿದ್ದ ಆ ಕುನ್ನಿಯನ್ನು ಸಿಂಹ ಕೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೇಕಾದಂತೆ ಸುಳಿದಾಡಬಹುದು', ಎಂಬುದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ. ಆದರೆ ಸಿಂಹದ ಹೊದರು ಹತ್ತಿರ ವಿರುವಾಗ ಆ ಲತಾಗೃಹದ ದಿಕ್ಕಿಗೂ ನೋಡದೆ (ಅಂಜುಬುರುಕ) ಧಾರ್ಮಿಕನು ಓಡಬೇಕೆಂದು ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ 'ಸುಳಿದಾಡು'; ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ 'ಸುಳಿದೀಯೆ!'

ಕತ್ತಲಲ್ಲಿ ಕುರುಡ ನೀನು, ನಮ್ಮ ಸೆಜ್ಜೆಗಳಲಿ ಬಂದು
ಬಿದ್ದು ಬಿಡುವ ಭಂಗ ನಿನಗೆ ಬಾರದಂತಿರು[46] ||

ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾಚ್ಯ'ವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ವು ವಿಧಿ-ನಿಷೇಧಗಳಲ್ಲೊಂದನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೩. "ವಚ್ಚ ಮಹ ವ್ವಿಅ ಏಕ್ಕೇಇ ಹೋನ್ತು ಣೀಸಾಸರೋಇಅವ್ವಾಇಂ।
ಮಾ ತುಜ್ಝ ವಿ ತೀಅ ವಿಣಾ ದಕ್ಖಿಣ್ಣಹಅಸ್ಸ ಜಾಅನ್ತು"॥

ಹೋಗು! ನನಗೊಬ್ಬಳಿಗೆ ನಿಟ್ಟುಸಿರು ಕಣ್ಣೀರು
ಸಾಕು; ಬೇಡವು, ಬೇಡ! ನಿನಗವಳನಗಲಿ |
ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಬಂಧನಕೆ ಮೈಯೊಡ್ಡಿ ಸುಮ್ಮನೆಯೆ
ವಿರಹವೇದನೆ ಮತ್ತೆ ನಿನಗಾಗದಿರಲಿ ||[47]

ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವೇಳೆ 'ವಾಚ್ಯ'ವು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬೋಧಕವಾಗಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ವು ವಿಧಿ-ನಿಷೇಧಗಳಲ್ಲೊಂದನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೪. "ದೇ ಆ ಪಸಿಅ ಣಿವತ್ತಸು ಮುಹಸಸಿಜೋಹ್ನಾವಿಲುತ್ತತಮಣಿವಹೇ|
ಅಹಿಸಾರಿಆಣ ವಿಗ್ಘಂ ಕರೋಸಿ ಅಣ್ಣಾಣ ವಿ ಹಆಸೇ॥"

ಬೇಡುವೆನು, ಮುಳಿಸನುಳಿ, ನೀನೊಡನೆ ಹಿಂದಿರುಗು,
ಮುಖಶಶಿಯ ಜೊನ್ನದಿಂ ಸಂತಮಸನಾಶಿನಿಯೆ |
ವಿಘ್ನವನೆ ಮಾಡುತಿಹೆ ನಿನ್ನಂತೆ ಹೊರಟಿರುವ
ಅಭಿಸಾರಿಕಾಜನಕೆ ಮುಗುದೆ ನೀನರಿಯದೆಯೆ ||[48]

---

46 ಗಂಡ ಪ್ರವಾಸ ಹೋಗಿರುವ ಹೆಣ್ಣಿಲ್ಲಿ ಮಾತಾಡುವವಳು. ದಾರಿಕಾರನೊಬ್ಬನು ಅವಳನ್ನು ಕಂಡು ನುಡಿಸಿದಾಗ ಆಕೆಯು 'ಬೇಡ' ಎನ್ನುವ ಭಂಗಿಯಿಂದ ಅವನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾಳೆ; ತಾನೇ ಅವನನ್ನು ಮೇಲ್ವಾಯ್ದು ಆಮಂತ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗದು; ಅದು ತರುಣೀ ಸ್ವಭಾವ ವಿರುದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ—ಲೋ.

47 ಇದು 'ಖಂಡಿತಾ' ನಾಯಿಕೆಯ ವಾಕ್ಯ. ಅನ್ಯಸ್ತ್ರೀರತನಾದ ಗಂಡನನ್ನು ಹೆಂಡತಿ ಧಿಕ್ಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ವ್ಯಾಮೋಹ ಅಸದಳವಾಗಿದೆ; ಸುಮ್ಮನೆ ತೋರಿಕೆಯ 'ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ'ಕ್ಕಾಗಿ ನನ್ನೊಡನೆ ಏಕಿರಬೇಕು? ನೀನು ಸರ್ವಥಾ ಶಠ,' ಎಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. 'ಹೋಗು', ಅಥವಾ 'ಹೋಗಬೇಡ' ಎಂದು ಯಾವುದನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ಮತ್ತೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ವಿಷಯ—ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ[49] 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ಕ್ಕಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ:—

೫. "ಕಸ್ಸ ವಾ ಣ ಹೋಇ ರೋಸೋ ದಟ್ಠೂಣ ಪಿಆಏ ಸವ್ವಣಂ ಅಹರಂ।
ಸಭಮರಪಉಮಗ್ಘಾಇಣಿ ವಾರಿಅವಾಮೇ ಸಹಸ್ಸು ಏಹ್ಣಿಂ"॥

ನಲ್ಲೆಯ ಚೆಂದುಟಿ ಗಾಸಿಯದಾಗಿರೆ
ನೋಡುವ ಕಾಂತಗೆ ಕಡುಮುಳಿಸು
ಬಾರದೆ ಪೋಪುದೆ? ಯಾರೇನೆನ್ನಲಿ
ಒಂದಸು ಒಮ್ಮೆಯು ಕೇಳದೆಯೆ,
ದುಂಬಿಯು ಕೂಡಿದ ಪೂವನೆ ಮೂಸಿದೆ;
ಫಲವನ್ನೀಗಲೆ ನೀ ಸಹಿಸು.[50]

---

48 i) ಮನೆಗೆ ಬಂದ ನಾಯಿಕೆ ನಾಯಕನ ಗೋತ್ರಸ್ಖಲಿತ (= ಅನ್ಯಸ್ತ್ರೀನಾಮೋಚ್ಚಾರಣ)ದಿಂದ ಕುಪಿತಳಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟುಬಿಟ್ಟಾಗ, ನಾಯಕನಾಡುವ ಅನುನಯ ವಾಕ್ಯ ಇದು. 'ನನಗೂ ನಿನಗೂ ವಿಘ್ನವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಇತರರಿಗೂ ನಿನ್ನ ಗಮನದಿಂದ ವಿಘ್ನವಾಗುತ್ತದೆ; ಯಾರಿಗೂ ಸುಖವಿಲ್ಲ!' ಇಲ್ಲಿ ಕೋಪ ಪ್ರಸಾದನಪರವಾದ 'ಚಾಟು' ವ್ಯಂಗ್ಯ ಎನ್ನಬಹುದು, ii) ಅಥವಾ ಸಖಿಯ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳದೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಅಭಿಸಾರಿಕೆಗೆ ಸಖಿ ಹೇಳುವ ಮಾತೆಂದು ವಿವರಿಸಬಹುದು ಆಗ ಸಖಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಆದರೆ ಈ ಎರಡೂ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಅಥವಾ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ವಿವರಣೆ ಸರಿ—iii) ಪ್ರಿಯತಮನನ್ನು ಸಂಧಿಸಲು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಟ ಅಭಿಸಾರಿಕೆಗೆ ದಾರಿಯಲ್ಲೇ ಪ್ರಿಯತಮನ ದರ್ಶನವಾಗುತ್ತದೆ ಆತನು ಆಕೆಯನ್ನು ಅರಿತೂ ಅರಿಯದಂತೆ ತನ್ನ ಗುರುತು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು 'ನಮ್ಮ ಮನೆಗಾಗಲಿ, ನಿಮ್ಮ ಮನೆಗಾಗಲಿ ಹೋಗೋಣ'ವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ನಾಯಕನ 'ಚಾಟು'ವೇ ವ್ಯಂಗ್ಯ —ಲೋ.

49 ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ವಿಷಯ (= ಆಲಂಬನ) ಒಂದೇ. ೧ ರಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ, ೨ ರಲ್ಲಿ ಪಥಿಕ, ೩ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯತಮ, ೪ ರಲ್ಲಿ ಅಭಿಸಾರಿಕೆ ಮುಂದಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯದ ವಿಷಯವೂ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ವಿಷಯವೂ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ —ಲೋ.

50 ಅವಿನೀತೆಯೊಬ್ಬಳು ಉಪಪತಿಯೊಡನೆ ರಮಿಸಿ ತುಟಿಯ ಗಾಯವಿನ್ನೂ ಹೊಸದಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಗಂಡ ಬರುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡ ಸಖಿ ಅವನ ಸಂಶಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಹೇಳುವ ಮಾತು. ಹೆಂಡತಿಯದೇನೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲವೆಂದು ಗಂಡನಿಗೆ

'ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಇಂತಹ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ ವಸ್ತು'ವಿನ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಇನ್ನೂ ಎಷ್ಟೋ ಇವೆ. ನಾವು ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿರುವುದು ಕೇವಲ ಅವುಗಳ ದಿಕ್ಸೂಚನೆ.

ಹೀಗೆಯೇ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಭೇದವಾದ 'ಅಲಂಕಾರ'ಗಳೂ 'ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ[51] ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಭೇದವಾದ ರಸಾದಿಗಳೂ[52] ಕೂಡ 'ವಾಚ್ಯ'-ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಫಲವಾಗಿ ಗಮ್ಯವಾಗುವುವೇ ಹೊರತು ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೇ ಅಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ, ಅವು 'ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕಿಂತ ಸರ್ವಥಾ ಬೇರೆಯೇ. ಒಂದು ವೇಳೆ ರಸಾದಿಗಳು 'ವಾಚ್ಯ'ವೆಂದು ಯಾರಾದರೂ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ, ಅವು (ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಸಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ) 'ಶೃಂಗಾರ' ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವೆನ್ನಬೇಕು; ಇಲ್ಲವೆ 'ವಿಭಾವ'—ಮೊದಲಾದ ರಸಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ[53] ರಸಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದೊಪ್ಪಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಕಾರ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ರಸದ ಹೆಸರುಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ರಸಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದೆಯೇ ಹೋಗಬೇಕಾ

ತಿಳಿಸುವುದು ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಗಂಡನ ಬೈಗುಳನ್ನು ಕೇಳಿ ನಾಯಿಕಾಚಾರಿತ್ರ್ಯದ ಬಗೆಗೆ ಸಂಶಯ ತಾಳದಂತೆ ನೆರೆಹೊರೆಯವರನ್ನು ಕುರಿತು ಅವಳ ತಪ್ಪನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದೂ ವ್ಯಂಗ್ಯ 'ಈಕೆಯೇ ಗಂಡನಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿನವಳು' ಎಂಬುದು 'ಪ್ರಿಯಾಯಾಃ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸವತಿ ಗ್ರಹಿಸುವ ವ್ಯಂಗ್ಯ 'ದುಃಖಿಸಬೇಡ; ಇದು ನಿನ್ನ ಸೌಭಾಗ್ಯದ ಮಹತ್ತ್ವವೇ ಸರಿ' ಎಂಬುದು ನಾಯಿಕೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ಇಂದೇನೋ ಉಪಾಯದಿಂದ ಪಾರಾಗಿಸಿದ್ದೇನೆ; ಮುಂದೆಂದೂ ಹೀಗೆ ತುಟಿಯನ್ನು ಗಾಸಿಮಾಡಲಾಗದು' ಎಂಬುದು ಉಪಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಸಖಿಯ ಸ್ವಚಾತುರ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನವು ತಟಸ್ಥರಿಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ರೀತಿಯಾಗಿ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

51 ಎರಡನೆಯ ಉದ್ದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ.

52 ರಸಾದಿ = ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸ ಭಾವಶಾಂತಿ. ಇವು ಎಂದೂ 'ವಾಚ್ಯ'ವೇ ಅಲ್ಲ ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ 'ಸ್ಥಾಯಿ'ಗಳು ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾದರೆ 'ರಸ', ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳು ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾದರೆ 'ಭಾವ.' ಅನೌಚಿತ್ಯದಿಂದ ಅವೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ 'ರಸಾಭಾಸ' (ಸೀತೆಯ ಮೇಲೆ ರಾವಣನ ಮೋಹದಂತೆ) ಮತ್ತು 'ಭಾವಾಭಾಸ.' ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯ ಪ್ರಶಮವೇ 'ಭಾವಶಾಂತಿ'. 'ನಿನಗೆ ಗಂಡುಮಗ ಹುಟ್ಟಿದನು' ಎಂಬ ಸುದ್ದಿ ಕೇಳಿದಾಗ ಬರುವ ಲೌಕಿಕಹರ್ಷ 'ರಸ'ವಲ್ಲ; ರಸ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಸಿದ್ಧ 'ಸುಖ'ಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣ. ಕೇವಲ ಅಂತಶ್ಚಮತ್ಕಾರಸಾರ; ಆತ್ಮಾನಂದ ವಿಶ್ರಾಂತ—ಲೋ

53 ತಾತ್ಪರ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

ದೀತು. ವಸ್ತುತಃ ಎಲ್ಲಿಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಸಗಳು ಸ್ವಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಂಡುಬರುವಂತಹ ವಿರಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನದ ಮೂಲಕ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದೇ ಹೊರತು, ಸ್ವಶಬ್ದಗಳ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲ್ಲ. ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಗಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ರಸವನ್ನು ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಹೆಸರಿಸುತ್ತವೆಯೇ ಹೊರತು, ರಸಪ್ರತೀತಿಯೇ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತೆನ್ನಲಾಗದು. ಮಿಕ್ಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಭಾವಾದಿಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ, ಸ್ವಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ರಸಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಶೃಂಗಾರ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇರುವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ, ವಿಭಾವಾದಿ ವರ್ಣನೆಯಿಲ್ಲದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ, ರಸವಿದೆಯೆಂಬ ಅನುಭವ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ತಮ್ಮ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಹೇಳಿರಲಿ, ಹೇಳದೆ ಇರಲಿ, ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಮೂಲಕವೇ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಕೇವಲ ಹೆಸರು ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ರಸಾದಿಗಳು ಪ್ರತೀತವಾಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ—ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ರಸಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಫಲವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುವೇ ಹೊರತು ಹೇಗೂ ವಾಚ್ಯವಾಗಲಾರವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ದ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಭೇದವೂ 'ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯೆಂಬುದು ಸ್ಥಿರಪಟ್ಟಂತಾಯಿತು.

'ವಾಚ್ಯ'ದ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ—[54]

ಕಾರಿಕೆ

ಕಾವ್ಯಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಸ ಏವಾರ್ಥಸ್ತಥಾ ಚಾದಿಕವೇಃ ಪುರಾ ।
ಕ್ರೌಂಚದ್ವಂದ್ವವಿಯೋಗೋತ್ಥಃ ಶೋಕಃ ಶ್ಲೋಕತ್ವಮಾಗತಃ ॥ ೫ ॥[55]

ಆ ಅರ್ಥವೇ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮ.[56] ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದೆ ಕ್ರೌಂಚಮಿಥುನದ

---

54 ಎರಡನೆಯ ಉದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ—ಲೋ.

55 ಹಿಂದೆ ಧ್ವನಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಈಗ ಅದೇ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆಂಬುದನ್ನು 'ಇತಿಹಾಸ'ದ ಮೂಲಕ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

56 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದಾದ ರಸಧ್ವನಿಯೇ ಆತ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು; ಇಲ್ಲಿಯ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಹಿಂದಿನ ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥ ಎರಡೂ ರಸಧ್ವನಿಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ ವಸ್ತುತಃ ರಸವೇ ಆತ್ಮವಾದರೂ, ವಸ್ತುಧ್ವನಿ ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿಗಳು ಕೂಡ ಕಡೆಗೆ ರಸದಲ್ಲಿಯೇ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುವ ಕಾರಣ, ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ವಿಯೋಗದಿಂದ 57 ಉಂಟಾದ ಶೋಕವು ಆದಿಕವಿಯ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ವೃತ್ತಿ

ಇಲ್ಲಿ 'ಕಾವ್ಯ'ವೆಂದರೆ ವಿವಿಧ ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥ, ಶಬ್ದ ರಚನೆ— ಇವುಗಳಿಂದ ಸುಂದರವಾದ58 ಕವಿಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ. ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವೇ ಸಾರಭೂತವಾದುದು. ಬೇಡನಿಂದ ಸಹಚರಿಯು ಹತಳಾಗಲು, ವಿರಹವ್ಯಥೆಯನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ಕೂಗಿಡುತ್ತಿದ್ದ ಕ್ರೌಂಚಪಕ್ಷಿಯ ಆಕ್ರಂದವನ್ನು ಕೇಳಿ, ಆದಿಕವಿಗುಂಟಾದ ಶೋಕವೇ ಹೀಗೆ ಶ್ಲೋಕರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಂಡಿತು.*

'ಶೋಕ'ವು 'ಕರುಣ'ರಸಕ್ಕೆ59 'ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ.' ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಹೊರತು 'ವಾಚ್ಯ'ವಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದೆ.

---

57 ಕ್ರೌಂಚಮಿಥುನದ ವಿಯೋಗದಿಂದ= ಒಂದರ ಸಾವಿನ ಮೂಲಕ ಒದಗಿದ ವಿರಹದಿಂದ, ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಉಂಟಾದ ಶೋಕವೇ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ, ಆತ್ಯಂತಿಕ ವಿಯೋಗದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರದ ಸ್ಥಾಯಿಯಾದ 'ರತಿ'ಯಲ್ಲ ಉಳಿದ ಹಕ್ಕಿಯೇ ವಿಭಾವ, ಅದರ ಆಕ್ರಂದವೇ ಅನುಭಾವ ಅವುಗಳ ಚರ್ವಣೆಯಿಂದ ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾದುದೇ ಅಲೌಕಿಕ ಕರುಣರಸ, ಇದು ಸ್ವಾಂತಃಕರಣದ ದ್ರುತಿಯೇ ಸರಿ, ಲೌಕಿಕವಾದ ಶೋಕದಂತಲ್ಲ. ರಸದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಗಡಿಗೆ ತುಳುಕುವಂತೆ, ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯು ಉಕ್ಕಿ ಹೊರಮೂಡುವ ಮಾತುಗಳಂತೆ, ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಾವ ನಿಯಮಗಳನ್ನೂ ಅನುಸರಿಸದೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ, ಅದು ಸಮುಚಿತ ಛಂದೋರೂಪವನ್ನು ತಳೆದು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿತೆಂದರ್ಥ, 'ಮಾ ನಿಷಾದ ' ಎಂಬುದೇ ಆ ಶ್ಲೋಕ ಇಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಲೌಕಿಕ ಶೋಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗದು ಹಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹಕ್ಕಿಯ ದುಃಖದಿಂದ ಅವರೂ ದುಃಖಿತರಾಗುತ್ತಿದ್ದರು, 'ರಸ'ವು ಕಾವ್ಯದ 'ಆತ್ಮ'ವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ದುಃಖಸಂತಪ್ತರ ಸ್ಥಿತಿ ಹೀಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದ ಮೇಲೆ ಕವಿಯಲ್ಲಿ 'ರಸ' ತುಂಬಿ ತುಳುಕಿ ಹೊರಸೂಸಿದಾಗಲೇ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಇದನ್ನು ಭಟ್ಟನಾಯಕನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ 'ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇದು (= ರಸ) ತುಂಬಿಕೊಂಡ ಹೊರತು ಕವಿ ಇದನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ಮೂಲಕ ಹೊರಸೂಸಲಾರನು'—ಲೋ

58 ಎಂದರೆ ರಸಾನುಗುಣ್ಯವುಳ್ಳ, ಮತ್ತು ಶಬ್ದಾರ್ಥಾಲಂಕಾರ ಹಾಗು ಗುಣಗಳಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾದ, ವಾಚ್ಯ—ವಾಚಕ—ರಚನೆಗಳೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

* ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದಾದೊಡನೆ 'ಮಾ ನಿಷಾದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ತ್ವಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಿರಬೇಕೆಂದು ಕುಪ್ಪುಸ್ವಾಮಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ

59 'ಕರುಣರಸ'ವು ಕೇವಲ ಚರ್ವಣಾಗೋಚರ ಚರ್ವಣಾ ವಿಷಯವಾದಾಗ 'ಶೋಕ'ವೆಂಬ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವವೇ ರಸತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ರಸ ವಿಭಾವಗಳಿಂದ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೇ ಸರಿ—ಲೋ

'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ದ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಇನ್ನೂ ಬೇರೆ ಇರುವುವಾದರೂ[60] ರಸ, ಭಾವಗಳೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ,[61] ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗೂ ಇವೇ 'ಉಪಲಕ್ಷಣ' ಅಥವಾ ಸೂಚಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ವಾದು ತದರ್ಥವಸ್ತು
ನಿಃಷ್ಯನ್ದಮಾನಾ ಮಹತಾಂ ಕವೀನಾಮ್ ।
ಅಲೋಕಸಾಮಾನ್ಯಮಭಿವ್ಯನಕ್ತಿ
ಪರಿಸ್ಫುರನ್ತಂ ಪ್ರತಿಭಾವಿಶೇಷಮ್[62] ॥ ೬ ॥

ಆ ಮಧುರವಾದ ಅರ್ಥವಸ್ತುವನ್ನು ಸ್ರವಿಸುವ ಮಹಾಕವಿಗಳ ವಾಣಿಯೇ[63] ಅವರ ಲೋಕೋತ್ತರ ಮತ್ತು ಉಜ್ಜ್ವಲವಾದ ಪ್ರತಿಭಾವಿಶೇಷವನ್ನು[64] ತಿಳಿಯಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಆ ಅರ್ಥವಸ್ತು ಎಂದರೆ ವಸ್ತುತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸೂಸುವ ಮಹಾಕವಿಗಳ ವಾಣಿಯೇ ಲೋಕಾತೀತವಾದ ಮತ್ತು ಸಂತತವೂ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತಿರುವ ಅವರ ಪ್ರತಿಭೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದ

---

60 'ವಸ್ತುಧ್ವನಿ' ಮತ್ತು 'ಅಲಂಕಾರ ಧ್ವನಿ'—ಲೋ.

61 ರಸದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುವ ಕಾರಣ—ಲೋ.

62 ಇದು ಸ್ವಾನುಭವಸಿದ್ಧವೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಕಾರಿಕೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

63 ವಾಗ್ರೂಪಿಣಿಯಾದ ಭಗವತಿ ದಿವ್ಯ ಆನಂದರಸವನ್ನು ತಾನಾಗಿಯೇ ಕಾಮಧೇನುವಿನಂತೆ ಕರೆಯುವಳೆಂದರ್ಥ. ಭಟ್ಟನಾಯಕನು ಹೇಳುವಂತೆ 'ವಾಕ್ಕೆಂಬ ಧೇನು ಕರುಗಳ (= ಕವಿಗಳ) ಮೇಲಿನ ಮಮತೆಯಿಂದ ಕರೆಯುವ (ಕ್ಷೀರ)ರಸವು ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದು; ಯೋಗಿಗಳು ಕರೆಯುವ ರಸ ಕೂಡ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮವಾಗದು' ಯೋಗಿಗಳು ಕಠೋರ ನಿಯಮಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ಕರೆದರೆ, ಕವಿಗಳಿಗೆ ತಾನಾಗಿಯೇ, ಅದು ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಲಭಿಸುವುದು, ಹೋಲಿಸಿ- 'ಯಂ ಸರ್ವಶೈಲಾಃ ಪರಿಕಲ್ಪ್ಯ ವತ್ಸಂ . ' ಕುಮಾರ ಸಂಭವ I —ಲೋ.

64. ಪ್ರತಿಭೆ ಕೇವಲ ಅನುಮಾನ ಸಿದ್ಧವಲ್ಲ ; ಅನುಭವಸಿದ್ಧ 'ನಮ್ಮ ಗುರು' ಭಟ್ಟ ತೌತ ಹೇಳುವಂತೆ-"ನಾಯಕ, ಕವಿ, ಸಹೃದಯ-ಮೂವರ ಅನುಭವವೂ ಸಮಾನ" ಪ್ರತಿಭೆಯೆಂದರೆ ಅಪೂರ್ವವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಪ್ರಜ್ಞೆ. ಅದರ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ರಸಾವೇಶದ ವೈಶದ್ಯದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸೌಂದರ್ಯಮಯವಾದ ಕಾವ್ಯದ ನಿರ್ಮಾಣಕೌಶಲ ಇದನ್ನೇ ಭರತನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ-'ಕವಿಯ ಅಂತರ್ಗತ ಭಾವವನ್ನು .' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, VII. ೩)—ಲೋ.

ಕುರುಹಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ಬಗೆಯ ಕವಿಗಳ ಪರಂಪರೆಯು ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದಾದರೂ ಕಾಳಿದಾಸನೇ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಕವಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಎರಡು ಮೂರು ಅಥವಾ ಐದಾರೆಂದು ಎಣಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರತೀಯಮಾನಾರ್ಥದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಆಧಾರವುಂಟು.[65] ಅದೇನೆಂದರೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಾಸನಜ್ಞಾನಮಾತ್ರೇಣೈವ ನ ವೇದ್ಯತೇ ।
ವೇದ್ಯತೇ ಸ ತು ಕಾವ್ಯಾರ್ಥತತ್ತ್ವಜ್ಞೈರೇವ ಕೇವಲಮ್ ॥ ೭ ॥

ಕೇವಲ ವ್ಯಾಕರಣಗಳ ಮತ್ತು ನಿಘಂಟುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಅದು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ, ಕಾವ್ಯಾರ್ಥದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅದರ ಅರಿವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಕೇವಲ ವ್ಯಾಕರಣಗಳ ಮತ್ತು ಕೋಶಗಳ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಆ ಅರ್ಥವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ; ಕಾವ್ಯಾರ್ಥದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲು ಸಮರ್ಥರೆಂಬುದೇ ಕಾರಣ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಆ ಅರ್ಥವು 'ವಾಚ್ಯ'ವೇ ಆಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯವಾದ 'ಅರ್ಥ'ದ ಮತ್ತು ವಾಚಕವಾದ 'ಶಬ್ದ'ದ ಪರಿಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಅದರ ಗ್ರಹಣವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನುಭವವುಳ್ಳವರಿಗೆ, ಕಾವ್ಯದ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುವ 'ಭಾವನೆ'ಯಿಲ್ಲದೆ[66] ಹೋದಾಗ, ಆ ಅರ್ಥವು ಅಗೋಚರವಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಸ್ವರ', 'ಶ್ರುತಿ'[67] ಮುಂತಾದ ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಓದಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಹಾಡುಗಳ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶವು ತಿಳಿಯದೆಯೇ ಹೋಗುವಂತೆ (ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಾದರೂ ಪ್ರತೀಯಮಾನಾಂಶವು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರಸಿಕತೆಯಿಲ್ಲದೆ ತಿಳಿಯಲಾರದು.)

'ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ

---

65 ಆಗಲೇ ಹೇಳಲಾದ ಸ್ವರೂಪಭೇದ, ವಿಷಯಭೇದಗಳಲ್ಲದೆ 'ಭಿನ್ನಸಾಮಗ್ರೀವೇದ್ಯತ್ವ'ವೆಂಬ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನಿಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ —ಲೋ.

66 'ಭಾವನೆ'= ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ರಸದ ಚರ್ವಣೆ.—ಲೋ.

67 'ಶ್ರುತಿ'ಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು 'ಸ್ವರ'ಗಳು ಏಳು. ಇವು 'ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರ'ದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ. ಲೋ.

ನಿರೂಪಿಸಲಾಯಿತು. ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಸೋಽರ್ಥಸ್ತದ್ವ್ಯಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಯೋಗೀ ಶಬ್ದಶ್ಚ ಕಶ್ಚನ ।
ಯತ್ನತಃ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೇಯೌ ತೌ ಶಬ್ದಾರ್ಥೌ ಮಹಾಕವೇಃ ॥ ೮ ॥

ಆ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಬಲ್ಲ ಅಪೂರ್ವ ಶಬ್ದ—ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಹಾಕವಿಯು[68] ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟು ಗುರುತಿಸಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ಎಲ್ಲೋ ಒಂದೊಂದು ಶಬ್ದ—ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಲ್ಲ—ಇವು ಮಾತ್ರ ಮಹಾಕವಿಯ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾದ ಅನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ[69] ಯೋಗ್ಯವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು. ಸರಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ, ವ್ಯಂಜಕಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ[70] ಮಹಾಕವಿಗಳಿಗೆ ಮಹಾಕವಿತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೇ ಹೊರತು, ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥ, ಸಂಘಟನೆಗಳಿಂದ ಅದು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು.

ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕಗಳು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದರೂ, ಕವಿಗಳು ವಾಚ್ಯವಾಚಕಗಳನ್ನೇ ಮುಂಚೆ ಪರಿಗ್ರಹಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ[71]—

---

68 ಪ್ರತಿಭಾವಂತನಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಸ್ಫುರಿಸಬಹುದು, ನಿಜ. ಆದರೂ ಇದು ಹೀಗೆಂದು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿದರೆ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಸಹಸ್ರಮುಖವಾದ ಚಾಲನೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ ತಿಳಿದ ವಸ್ತುವಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮತರ ಅನುಸಂಧಾನವೇ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆ ಸುಮ್ಮನೆ 'ಅದೇ ಇದು' ಎನ್ನುವ ಮನೋವ್ಯಾಪಾರವಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾದರ್ಶನ'ದ ಸಿದ್ಧಾಂತಪರವಾದ ಒಂದು ಪದ್ಯವನ್ನು (ಉತ್ಪಲಪಾದರದು) ಲೋಚನದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ-('ತೈಸ್ತೈರಪ್ಯುಪಯಾಚಿತೈಃ ')

69 ಯಾರು ಮಹಾಕವಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವನೋ ಅವನು ಎಂದರ್ಥ —ಲೋ.

70 ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ, ವ್ಯಂಜಕಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ತಾನೇ ಸ್ಪಷ್ಟ. ಹೀಗೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬುದು ಈ ಮೂರಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

71 ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕಗಳನ್ನೇ ಮೊದಲು ವಿಮರ್ಶಕರು ಪರಿಭಾವಿಸುವುದು ನಿಜ ಆದರೆ ಅಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಅವಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಬಾರದೆಂದು ಈ ಕಾರಿಕೆ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಾಯಗಳಿಗೆ ಗಮನ ಮೊದಲು; ಆದರೆ ಉಪೇಯದ ಲಾಭವೇ ಗುರಿ

ಕಾರಿಕೆ

ಆಲೋಕಾರ್ಥೀ[72] ಯಥಾ ದೀಪಶಿಖಾಯಾಂ ಯತ್ನವಾನ್ ಜನಃ |
ತದುಪಾಯತಯಾ ತದ್ವದರ್ಥೇ ವಾಚ್ಯೇ ತದಾದೃತಃ || ೯ ||

ನೋಡಬಯಸುವವನು (ಬೆಳಕು ಬೇಕಾದವನು ?) ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ದೀವಿಗೆಯನ್ನು ದೊರಕಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಪಡುವಂತೆಯೇ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆದರವುಳ್ಳವನಾದರೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು (ಮೊದಲು) ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಒಬ್ಬನ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂಬುದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅವನ ಮೊದಲ ಪ್ರಯತ್ನವು ತನ್ನ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ದೀವಿಗೆಯೊಂದನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಕಡೆಗೇ ಇರುವಂತೆ—ಏಕೆಂದರೆ ದೀವಿಗೆ ದೊರೆತಲ್ಲದೆ ನೋಡುವುದೇ ಅಸಂಭವ—ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಆದರವುಳ್ಳವನಾದರೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಸಂಪಾದನೆಗೇ ಮೊದಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ಹೊರಟ ಕವಿಯ 'ವ್ಯಾಪಾರ' ಅಥವಾ ಪ್ರಯತ್ನವೆಲ್ಲ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಸಾಧನೆಯ ಕಡೆಗೇ ಇರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಸಹೃದಯನಿಗೂ ಇದೇ ಬಗೆಯ ಪ್ರಯತ್ನವಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಯಥಾ ಪದಾರ್ಥದ್ವಾರೇಣ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಃ ಸಂಪ್ರತೀಯತೇ |
ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಪೂರ್ವಿಕಾ ತದ್ವತ್ ಪ್ರತಿಪತ್ತಸ್ಯ[73] ವಸ್ತುನಃ || ೧೦ ||

ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಯಗಳು ಅಪ್ರಧಾನವೆಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಅವನ್ನು ಪ್ರಧಾನವೆನ್ನುವುದು 'ವಿರುದ್ಧ' ವೆಂಬ ಹೇತ್ವಾಭಾಸ (Fallacy)—ಲೋ.

72 'ಆಲೋಕ'ವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಆಲೋಕನ' ಎಂದರ್ಥ ಪ್ರೇಯಸಿಯ ಮುಖಕಮಲವನ್ನು ನೋಡುವ ಮುಖ್ಯ ಅಭೀಪ್ಸೆಯಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ದೀವಿಗೆಯು ಸಾಧನವಾಗುವಂತೆ—ಲೋ.

73 ಪ್ರತಿಪತ್=ಪ್ರತೀತಿ (ಭಾವನಾಮ) ತಸ್ಯ ವಸ್ತುನಃ=ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಸಾರರೂಪ ಅರ್ಥದ—ಲೋ. ಯಾರು ಪೂರ್ಣ ಸಹೃದಯನಲ್ಲವೋ ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ-ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಗಳ ನಡುವೆ ಕ್ರಮ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಪೂರ್ಣ ಭಾಷಾಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಅಭ್ಯಾಸಿಗೆ ಪದಾರ್ಥ-ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳ ನಡುವೆ ಕ್ರಮ ಗೋಚರವಾಗುವಂತೆ. ಸಹೃದಯತೆಯ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆ

ಪದಗಳ ಅರ್ಥದ ಮುಖಾಂತರವಾಗಿಯೇ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಗೊತ್ತಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಪದಗಳ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನದ ಮೂಲಕವೇ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದ ಅನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತೀತಿಪೂರ್ವಕವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ[74]ವೆಂದು ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯವಶೇನೈವ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಂ ಪ್ರತಿಪಾದಯನ್ ।
ಯಥಾ ವ್ಯಾಪಾರನಿಷ್ಪತ್ತೌ ಪದಾರ್ಥೋ ನ ವಿಭಾವ್ಯತೇ ॥ ೧೧ ॥

ಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ[75] ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ, (ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಬೋಧನವೆಂಬ) ತನ್ನ ಕೆಲಸವು ನೆರವೇರಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ತಾನು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ—

ವೃತ್ತಿ

ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಬಲದಿಂದಲೇ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಾದರೂ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ—

ಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದವನಿಗೆ ಅಭ್ಯಾಸಬಲದಿಂದ, ಅನುಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತಿಸ್ಮರಣೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಅಥವಾ ಭಾಷಾ ಪಂಡಿತನಿಗೆ ಪದ-ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಫುರಿಸುವ ಹಾಗೆ, ಕ್ರಮಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಅನುಭವವುಂಟಾಗುವುದು—ಲೋ.

74 ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಅದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಆತುರ, ಸಡಗರ. ನಡುವೆ ಎಲ್ಲೂ ಅವರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅದರ ಅರಿವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿಯಿಲ್ಲ—ಲೋ

75 ಸಾಮರ್ಥ್ಯ= 'ಆಕಾಂಕ್ಷೆ,' 'ಯೋಗ್ಯತೆ' ಮತ್ತು 'ಸನ್ನಿಧಿ'ಗಳು. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಇವು ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ತದ್ವತ್ ಸಚೇತಸಾಂ ಸೋಽರ್ಥೋ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಿಮುಖಾತ್ಮನಾಮ್ ।
ಬುದ್ಧೌ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥದರ್ಶಿನ್ಯಾಂ ಝಟಿತ್ಯೇವಾವಭಾಸತೇ ॥ ೧೨ ॥

ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಮುಖರಾದ[76] ಸಹೃದಯರ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥದರ್ಶಿಯಾದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ, ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಛಟ್ಟನೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಈ ರೀತಿ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಸದ್ಭಾವವನ್ನು[77] ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಸಾಧಿಸಲಾಯಿತು; ಈಗ ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ[78] ಅದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಯತ್ರಾರ್ಥಃ ಶಬ್ದೋ ವಾ
ತಮರ್ಥಮುಪಸರ್ಜನೀಕೃತಸ್ವಾರ್ಥೌ ।
ವ್ಯಙ್ಕ್ತಃ[79] ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷಃ
ಸ ಧ್ವನಿರಿತಿ ಸೂರಿಭಿಃ ಕಥಿತಃ ॥ ೧೩ ॥

---

76 ವಿಮುಖರಾದ=ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯದ, ಪರಿತೋಷವನ್ನು ಪಡೆಯದ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮಾ'=ಹೃದಯ ಇದು ಸಹೃದಯರ ಮಹಿಮೆಯೇ ಇರಬಹುದಲ್ಲ, ಕಾವ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದೇಕೆ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದರೆ-ಛಟ್ಟನೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಉತ್ತರ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದೊಡನೆ ಕೂಡಿಯೇ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಮೂರನೆಯ ಉದ್ದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ ಇವಕ್ಕೆ 'ಘಟ-ಪ್ರದೀಪ' ದೃಷ್ಟಾಂತ ಹೇಳಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಪರಾಮರ್ಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಬುದ್ಧಿಯು ದೂರೀಭೂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಎರಡು ಹೇಳಿಕೆಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧ ತಪ್ಪದು—ಲೋ

77 ಸದ್ಭಾವ=ಅಸ್ತಿತ್ವ, ಶೋಭನತ್ವ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಕಡೆಯ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಗ್ರಂಥಕಾರನಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತ

78 ಪ್ರಕೃತ=ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣ (Definition).

79 ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕ್ಯ ಹೀಗೆ-'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿ' (=ಲಕ್ಷಣಾಮೂಲ ಧ್ವನಿ) ಯಲ್ಲಿ 'ಶಬ್ದ' ವ್ಯಂಜಕವಾದರೂ 'ಅರ್ಥ'ಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿತ್ವವುಂಟು. ಹಾಗೆಯೇ 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ' (=ಅಭಿಧಾಮೂಲ) ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಂಜಕವಾದರೂ ಶಬ್ದದ ಸಹಕಾರಿತ್ವ ತಪ್ಪದು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವತ್ರ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಧ್ವನನವ್ಯಾಪಾರವಿದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಭಟ್ಟನಾಯಕನು ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ದೂಷಿಸಿರುವುದು ನಿರರ್ಥಕ—ಲೋ. ಮಹಿಮಭಟ್ಟನಿಗೆ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಈ ಉತ್ತರ ತೃಪ್ತಿಕರವೆನಿಸಿಲ್ಲ. (ವ್ಯಕ್ತಿವಿವೇಕ)

ಎಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಥ'ವಾಗಲಿ ಅಥವಾ 'ಶಬ್ದ'ವಾಗಲಿ, (ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ) ತನ್ನನ್ನು ಅಥವಾ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುವೋ—ಆ ಕಾವ್ಯ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಪಂಡಿತರು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಎಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಥ' ಎಂದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಾಚ್ಯವೂ 'ಶಬ್ದ' ಎಂದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಾಚಕವೂ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿರುವುವೋ ಆ ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷವೇ[80] ಧ್ವನಿಯೆಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಾಂಶದ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ 'ಉಪಮಾ'ದಿಗಳಿಗೂ, ವಾಚಕಾಂಶದ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ 'ಅನುಪ್ರಾಸಾ'ದಿಗಳಿಗೂ, 'ಧ್ವನಿ'ಗೂ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವಿಷಯಭೇದವಿದೆಯೆಂದು[81] ತೋರಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

"ಧ್ವನಿಯು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ; ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಗೆಲ್ಲ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತದೆ" ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದವರು ಹೇಳಿರುವುದು ಅಯುಕ್ತ. ಏಕೆಂದರೆ, 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಲಕ್ಷಣಕಾರರಿಗೆ

---

೮೦ ='ಕಾವ್ಯ [ಶರೀರವೂ] ಮತ್ತು ಅದರ ವಿಶೇಷವೂ ಸೇರಿದ್ದು' ಅಥವಾ 'ಕಾವ್ಯದ ವಿಶೇಷ' 'ವಿಶೇಷ'ವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ [ಕೌಮುದಿ] 'ಕಾವ್ಯ'ವೆಂದರೆ ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಶೋಭಿತವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ, ಅದರ 'ವಿಶೇಷ'ವೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಬೆಂಬಳಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆನಿಸುವ ಆತ್ಮ 'ಶ್ರುತಾರ್ಥಾಪತ್ತಿ' [ಉದಾ—'ದೇವದತ್ತ ದಪ್ಪವಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಹಗಲು ಉಣ್ಣುವುದೇ ಇಲ್ಲ'; 'ಹಾಗಾದರೆ ರಾತ್ರಿ ರಸಗವಳವನ್ನು ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಊಹೆ] ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸುಂದರ ಶರೀರ—ಆತ್ಮಗಳ ಬೆಸುಗೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿಲ್ಲ 'ಹಾಗಾದರೆ ಸೌಂದರ್ಯಪ್ರತೀತಿಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವಾಗಬಹುದಲ್ಲ!' ಎಂದರೆ ಅದು ನಮಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯೇ. ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿವಾದ ಹೊರತು, ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ 'ಹಾಗಾದರೆ ಸುಂದರ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ 'ಕಾವ್ಯಾತ್ಮ' ಸಿದ್ಧಿಸಬಹುದಲ್ಲವೆ?' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಅಪ್ರಾಸಂಗಿಕ. ಚರ್ಚೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಲೌಕಿಕ ಸೌಂದರ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನಲ್ಲ; ಶಬ್ದಾರ್ಥಮಯವಾದ ಕಾವ್ಯದ ಸೌಂದರ್ಯಬೋಧೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ, ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದ, ವ್ಯಂಜಕ ಅರ್ಥ, ವ್ಯಂಜನಾ-ವ್ಯಾಪಾರ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವುಗಳ ಸಮುದಾಯರೂಪವಾದ 'ಕಾವ್ಯ'ವನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ "ಧ್ವನಿ"ಯೆನ್ನಲಾಗಿದೆ—ಲೋ.

೮೧ ಏಕೆಂದರೆ 'ಗುಣಾಲಂಕಾರ'ಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಮೂಲ—ವಾಚ್ಯವಾಚಕಭಾವ, 'ಧ್ವನಿ'ಯ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲವೆಂದರೆ ತದ್ಭಿನ್ನವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಭಾವ. ಹೀಗೆ, 'ಗುಣಾಲಂಕಾರ' ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬುದು ಯಾವದು? ಎಂಬ ಪಕ್ಷ ನಿರಾಕೃತವಾದಂತಾಯಿತು—ಲೋ.

ಮಾತ್ರ[82] ಅಪರಿಚಿತವೆನ್ನಬಹುದೇ ಹೊರತು, ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದರೆ[83] ಅದೊಂದೇ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಾಹ್ಲಾದಕಾರಿಯಾದ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿಕ್ಕುದೆಲ್ಲವೂ 'ಚಿತ್ರ'ವೆಂದೇ[84] ಮುಂದೆ[85] ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

"ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣವೆಂದು ಅದನ್ನು (='ಧ್ವನಿ'ಯನ್ನು) ಒಪ್ಪಿದೊಡನೆಯೇ, ಎಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಅಲಂಕಾರವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದಿಬಿಡುತ್ತದೆ" ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವೂ ಕೂಡ ಸರಿಯಾದುದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಾಚ್ಯ–ವಾಚಕಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕುರಿತು ಹೊರಟ ಪ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ವ್ಯಂಗ್ಯ–ವ್ಯಂಜಕಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದೆಂತು ? ವಾಚ್ಯ–ವಾಚಕಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಅಂಗಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು ; ಅವು ಮತ್ತು 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಎಂದಿಗೂ ಒಂದೇ ಆಗಲಾರವು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವ **ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕ**[86] ಕೆಳಗಿನದು :—

ವ್ಯಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕಸಂಬಂಧನಿಬಂಧನತಯಾ ಧ್ವನೇಃ ।
ವಾಚ್ಯವಾಚಕಚಾರುತ್ವಹೇತ್ವನ್ತಃಪಾತಿತಾ ಕುತಃ ॥

---

೮೨ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯಾದರೂ ಈಗ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳುವ ಕರ್ತವ್ಯವುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಗಳ ವಾದದಲ್ಲಿ 'ವಿರುದ್ಧ'ವೆಂಬ ತರ್ಕ ದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

೮೩ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂಬ ವಾದದಲ್ಲಿ 'ಅಸಿದ್ಧ'ವೆಂಬ ತರ್ಕದೋಷ; ಧ್ವನಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ನೃತ್ಯ, ಗೀತ, ಹಾಸ್ಯ, ಮುಂತಾದುವೇನೂ ಕಾವ್ಯಕಕ್ಷ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಬಾರವು , ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಗಳ ಆರೋಪ ಅಪ್ರಸಕ್ತ—ಲೋ.

೮೪ ವಿಸ್ಮಯಕರವಾದ ವೃತ್ತಗಳು, [=ಪದ್ಮ, ಖಡ್ಗಾದಿ ಆಕೃತಿಯ ಚಿತ್ರಬಂಧಗಳು], ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ, ಪ್ರಾಣಭೂತವಾದ, ಸಹೃದಯಪ್ರಿಯವಾದ ಚಮತ್ಕಾರಸಾರವೆನಿಸುವ ರಸನಿಷ್ಯಂದವಿಲ್ಲದಿರುವದು-"ಚಿತ್ರ" ಕಾವ್ಯ; ಚಿತ್ರಪಟವನ್ನು ಹೋಲುವುದರಿಂದ, ಅಥವಾ ಚಿತ್ರರೇಖಾ ನಿರ್ಮಿತವಾದ್ದರಿಂದ, ಅಥವಾ ಕಲಾಮಾತ್ರವಾದ್ದರಿಂದ 'ಚಿತ್ರ'ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥಕ—ಲೋ.

೮೫ ಮೂರನೆಯ ಉದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ.

೮೬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಷ್ಕಾರವನ್ನೊದಗಿಸುವ ಶ್ಲೋಕವೇ ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕ—ಲೋ.

ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕವೆಂಬ ಸಂಬಂಧವೊಂದನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೊರಡುವ ಧ್ವನಿಗೆ ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವೆಲ್ಲಿಂದ ಬಂದೀತು ?

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರನು ಹೀಗೂ ವಾದಿಸಬಹುದು :—'ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾದ ಅರ್ಥವು ವಿಶದವಾಗಿ[87] ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಬೇಕಾದರೆ ಒಪ್ಪೋಣ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆಯೋ—ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ,' 'ಆಕ್ಷೇಪ,' 'ಅನುಕ್ತ-ನಿಮಿತ್ತ-ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ,' 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ,' 'ಅಪಹ್ನುತಿ,' 'ದೀಪಕ,' 'ಸಂಕರ,' ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳು—ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದಿಯೇ ಹೊಂದುವುದು' ಎಂದು. ಇಂತಹ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ತನ್ನನ್ನು ಅಥವಾ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿಸಿಕೊಂಡು' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದೆ.[88] ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ತನ್ನನ್ನೇ ಅಪ್ರಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ; ಶಬ್ದವು ತನ್ನ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಪ್ರಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಶಬ್ದವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಥವಾಗಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಹೊಸದೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವುವೋ ಅದು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಹೀಗಿರುವ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದೆಂತು ? ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರಲ್ಲವೆ ನಾವು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆನ್ನುವುದು ? 'ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ' ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗಿಲ್ಲ (ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಲ್ಲ).[89] **'ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ'**[90]ಯಲ್ಲಾದರೋ—

---

[87] ಎಂದರೆ 'ಸ್ಫುಟವಾಗಿ'

[88] ೧೩ನೆಯ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ

[89] ಯದ್ಯಪಿ, ಮೊದಲು ಹೇಳಿದಂತೆ ಕಾವ್ಯಾನುಭೂತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಖಂಡ ಚರ್ವಣೆಯೊಂದೇ ಇರುತ್ತದೆಯಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಹಾಗೂ ವಾಚ್ಯದ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯಗಳು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ವಿಮರ್ಶಕರು ಕಾವ್ಯದ ಜೀವಾಳವನ್ನು ವಿವೇಚಿಸುವಾಗ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ತಿರುಗಿಯೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಪೋಷಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಅದರ ಉಪಕರಣವಾಗಿ ಭಾಸವಾಗಬಹುದು. ಆಗ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆಂದೇ ಎನಿಸುವದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದರಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವೇ ಚಮತ್ಕಾರಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೋರುವದು. ಯದ್ಯಪಿ, ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ರಸಧ್ವನಿಯಿರುವುದೇ ಸಹಜ; ಆದರೂ ಮಧ್ಯಕಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವ ಈ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ರಸೋನ್ಮುಖವಾಗದು; ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸುಂದರಗೊಳಿಸುವುದರ ಕಡೆಗೇ ಓಡುವುದು. ಆದ ಕಾರಣ ಇದನ್ನು 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆನ್ನಲು ಬರುವದು.

[90] ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ 'ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ' ನೋಡಿ.

"ಉಪೋಢರಾಗೇಣ ವಿಲೋಲತಾರಕಂ
ತಥಾ ಗೃಹೀತಂ ಶಶಿನಾ ನಿಶಾಮುಖಂ।
ಯಥಾ ಸಮಸ್ತಂ ತಿಮಿರಾಂಶುಕಂ ತಯಾ
ಪುರೋಽಪಿ ರಾಗಾದ್ಗಲಿತಂ ನ ಲಕ್ಷಿತಂ॥ ೯೧

ರಜನೀಮುಖಮುಂ ಚಂದ್ರಂ
ನಿಜರಾಗಂ ಪೆರ್ಚೆ ಪಿಡಿಯೆ ಚಲತಾರಕಮಂ।
ಭುಜದಿಂ ತಿಮಿರಾಂಶುಕಮದು
ಜಗುಳ್ದಿರೆಯುಂ ಮುಂದೆ ರಜನಿ ಕಾಣದೆವೋದಳ್॥

ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯದಿಂದ ಪೋಷಿತವಾದ ವಾಚ್ಯವೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಯಿಕಾ–ನಾಯಕರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಲಾಗಿರುವ ರಜನೀ–ಚಂದ್ರರು ಇಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ವರ್ಣನೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತರಾಗಿರುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ

---

೯೧ 'ರಾಗ'=ಸಂಧ್ಯಾರಾಗ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಮ, 'ತಾರಕ'=ತಾರೆಗಳು ಮತ್ತು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹೊಳೆಯುವ ಭಾಗ 'ತಥಾ'=ತಟ್ಟನೆ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಮರಭಸದಿಂದ. 'ಗೃಹೀತಂ'=ಬೆಳಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಮತ್ತು ಚುಂಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು 'ನಿಶಾಮುಖ'=ಸಂಜೆ ಮತ್ತು ಮುಖಕಮಲ 'ತಿಮಿರಾಂಶುಕ'=ಕತ್ತಲೆಯ ಮೊತ್ತ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಸೀರೆ 'ರಾಗಾತ್'=ಕೆಂಬಣ್ಣದಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಮದ ದೆಸೆಯಿಂದ 'ಪುರೋಽಪಿ'=ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮುಂಗಡೆ. 'ಗಲಿತಂ'=ಹರಿದುದು ಮತ್ತು ಬಿದ್ದುದು

ನಾಯಕನು [ಅರ್ಥಾತ್ ಚಂದ್ರ] ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದು ಚುಂಬಿಸಿದಾಗ ನಾಯಕಿಯ [=ಅರ್ಥಾತ್ ರಾತ್ರಿಯ] ಮುಂದೆ ಕಪ್ಪುಸೀರೆ ಜಾರುತ್ತದೆ, ಎಂಬ ಅರ್ಥ ನಾಯಿಕೆಯ ಪಕ್ಷದಿಂದ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವಾಗ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿ ಪರವಾದ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ 'ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾದುದೇ [ಜನರಿಗೆ] ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ, ಚಂದ್ರನ ಬೆಳಕಿನಿಂದ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ಚಂದ್ರ-ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ನಾಯಿಕಾ-ನಾಯಕರ ವರ್ತನೆಯ ಆರೋಪ ಸ್ಪಷ್ಟ ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೆ ಆ ವರ್ತನೆ ವಿಭಾವವಾಗಬಹುದು; ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅದು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಚಂದ್ರ-ರಾತ್ರಿಗಳೇ. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ನಾಯಿಕಾ-ನಾಯಕರ ವ್ಯವಹಾರ [=Behaviour]ವು ಪ್ರಸ್ತುತಕ್ಕೆ (= ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ) ಪೋಷಕವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಅಪ್ರಧಾನ; ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದು ಅಲಂಕಾರ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರತೀತವಾಗುವ ಮೊದಲು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರರಸದ ವಿಭಾವತ್ವವಿಲ್ಲ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಭಾವತ್ವ ಬಂದರೂ ಅದು ರಸನಿಷ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಲದು. [ಕೌಮುದಿ].

'ಆಕ್ಷೇಪ' ವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ೯೨ ಕೂಡ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಹ 'ವಾಚ್ಯ'ವೇ ರಮಣೀಯವಾದುದು. 'ಆಕ್ಷೇಪ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮೇಲಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಅಂಶವು ಶಬ್ದತಃ ಹೇಳಲ್ಪ ಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ; ಮತ್ತು ಅದೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾವ್ಯಶರೀರ. ಅಥವಾ ಪ್ರಧಾನ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ. ಗೌಣವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶೇಷವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ, ಅಷ್ಟೆ. ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಧಾನ, ಯಾವುದು ಅಪ್ರಧಾನ, ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕಾದರೆ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ರಮಣೀಯತೆಯ ಉತ್ಕರ್ಷವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಮೊದಲು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ:—

ಅನುರಾಗವತೀ ಸಂಧ್ಯಾ ದಿವಸಸ್ತತ್ಪುರಸ್ಸರಃ।
ಅಹೋ ದೈವಗತಿಃ ಕೀದೃಕ್ತಥಾಪಿ ನ ಸಮಾಗಮಃ ॥"೯೩

ಸಂಧ್ಯೆಯನುರಾಗವತಿ, ದಿವಸ ತಾ ಮುಂಬರಿವ |
ದೈವಗತಿಯೆಂತಿಹುದು! ಸಂಗಮವೆ ಅವರ್ಗಿಲ್ಲ ||

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಯಿರುವುದಾದರೂ ರಮಣೀಯತೆಯ ಉತ್ಕರ್ಷವು ವಾಚ್ಯದಲ್ಲೇ ಆದಕಾರಣ, ವಾಚ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬುದು ಕವಿಯ ವಿವಕ್ಷೆ.೯೪

೯೨ ಇದರ ವಿವರಣೆಗೆ 'ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ'ವನ್ನು ನೋಡಿ

೯೩ ಆಪಾತತಃ ನೋಡಿದರೆ, ಇದು ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಿರಬೇಕೆನಿಸು ತ್ತದೆ ಆದರೆ ಇದು ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ಲೋಚನಕಾರರ ಅಭಿ ಪ್ರಾಯ. ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ-ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ವಿವೇಚನೆ 'ಆಕ್ಷೇಪ'ದಂತೆ 'ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ'ಗೂ ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪದ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅವರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ. ಸಮಾಗಮಕ್ಕೆ ಸಕಲ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಹಾಯವಿದ್ದರೂ ದೈವಗತಿ ವಿಚಿತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಗಮವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ, ಮೀರಲಾರದಂತಿರುವ ಹಿರಿಯರ ಅಪ್ಪಣೆಯೇ ಮುಂತಾದ ಕಾರಣ ವ್ಯಂಗ್ಯ

೯೪ ಆದರೆ ಮೂಲದಲ್ಲಿ 'ಆಕ್ಷೇಪ'ಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಉದಾಹರಣೆಯೇ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಹೇಗಾದರೂ ನಯನಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು "ವಾಮನನ ಪ್ರಕಾರ ಇದೇ 'ಆಕ್ಷೇಪ'ವಾಗುತ್ತದೆ; ಭಾಮಹನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ 'ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ' ಬೇಕೆಂದೇ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಒಂದೇ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ" ಎಂದು ಬರೆದು, ಪುನಃ, "ಇದು ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಯಾಗಲಿ, ಆಕ್ಷೇಪವಾಗಲಿ, ನಮಗೆ ಅದರಿಂದೇನಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ? ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲೂ

ವ್ಯಂಗ್ಯವು ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ಗುಣೀಭೂತವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಾವು ಸಾಧಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ" ಎಂದು "ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳು" ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ ಅಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಯೂ ಇಲ್ಲದಿಲ್ಲ ಆನಂದವರ್ಧನನು ಉದ್ಭಟನ ಅಲಂಕಾರ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಭಾಮಹೋಕ್ತ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುವುದನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ವಾಮನನ ಮತವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಭಾಮಹನ ಆಕ್ಷೇಪಲಕ್ಷಣವನ್ನೇ ಈ ಪದ್ಯಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವೆ? ಇದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ 'ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ'ವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಅದರ ಪ್ರಕಟನೆಗೆ ನಿಷೇಧಾಭಾಸರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಭಾಮಹಸಮ್ಮತವಾದ 'ಆಕ್ಷೇಪ.' ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಿರುವುದು ಸರ್ವಸಮ್ಮತ. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಾಭಾಸವುಂಟೇ ಇಲ್ಲವೆ, ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಶ್ನೆ. "ತಥಾಪಿ ನ ಸಮಾಗಮಃ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಗಮನಾರ್ಹ. ಪ್ರಸ್ತುತ ವರ್ಣನಾ ವಿಷಯಗಳು ಸಂಧ್ಯಾ ಮತ್ತು ದಿವಸವೇ ಹೊರತು ಅವರ 'ಸಮಾಗಮ'ವಲ್ಲ. ಎಂದ ಮೇಲೆ ಕವಿಯು 'ಸಮಾಗಮದ' ಎಂದರೆ ಕಲ್ಪಿತವಸ್ತುವಿನ ನಿಷೇಧಮಾಡುವುದನ್ನು 'ನಿಷೇಧಾಭಾಸ'ವೆಂದೇಕೆ ಭಾವಿಸಬಾರದು? ಅದು ನಿಜವಾದ ನಿಷೇಧವೇ ಆದರೆ ಗಮ್ಯಾರ್ಥದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ ದೈವಗತಿ ವಿಚಿತ್ರವೆಂಬ ವಾಚ್ಯ ಕಾರಣವಿರುವಾಗ, ಕಾರಣಾಂತರವು ಗಮ್ಯವೆಂದೇಕೆ ಭಾವಿಸಬೇಕು? ಕವಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಗಮ್ಯಾರ್ಥ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರಪ್ರಣಯಿಗಳು ಕೂಡುವುದಕ್ಕೆ ದೈವಾನುಗ್ರಹವೂ ಅಗತ್ಯ, ಆದುದರಿಂದ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂದ ಸುಖವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು—ಎಂದು ಇದ್ದಿರಬಹುದೆ? ಅಂತಹ ದೈವಯೋಗ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಲಭಿಸಿದ ಕಾಮಿಯೊಬ್ಬನು ಪ್ರೇಯಸಿಗೆ ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿರಬಹುದೆ? ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯವಾದ ನಿಷೇಧಾಭಾಸಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಭಾಮಹನ ಲಕ್ಷಣಾನುಗುಣವಾದ 'ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರ'ವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ 'ಆಕ್ಷೇಪ'ಕ್ಕೆ ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೇ ಕೊಡಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ನ್ಯೂನತೆಯೂ ತಪ್ಪುತ್ತದೆ

ವ್ಯಂಗ್ಯಮೂಲವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಾಚ್ಯ ಪ್ರಧಾನವೆ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರಧಾನವೆ? ಎನ್ನುವ ಜಟಿಲ ಪ್ರಶ್ನೆ ಏಳುತ್ತದೆ. ಕವಿವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಾದರೆ ಇಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ [ಉದಾ: ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ, ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ, ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸೆ] ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ ಪ್ರಧಾನವೆನ್ನಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಪ್ರಧಾನವಾದ ಕಾವ್ಯವೆಲ್ಲ 'ಧ್ವನಿ'ಯಾದರೆ—ಇವು ಮಾತ್ರ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲ, 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ' ಎಂಬ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಗಹನವಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕಾಗಿ ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪರಿಶೀಲನೆ ಅಗತ್ಯ. ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿ ಕವಿವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದರೂ 'ರಮಣೀಯತೆ' ವ್ಯಂಗ್ಯನಿಷ್ಠವೆನಿಸದೆ ವ್ಯಂಗ್ಯದಿಂದ ಉಪಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದೆನಿಸುವ ಸ್ಥಳಗಳೆಲ್ಲ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಗಳೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಭಾಮಹಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೀಗೆ ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೆನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆನಂದವರ್ಧನನ ನೂತನ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು

'ದೀಪಕ,' 'ಅಪಹ್ನುತಿ'[95] ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಉಪಮೆ'ಯು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ, ದೀಪಕಾದಿಗಳಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ-ವಿವಕ್ಷೆಯಿರುವುದರಿಂದ 'ಉಪಮೆ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಸಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರಿಯಬೇಕು.

ಅನುಕ್ತ-ನಿಮಿತ್ತ-ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ'[96]ಯಲ್ಲಿಯೂ—

"ಆಹೂತೋಽಪಿ ಸಹಾಯ್ಯೈರೇಮಿತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ವಿಮುಕ್ತನಿದ್ರೋಽಪಿ ।
ಗಂತುಮನಾ ಅಪಿ ಪಥಿಕಃ ಸಂಕೋಚಂ ನೈವ ಶಿಥಿಲಯತಿ ॥"

ಜತೆಯವರು ಕರೆದರೂ, 'ಇದೊ ಬಂದೆ' ಯೆಂದರೂ,
ನಿದ್ದೆಯಿಂದೆಚ್ಚರಿಕೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ।
ಹೋಗಬೇಕೆಂಬಿಚ್ಛೆಯಿದ್ದರೂ ಪಯಣಿಗನು
ಸಂಕೋಚವನು ಮಾತ್ರ ಶಿಥಿಲಗೊಳಿಸ ॥

ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯದ[97] ಪ್ರತೀತಿ ಮಾತ್ರ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ಅದರಿಂದ ಯಾವ ರಮಣೀಯತಾತಿಶಯವೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಮೂಲಭೂತವಾದ ವಿಚಾರಸರಣಿ. "ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ"ಯಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತ. ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ವಾಚ್ಯ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗದು ; ರಮಣೀಯವಾದ್ದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಪ್ರಧಾನವೆನ್ನಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮ ತಪ್ಪುತ್ತದೆ. ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತ ; ವಾಚ್ಯ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವೆನ್ನಬೇಕಾದ ಪ್ರಸಂಗ ತಪ್ಪಬೇಕಾದರೆ ವಾಚ್ಯವೇ ಅಲ್ಲಿಯೂ ರಮಣೀಯತರವೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

95 ಈ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷ್ಯ-ಲಕ್ಷಣ ಸಮನ್ವಯಗಳಿಗೆ "ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ"ವನ್ನು ನೋಡಿ.

96 ಕಾರಣ ಸಾಮಗ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಊನವಾದರೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಿತ್ವ ತಪ್ಪದಿರುವುದು 'ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ'. ಇದು ಅಚಿಂತ್ಯನಿಮಿತ್ತ, ಉಕ್ತನಿಮಿತ್ತ, ಅನುಕ್ತನಿಮಿತ್ತ ಎಂದು ಮೂರು ಬಗೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡರಲ್ಲೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲ ಅದರ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿರುವುದೇ ಮೂರನೆಯ ಬಗೆಯಲ್ಲಾದ್ದರಿಂದ 'ವೃತ್ತಿ'ಯಲ್ಲಿ ಅದೊಂದನ್ನೇ ಎತ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕಾರ್ಯಕಾರಿತ್ವ ತಪ್ಪದಿರಲು ನಿಮಿತ್ತ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

97 ಉದ್ಭಟನ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಶೀತದ ಬಾಧೆ'ಯು ಗಮ್ಯವಾದ ನಿಮಿತ್ತ. ಅದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಯಾವ ರಮಣೀಯತೆಯೂ ವ್ಯಂಗ್ಯದಲ್ಲಿಲ್ಲವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ರಸಿಕರು ಬೇರೆ

'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ'ದಲ್ಲಿಯೂ೨೮ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅದೇ (ಬೇಕಾದರೆ) 'ಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಲಿ; ಆದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಮಾತ್ರ 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ'ದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಧ್ವನಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬಹಳ ವಿಶಾಲವಾದುದೆಂದೂ೨೯ ಆದರ ಸ್ಥಾನವು ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದು

ನಿಮಿತ್ತವನ್ನೂ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ—'ಕಾಂತಾಸಮಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸ್ವಪ್ನವೇ ಶೀಘ್ರತರ ಉಪಾಯವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಅವನು ಇನ್ನೂ ನಿದ್ರೆ ಬಂದೀತೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ', ಎಂದು ಈ ನಿಮಿತ್ತ ಕೂಡ ನೇರವಾಗಿ ರಮಣೀಯತೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕವೆಂದು ಆಲಂಕಾರಿಕರು ಭಾವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯವಾದ ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ 'ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಬಿಡಲೊಲ್ಲ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾಂಶ ಅದೇ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿ ರಮಣೀಯತೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ 'ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ('ವಿಶೇಷ'=ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶ, ಅದರ 'ಉಕ್ತಿ'=ವಾಚ್ಯತ್ವ) —ಹೀಗೆ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ (ಉದ್ಭಟನ ಮತ್ತು ರಸಿಕರ) ಗಮನಿಸಿ ಗ್ರಂಥಕಾರನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಬರಿಯ ಉದ್ಭಟನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೊಂದನ್ನೇ ಅಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

೨೮ ಭಾಮಹನ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ ಲಕ್ಷಣ, ಅದರ ವಿವರಣೆಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರವನ್ನು ನೋಡಿ. ಅದನ್ನು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಕಟಾಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯ (ಗೃಹೇಷ್ವಧ್ವಸು ವಾ....) ಬಹಳ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಲ್ಲ ಬೇರೆ ಸಮುಚಿತ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಂತಿದೆ ಲೋಚನದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭಟನ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಬರೆದರೂ, ಉದ್ಭಟನು ಕೊಡುವ ಲಕ್ಷ್ಯದ ಬದಲಾಗಿ ಕೆಳಗೆ ಬರೆದ ಉತ್ತಮ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ—

"ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ಹಟತೊಟ್ಟು, ಸನ್ಮಾರ್ಗವನ್ನುಲ್ಲಂಘಿಸಿದ
ಪರಶುರಾಮನೆಂಬ ತಾಪಸನಿಗೆ ಈ ಧನುಸ್ಸು ಧರ್ಮೋಪದೇಶ ಮಾಡಿದೆ".

ಭೀಷ್ಮನ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾರ್ಗವನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವಂತಹ ಪೌರುಷವು ಯದ್ಯಪಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದರೂ, ಅದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕಳೆಗೊಳ್ಳುವ 'ಧನುಸ್ಸು ಧರ್ಮೋಪದೇಶಮಾಡಿದೆ' ಎಂಬ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವು (=ವೀರರಸ—ಕೌಮುದಿ) ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ—ಲೋ

'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ'ದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅದು 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ' ಅಥವಾ ಆತ್ಮವೇ ಆಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ; 'ಅಲಂಕಾರ' ಶಬ್ದಕ್ಕೇ ಅನರ್ಹವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

೨೯ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ವ್ಯಾಪಕ ತತ್ವ; ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಅಲಂಕಾರ್ಯ; ಎಲ್ಲ ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಸ್ಥಾನ. 'ಅಲಂಕಾರ'ವಾದರೋ ಲೌಕಿಕಾಭರಣದಂತೆ ಅನ್ಯಾಶ್ರಿತ ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರ್ಯಪರತಂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಎಂದೂ ಮುಖ್ಯವೆನಿಸ

ದೆಂದೂ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ವಸ್ತುತಃ **ಭಾಮಹನು** ಉದಾಹರಿಸುವಂತಹ 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ'ಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲ; ವಾಚ್ಯವನ್ನು ಅಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸದಿರುವುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.

'ಅಪಹ್ನುತಿ,' 'ದೀಪಕ' — ಇವೆರಡು ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಾದರೋ[100] ವಾಚ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದುದು, ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಅನುಯಾಯಿ ಮಾತ್ರ, ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಸಂಕರಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ [101]ಕೂಡ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಇನ್ನೊಂದು ಅಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ,[102] ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿರುವ ಸಂಭವವಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎರಡು ಅಲಂಕಾರಗಳು ಬರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಾದರೋ[103] ವಾಚ್ಯ–ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನೊಪ್ಪಬೇಕು. ಒಂದು ಪಕ್ಷ ವಾಚ್ಯವು ಅಪ್ರಧಾನವೇ ಆಗಿಬಿಟ್ಟು, ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ

ಲನರ್ಹ ಅದೂ ವ್ಯಾಪಕ, ಮುಖ್ಯ, ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಆಗ ಆತ್ಮವೇ ಆಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ, ಅಲಂಕಾರವಾಗಿ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ 'ಧ್ವನಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಬದಲು 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ'ವೆಂಬ ನಾಮಾಂತರ ಮಾತ್ರ ಅವಕ್ಕೆ ಬಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಅಷ್ಟೆ, ಆದರೆ ಭಾಮಹಾದಿಗಳೇನೂ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ—ಲೋ

100 ಇವೆರಡು ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲೂ ಉಪಮೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ವ್ಯಂಗ್ಯೋಪಮೆ ಧ್ವನಿಯೆನಿಸೀತೆ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಅವಕಾಶವುಂಟು—ಲೋ

101 'ವಿರುದ್ಧ ಅಲಂಕಾರಗಳೆರಡರ ಛಾಯೆಯಿದ್ದು, ಎರಡೂ ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿರುವುದು— ಅಸಂಭವವಾಗಿರುವಾಗ, ಮತ್ತು ಒಂದನ್ನು ಹೌದೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಅಲ್ಲವೆನ್ನಲು ಸಾಧಕವಾಗಲಿ ಬಾಧಕವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಆ ಎರಡಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಸಂಕರ'ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು' ಎಂಬ ಉದ್ಭಟನ ಲಕ್ಷಣ ಸಂಕರಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ (i) ಪ್ರಕಾರವಾದ 'ಸಂದೇಹ ಸಂಕರ'ವನ್ನು ಕುರಿತುದು ಅದರ ಮಿಕ್ಕ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳು (ii) ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು ಒಂದೇ ವಾಚಕದಲ್ಲಿ ನಿವಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ಉದಾಹರಣೆ 'ಸ್ಮರ ಸ್ಮರಮಿವ ಪ್ರಿಯಂ. .' ಇಲ್ಲಿ ಯಮಕ ಮತ್ತು ಉಪಮೆಗಳು ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. (iii) ಎರಡು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯಾಂಶದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. (iv) ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯ-ಅನುಗ್ರಾಹಕ ಭಾವವಿರುವುದು—ಲೋ.

102 ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಂಕರ-ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಲಕ್ಷೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡು, ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ—ಲೋ.

103 ಇದು ಸಂಕರದ (i)ನೆಯ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಮಾತು—ಲೋ.

ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದಾದರೆ, ಆಗ ಅದೂ ಧ್ವನಿಯೊಳಗೆ ಬೇಕಾದರೆ ಸೇರಲಿ.[104] ಆದರೆ ಅದನ್ನೇ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ'ವನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಿದಾಗ ಹೇಳಲಾದ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ 'ಸಂಕರಾಲಂಕಾರ' ಎನ್ನುವಾಗ 'ಅಲಂಕಾರಗಳು ಒಂದರೊಡನೊಂದು ಬೆರೆತು ಹೋಗುವಿಕೆ' ಎಂದು ನಾವು ಹೇಳುವ ಸಂಕರವೆಂಬ ಮಾತ್ರೇ[105] 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಕೂಡ ತಪ್ಪಾಗಿಸುತ್ತದೆ.

'ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆ'ಯಲ್ಲಿ 'ಸಾಮಾನ್ಯ – ವಿಶೇಷ – ಭಾವ'ದಿಂದಲೋ[106] ಇಲ್ಲವೆ 'ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ'ದಿಂದಲೋ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಷಯಕ್ಕೂ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾದ ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಷಯಕ್ಕೂ ಎಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮವಾದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ವಾಚ್ಯವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದ್ದು, ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ವಿಶೇಷದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದರೆ, ವಿಶೇಷದ ಪ್ರತೀತಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಬಂದರೂ ಕೂಡ, ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಕ್ಕೂ 'ಅವಿನಾಭಾವ'

---

104 'ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಧ್ವನಿಕಾವ್ಯದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾದೀತೇ ಹೊರತು, 'ಸಂಕರ'ವೆಂಬ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆನಿಸಲಾರದು—ಲೋ.

105 ಎಂದರೆ ಗಾಢವಾದ ಸಂಕೀರ್ಣತೆ = ಸಮ್ಮಿಶ್ರಣ = ಹಾಲು ನೀರುಗಳಂತೆ ಸೇರ್ಪಡೆ—ಲೋ

106 ಇದು ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕಾರ. ಮತ್ತೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ—(i) ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ 'ಸಾಮಾನ್ಯ'ವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ, ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ 'ವಿಶೇಷ'ವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಉದಾ: 'ಅಹಾ, ಸಂಸಾರವು ಎಷ್ಟು ನಿರ್ದಯ! ಆಪತ್ತುಗಳು ಎಷ್ಟು ಕ್ರೂರ! ನಿಸರ್ಗಕುಟಿಲವಾದ ವಿಧಿಯ ಮಾರ್ಗಗಳು ಎಷ್ಟು ದುರಂತ!' ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಯಸೀ ಪುತ್ರಾದಿಗಳ ವಿನಾಶವೆಂಬ ಪ್ರಸ್ತುತಾರ್ಥ-ವಿಶೇಷ ವ್ಯಂಗ್ಯ. (ii) ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ 'ವಿಶೇಷ' ವಾಚ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತ 'ಸಾಮಾನ್ಯ'ವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಉದಾ: "ತಾವರೆಯೆಲೆಯ ಮೇಲಿನ ನೀರ ಹನಿಯನ್ನು ಮುತ್ತೆಂದು ಆ ದಡ್ಡನು ಹೇಳಿದರೆ ಸೋಜಿಗವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನದನ್ನು ಕೇಳು—ಅದನ್ನು ಮೆಲ್ಲನೆ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲೆಂದು ಕೈಚಾಚಿದಾಗ, ಹನಿಯು ಬೆರಳು ಸೋಕಿದೊಡನೆ ಮಾಯವಾಗಲು, 'ನನ್ನ ಮಣಿಯೆಲ್ಲಿ ಹಾರಿಹೋಯಿತು?' ಎಂಬ ಕೊರಗಿನಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ದಿನಗಳಿಂದ ಅವನಿಗೆ ನಿದ್ದೆಯೂ ಇಲ್ಲ." ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಅಂಶ—ಅಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಂಭಾವನೆಯೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ. ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಲಕ್ಷೀಕೃತವಾಗಿವೆ—ಲೋ.

ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಸನ್ನಿಕೃಷ್ಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ, ವಿಶೇಷದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೇ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವೇ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿ ಮುಖ್ಯತಃ ಪ್ರಧಾನವೆನಿಸುತ್ತಿರುವಾಗಲೂ, ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ವಿಶೇಷವು ಸಹ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿಷ್ಠವೇ ಆದುದರಿಂದ—ಏಕೆಂದರೆ ಸಕಲ ವಿಶೇಷಗಳೂ ಮೂಲತಃ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತವೆ—ಅದಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಉಂಟೇ ಉಂಟು. ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಭಾವವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ನ್ಯಾಯವೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.[107] ಪ್ರಸ್ತುತ, ಅಪ್ರಸ್ತುತ, ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಕೇವಲ 'ಸಾರೂಪ್ಯ'ವಾಗಿರುವಂತಹ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಸರೂಪ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲವೋ ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದ ವಿವಕ್ಷಯಿದ್ದರೆ ಅವು ಅಲಂಕಾರದ ವರ್ಗದಲ್ಲೇ ಸೇರುತ್ತವೆ.[108] (ಕಾಶಿ ಸಂಸ್ಕರಣದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ಮೂರು ಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹ ಶ್ಲೋಕಗಳೆಂದು ಗಣಿಸಿದೆ.) ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ (?)

ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಯತ್ರಾಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಮಾತ್ರಾನುಯಾಯಿನಃ ।
ಸಮಾಸೋಕ್ತ್ಯಾದಯಸ್ತತ್ರ ವಾಚ್ಯಾಲಂಕೃತಯಃ ಸ್ಫುಟಾಃ ॥೧೪॥

ಕೇವಲ 'ವಾಚ್ಯ'ವನ್ನೇ ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ವು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದೋ. ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ 'ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ'ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು ಸ್ಫುಟವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

---

107 ಇದೇ ರೀತಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಓದಿ.

108 ಇದೇ ನ್ಯಾಯವು ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ ಮುಂತಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಮೂಲಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ರುದ್ರಟನು ಹೇಳುವ "ಭಾವಾಲಂಕಾರ" ವಾದರೂ ಇದೇ ಜಾತಿಯದು. (ಅವನ ಉದಾಹರಣೆ ಯದ್ಯಪಿ 'ಶ್ವಶ್ರೂರತ್ರ...' ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಧ್ವನಿಯ ಉದಾಹರಣೆಯಂತೆಯೇ ಇದ್ದರೂ) 'ಭಾವಾಲಂಕಾರ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸಾರ್ಥಕ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಧಾನವೆನ್ನಬೇಕು. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾಂಶಕ್ಕೇ ಪೋಷಕವೆನ್ನಬೇಕು.—ಲೋ

ಕಾರಿಕೆ (?)

ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿಭಾಮಾತ್ರೇ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಾನುಗಮೇಽಪಿ109 ವಾ ।
ನ ಧ್ವನಿರ್ಯತ್ರ ವಾ ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ನ ಪ್ರತೀಯತೇ ॥೧೫॥

ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಹಾಗೂ ಹೀಗೂ ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಿರುವ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ವಾಚ್ಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿಲ್ಲ 'ಧ್ವನಿ' ಯಿರುವುದಿಲ್ಲ; ಮತ್ತು ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ110 ಅಲ್ಲಿಯೂ 'ಧ್ವನಿ' ಯಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕಾರಿಕೆ (?)

ತತ್ಪರಾವೇವ ಶಬ್ದಾರ್ಥೌ ಯತ್ರ ವ್ಯಂಗ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಸ್ಥಿತೌ ।
ಧ್ವನೇಃ ಸ ಏವ ವಿಷಯೋ ಮಂತವ್ಯಃ ಸಂಕರೋಜ್ಝಿತಃ ॥೧೬॥

ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡೂ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಸಾಧನೆಯೊಂದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನಿಂತಿರುವುವೋ, ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ, ಧ್ವನಿಗೆ ವಿಷಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಳಿದ ಅಲಂಕಾರಗಳೊಡನೆ ಅದನ್ನು ಕಲಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಆದುದರಿಂದ ಧ್ವನಿಯು ಹೇಗೂ ಅನ್ಯತ್ರ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ "ಅಂಗಿ"ಯಾದ111 'ಕಾವ್ಯ ವಿಶೇಷ'ವೇ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದೂ ಕೂಡ ಅದು ಹಾಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣ. 'ಅಲಂಕಾರ'ಗಳು, 'ಗುಣ'ಗಳು, ಮತ್ತು 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳು—ಎಲ್ಲವೂ ಅದರ 'ಅಂಗ'ಗಳೆಂದು ಮುಂದೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದು ಅವಯವವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು 'ಇದೇ ಅವಯವಿ' (ಅಥವಾ ಪೂರ್ಣ ವಸ್ತು) ಯೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. (ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದರ ಬದಲು) ಅವಯವಗಳ ಸಮುದಾಯವನ್ನೇ ಪರಿಗಣಿಸಿದರೂ, ಅವಯವವು ಅವಯವಿಯ ಅಂಗವೆನಿಸೀತೇ

---

109 'ಅನುಗಮ'= ಸಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯ; ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಾಚ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದ್ದಾಗ—ಲೋ.

110 ಬಲವಂತವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಶಕ್ಯವೋ, ಎಂದರ್ಥ.—ಲೋ.

111 ಅಂಗಿ = ಮುಖ್ಯ ; ಅಂಗ = ಗೌಣ. ಸ್ವಾಮಿಭೃತ್ಯರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿ 'ಅಂಗಿ', ಭೃತ್ಯ 'ಅಂಗ'. ಹಾಗೆಯೇ 'ಧ್ವನಿ' ಪ್ರಧಾನ, ಅಲಂಕಾರ ಗೌಣ.—ಲೋ.

ಹೊರತು ಎಂದಿಗೂ ಅವಯವಿಯೇ ಆಗಿಬಿಡಲಾರದು.[112] ಒಂದು ವೇಳೆ ಹಾಗೆ ಆಗುವುದಾದರೂ, ಧ್ವನಿಯ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಅದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದಾದುದರಿಂದ, ಅವಯವಗಳಾದ ಅಲಂಕಾರವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅದು ಎಂದೂ ಅಡಕವಾಗಲಾರದು.[113]

"ಪಂಡಿತರು . . . ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ" ಎಂದು ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ[114] ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ 'ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮೊದಲು ಕೊಟ್ಟ ಹೆಸರೇ ಇದು (='ಧ್ವನಿ'), ಹೇಗೋ ಬಂದುದಲ್ಲ' ಎಂಬಂಶವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಬರತಕ್ಕವರೆಂದರೆ ವೈಯಾಕರಣರೇ; ಏಕೆಂದರೆ ಸಕಲ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಕರಣವೇ ಮೂಲವಾದುದು. ಕಿವಿಗೆ ಕೇಳಬರುವ ವರ್ಣಗಳನ್ನು[115] ಅವರು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

---

112 ಸಮುದಾಯವಾದರೂ ಒಂದೇ ಎನ್ನುವುದು ಕಷ್ಟ; ಉಳಿದ ಸಮುದಾಯಿ (ವ್ಯಕ್ತಿ)ಗಳು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಗೋಚರವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಸಮುದಾಯಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವೂ ಒಂದು. ಅದು ಅಲಂಕಾರವಲ್ಲ, ಪ್ರಧಾನವಾದ್ದರಿಂದ. 'ಅಲಂಕಾರ' ಅಪ್ರಧಾನವಾದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಧ್ವನಿ' ಯಲ್ಲ—ಲೋ

113 ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಅಲ್ಲದ ವಸ್ತುಧ್ವನಿ', 'ರಸಧ್ವನಿ' ಗಳೆಂಬ ವಿಶಾಲ ಕ್ಷೇತ್ರ ಗಳಿರುವುದರಿಂದ

114 ಕಾರಿಕೆ ೧೩ ರಲ್ಲಿ.

115 ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಲದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಶ್ರೋತೃವಿನ ಕರ್ಣಪಟಲದವರೆಗೆ ಸಂತಾನ =series) ರೂಪವಾಗಿ, ಅಲೆಯಲೆಯಾಗಿ, ಶಬ್ದ ತರಂಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತ ವನ್ನೊಪ್ಪಿದರೆ ಕಿವಿಗೆ ಕೇಳುವ ಶಬ್ದವೆಂದರೆ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಪರಂಪರೆಗಳಿಂದುಂಟಾದ 'ಶಬ್ದಜ' ಶಬ್ದ. ಗಂಟೆಯ ನಾದಕ್ಕೆ ಅನುರಣನವಿರುವಂತೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಉಂಟು. ವೈಯಾಕರಣರ ಸ್ಫೋಟವಾದದಲ್ಲಿ (i) ಅನಿತ್ಯವಾದ (=ಉತ್ಪತ್ತಿವಾದ), (ii) ನಿತ್ಯವಾದ (=ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿವಾದ) ವೆಂಬ ಪಕ್ಷದ್ವಯಗಳಿವೆ. ಅನಿತ್ಯವಾದದ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಥಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ್ಫೋಟ' ವೆಂಬ ಹೆಸರು; ಕಿವಿಯವರೆಗೆ ಅಲೆಯಾಗಿ ಬಂದ ಶಬ್ದಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಧ್ವನಿ' ಯೆಂದು ಹೆಸರು ಗಂಟೆಯ ಅನುರಣನ ಸಾಮ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಥಮ ಶಬ್ದದಿಂದ "ವ್ಯಂಗ್ಯ" ವಾದ್ದರಿಂದ ಕಡೆಯ ಅನುರಣನ ವನ್ನು "ಧ್ವನಿ" ಯೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ, ನಿತ್ಯಸ್ಫೋಟವಾದವನ್ನನುಸರಿಸುವ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ— ಕಿವಿಗೆ ಬೀಳುವ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ 'ನಾದ' ವೆಂದೂ ಹೆಸರು; ಇವುಗಳ ಸಮಗ್ರಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿಯುವುದು ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರದ ಉಚ್ಚಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಲ್ಲ; ಇಡಿಯ ಪದದ ಶ್ರವಣಾನಂತರ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ವರ್ಣಶ್ರವಣಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರವೆಲ್ಲ|ಕಡೆಯ ವರ್ಣಶ್ರವಣ ಸಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅಖಂಡ 'ಸ್ಫೋಟ'ವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣ ಸಂಸ್ಕಾರ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿ, ವರ್ಣಾತಿರಿಕ್ತ

ಹಾಗೆಯೇ ಅವರ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾದ ಮಿಕ್ಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಎಂದರೆ ಕಾವ್ಯ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರು—ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ—ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ದು ಕಾವ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗುವ ಶಬ್ದಾತ್ಮವನ್ನು ಕೂಡ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಇನ್ನೂ ಹೇಳಲಿರುವ ಧ್ವನಿಯ ಎಲ್ಲ ಭೇದ-ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿದರೆ, ಅದರ ವಿಷಯ-ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಎಷ್ಟು ವಿಶಾಲವಾದುದೆಂಬುದೂ, ಅದರ ನಿರೂಪಣೆಯು ಕೆಲವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಲಂಕಾರ-ವಿಶೇಷಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಯಾವ ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಸಮಾನವಲ್ಲವೆಂಬುದೂ, ಮನದಟ್ಟಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿಯೇ ಮಗ್ನವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರು ಅದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಡಗರವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಸೂಯೆಯಿಂದ ಯಾರೂ ಅವರ ಬುದ್ಧಿ ಕೆಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಧ್ವನಿಯ ಅಭಾವವಾದಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟಂತಾಯಿತು.

'ಧ್ವನಿ'ಯು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಅದನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿದರೆ 'ಅವಿವಕ್ಷಿತ-

---

'ಸ್ಫೋಟ' ಕ್ಕೆ ಅಭಿವ್ಯಂಜಕ ಗಳಾದ 'ನಾದ' ಅಥವಾ 'ವರ್ಣ'ಗಳು (ಉದಾ.- 'ಗೌಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗಕಾರ ಉಕಾರ ವಿಸರ್ಗಗಳು) "ಧ್ವನಿಯೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲ ಪಕ್ಷವನ್ನನುಸರಿಸಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷವನ್ನನುಸರಿಸಿ ವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಧ್ವನಿಯೆನ್ನಲಾಗಿದೆ ಹಾಗೆಯೇ ವರ್ಣಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬರಬಹುದಾದ 'ದ್ರುತ', 'ವಿಲಂಬಿತ' ಮುಂತಾದ ವಕ್ತೃ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೂ "ಧ್ವನಿ" ಯೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜನಾ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಸಹ 'ಧ್ವನಿ' ಯೆಂದಿದೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಧ್ವನಿಗಳ ಸಮುದಾಯವಾದ 'ಕಾವ್ಯ' ಕೂಡ 'ಧ್ವನಿ'ಯೇ. ಈ ಐದು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಆಧಾರ—ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಭರ್ತೃಹರಿಯ 'ವಾಕ್ಯಪದೀಯ' ಗ್ರಂಥದ ವಚನಗಳು —ಲೋ.

"ಕಾವ್ಯದ 'ಆತ್ಮ' ಧ್ವನಿ" ; "ಕಾವ್ಯದ ವಿಶೇಷ 'ಧ್ವನಿ'". ಎನ್ನುವಾಗ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ಆಪಾತತಃ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಬೇರೆ, ಧ್ವನಿ ಬೇರೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ, ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರವೇ ಧ್ವನಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಕಾವ್ಯ ಧ್ವನಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ; ಎರಡೂ ಸರಿಯೇ. (ಹತ್ತು ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣಿರುವ ಒಂದು ಚಿಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಚಿಪ್ಪೆಂಬ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲ; ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿಪ್ಪೆಂದರೆ ಹತ್ತು ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣೇ ಎಂದು ಅಭೇದ ಹೇಳಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಚಿಪ್ಪಿಗೂ ಹಣ್ಣಿಗೂ ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಭೇದವಿರುವುದೂ ವಾಸ್ತವ)—ಲೋ.

ವಾಚ್ಯ' ಮತ್ತು 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರ-ವಾಚ್ಯ' ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ.116
ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೯ "ಸುವರ್ಣಪುಷ್ಪಾಂ ಪೃಥಿವೀಂ ಚಿನ್ವಂತಿ ಪುರುಷಾಸ್ತ್ರಯಃ।
ಶೂರಶ್ಚ ಕೃತವಿದ್ಯಶ್ಚ ಯಶ್ಚ ಜಾನಾತಿ ಸೇವಿತುಂ ॥"
ಕಾಂಚನವ ಕುಸುಮಿಸುವ ಧರೆಯನ್ನೆ ಪಡೆಯುವರು
ಬುವಿಯೊಳಗೆ ಮೂದೆರನ ಪುರುಷರವರು ।
ಶೂರತನವುಳ್ಳವನು, ವಿದ್ಯೆ ಸಾಧಿಸಿದವನು,
ಸೇವೆ ಮಾಡುವ ಹದನನರಿತಾತನು ॥116

ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

"ಶಿಖರಿಣಿ ಕ್ವನು ನಾಮ ಕಿಯಚ್ಚಿರಂ
ಕಿಮಭಿಧಾನಮಸಾವಕರೋತ್ತಪಃ।
ತರುಣಿ ಯೇನ ತವಾಧರಪಾಟಲಂ
ದಶತಿ ಬಿಂಬಫಲಂ ಶುಕಶಾವಕಃ ॥"

---

115 a) ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಭಾಕ್ತವಾದದ ನಿರಾಕರಣೆ ಸುಲಭವಾಗುವು ದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಮುಂದಿನ ಉದ್ಯೋತದ ಕಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಧ್ವನಿ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ವೃತ್ತಿಕಾರನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. 'ವಸ್ತು', 'ಅಲಂಕಾರ' 'ರಸ', ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಧ್ವನಿಗಳೂ ಉಕ್ತವಾದ 'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ' 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ ವೆಂಬೀ ಎರಡರಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ ಗತವಾಗುತ್ತವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ಉದ್ದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯವೇನೆಂದರೆ— 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಕಂಠೋಕ್ತ ನಾಮಶ್ರವಣದಿಂದ ಅಭಿಧಾ, ಲಕ್ಷಣಾ, ತಾತ್ಪರ್ಯ, ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ವ್ಯಾಪಾರದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೂ ಅದರ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಸಹೃದಯನ ಅಭಿಧಾದಿ ಪರಿಜ್ಞಾನದ ಅಗತ್ಯ, ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಕವಿಯ ತತ್ಪರ ವಿವಕ್ಷೆ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದೇ—ಲೋ.

116 ಹೊನ್ನನ್ನು ಹೂಬಿಡುವ ಧರೆಯೆಂಬುದು ಬಾಧಿತವಾದ್ದರಿಂದ 'ಅವಿವಕ್ಷಿತ' ವಾಚ್ಯ. ಸಾದೃಶ್ಯದ ಮೂಲಕ ಸುಲಭ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಶೂರಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವೇ ಆ ಲಕ್ಷಣೆಯ ಪ್ರಯೋಜನ, ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

ಶಬ್ದ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವ್ಯಂಜಕ ; ಅರ್ಥ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ವ್ಯಂಜಕ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾಮಹಾದಿಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ' ಅಲಂಕಾರ ವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಲ್ಲವೇ ? (ಹೋಲಿಸಿ-ಮೇಘದೂತ ಪ್ರಯೋಗವಾದ 'ಲೋಚನೈಃ ಪೀಯಮಾನಃ')

ಆವ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ,[117] ಎನಿತು ಕಾಲದವರೆಗೆ,[118]
ಆವ ಹೆಸರಿನ ತಪವನಾಚರಿಸಿತೋ[119]
ಅಲ್ಲದಿರೆ ಗಿಳಿಮರಿಯು[120] ತರುಣಿ! ನಿನ್ನಯ ತುಟಿಯು
ಕೆಂಪಿಡಿದ ತೊಂಡೆಯನು ಕಡಿವುದೆಂತು?[121]

II. 'ಭಕ್ತಿ'ಯೇ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ಭಕ್ತ್ಯಾ ಬಿಭರ್ತಿ ನೈಕತ್ವಂ ರೂಪಭೇದಾದಯಂ ಧ್ವನಿಃ।

'ಧ್ವನಿ'ಯ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ 'ಭಕ್ತಿ'ಯ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ ಎಷ್ಟೋ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ'ಯೂ 'ಭಕ್ತಿ'ಯೂ ಒಂದೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.[122]

ವೃತ್ತಿ

ಎರಡರ ಸ್ವರೂಪವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ವಿವರಿಸಲಾದ 'ಧ್ವನಿ'ಯು 'ಭಕ್ತಿ'ಯೊಡನೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. 'ವಾಚ್ಯ' 'ವಾಚಕ'ಗಳೆರಡೂ ಎಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯ–ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ–ರೂಪದಿಂದ[123] ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುವೋ, ಅಲ್ಲಿ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ

---

117 ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶ್ರೀಶೈಲವೇ ಮುಂತಾದುವಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಿದ್ಧಿಪರ್ವತವಿರಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

118 ದಿವ್ಯ ಕಲ್ಪಸಹಸ್ರಗಳ ಅವಧಿಯಾದರೂ ಕಡಿಮೆಯೆಂದು ಭಾವ—ಲೋ.

119 ಪಂಚಾಗ್ನಿಯೇ ಮುಂತಾದ ತಪಸ್ಸಾಧನೆಗಳಿಂದ ಇಂತಹ ಸಿದ್ಧಿ ಬಾರದು. ಇದೊಂದು ಹೊಸ ತಪಸ್ಸೇ ಆಗಿರಬೇಕು, ಎಂದರ್ಥ.—ಲೋ.

120 ಉಪಭೋಗಾನುಕೂಲವಾದ ತಾರುಣ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿ, ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ–ಲೋ.

121 ಇಲ್ಲಿ ಕಾಮಿಯೊಬ್ಬನ ಪ್ರೇಯಸೀ ಚುಂಬನೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಇದು ಚಾಟುರೂಪವಾಗಿ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಬಲದಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಧೆ ತಾತ್ಪರ್ಯಗಳೇ ಧ್ವನಿಸುತ್ತವೆ; ಲಕ್ಷಣೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ; ಅದರ ಕೆಲಸ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೋ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತ್ರ. ರಸಾದಿಧ್ವನಿಯಲ್ಲಂತೂ ಲಕ್ಷಣೆಗೆ ಪ್ರವೇಶವೇ ಇಲ್ಲ.

122 ಐದೂ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ—(i) ಶಬ್ದ, (ii) ಅರ್ಥ, (iii) ವ್ಯಾಪಾರ, (iv) ವ್ಯಂಗ್ಯ ಮತ್ತು (v) ಸಮುದಾಯ.—ಲೋ.

123 ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಥದ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿರುವಂತೆ—ಲೋ.

ವಿರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಅದು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಭಕ್ತಿ'ಯೆಂದರೆ ಕೇವಲ 'ಉಪಚಾರ' (ಅಥವಾ ಗೌಣ ಮತ್ತು ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪದಪ್ರಯೋಗ.)

ಈ 'ಭಕ್ತಿ'ಯು ಧ್ವನಿ'ಯ ಲಕ್ಷಣವಾಗಲಾರದೆಂದು ಕಾರಿಕೆಯ ಉತ್ತರಾರ್ಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತೇರಥಾವ್ಯಾಪ್ತೇರ್ನ ಚಾಸೌ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ ತಯಾ ‖೧೭‖

'ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ' ಮತ್ತು 'ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ'—ಈ ಎರಡು ದೋಷಗಳೂ ಬಂದೊದಗುವ ಕಾರಣ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ 'ಭಕ್ತಿ'ಯು ಲಕ್ಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಎಂದಿಗೂ 'ಭಕ್ತಿ'ಯೇ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣ (Definition) ವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಒಪ್ಪಿದೊಡನೆಯೇ, 'ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ' ಮತ್ತು 'ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ' ಎಂಬ ಎರಡು ದೋಷಗಳೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. 'ಧ್ವನಿ'ಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ 'ಭಕ್ತಿ'ಯು ಬರುವ ಸಂಭವವಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ' ದೋಷ; ಎಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಿಂದುಂಟಾದ ರಮಣೀಯತೆಯ ಉತ್ಕರ್ಷವೇನೂ[124] ಇಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿಗಳು ಲೋಕರೂಢಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ[125] 'ಭಕ್ತಿ' ಅಥವಾ 'ಉಪಚರಿತ-ಶಬ್ದ-ವೃತ್ತಿ'ಯನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ:—

---

124 ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರದ 'ಪ್ರಯೋಜನ' ಅನಾದರಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೇನೋ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಾದರೂ, 'ಧ್ವನಿ' ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದುದು ಅಂತಹ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ ಸ್ಪರ್ಶವಲ್ಲ, ಆದರೆ ರಮಣೀಯತಾತಿಶಯದಿಂದ ತುಂಬಿದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ 'ಸಮಾಧಿ' ಯೆಂಬ ಕಾವ್ಯಗುಣದಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಧರ್ಮವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಾರೋಪಿಸುವಾಗ ರಮಣೀಯತೆ ಕೂಡ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಲ್ಲಿರುವುದು ನಿಜ ಆದರೆ ಆ 'ಗುಣ'ದ ರಮಣೀಯತೆಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ರಮಣೀಯತೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣಾಮೂಲ'ಧ್ವನಿ'. ಕೇವಲ ರೂಢಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯ ಬಲದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ 'ಭಕ್ತಿ'ಯಿರುವದೇ ಹೊರತು ಧ್ವನಿಯಲ್ಲ—ಲೋ.

125 ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೆಂದರೆ ಲಕ್ಷಣೆಯ ಪ್ರಯೋಜನ ನಿಗೂಢವಾಗದಿರುವಿಕೆ, ಅಥವಾ ಪ್ರಕಟತೆ.

೧೧ "ಪರಿಮ್ಲಾನಂ ಪೀನಸ್ತನಜಘನಸಂಗಾದುಭಯತ-
ಸ್ತನೋರ್ಮಧ್ಯಸ್ಯಾನ್ತಃ ಪರಿಮಿಲನಮಪ್ರಾಪ್ಯ ಹರಿತಂ ।
ಇದಂ ವ್ಯಸ್ತನ್ಯಾಸಂ ಪ್ರಶಿಥಿಲಭುಜಾಕ್ಷೇಪವಲನೈಃ
ಕೃಶಾಂಗ್ಯಾಃ ಸಂತಾಪಂ ವದತಿ[126] ಬಿಸಿನೀಪತ್ರಶಯನಂ ॥[127]

ಉರುವಕ್ಷೋಜನಿತಂಬಸಂಗದಿನೆರಳ್ಪಕ್ಕಂಗಳೊಳ್ ಮಾಸಿದಾ
ವರದೇಹಸ್ಥ ಸುಮಧ್ಯಭಾಗಮದು ಮೇಣ್ ಸಂಪರ್ಕಮಂ ಬಿಟ್ಟಿರಲ್ ।
ಹರಿತಂ ತಾನೆನೆ, ಮತ್ತೆ ತೋಳಲತೆಯಂ ಬೀಸಲ್ಕೆ ತಾಂ ಗೋಜಿದಾ
ಬಿಸಿನೀಪತ್ರದ ಶಯ್ಯೆ ತಾನೆ ತರುಣೀಸಂತಾಪಮಂ **ಪೇಳುಗುಂ** ॥

ಮತ್ತು—

೧೨ "ಚುಂಬಿಜ್ಜಇ ಸಅಹುತ್ತಂ ಅವರುಂಧಿಜ್ಜಇ ಸಹಸ್ಸಹುತ್ತಮ್ಮಿ ।
ವಿರಮಿಅ ಪುಣೋ ರಮಿಜ್ಜಇ ಪಿಓ ಜಣೋ ಣತ್ಥಿ ಪುನರುತ್ತಂ ॥"

ನೂರುಸಲ ಚುಂಬನವು, ಸಾವಿರಾಲಿಂಗನವು ।
ಬಿಟ್ಟರೂ ಮತ್ತೆ ಸಂಭೋಗ ಪ್ರಿಯಜನಕೆ ।
ಪುನರುಕ್ತಿ[128] ಮಾತ್ರ ತಾನಿಲ್ಲ ॥

ಮತ್ತು—

೧೩ "ಕುವಿಆಓ ಪಸನ್ನಾಓ ಓರಣ್ಣಮುಹೀಓ ವಿಹಸಮಾಣಾಓ ।
ಜಹ ಗಹಿಓ ತಹ ಹಿಅಅಂ ಹರಂತಿ ಉಚ್ಛಿಂತಮಹಿಲಾಓ ॥"

ಮುಳಿಯಲೊಲಿದಿರಲವರು,
ರೋದಿಸಲಿ ನಗುತಿರಲಿ,

---

126 ಇಲ್ಲಿ 'ವದತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣೆಯಿದೆ; 'ಸ್ಫುಟಗೊಳಿಸುವದು' ಎನ್ನುವದು ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ ಈ ಗೂಢವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ರಮಣೀಯತೆಯೇನು ಬಂದಿತು? ಪ್ರಕಟವಾಗಿ 'ಸ್ಫುಟಗೊಳಿಸುವದು' ಎಂದೇ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇಷ್ಟೇ ರಮಣೀಯತೆ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆ? ಹೀಗೆ ರೂಢಿ-ಲಕ್ಷಣಾಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವು ನಿಗೂಢತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಆದರೆ (ಲಕ್ಷಣಾ ಮೂಲ) 'ಧ್ವನಿ' ಯಿರುವಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣಾ ಪ್ರಯೋಜನವು ನಿಗೂಢತ್ವವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

127 ರತ್ನಾವಳೀ ನಾಟಿಕೆ. I

128 ಇಲ್ಲಿ 'ಪುನರುಕ್ತಿ' ಯೆಂಬ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಅಸಂಭವ; 'ಅನುಪಾದೇಯತ್ವ' ವೇ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ.—ಲೋ

ಹೇಗೆ ಹಿಡಿದರೆ[129] ಹಾಗೆ ಹೃದಯವನೆ ಜನರ।
ಸೂರೆಗೊಳ್ಳದೆ ಬಿಡರು,
ಸ್ವೈರಿಣೀ ಮಹಿಳೆಯರು॥

ಮತ್ತು—

೧೪ "ಅಜ್ಜಾಏ ಪಹಾರೋ ಣವಲದಾಏ ದಿಣ್ಣೋ ಪಿಏಣ ಥಣವಟ್ಟೇ।
ಮಉಏ ವಿ ದೂಸಹೋ ವ್ವಿಅ ಜಾಅ ಹಿಅಏ ಸವತ್ತೀಣಂ॥"

ಚಿಕ್ಕಹೆಂಡತಿಯೆದೆಯ ಮೇಲೆ ನಲ್ಲನು ಕೊಟ್ಟ[130]
ಬಳ್ಳಿಪೆಟ್ಟದು ಪುಟ್ಟದಾಗಿದ್ದರೂ।
'ಸಹಿಸಲಾರದ ಪೆಟ್ಟು!' ಎಂದೆನಿಸಿತದು ಸವತಿ-
ಪೆಣ್ಗಳೆಲ್ಲರ ಹೃದಯರಂಗದಲ್ಲಿ॥

ಮತ್ತು—

೧೫ "ಪರಾರ್ಥೇ ಯಃ ಪೀಡಾಮನುಭವತಿ ಭಂಗೇಽಪಿ ಮಧುರೋ
ಯದೀಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಮಿಹ ಖಲು ವಿಕಾರೋಽಪ್ಯಭಿಮತಃ।
ನ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೋ ವೃದ್ಧಿಂ ಯದಿ ಸ ಭೃಶಮಕ್ಷೇತ್ರಪತಿತಃ
ಕಿಮಿಕ್ಷೋರ್ದೋಷೋಽಸೌ ನ ಪುನರಗುಣಾಯಾ ಮರುಭುವಃ॥"

ಅನುಭವಿಸಿ ಪೀಡೆಯನು ಪರರ ಸಲುವಾಗಿ,
ಮುರಿದರೂ, ಮಧುರತೆಯ ಮಾತ್ರ ಸೂಸಿ।
ಎಲ್ಲಾ ವಿಕಾರದಲು ಜನಕೆ ಬೇಕಾಗಿ,
ಊಷರಕ್ಷೇತ್ರದಲಿ ಬಿದ್ದು ಹೇಸಿ।
ವೃದ್ಧಿಯನು ಹೊಂದದಿರೆ ಕಬ್ಬಿನದು ತಪ್ಪೋ?
ಗುಣಹೀನವಾದ ಮರುಭೂಮಿಯದೆ ತಪ್ಪೋ?॥131

---

129 ಇಲ್ಲಿ ಹಿಡಿ=ಮೆಚ್ಚಾಗು; ಸೂರೆಗೊಳ್ಳು=ಗೆಲ್ಲು—ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಗಳು.

130 ಮೂಲ-'ದತ್ತ'=ಅರ್ಪಿಸಿದ. ದಾನ ಫಲವೆಲ್ಲ ಆಕೆಗೇ ಸಮರ್ಪಿತವೆಂಬುದು ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ. ಪೆಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟದ್ದು ಒಬ್ಬಳಿಗೆ; ಪೀಡೆಯಾದುದು ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೋ ಸವತಿಯರಿಗೆ ಎನ್ನುವಾಗ ವಿರೋಧಾಭಾಸ—ಲೋ.

131 ಇದು 'ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆ'. ಮಹಾಪುರುಷನ ವರ್ಣನೆ. 'ಪ್ರಸ್ತುತ'. ಪುರುಷನ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ 'ಅನುಭವತಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೇ ಸರಿಹೋಗುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ (ಅಚೇತನ) ಕಬ್ಬಿನ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ 'ಪೀಡೆಗೊಂಡು' ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಇಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿನ ಪರವಾದ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ 'ಅನುಭವಿಸಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಭಕ್ತಿ'ಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳು 'ಧ್ವನಿ'ಯ ವಿಷಯವೆಂದು ಎಂದಿಗೂ ನಾವು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಉಕ್ತ್ಯನ್ತರೇಣಾಶಕ್ಯಂ ಯತ್ತಚ್ಚಾರುತ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ ।
ಶಬ್ದೋ ವ್ಯಂಜಕತಾಂ ಬಿಭ್ರದ್ ಧ್ವನ್ಯುಕ್ತೇರ್ವಿಷಯೀಭವೇತ್ ॥ ೧೪ ॥

ಮಿಕ್ಕ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದಿಂದಲೂ ಅಸಾಧ್ಯವಾದಂತಹ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತ, ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು[132] ಮಾತ್ರ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದಂತಹ ರಮಣೀಯತೆಗೇನೂ ಕಾರಣವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ರೂಢಾ ಯೇ ವಿಷಯೇಽನ್ಯತ್ರ ಶಬ್ದಾಃ ಸ್ವವಿಷಯಾದಪಿ ।
ಲಾವಣ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸ್ತೇ ನ ಭವನ್ತಿ ಪದಂ ಧ್ವನೇಃ ॥ ೧೫ ॥

ತಮ್ಮ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದ ಬದಲು ಬೇರೆ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು—ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಲಾವಣ್ಯ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು—[133] ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಾಗಲೂ ಅವು 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಆಸ್ಪದವನ್ನು ಕೊಡಲಾರವು.

ವೃತ್ತಿ

ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ 'ಭಕ್ತಿ' ಅಥವಾ 'ಉಪಚರಿತ-ಶಬ್ದ-ವೃತ್ತಿ'ಯೇನೋ ಉಂಟು, ಆದರೆ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿದ್ದೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾದರೂ ಒಂದು

---

132 'ಶಬ್ದ' ವೆಂಬುದನ್ನು 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಐದರ್ಥಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಐದರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು—ಲೋ

133 ಲಾವಣ್ಯ='ಉಪ್ಪಿನ ರುಚಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆ' ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ; 'ಹೃದ್ಯತ್ವ' ರೂಢಿಮೂಲವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ ಇಂತಹ ಗೌಣಾರ್ಥಗಳು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಪ್ರಾಯವೇ ಎನ್ನಬಹುದು—ಲೋ.

ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು Dead Metaphors ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಕಡೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಬಂದರೂ ಆ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ 134 ಬರುವುದೇ ಹೊರತು, ಎಂದಿಗೂ ಆ 'ಭಾಕ್ತ'-ಶಬ್ದಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತೂ ಏನೆಂದರೆ—135

ಕಾರಿಕೆ

ಮುಖ್ಯಾಂ ವೃತ್ತಿಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಗುಣವೃತ್ತ್ಯಾರ್ಥದರ್ಶನಮ್ ।
ಯದುದ್ದಿಶ್ಯ ಫಲಂ ತತ್ರ ಶಬ್ದೋ ನೈವ ಸ್ಖಲದ್ಗತಿಃ ॥ ೨೦ ॥

ಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯವಾದ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು (=ಅಭಿಧಾ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು) ಬಿಟ್ಟು ಗುಣವೃತ್ತಿಯಿಂದ (=ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ) ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನವೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದಷ್ಟೆ, ಆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಸಹ ಶಬ್ದವು ಗುಣವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಬೋಧಿಸಲಾರದು, ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಗಮನವೇನೂ ಕುಂಟುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ (= ಶಬ್ದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ).

ವೃತ್ತಿ

ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವೇ ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ನಾವು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ, ಆಗಲೂ (=ಆ ಪ್ರಯೋಜನಾಂಶದಲ್ಲಿಯೂ) ಶಬ್ದವು ಅಮುಖ್ಯವೇ ಎಂದುಬಿಟ್ಟರೆ (=ಆಗಲೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧೆಯಿದ್ದೇ ಇರುವುದೆಂದರೆ) ಅಂತಹ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವೇ ದೋಷ

---

134 ಎಂದರೆ, ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ—ಲೋ

135 ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ 'ಭಕ್ತಿ'ಯುಂಟೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿಲ್ಲ ಭಕ್ತಿಯೇ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣವಾಗುವುದಾದರೆ ಭಕ್ತಿಯಿದ್ದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಧ್ವನಿಯಿರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಾಗಿಲ್ಲ; ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ 'ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ' ದೋಷ. ಒಂದು ವೇಳೆ ವಾದಕ್ಕೆ ಭಕ್ತಿಯೇ ಧ್ವನಿಯೆಂದೊಪ್ಪಿದರೂ ಸಹ, ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರದ ವಿಷಯ ಬೇರೆ; ಧ್ವನನ ವ್ಯಾಪಾರದ ವಿಷಯ ಬೇರೆ. ಭಿನ್ನ ವಿಷಯಗಳಾದ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಿಭಾವವೇ ಅಶಕ್ಯ. 'ಧರ್ಮ'ವೆಂಬುದೇ 'ಲಕ್ಷಣ'ವೆಂದರೂ, ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರದ ವಿಷಯ-ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ. ಧ್ವನನದ ವಿಷಯವಾದರೋ-ಪ್ರಯೋಜನ. ಈ ಪ್ರಯೋಜನಾಂಶದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾ ಸಾಮಗ್ರಿಯೇ ಇಲ್ಲ—ಲೋ.

ವೆನಿಸೀತು (ಪ್ರಯೋಜನಾಂತರವು ಇಲ್ಲದೆ ಇರೋಣದರಿಂದ).136 ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಹೀಗಿಲ್ಲ.137

ಆದಕಾರಣ—

ಕಾರಿಕೆ

ವಾಚಕತ್ವಾಶ್ರಯೇಣೈವ ಗುಣವೃತ್ತಿರ್ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾ ।
ವ್ಯಂಜಕತ್ವೈಕಮೂಲಸ್ಯ ಧ್ವನೇಃ ಸ್ಯಾಲ್ಲಕ್ಷಣಂ ಕಥಮ್ ॥ ೨೧ ॥

ವಾಚಕತ್ವದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವ 'ಗುಣವೃತ್ತಿ'ಯು ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೊಂದನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿ ಉಳ್ಳ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಲಕ್ಷಣವೆನಿಸೀತು?

ವೃತ್ತಿ

ಆದುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ'ಯೇ ಬೇರೆ; 'ಗುಣವೃತ್ತಿ'ಯೇ ಬೇರೆ. ಇದರ ಜತೆಗೆ ಗುಣವೃತ್ತಿಯೇ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ 'ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ'ದೋಷವೂ ಸಂಘಟಿಸುತ್ತದೆ.138 ಏಕೆಂದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಪ್ರಭೇದವಾದ 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ'

---

136 ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನದ ಸುಖ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಕಾರಣ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಸಿಂಹ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಶೌರ್ಯಾತಿಶಯದ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜನ. ಆ ಪ್ರಯೋಜನದ ಪ್ರತೀತಿ ಕೂಡ ನೇರವಾಗಿ ಆಗದೆ ತಡವರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಗುವುದಾದರೆ ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದು ತಾನೆ ಏಕೆ? ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಆಗುವುದೆನ್ನಬೇಕಾದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕು; ಆ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರಣ—ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯೊದಗೀತು ವಸ್ತುತಃ, ಪ್ರಯೋಜನ ನೇರವಾಗಿಯೇ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಅದು ಅಭಿಧೆಯೂ ಅಲ್ಲ; 'ಸಂಕೇತ' ವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ; ಅಭಿಧೆಯೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಲಕ್ಷಣೆಯೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಅನುಭವ ಗೋಚರವಾದ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದರೆ ಧ್ವನನವೇ ಸರಿ—ಲೋ.

137 ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ದೋಷವಿಲ್ಲ; ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಎಡರಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಬರುವುದರಿಂದ. ಅಭಿಧೆಯೇ ಬಾಧಿತವಾದಾಗ ಕುಂಟಿದಂತಾಗಿ, ತಿರುಗಿ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥದವರೆಗೆ ಪಸರಿಸಿದಾಗ ಲಕ್ಷಣೆಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೆಂದು ಒಂದು ರೀತಿಯ 'ಸಂಕೇತ'ವೂ ಉಂಟೆನ್ನಲವಕಾಶವಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭಿಧೆಯ ಬಾಲವೇ ಲಕ್ಷಣೆ, ಧ್ವನನದಂತೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ವ್ಯಾಪಾರವಲ್ಲ—ಲೋ

138 ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ 'ಧ್ವನಿ' ಯುಂಟೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಭಕ್ತಿಯಿದ್ದುದಾದರೆ 'ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ' ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹೀಗಿಲ್ಲ. 'ಅವಿವಕ್ಷಿತ ವಾಚ್ಯ' ಧ್ವನಿಯಲ್ಲೇನೋ (ಉದಾ:-'ಸುವರ್ಣ ಪುಷ್ಪಾಂ') ಭಕ್ತಿಯಿದೆ; ಮಿಕ್ಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ (ಉದಾ-'ಶಿಖರಿಣಿ....') ಎಲ್ಲಿದೆ?

ವಾಗಲಿ, ಮಿಕ್ಕ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಧ್ವನಿ-ಪ್ರಕಾರಗಳಾಗಲಿ 'ಭಕ್ತಿ'ಯೊಳಗೆ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ.139 ಆದುದರಿಂದ 'ಭಕ್ತಿ'ಯು ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ.

---

139 ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಗಳು ಹೀಗೆ ವಾದಿಸಬಹುದು :—'ಲಕ್ಷಣೆ' ವ್ಯಾಪಕವಾದುದು ; 'ಗೌಣಿ' ಯೆಂಬುದು ಅದರ ಭೇದ ಮಾತ್ರ. ಶಬ್ದವು ಗೌಣಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ, ಅದರೊಂದಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಾಗ 'ಗೌಣೀ'.—ಉದಾ-'ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಸಿಂಹ !' ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದರ್ಥವು ಮತ್ತೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಬೋಧಿಸಿ ಸ್ವಶಬ್ದವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದರೊಡನೆ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾಗಿಸಿದಾಗ ಲಕ್ಷಣೆ, ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡೂ ಕೂಡ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ, ಆ ಅನ್ಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೊಡನೆ ಸಂಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಾಗಲೂ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ. ಇದೇ ಗೌಣಿಗೂ ಲಕ್ಷಣೆಗೂ ಭೇದ "ಗೌಣದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ, ಲಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲ." ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವ ತತ್ತ್ವ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ. ಅದು ವ್ಯಾಪಕವಾದುದು ಅದರ ಬಗೆಗಳು ಐದು.—

i) ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದು—ಉದಾ· 'ದ್ವಿರೇಫ' (=ಭ್ರಮರ) =ದುಂಬಿ.

ii) ಸಾಮೀಪ್ಯದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದು—ಉದಾ 'ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿ'=ಗಂಗಾ ತೀರದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿ.

iii) ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದು—ಉದಾ 'ಕೋಲುಗಳನ್ನು ಒಳಗೆ ಕರೆಯಿರಿ' =ಕೋಲು ಹಿಡಿದವರನ್ನು ಒಳಗೆ ಕರೆಯಿರಿ.

iv) ವಿರೋಧದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದು (Irony)—ಉದಾ : ಶತ್ರುವನ್ನು ಕುರಿತು, 'ಅಬ್ಬಾ, ಅವನು ನನಗೆ ಮಾಡದ ಉಪಕಾರವಿದೆಯೇ ?' ಎಂದಾಗ 'ಅಪಕಾರ' ಎಂದರ್ಥ.

v) ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಯೋಗದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದು—ಉದಾ : ಅನ್ನವನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಳ್ಳುವವನನ್ನು ಕುರಿತು 'ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವನು' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗ,

ಹೀಗೆ ಈ ಐದು ಬಗೆಯ ಲಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಸಕಲ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ "ಶಿಖರಿಣಿ...." ಮುಂತಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಬಾಧಿತವೆಂದು ತಿಳಿದಾಗ ಸಾದೃಶ್ಯಮೂಲವಾದ ಲಕ್ಷಣೆ ಇದ್ದೇ ಇದೆ ನೀವೂ ಹೌದೆನ್ನುವುದಾದರೆ "ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರ"ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನುಚಿತವಾಗುವುದಲ್ಲವೆ ?

ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯ ಉತ್ತರ ಹೀಗೆ—"ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವಾದ 'ರಸಾದಿಧ್ವನಿ'ಯ ಭೇದಗಳನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಆ ಹೆಸರನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ಅದರ ಭೇದಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಲಕ್ಷಣೆಗೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧೆಯಿರುವುದೇ ಅಸಂಭವ ; ಇನ್ನು ಲಕ್ಷಣೆಗೆ ಅವಕಾಶವೆಲ್ಲಿ ?

"ಬಾಧೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬೇಡ. 'ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದ ಜತೆಜತೆಗೆ ಬರುವ ಪ್ರತೀತಿ ಲಕ್ಷಣೆ'ಯೆಂಬುದಿಷ್ಟೇ ಅದರ ಸ್ವರೂಪ, ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಜತೆಗೇ ರಸಪ್ರತೀತಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದರಿಂದಲೇ ಲಕ್ಷಣೆ; ವಿಭಾವಾನುಭಾವಗಳು ಕಾರಣ-ಕಾರ್ಯಗಳು, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳು ಸಹಕಾರಿಗಳು" ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯೇನೋ ವಾದಿಸಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ—ಹೊಗೆಯ ಶಬ್ದ-ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬೆಂಕಿಯ ಸ್ಮೃತಿ ಬಂದರೆ ಆ ಸ್ಮೃತಿಗೂ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ ಕಾರಣವೆನ್ನಬಾರದೇಕೆ? ಆಮೇಲೆ ಬರುವ ಶೀತನಾಶಕತ್ವದ ಸ್ಮರಣೆಯೂ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೇ ಆಗಬೇಕಷ್ಟೆ? 'ಹೊಗೆ'ಯೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ದೂರ ಹೋಗುವ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಬಾಧೆಯೇ ಲಕ್ಷಣೆಯ ಜೀವಾಳವೆಂಬ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೇ ಬಂದು ನಿಂತಂತಾಯಿತು. 'ಹೊಗೆಯ ಶಬ್ದ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ರಸಪ್ರತೀತಿಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವೇ ಇಲ್ಲ; ನಾಯಕಾದಿಗಳ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯ ಪ್ರತೀತಿ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ' ಎಂದು ವಾದಿಸುವ ಮೀಮಾಂಸಕನನ್ನು ಹೀಗೆ ಕೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ—'ಪ್ರತೀತಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಲ್ಲ ಮಹಾಶಯರೆ, ನೀವು ಅನ್ಯರ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ರಸಪ್ರತೀತಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸುವಿರಲ್ಲವೆ? ಅದು ನಿಮ್ಮ ಭ್ರಮೆ ಮಾತ್ರ ಏಕೆಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಗಳನ್ನೇ 'ಅನುಮಾನ' ಮಾಡಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ "ರಸತ್ವ"ವೆಲ್ಲಿಂದ ಬರಬೇಕು? ರಸಾಸ್ವಾದವೆಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಚಮತ್ಕಾರ, ಕಾವ್ಯಗತವಾದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಚರ್ವಣೆ ಅದರ ಪ್ರಾಣ. ಸ್ಮರಣೆ, ಅನುಮಾನ, ಮುಂತಾದ ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ನೋಯಿಸಲು ಸಲ್ಲದು. ಆದರೆ ಲೌಕಿಕವಾದ ಕಾರ್ಯ, ಕಾರಣ, ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಹೃದಯನಾದವನು ವಿಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವಾಗಲೇ ರಸವನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ, ತಟಸ್ಥನಂತೆ ಕೇವಲ ಬೌದ್ಧಿಕವಾಗಿ ಅರಿಯುವುದಿಲ್ಲ, 'ಹೃದಯಸಂವಾದ' ಅಥವಾ 'ಸಹೃದಯತ್ವ'ದ ಫಲವಾಗಿ ಪರವಶನಾಗಿ, ಉಕ್ಕುತ್ತಿರುವ ರಸಾನುಭವದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅನುಮಾನ, ಸ್ಮರಣ ಮುಂತಾದ ಲೌಕಿಕ ಸರಣಿಯನ್ನು ಸೋಂಕುವುದಿಲ್ಲ; ತನ್ಮಯೀಭವನಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಚರ್ವಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ರಸಚರ್ವಣೆ ಹಿಂದೆಂದೂ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಜನಿತವಾದ ಅನುಭವವಲ್ಲ; ಆದ್ದರಿಂದ 'ಸ್ಮೃತಿ'ಯೆನಿಸದು. ಸವಿಯುವಾಗ ಕೂಡ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಅದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಅಲೌಕಿಕ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ವಿಭಾವ' ಮುಂತಾದ ಅಲೌಕಿಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುವುದಾದರೂ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಕಾರಣ'ವೆನ್ನುವುದನ್ನೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 'ವಿಭಾವ'ವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಕಾರ್ಯವೋ ಅದೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅನುಭಾವ' ಇಲ್ಲಿ ಪರಕೀಯ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯಷ್ಟೇ ಗಮ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ರಸಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ('ವಿಭಾವಾನುಭಾವ....') 'ಸ್ಥಾಯಿ' ಭಾವವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದರೆ ರಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ದೊಡ್ಡ ಮುಳ್ಳಿನಂತಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಸ್ಥಾಯಿಯು ರಸವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದೆಂಬ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯವಿದೆ.—ಸ್ಥಾಯಿಯು ವಿಭಾವಾನುಭಾವಗಳಿಗೆ ಉಚಿತವಾದ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸುಂದರ ಚರ್ವಣೆ ಫಲಿಸುತ್ತದೆ. ಲೋಕದ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯ ಪರಿಜ್ಞಾನಾ

ವಸ್ಥೆಯ ಹೃದಯ ಸಂವಾದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಯಾಗುತ್ತದೆ; ಉದ್ಯಾನ ಪುಲಕಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಗಳಾದ ರತ್ಯಾದಿಗಳ ಅರಿವಾಗುವುದರಿಂದ. ವ್ಯಭಿಚಾರಿ ಭಾವ ಕೂಡ (ಸ್ಥಾಯಿಯಂತೆ) ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆದರೂ ಮುಖ್ಯ (=ಸ್ಥಾಯಿ) ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಪಾರವಶ್ಯದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಚರ್ವಿತವಾಗುವ ಕಾರಣ ಅದನ್ನು ವಿಭಾವಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ರಸನಿಷ್ಪತ್ತಿ"ಯೆಂದರೆ—ಕಾವ್ಯಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಬಂಧು ಸಮಾಗಮ ಮುಂತಾದ ಕಾರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಬರುವ ಹರ್ಷಾದಿ ಲೌಕಿಕ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ, ಅದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮೆಟ್ಟಿ ಆಸ್ವಾದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆರೂಢವಾಗುವ ಅಲೌಕಿಕ ಅನುಭವ ಮಾತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚರ್ವಣಾ ವ್ಯಾಪಾರ 'ಅಭಿವ್ಯಂಜನೆ'ಯೇ ಹೊರತು 'ಜ್ಞಾಪನ'ವಲ್ಲ (ಇತರ ಪ್ರಮಾಣ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಂತೆ); ಉತ್ಪಾದನವಲ್ಲ (ಕಾರಣ ವ್ಯಾಪಾರದಂತೆ). ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಏನೂ ಅಲ್ಲದ ಇದಾವುದೆಂದರೆ ಅದೇ ಅಲೌಕಿಕ "ರಸ" ವಿಭಾವಾದಿಗಳು ಜ್ಞಾಪಕವೂ ಅಲ್ಲ, ಕಾರಕವೂ ಅಲ್ಲ, ಕೇವಲ ಚರ್ವಣೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಗಳು. ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲಾದರೂ ಕಂಡವರುಂಟೆ? ಎಂದರೆ, ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದಲೇ 'ಅಲೌಕಿಕ'ವೆನ್ನುವುದು ಹಾಗಾದರೆ ರಸ "ಅಪ್ರಮಾಣ"ವಲ್ಲವೆ? ಎಂದರೆ 'ಆಗಿಕೊಳ್ಳಲಿ, ಚರ್ವಣೆಯೇ ಅದರ ಪರಮಪ್ರಯೋಜನ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಜನಾಂತರ ನಮಗೆ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಲ್ಲ,' ಎಂಬುದು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿ. ಸ್ವಸಂವೇದನವೆಂಬ ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ರಮಾಣವೇ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧಾಂತ.

ಹೀಗೆ ರಸ 'ಅಲೌಕಿಕ'ವಾದುದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಗಳಲ್ಲದ ಲಲಿತ, ಪರುಷ, ಮುಂತಾದ ಅನುಪ್ರಾಸಾದಿಗಳು ರಸಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣೆಯ ಶಂಕೆಗೆ ತಾನೆ ಎಡೆಯೆಲ್ಲಿ? ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪೀಡನದಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಲ್ಲ ಚರ್ವಣೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಕಾವ್ಯವನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಓದಿ ಆಸ್ವಾದಿಸುವ ಸಹೃದಯರಿರುತ್ತಾರೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥನಿರಪೇಕ್ಷವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಧ್ವನನವ್ಯಾಪಾರವುಂಟೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ರಸಪರವಾದ ಧ್ವನಿ "ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ"

ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ 'ವಾಚ್ಯ', 'ವ್ಯಂಗ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದ್ವಯವನ್ನೊಪ್ಪುವುದಾದರೆ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ 'ವಾಕ್ಯಭೇದ'ವೆಂಬ ದೋಷ ಬರುವುದಲ್ಲವೆ? ಎಂದು ಕೇಳುವುದು ಅವರ ಅನಭಿಜ್ಞತೆಯನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ವಸ್ತುತಃ, 'ವಿಧಿ'ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಈ ದೋಷದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ, ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಕ ಸಂಕೇತಗಳ ಸ್ಮರಣೆ, ಅಥವಾ ಒಂದೇ ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಭಿನ್ನಾರ್ಥಗಳ ಬೋಧೆಗೆ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು, ಅಥವಾ ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳು ನಿಯಾಮಕವಾಗದಿರುವುದು, ಇದೊಂದೂ ಸಂಭವವೇ ಅಲ್ಲ. ದೋಷ ಬರುವ ಕಡೆಯೆಂದರೆ ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದೆ 'ಸ್ವರ್ಗಕಾಮನು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ ಮಾಡಬೇಕು,' ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ 'ನಾಯ ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನಬೇಕು' ಎಂಬಂಥ ಅಸಂಬದ್ಧ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ ಮಾತ್ರ.

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದೊಡವೆ ಸುಸಂಬದ್ಧವಾದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳೇ

ಕಾರಿಕೆ

ಕಸ್ಯಚಿದ್ ಧ್ವನಿಭೇದಸ್ಯ ಸಾ ತು ಸ್ಯಾದುಪಲಕ್ಷಣಮ್ ।

ಧ್ವನಿಯ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಭೇದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅದು ಒಂದು ವೇಳೆ 'ಉಪಲಕ್ಷಣ' (=ನಿರ್ದೇಶಕ)ವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು.140

ವೃತ್ತಿ

'ಅದು'=ಆ 'ಭಕ್ತಿ'ಯಾದರೋ ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಿರುವ ಅನೇಕ 'ಧ್ವನಿ'-ಪ್ರಭೇದಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಭೇದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಒಂದು ವೇಳೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವಾಗಬಹುದೆಂದು ಇಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಗುಣ

ಚರ್ವಣೆಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಸಂಕೇತಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಬೆಲೆ ತಪ್ಪದು. ಶಾಸ್ತ್ರವಿಧಿಯ ಬೋಧಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಇದು ನನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ"ವೆಂದೂ ಅನುಷ್ಠಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ನಾನು ಈಗ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ" ಎಂದೂ, ಕಡೆಗೆ "ನನ್ನ ಕೆಲಸ ಪೂರೈಸಿತು" ಎಂದೂ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟು; ಪುರುಷಾರ್ಥಸಾಧಕವಾದ ಲೌಕಿಕ ಕ್ರಿಯೆಯಿರುವುದರಿಂದ. ಆದರೆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಚರ್ವಣೆ ಅದ್ಭುತ ಪುಷ್ಪದಂತೆ ತತ್ಕಾಲ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರ ಇದಕ್ಕೆ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಲೌಕಿಕವಾದ ಆಸ್ವಾದ, ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಯೋಗಿಗಳ ಆತ್ಮಾನಂದ, ಎರಡರಿಂದಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಮೂರನೆಯದೇ ರಸಾಸ್ವಾದ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಶಿಖರಿಣಿ....' ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಸಹೃದಯರು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಬಾಧಾದಿಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸದೆಯೇ ವಕ್ತಾರನ "ಚಾಟು" ಅಥವಾ ಶೃಂಗಾರಾನುನಯವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆನಂದವರ್ಧನನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ "ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ" ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಿರುವುದು. ನಾವು ಮಾತ್ರ, ದುರ್ವಾದಿಗಳನ್ನೊಪ್ಪಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದೇನೆಂದರೆ—"ಇಲ್ಲಿಯೂ ಲಕ್ಷಣೆಯಿರಲಿ; ಆದರೆ ಅಲಕ್ಷ್ಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನೀನು ಎಷ್ಟೇ ಕೋಪಿಸಿಕೊಂಡರೆ ತಾನೆ ಏನು ಮಾಡುವೆ?" ಕೋಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದಲ್ಲಿ, "ಸುವರ್ಣಪುಷ್ಪಾಂ...." ಮುಂತಾದ "ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ"ದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಬಾಧೆಯೇ ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷಣಾಸಾಮಗ್ರಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆಯೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥದ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನೊಪ್ಪಿಕೊ", ಎಂದು—ಲೋ.

140 ದೇವದತ್ತನ ಮನೆ ಯಾವುದೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲು ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಮನೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಕಾಗೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು—"ಕಾಗೆ ಕುಳಿತ ಮನೆಯೇ ದೇವದತ್ತನ ಮನೆ," ಎಂದು. ಇಲ್ಲಿ "ಕಾಗೆ" ಮನೆಯ "ಲಕ್ಷಣ"ವಲ್ಲ, ನಿಯತಧರ್ಮವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ; ಆದರೆ "ಉಪಲಕ್ಷಣ," ಅಥವಾ ಪ್ರಸಂಗಾತ್ ಸೂಚಕ.

ವೃತ್ತಿಯೇ ಧ್ವನಿಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ,[141] ಅಭಿಧಾ ವ್ಯಾಪಾರವೊಂದರಿಂದಲೇ ಉಳಿದ ಅಲಂಕಾರವರ್ಗದ ಸಮಗ್ರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಬರೆಯುವುದೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯರ್ಥವೆನ್ನಬೇಕಾಗಿ ಬಂದೀತೆಂದು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ವಾದಿಸಬಹುದು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಲಕ್ಷಣೇಽನ್ಯೈಃ ಕೃತೇ ಚಾಸ್ಯ ಪಕ್ಷಸಂಸಿದ್ಧಿರೇವ ನಃ ॥ ೨೨ ॥

ಇತರರು ಮೊದಲೇ[142] ಇದರ (=ಧ್ವನಿಯ) ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ರಚಿಸಿಬಿಟ್ಟಿರುವರೆಂದರೆ, ಅದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷವು ಸಿದ್ಧವಾದ ಹಾಗೆಯೇ ಆಯಿತು.

ವೃತ್ತಿ

ಹಿಂದೆಯೇ ಬೇರೆಯವರಿಂದ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದೆಂದರೆ ಅದು ನಮಗೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನೆಯೆಂದೇ ಭಾವಿಸುತ್ತೇವೆ; ಏಕೆಂದರೆ ಧ್ವನಿಯುಂಟೆಂಬುದೇ ನಮ್ಮ ವಾದ. ಅದು ಮೊದಲೇ ಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿದೆಯೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಪ್ರಯತ್ನವೇನೂ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ಕೈಗೂಡಿದವರಾಗುತ್ತೇವೆ.

III. ಧ್ವನಿಯ ತತ್ವವು ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂವೇದ್ಯವೆಂದೂ ಅದರ ಸ್ವರೂಪವು ಮಾತುಗಳಿಗೆ ನಿಲುಕುವಂತಹುದಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರರಾದರೂ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ವಾದಿಸುವವರಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈಗಾಗಲೇ ನಾವು ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶಗಳ ಜತೆಗೆ ಮುಂದೆ ಇನ್ನೂ ಹೇಳುವ ಧ್ವನಿಯ ಸಾಮಾನ್ಯ-ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ ಮೇಲೆಯೂ ಅದು "ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯ" ಅಥವಾ 'ಅನಾಖ್ಯೇಯ'ವೇ ಆಗುವುದಾದರೆ, ಈ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತೆಯು ಪ್ರಪಂಚದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಈ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಿಂದ[143]

---

141 ಹಿಂದಿನವರು "ಭಕ್ತಿ"ಯನ್ನು ಹೇಳಿಯೇ ಇದ್ದಾರೆ, ಅದರ ದಿಕ್ಸೂಚನೆಯಿಂದಲೇ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಧ್ವನಿಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲ ತಿಳಿದೀತು. ಅದರ ಲಕ್ಷಣ ಪ್ರಯಾಸವೇಕೆ, ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲು ಹೊರಟಿದೆ—ಲೋ.

142 ನಮ್ಮ ಗ್ರಂಥರಚನೆಗೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

143 ಇದು ಇಲ್ಲಿ "ವರ್ಣನೆಗೆ ಅಶಕ್ಯ"ವೆಂಬುದರ ಪರ್ಯಾಯವಾದ "ಅಲಂಕಾರಿಕ ವಾಣಿ"ಯೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ; ವಿಶಿಷ್ಟ "ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ" ಅಲಂಕಾರ

ಮಿಕ್ಕ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಮೀರಿಸುವಂತಹ ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅವರು ಹೇಳುವುದೂ ಯುಕ್ತವೇ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ರಾಜಾನಕ-ಆನಂದವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯ-ವಿರಚಿತವಾದ
'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ಯೋತದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು
ಮುಗಿದುದು.

ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಲ್ಲ.

ಉದಾ :—'ತಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ ಹೃದಯೇ ಕಿಮಪಿ ಸ್ಫುರಂತಿ'

"ಆ ಯಾವುದೋ ರೀತಿಯ (=ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀರಿದ) ನುಡಿಗಳು ಇನ್ನೂ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿವೆ!"—ಲೋ.

ಧ್ವನಿಯಾಲೋಕಂ ಬೆಳಗ
ಲ್ಕನುವಿಂದಿರವೇಳ್ಕುಮಚ್ಛಲೋಚನಮೆಂದಾಂ।
ನೆನೆಯುತೆ ಲೋಚನಸಾರವ
ನನುವಾದಿಸಿ ಬರೆದೆನಿಂತು ತಿಳಿಗನ್ನಡದೊಳ್ ॥

ಎರಡನೆಯ ಉದ್ಯೋತ

ವೃತ್ತಿ

ಹೀಗೆ ಧ್ವನಿಯು 'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ' ಮತ್ತು 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ' ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತು.[1] ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ'ವೆಂಬ ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ:[2]

ಕಾರಿಕೆ

ಅರ್ಥಾನ್ತರೇ ಸಂಕ್ರಮಿತಮತ್ಯನ್ತಂ ವಾ ತಿರಸ್ಕೃತಮ್ ।
ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಸ್ಯ ಧ್ವನೇರ್ವಾಚ್ಯಂ ದ್ವಿಧಾ ಮತಮ್ ॥೧॥

'ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು' (='ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತ')[3] ಮತ್ತು 'ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಲುಪ್ತವಾದುದು' (='ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತ')—ಎಂಬುದಾಗಿ 'ಅವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿ'ಯ ವಾಚ್ಯ (=ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ)ವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.[4]

ಸ್ಮರಣೆಯಿನಾವಳ್ ಶುಭಮಂ
ತರುವಳ್ ಪರಿಹರಿಸಿ ಸಕಲ ರೋಗೋತ್ಕರಮಂ ।
ಉರುಕಾಮಿತ ಫಲವೀವಾ
ಸುರತರುಲತೆ ಶಿವೆಗೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂ ಪೊಡಮಡುವೆಂ ॥

1 ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

2 ಅಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧ್ವನಿವಿಭಾಗವು ಕಾರಿಕೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆಯೆಂಬದನ್ನು ಇದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

3 'ಸಂಕ್ರಮಿತ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಣಿಜಂತ' (=causal)ವು ವ್ಯಂಜನಾ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸುವ ಅಂಶವಾವುದುಂಟೋ ಅದರ ಪ್ರಭೇದವೇ ಇದೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

4 ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಪನ್ನವಾಗಿಯೇ ಇರಬಹುದು ಆದರೂ ಅಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಕೃತಾರ್ಥವಾಗದೆ ಧರ್ಮಾಂತರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಬೇರೆಯೇ ಎನಿಸುವಂತೆ ಇದ್ದರೂ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ನೋಡಿದಾಗ, ಮಾಲೆಯ ನಡುವೆ ಅಡಗಿರುವ ದಾರದಂತೆ ಅನುಗತವಾದ ಐಕ್ಯಸೂತ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಅದು 'ರೂಪಾಂತರ ಪರಿಣತ' ವಾದ ವಾಚ್ಯ—ಲೋ.

ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಅನುಪಪನ್ನವೋ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಾಂತರದ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಯಾವುದು ಕೇವಲ ಉಪಾಯಮಾತ್ರವಾಗಿದ್ದು ತಾನು ಓಡಿಹೋಗುವಂತಿರುವುದೋ, ಅದು 'ತಿರಸ್ಕೃತ' ವಾಚ್ಯ—ಲೋ.

ವೃತ್ತಿ

'ವಾಚ್ಯ'ವು ಹೀಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ವಿಶೇಷ ವೆಲ್ಲವೂ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ಕ್ಕೇ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟುದಾದ ಕಾರಣ, ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರಕಟನೆಗೆಂದು ಹೊರಟಿರುವ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಪ್ರಭೇದವೆಂದೇ ಅವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು.[5]

ಇದು 'ಅರ್ಥಾಂತರ-ಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೬ "ಸ್ನಿಗ್ಧಶ್ಯಾಮಲಕಾಂತಿಲಿಪ್ತವಿಯತೋ ವೇಲ್ಲದ್ಬಲಾಕಾ ಘನಾ
ವಾತಾಃ ಶೀಕರಿಣಃ ಪಯೋದಸುಹೃದಾಮಾನಂದಕೇಕಾಃ ಕಲಾಃ ।
ಕಾಮಂ ಸಂತು ದೃಢಂ ಕಠೋರಹೃದಯೋ ರಾಮೋಽಸ್ಮಿ ಸರ್ವಂ ಸಹೇ
ವೈದೇಹೀ ತು ಕಥಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ ಹಹಾ ಹಾ ದೇವಿ! ಧೀರಾ ಭವ ॥

ದೆಸೆಯಂ ತಮ್ಮೆಣ್ಣೆಗಪ್ಪಿಂ ಬಳಿಮ ತವೆ ಬಲಾಕಾಗಣೋದ್ರೇಕಮಂ ಮಾ-
ಡಿಸಿ ನಿಂದಾ ಮೇಘಗಳ್, ಶೀತಲಪವನಚಯಂ, ಸಂತಸಂ ವೆರ್ಚಲಿಂಪಿಂ- |
ದೆಸೆವಾ ಬರ್ಹಿಸ್ವನಂ ತಾಮಿರಲಿರಲೆನಿಸುಂ ಸರ್ವಮಂ ತಾಳ್ದಪೆಂ ಕೂ-
ರಸಿವೋಲ್ ಕಲ್ಲೆರ್ದೆಯಾ ರಾಮನೆನಲಬಲೆ ನೀಂ ಸೀತೆ ಹಾ! ಧೈರ್ಯಮಂ
ಕೊಳ್ ||

---

5 ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಹೊರಟು, ವಾಚ್ಯದ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವಲ್ಲವೆ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರ ಹೇಳಿದೆ. "ವಾಚ್ಯ"ದಲ್ಲಿ ಭೇದ ಬರುವುದು ಅವುಗಳ ವಾಚ್ಯತ್ವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲ, ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸುವ ಅವುಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ, ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ, ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ—ಲೋ.

6 ಸ್ನಿಗ್ಧಶ್ಯಾಮಲ=ದ್ರವಿಡವನಿತೆಯಂತೆ ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ. "ಆಕಾಶ ಮೋಡದಿಂದ ತುಂಬಿದೆ, ದಿಕ್ಕೆಲ್ಲ ಕಪ್ಪಾಗಿದೆ, ಗಾಳಿಯಲ್ಲೂ ಮೋಡದ ಹನಿ ಸೇರಿದೆ, ಗುಹೆಯಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಹೋಗಿರೋಣ ವೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಮೋಡದ ಗೆಳೆಯರಾದ ನವಿಲುಗಳ ಕೇಕೆಯ ಸದ್ದು ತಪ್ಪದು. ಹೇಗೂ, ದುಸ್ಸಹವಾದ ಈ ಮೋಡಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಮತ್ತೂ ದುಸ್ಸಹವಾದ ಪ್ರೇಯಸೀವಿರಹಸ್ಮರಣೆ ತಪ್ಪುವಂತಿಲ್ಲ," ಎನ್ನುವಾಗ ಈ ಉದ್ದೀಪನ ವಿಭಾವದಿಂದ ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರವು ಉದ್ಬುದ್ಧ ವಾಗುತ್ತದೆ "ಕಠೋರ ಹೃದಯ" ಎಂಬ ಪದ 'ರಾಮ' ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ ಸ್ವಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಳಾಗಿರುವ ಪ್ರೇಯಸಿ ಸೀತೆಯು ಮೋಡದ ನೋಟವನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ಹೃದಯಸ್ಫೋಟದಿಂದ ಜೀವ ಬಿಡುವ ದೃಶ್ಯ ರಾಮನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟಿ, ನೇರವಾಗಿ ಆಕೆಯನ್ನೇ ಸಂಬೋಧಿಸುತ್ತಾನೆ- "ಹಾ ದೇವಿ", ಎಂದು—ಲೋ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ರಾಮ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಥವು ಕೇವಲ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಹೆಸರು (=Proper name) ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ಸ್ವಭಾವ-ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ.[7]

ಇದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನನ್ನ[8] ಕೃತಿಯಾದ '**ವಿಷಮ ಬಾಣ ಲೀಲೆ**'ಯಿಂದಲೇ ಕೊಡಬಹುದು :—

೧೭ "ತಾಲಾ ಜಾಅನ್ತಿ ಗುಣಾ ಜಾಲಾ ದೇ ಸಹಿಅಏಹಿ ಘೇಪ್ಪನ್ತಿ।
ರಇಕಿರಣಾನುಗ್ಗಹಿಅಇಂ ಹೋನ್ತಿ ಕಮಲಾಇಂ ಕಮಲಾಇಂ ॥"

ಗುಣವು ಗುಣವೆನಿಸುವುದು ಸಹೃದಯರು ಕೊಂಡಾಗ।
ರವಿಕಿರಣದಿಂದಹವು ಕಮಲಗಳು **ಕಮಲಗಳು** ॥

ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ 'ಕಮಲ' ಶಬ್ದವು ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯ.[9]

'ಅತ್ಯಂತ-ತಿರಸ್ಕೃತ-ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕೆ ಆದಿಕವಿಯಾದ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯಲ್ಲೇ ಉದಾಹರಣೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ:[10]

೧೮ "ರವಿಸಂಕ್ರಾಂತಸೌಭಾಗ್ಯಸ್ತುಷಾರಾವೃತಮಂಡಲಃ।
ನಿಃಶ್ವಾಸಾಂಧ ಇವಾದರ್ಶಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ನ ಪ್ರಕಾಶತೇ ॥[11]

---

7 ರಾಜ್ಯಭ್ರಂಶ ಮುಂತಾದ ಅಸಂಖ್ಯ ಕ್ಲೇಶಗಳನ್ನು ಸಹಿಸುವ ರಾಮನ ಸ್ವಭಾವ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಅಸಂಖ್ಯವಾದುವನ್ನು ಅಭಿಧಾವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಹೇಳುವುದೆಂದಿಗೂ ಆಗದ ಮಾತು. ಪಟ್ಟಿ ಮಾಡಿ ಒಂದು ವೇಳೆ ಕ್ಲೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಹೇಳಿದರೂ ಚಾರುತ್ವಾತಿಶಯವೇನೂ ಬಾರದು ಅದೇ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗ, ವಿಶೇಷದ ಗಮನವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ, ಪಾನಕರಸ, ಅಥವಾ ಸಿಹಿ ಕಡುಬಿನ ಹಾಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಪದಿಂದಲೇ ಆಸ್ವಾದ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ "ಉಕ್ತ್ಯಂತರೇಣಾಶಕ್ಯಂ...." ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಉಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಜನವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗಲೇ ಉತ್ಕರ್ಷಕಾರಿಯಾಗುವುದೆಂಬ ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರಿಯುವುದು—ಲೋ.

8 ನನ್ನ=ಆನಂದವರ್ಧನನ.

9 'ಕಮಲ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪಾತ್ರತ್ವ ಮುಂತಾದ ನೂರಾರು ಧರ್ಮಾಂತರಗಳ ವೈಚಿತ್ರ್ಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

10 ಇದರಿಂದ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

11 ಪಂಚವಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನು ಹೇಮಂತವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಹೇಳುವ ಶ್ಲೋಕ ಇದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಯನ್ನು ಕುರುಡೆನ್ನುವ ಲಕ್ಷಣಾ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನ—ಅಸಾಮಾನ್ಯ

ಸೌಭಾಗ್ಯವೆಲ್ಲವನು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ತಾ ಕೊಟ್ಟು,
ಹಿಮಕಣದ ಹೊದಿಕೆಯಲಿ ಮಂಡಲವ ಮುಚ್ಚಿ।
ಉಸಿರಿಂದ ಕುರುಡಾದ ದರ್ಪಣದ ರೀತಿಯಲಿ
ಚಂದಿರನು ಬೆಳಕನ್ನು ಬೀರದಿಹನು ॥

ಇಲ್ಲಿ 'ಕುರುಡು' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯ.

ಹಾಗೆಯೇ—

೧೯ ಗಅಣಂ ಚ ಮತ್ತಮೇಹಂ ಧಾರಾಲುಲಿಅಜ್ಜುಣಾಇ ಅ ವಣಾಇಂ।
ಣಿರಹಂಕಾರಮಿಅಂಕಾ ಹರನ್ತಿ ಣೀಲಾಓ ವಿ ಣಿಸಾಓ ॥"

ಮತ್ತ ಮೇಘದ ಗಗನ ; ಮಳೆಯಲಿ
ತೊಯ್ದ ಮತ್ತಿಯ ಮರಗಳ
ಕಾಡ ಗಡಣವು, ಗರ್ವವಿಲ್ಲದ
ಚಂದ್ರರಿರುವಾ ನಿಶಿಗಳು—
ನೀಲವೆನಿಸಿಯು ಜನರ ಮನಗಳ
ಬಿಡದೆ ತಾವೇ ಸೆಳೆವುವು ॥

ಇಲ್ಲಿ 'ಮತ್ತ', 'ಗರ್ವವಿಲ್ಲದ' ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.[12]

ವಾದ ಕಾಂತಿಹೀನತೆ, ನಿರುಪಯೋಗಿತ್ವ ಮುಂತಾದ ಅಸಂಖ್ಯ ಧರ್ಮಗಳು. "ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ಫುಟೀಕರಣಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ತ" ಎಂಬುದು ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ.

ಭಟ್ಟನಾಯಕನು ಇಲ್ಲಿ "ಇವ" ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣೆಗೇ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಅದು ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸದೆ ಹೇಳಿರುವ ಮಾತು. "ಇವ" ಎಂಬ ಉಪಮಾ ವಾಚಕವು ಚಂದ್ರ-ಕನ್ನಡಿಗಳಿಗೆ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಹೊರತು ಚಂದ್ರ-ಕುರುಡರ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನಲ್ಲ. "ಕುರುಡ" ಎಂಬುದು ಕನ್ನಡಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣ. "ಇವ" ಶಬ್ದವನ್ನು ಪುನರುಚ್ಚರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಕಾವ್ಯವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲ, ಪೂರ್ವ ಮೀಮಾಂಸಾವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಶೈಲಿಯಾಗಬಹುದಷ್ಟೆ! —ಲೋ.

12 "ಮತ್ತ" ಎನ್ನುವಾಗ "ಮತ್ತರಂತೆ ಅಸಮಂಜಸಕಾರಿಗಳು, ದುರ್ನಿವಾರಗಳು" ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಪರಂಪರೆ. "ನಿರಹಂಕಾರ" ಎನ್ನುವಾಗ "ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ, ಕಾಂತಿ ಹೀನತೆ, ಉತ್ಸಾಹಶೂನ್ಯತೆ, ಪರಾನುಸರಣೆ" ಮುಂತಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪರಂಪರೆ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮೋದ್ದ್ಯೋತಃ[13] ಕ್ರಮೇಣ ದ್ಯೋತಿತಃ ಪರಃ ।
ವಿವಕ್ಷಿತಾಭಿಧೇಯಸ್ಯ ಧ್ವನೇರಾತ್ಮಾ ದ್ವಿಧಾ ಮತಃ ॥ ೨ ॥

'ವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ'ವೆಂಬ ಧ್ವನಿಯ[14] ಆತ್ಮವು ಕೂಡ 'ಕ್ರಮವು ಅರಿವಾಗದಂತೆ ಭಾಸವಾದುದು' (='ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ') ಮತ್ತು 'ಕ್ರಮವು ಕಾಣುವಂತೆ ಭಾಸವಾದುದು' (='ಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ') ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು.

ವೃತ್ತಿ

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮ. ಅದು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಕ್ರಮಭೇದವು ತಿಳಿಯದಂತೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ[15] ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ; ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಕ್ರಮ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಅನಂತರ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅವುಗಳಲ್ಲಿ—

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಭಾವತದಾಭಾಸತತ್ಪ್ರಶಾನ್ತ್ಯಾದಿರಕ್ರಮಃ ।
ಧ್ವನೇರಾತ್ಮಾಙ್ಗಿಭಾವೇನ ಭಾಸಮಾನೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ ॥ ೩ ॥

ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸ, ರಸಪ್ರಶಮನ, ಭಾವಪ್ರಶಮನ–ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು 'ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ'ಗಳು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇವುಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೇ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಆತ್ಮವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದೆ.[16]

---

13 ಬಹುವ್ರೀಹಿಗರ್ಭವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಿದು—ಲೋ

14 ಧ್ವನಿಯ=ವ್ಯಂಗ್ಯದ. ಹಿಂದೆ ವಾಚ್ಯಮುಖೇನ ವ್ಯಂಗ್ಯಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಮುಖೇನ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ—ಲೋ

15 ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳೆಂದರೆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳೇ—ಲೋ

16 ಅಂಗಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಧ್ವನಿ "ರಸಾದಿಧ್ವನಿ" ಹಾಗೂ "ರಸವದಾದಿ ಅಲಂಕಾರ"ಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶ ತಪ್ಪದಂತೆ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ; ರಸಾದಿಧ್ವನಿಯಂತೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದುದು. ಅದರಿಂದ ಶೂನ್ಯವಾದ ಕಾವ್ಯವೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ, "ರಸ" ದಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯ ಸಜೀವವಾಗುವುದು; ರಸವು ಏಕಘನವಾದ ಚಮತ್ಕಾರ; ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಅಂಶಗಳು ವಿಭಿನ್ನವಾದಾಗ ಚಮತ್ಕಾರವೂ ಬೇರೆಯೆನಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಳೆದ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವವು ಚಮತ್ಕಾರಕಾರಿಯಾದಾಗ 'ಭಾವಧ್ವನಿ'. ಉದಾಹರಣೆ — "ತಿಷ್ಠೇತ್

ಕೋಪವಶಾತ್...." ಎಂಬ ಪುರೂರವನ ವಾಕ್ಯ (ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ.) ಇಲ್ಲಿ "ವಿತರ್ಕ"ವೆಂಬ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವ ಚಮತ್ಕಾರಪೂರ್ಣವೆನಿಸಿ ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳಿಗೆ "ಉದಯ", "ಸ್ಥಿತಿ", "ಪ್ರಶಮ" ಎಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳುಂಟು ಈಗ ಉದಾಹೃತವಾದುದು "ಭಾವಸ್ಥಿತಿ" ; "ಯಾತೇ ಗೋತ್ರವಿಪರ್ಯಯೇ...." (ಅಮರು ಶತಕ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಯೋನ್ಮುಖವಾದ, ಆದರೆ ಹೊರಸೂಸದ, ಪ್ರಣಯಕೋಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಭಾವೋದಯ'. "ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಶಯನೇ . ." (ಅಮರುಶತಕ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಣಯಕೋಪದ ಪ್ರಶಮಾವಸ್ಥೆ . ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ 'ಭಾವಪ್ರಶಮ' (ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭ ರಸಕ್ಕೂ ಪ್ರಶಮವೆಂದು ನಯನಮಾಡಬಹುದು) ಎರಡು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಸಂಧಿ ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾದಾಗ 'ಭಾವಸಂಧಿ' —"ಈಸಸು . " ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಯಿಕೆಯ ಕೋಪ-ಪ್ರಸಾದಗಳ ಸಂಧಿ ಹೃದ್ಯ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಶಬಲತೆಯೇ ಹೃದಯ ವಿಶ್ರಾಂತಿಸ್ಥಾನವಾಗಬಹುದು. ಉದಾ—"ಕ್ವಾಕಾರ್ಯಂ . . " (ಮೂರನೆಯ "ಉದ್ದ್ಯೋತ"ವನ್ನು ನೋಡಿ). ಇಲ್ಲಿ ವಿತರ್ಕ-ಔತ್ಸುಕ್ಯ, ಮತಿ-ಸ್ಮರಣ, ಶಂಕೆ-ದೈನ್ಯ, ಸ್ಮೃತಿ-ಚಿಂತೆ, ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ಭಾವದ್ವಂದ್ವಗಳು ಬಂದು ಕಟ್ಟಕಡೆಗೆ ಚಿಂತೆಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನಿತ್ತು ಪರಮಾಸ್ವಾದವನ್ನು ತರುತ್ತವೆ. ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ " . . ಪ್ರಶಾಂತ್ಯಾದಿ" ಎಂದರೆ ಭಾವೋದಯ, ಭಾವಸಂಧಿ, ಭಾವಶಬಲತೆಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಹಾಗಾದರೆ ವಿಭಾವಮುಖೇನ ಚಮತ್ಕಾರಾತಿಶಯ ಬಂದಾಗ "ವಿಭಾವಧ್ವನಿ"ಯೆಂದೂ ಅನುಭಾವಮುಖೇನ ಬಂದಾಗ "ಅನುಭಾವಧ್ವನಿ"ಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಾರದೇಕೆ? ಎನ್ನಬಹುದು. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವಗಳು ಸ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು, ಅವುಗಳ ಆಸ್ವಾದವಾದರೋ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲೇ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆಯಾಗಿ 'ರಸ', 'ಭಾವ'ಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಮತ್ತೇನೂ ಆಸ್ವಾದ್ಯವಿಲ್ಲ. ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವಗಳು ಕೂಡ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗ 'ವಸ್ತುಧ್ವನಿಗೆ' ಅವಕಾಶವಿದ್ದೇ ಇದೆ.

ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವಗಳ ಆಭಾಸದಿಂದ ರತ್ಯಾಭಾಸದ ಉದಯವಾದರೆ ಆಗ ಒದಗುವ ಚರ್ವಣಾಭಾಸವು 'ರಸಾಭಾಸ'ವೆನಿಸುವುದು. ಉದಾ:—ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನುಡಿಸುವಾಗ ಶೃಂಗಾರಾಭಾಸ. ಶೃಂಗಾರದ ಅನುಕರಣೆ 'ಹಾಸ್ಯ'ವೆಂಬ ಭರತನ ವಿಧಿಯಿರುವುದು ನಿಜ, ಅದು ಆಸ್ವಾದೋತ್ತರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. 'ದೂರಾಕರ್ಷಣ ಮೋಹ ಮಂತ್ರ ಇವ ಮೇ . ' ಎಂಬ ರಾವಣನ ಪ್ರಣಯೋಕ್ತಿಯು ಆಸ್ವಾದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಸ್ಯರಸವಿಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿರುವುದು ರತಿಯಲ್ಲ, ರತ್ಯಾಭಾಸ. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರತಿಯಿದ್ದು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಾಗ ಶೃಂಗಾರಾಭಾಸವನ್ನೇ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಶೃಂಗಾರದಂತೆ ಇತರ ರಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಆಭಾಸ'ಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವುಂಟು. ವಸ್ತುತಃ 'ರಸಧ್ವನಿ' ಒಂದೇ. 'ಭಾವಧ್ವನಿ' ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ಅದರ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಪ್ರಯೋಜನವೊಂದೇ ಆದರೂ ಪ್ರಯೋಜಕದ ಭೇದಗಳ ಮೂಲಕ

ವೃತ್ತಿ

ರಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಾರಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಗ ಮುಂದೆ 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ಕ್ಕೂ 'ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ' ಧ್ವನಿಗೂ ವಿಷಯವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ವ್ಯತ್ಯಾಸವುಂಟೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ವಾಚ್ಯವಾಚಕಚಾರುತ್ವಹೇತೂನಾಂ ವಿವಿಧಾತ್ಮನಾಮ್ ।
ರಸಾದಿಪರತಾ ಯತ್ರ ಸ ಧ್ವನೇರ್ವಿಷಯೋ ಮತಃ ॥ ೪ ॥

ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುವ ಬಗೆಬಗೆಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರಕಾಶನದಲ್ಲಿಯೇ ತತ್ಪರವಾಗಿರುವುವೋ[18] ಅದನ್ನು (ಮಾತ್ರ) 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಲಕ್ಷ್ಯವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ.[19]

ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸುಗಂಧದ ಅಖಂಡ ಅನುಭವವನ್ನು ಗಂಧವಿಮರ್ಶಕರು ಇದು 'ಪುನುಗು', 'ಕಸ್ತೂರಿ' ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸುವಂತೆ

ಎಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಉದಿಸುವ ಸ್ಥಾಯಿಯ ಪ್ರತೀತಿಯೊದಗುವ ಸಹೃದಯನ ಸ್ಥಾಯ್ಯಂಶದ ಚರ್ವಣೆಯಿಂದ ಆಸ್ವಾದಾತಿಶಯ ಸ್ಪಷ್ಟವೋ, ಅದು 'ರಸಧ್ವನಿ.' ಉದಾ—'ಕೃಚ್ಛ್ರೇಣೋರುಯುಗಂ ವ್ಯತೀತ್ಯ . . .' (ರತ್ನಾವಳೀ ನಾಟಕ). ಇಲ್ಲಿ ನಾಯಿಕಾಲಿಖಿತವಾದ ಸ್ವಚಿತ್ರವನ್ನೂ, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಅನುರಕ್ತೆಯಾದ ನಾಯಿಕೆಯ ಚಿತ್ರವನ್ನೂ ಚಿತ್ರಫಲಕದಲ್ಲಿ ವತ್ಸರಾಜನು ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ರತಿಸ್ಥಾಯಿಭಾವವು ವಿಭಾವಾನುಭಾವ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಆಸ್ವಾದ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ.—ಲೋ.

17 ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಂತೆ, ಅನ್ಯತ್ರ ಅಂಗತ್ವವೂ ಸಾಧ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, 'ರಸವತ್', 'ಪ್ರೇಯ', 'ಊರ್ಜಸ್ವಿ', 'ಸಮಾಹಿತ'—ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಂಗತ್ವವುಂಟು. 'ರಸಾದಿಧ್ವನಿ'ಗೆ 'ರಸವದಾದಿ' ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ೪ನೆ ಕಾರಿಕೆ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

18 ಹಿಂದೆ ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ವಸ್ತುಧ್ವನಿ' ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. 'ವಾಚ್ಯವಾಚಕಚಾರುತ್ವಹೇತೂನಾಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ವಾಚಕಗಳು ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರಗಳು ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಬೇಕು—ಲೋ.

19 ಇಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ 'ರಸ'ದ ಬಗೆಗೆ ಭಟ್ಟನಾಯಕನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ, ಅದಕ್ಕಿಂತ ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತವು ಹೇಗೆ ಗ್ರಾಹ್ಯತರವೆಂಬುದನ್ನು ಅಭಿನವ

ವೃತ್ತಿ

ರಸ, ಭಾವ, ಇವುಗಳ ಆಭಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಮನಗಳು—ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲಿ 'ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ'ಗಳು, 'ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರ'ಗಳು ಮತ್ತು 'ಗುಣ'ಗಳು, ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಧ್ವನಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬಹುದೋ, ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಧಾನೇಽನ್ಯತ್ರ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥೇ ಯತ್ರಾಙ್ಗಂ ತು ರಸಾದಯಃ ।
ಕಾವ್ಯೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಲಂಕಾರೋ ರಸಾದಿರಿತಿ ಮೇ ಮತಿಃ ॥ ೫ ॥

ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಬೇರೊಂದರಲ್ಲಿ[೨೦] ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಾಗ, ರಸಾದಿಗಳು ಅಂಗಭೂತವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಬರುವುವೋ ಆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳು ಅಲಂಕಾರವೆಂದೇ ನನ್ನ ಭಾವನೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಇತರರು ರಸವದಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿರುವರಾದರೂ, 'ಯಾವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದು, ರಸಾದಿಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಬರುವುವೊ, ಅಂತಹ ರಸಾದಿಗಳೇ 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳು'—ಎಂಬುದೇ ನನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಚಾಟು' ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ 'ಪ್ರೇಯೋಽಲಂಕಾರ'ವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ ರಸಾದಿಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗಭೂತವಾಗಿ ಬರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.[21]

ಗುಪ್ತರು ಮಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ ಇವೆರಡೂ ಮತಗಳ ನಮ್ಮ ವಿವರಣೆಗೆ ನೋಡಿ—ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾಶ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಉಲ್ಲಾಸ, ಅಡಿ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತದಂತೆ ರಸಗಳು ಅಭಿವ್ಯಂಗ್ಯ, ಮತ್ತು ಪ್ರತೀತಿ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಆಸ್ವಾದ್ಯ. ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರಬಹುದು, ಇಲ್ಲವೆ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿರಬಹುದು. ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ 'ರಸಧ್ವನಿ', ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ 'ರಸಾದ್ಯಲಂಕಾರ' —ಲೋ.

20 = ವ್ಯಂಗ್ಯರಸ, ವ್ಯಂಗ್ಯ ಅಲಂಕಾರ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ —ಲೋ.

21 ಭಾಮಹನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಚಾಟುಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಯೋಽಲಂಕಾರವು ಮುಖ್ಯ; ರಸಾದಿಗಳು ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗ. ಗುರು, ದೇವ, ನೃಪತಿ, ಪುತ್ರ—ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಪ್ರೇಯೋಽಲಂಕಾರವೆಂದು ಭಾಮಹನ ಲಕ್ಷಣ. (ನೋಡಿ—ಕನ್ನಡ

ಹೀಗೆ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆನಿಸುವ ರಸಾದಿಗಳು 'ಶುದ್ಧ'ವಾಗಿರಬಹುದು[೨೨] ಇಲ್ಲವೆ 'ಸಂಕೀರ್ಣ'(=ಮಿಶ್ರ)ವಾಗಿರಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೨೦ "ಕಿಂ ಹಾಸ್ಯೇನ ನ ಮೇ ಪ್ರಯಾಸ್ಯಸಿ ಪುನಃ ಪ್ರಾಪ್ತಶ್ಚಿರಾದ್ದರ್ಶನಂ
ಕೇಯಂ ನಿಷ್ಕರುಣ! ಪ್ರವಾಸರುಚಿತಾ, ಕೇನಾಸಿ ದೂರೀಕೃತಃ।
ಸ್ವಪ್ನಾನ್ತೇಷ್ವಿತಿ ತೇ ವದನ್ ಪ್ರಿಯತಮವ್ಯಾಸಕ್ತಕಂಠಗ್ರಹೋ
ಬುದ್ಧ್ವಾ ರೋದಿತಿ ರಿಕ್ತಬಾಹುವಲಯಸ್ತಾರಂ ರಿಪುಸ್ತ್ರೀಜನಃ" ॥

ಪರಿಹಾಸದಿಂದೇನು ಮತ್ತೆ ಹೋಗಲು ಬಿಡೆನು
ಚಿರಕಾಲ ಕಳೆದಿರಲು ದೊರೆತಿರುವ ನೀನು!
ಅಲಿತವಲಿ ಈ ಹುಚ್ಚು ನಿನಗೆ ಬಂದುದದೆಂತು?
ನಿಷ್ಕರುಣ! ಹೇಳೇಕೆ ಬಹುದೂರನಾದೆ?
ಕನಸಿನೊಳಗಿಂತು ಕನವರಿಸಿ ಪತಿಕಂಠವನು
ತಬ್ಬುತಿರೆ, ಕನಸಿನಿಂದೆಚ್ಚರಾಗುತಲಿ
ಎದ್ದು ನೋಡಲು ತೋಳ ತೆಕ್ಕೆ ಬರಿದಾಗಿರಲು,
ಆರ್ತರೋದನಗೈವುದರಿಯುವತಿಜನವು[೨೩] ॥

ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ) 'ಪ್ರೇಯಾನ್' ಎಂದರೆ ಪ್ರಿಯತರಾಖ್ಯಾನವೇ ಎಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರವೋ ಆ ಅಲಂಕಾರ್ಯವಾದ ಕಾವ್ಯವು "ಪ್ರೇಯಸ್". ಹೀಗೆ ಭಾಮಹನೆನ್ನುವಾಗ ಅಲಂಕಾರವೇ 'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ'ವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ'ವೆಂದರೆ 'ಪ್ರಧಾನ'ವೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿವರಣೆ. ಈ ಎರಡನೆ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನತ್ವವೇ ಚಮತ್ಕಾರಕಾರಿತ್ವ. ಉದ್ಭಟನ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಒಡೆದು ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ:— 'ಚಾಟುಷು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥತ್ವೇ' =(i) ಚಾಟು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದಾಗ ಮತ್ತು (ii) ಚಾಟುಗಳೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಾದಾಗ. ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಯೋಽಲಂಕಾರ. ಈ ಉದ್ಭಟ ಮತದಲ್ಲಿ ಭಾವಾಲಂಕಾರಕ್ಕೇ 'ಪ್ರೇಮ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ ಅಥವಾ ಪ್ರೇಮವು ಇತರ ಭಾವಗಳಿಗೂ ಉಪಲಕ್ಷಣ.

'ರಸಾದಿಗಳು' = ರಸವದಲಂಕಾರದಂತೆ 'ಪ್ರೇಯಸ್' ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ವಿಷಯವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

೨೨ 'ಶುದ್ಧ' = ಅಂಗಭೂತವಾದ ರಸಾಂತರದಿಂದ ಇಲ್ಲವೆ ಅಲಂಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗದ.

೨೩ ರಮಣಿಯು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ನಗುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಿಯತಮನನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದ್ದಾಳೆ. 'ನಿನ್ನ

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಾದ ಕರುಣರಸವು[24] (ರಾಜಸ್ತುತಿಗೆ) ಅಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ವೆನಿಸುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದ ರಸಗಳು ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಪಡೆಯುವುವು.[25]

ಇನ್ನು 'ಸಂಕೀರ್ಣ'ವಾದ ರಸಾದಿಗಳು ಅಂಗಭೂತವಾಗುವುದಕ್ಕೆ[26] ಉದಾಹರಣೆ—

ಧೂರ್ತತನವನ್ನರಿತಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಂತೆ ಬಾಹುಪಾಶದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಹಾಕುವೆನು, ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ', ಎಂಬುದು ಅವಳ ಮಾತು 'ನಿಷ್ಕರುಣ'....ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಅವನ ದೋಷಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಪ್ರಣಯನಿಂದೆ. ತನ್ನ ತಪ್ಪು ಏನೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಸೂಚನೆಯಿದೆ. ಎಲ್ಲವೂ ನಿದ್ದೆಯ ಕನವರಿಕೆಯಾದ್ದರಿಂದ, ಎದ್ದೊಡನೆ ಮಾಯವಾಗುತ್ತದೆ

24 ಸ್ವಪ್ನಸಮಾಗಮದಿಂದ ಉದ್ದೀಪಿತವಾಗುವ ಶೋಕಸ್ಥಾಯಿಭಾವವು ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾಗಿ 'ಕರುಣರಸ'ವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಜನ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯದ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೆ ಅದು ಅಂಗವೆನಿಸುತ್ತದೆಯಾಗಿ ಶುದ್ಧ 'ರಸವದಲಂಕಾರ' 'ನಿನ್ನಿಂದ ಶತ್ರುಗಳು ಹತರಾಗಿರುವರು' ಎಂಬ ನಿರಲಂಕೃತ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಈ ವಾಕ್ಯವಿಲ್ಲ, ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಅರ್ಥಸೌಂದರ್ಯವು ಕರುಣರಸದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾದುದು. ಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ 'ಮುಖ' ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಸಾದೃಶ್ಯದ ಮೂಲಕ ಅಲಂಕೃತವಾಗುತ್ತವೆ, ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ವಸ್ತುಗಳ ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಉಪಮಾದಿಗಳು ಕಾರಕವಾಗುತ್ತವೆ, ಹಾಗೆಯೇ ರಸದಿಂದ ಕೂಡ ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತು ಅಥವಾ ಮತ್ತೊಂದು ರಸ ಉಪಕೃತವಾದಾಗ ಸುಂದರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಸ್ತು' ಅಲಂಕಾರವಾಗುವಂತೆ 'ರಸ'ವೂ ಅಲಂಕಾರವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ರಸವು ಪ್ರಕೃತ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಏನು ಮಾಡಿ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ, ಉಪಮೆಯೇ ಆಗಲಿ, ಏನು ಮಾಡಿ ಸೌಂದಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ ?, ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಬಹುದು. 'ಉಪಮೆಯು ಹೋಲಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂದುತ್ತರಿಸುವುದಾದರೆ 'ರಸವು ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥವನ್ನು ಸರಸಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂಬುದಾದರೂ ಅಷ್ಟೇ ನಿಜ, ಸ್ವಸಂವೇದ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇಲ್ಲಿ ರಸವು ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ನಡುವೆ ಯಾವುದನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತದೆ?' ಎಂದು ಕೆಲವರು ಮಾಡಿರುವ ಆಶಂಕೆಗೆ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ, ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತಾರ್ಥವನ್ನೇ "ಅಲಂಕಾರ್ಯ"ವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದೇವೆ; ವಿಭಾವಾದಿಗಳನ್ನಲ್ಲ—ಲೋ

25 ಇಂತಹ ದೇವನೃಪಾದಿ ಪ್ರಭಾವವರ್ಣನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

26 ಎಂದರೆ 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ವೆನಿಸುವುದಕ್ಕೆ—ಲೋ.

೨೦ ಕ್ಷಿಪ್ತೋ ಹಸ್ತಾವಲಗ್ನಃ ಪ್ರಸಭಮಭಿಹತೋಽಪ್ಯಾದದಾನೋಂಽಶುಕಾನ್ತಂ
ಗೃಹ್ಣನ್ ಕೇಶೇಷ್ವಪಾಸ್ತಶ್ಚರಣನಿಪತಿತೋ ನೇಕ್ಷಿತಃ ಸಂಭ್ರಮೇಣ।
ಆಲಿಂಗನ್ ಯೋಽವಧೂತಸ್ತ್ರಿಪುರಯುವತಿಭಿಃ ಸಾಶ್ರುನೇತ್ರೋತ್ಪಲಾಭಿಃ
ಕಾಮೀವಾರ್ದ್ರಾಪರಾಧಃ ಸ ದಹತು ದುರಿತಂ ಶಾಂಭವೋ ವಃ ಶರಾಗ್ನಿಃ॥

ಕೈವಿಡಿಯೆ ನೂಂಕಿದೊಡೆ, ಪೊಯ್ದರೂ ರೋಷದಲಿ
ಸೆರಗ ತುದಿಯನೆ ಮತ್ತೆ ಸಾರಿ ಪಿಡಿಯುತಲಿ,
ತಳ್ಳಿದೊಡೆ, ಕೂದಲನೆ ಸವರತೊಡಗುತ ಮತ್ತೆ,
ಕಾಲ್ವಿಡಿದರೂ ದುಗುಡದಿಂದದನು ಮರೆತು,
ಅಪ್ಪಲೆಳಸಲು ಮೊದಲೆ ತಪ್ಪಿಸುತ ವೇಗದಲಿ,
ನೇತ್ರಪದ್ಮಗಳಿಂದ ಕಣ್ಣೀರ ಮಿಡಿವ,
ತ್ರಿಪುರಯುವತಿಯರಿಂತು ಧೂರ್ತಕಾಮಿಯ ಪೋಲು
ಕಂಡ ಶ್ರೀಶಂಭುವಿನ ಬಾಣಾಗ್ನಿಯು
ನಮ್ಮ ಪಾಪವನ್ನೆಲ್ಲ ಸುಟ್ಟಿರುಹಲಿ.[27]

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುರಾರಿಯ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವೇ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಶ್ಲೇಷದಿಂದ[28] ಪೋಷಿತವಾದ ಈರ್ಷ್ಯಾ-ವಿಪ್ರಲಂಭ-ಶೃಂಗಾರ-ರಸವು[29] ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗಭೂತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಮಾತ್ರ

---

[27] ಕಾಮಿಯ ಪರವಾಗಿ ಒಂದು ಅರ್ಥ, ಬಾಣಾಗ್ನಿಯ ಪರವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥ—ಹೀಗೆ ಎರಡರ್ಥಗಳು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ಲೇಷೆಯಿದೆ. ಕಣ್ಣೀರಿಗೆ ಈರ್ಷ್ಯೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಕಾರಣ; ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಪುನಸ್ಸಮಾಗಮದ ಆಶೆಯ ವಿನಾಶ ಕಾರಣ—ಲೋ.

[28] ಎಂದರೆ ಶ್ಲಿಷ್ಟೋಪಮೆಯಿಂದ.

[29] ಹೀಗೆ ಅಲಂಕಾರಸಹಿತವಾದ ರಸ ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗ, ಶುದ್ಧ ರಸವಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕರುಣರಸ ಇದ್ದರೂ ಅದು ಸೌಂದರ್ಯಪ್ರಯೋಜಕವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿಪ್ರಲಂಭದೊಡನೆ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ. ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭವೊಂದೇ ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರಯೋಜಕ, 'ಅಲಂಕಾರ;' ಅದು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ, 'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ'ವಲ್ಲ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಇದೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ವಿರುದ್ಧರಸವಾದ ಕರುಣದ ಪ್ರತೀತಿಯ ಛಾಯೆ ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿ ಸುಳಿಯುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ವಿಪ್ರಲಂಭವು ರತಿಯ ಪ್ರಕಾರವಾದ್ದರಿಂದ 'ಸಾಪೇಕ್ಷ'ಭಾವ, ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಾಶಾ-ಮೂಲ ಕರುಣವು ಶೋಕದ ಪ್ರಕಾರವಾದ್ದರಿಂದ 'ನಿರಪೇಕ್ಷ ಭಾವ ಅಥವಾ ನಿರಾಶಾಮೂಲ ಹೀಗೆ ಎರಡೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿರುದ.—ಲೋ.

ರಸವದಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈರ್ಷ್ಯಾ-ವಿಪ್ರಲಂಭ-ಶೃಂಗಾರ-ರಸವೂ ಕರುಣರಸವೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದರೂ ಕೂಡ, ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದ ಕಾರಣ, ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಎಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾವೇಶಗೊಳಿಸಿದುದೂ ದೋಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ರಸಕ್ಕೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರತ್ವ ಬರುವುದೆಂತು? ಅಲಂಕಾರವೆಂದರೆ ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣವೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ತಾನೇ ತನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವ.

ಈ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳ ಸಂಗ್ರಹವೇ ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕ:—

ರಸಭಾವಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ವಿನಿವೇಶನಮ್ ।
ಅಲಂಕೃತೀನಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಮಲಂಕಾರತ್ವಸಾಧನಮ್ ॥

'ರಸಭಾವಾದಿಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಮಾಡುವಂತಹ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯೇ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ[30] ಅಲಂಕಾರತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ.'

ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳು ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿರುವುವೋ, ಅವೊಂದೂ ರಸವದಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಪ್ರಭೇದವೆಂದೇ ಎನಿಸುತ್ತವೆ. ಉಪಮೆಯೇ ಮೊದಲಾದುವೆಲ್ಲವೂ ಆ ರಸ-ಧ್ವನಿಗೇ ಅಲಂಕಾರಗಳು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಪ್ರಧಾನವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿರುವುದೋ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ರಸಾದಿಗಳಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯವು ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದೋ ಅದು ಮಾತ್ರ ರಸಾದಿಗಳ 'ಅಲಂಕಾರ'ತ್ವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ[31]

---

30 ಎಂದರೆ ಉಪಮಾದಿಗಳಿಗೂ, ಎಂದರ್ಥ ಉಪಮಾದಿಗಳು 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆನಿಸುವುದು ಯಾವ ತತ್ತ್ವದಿಂದಲೋ ಆ ತತ್ತ್ವದಿಂದಲೇ ರಸಾದಿಗಳು ಕೂಡ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆನಿಸಬಹುದು. ತತ್ತ್ವವೆಂದರೆ 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ'ವಾದ ಮತ್ತೊಂದರ ಸನ್ನಿಧಾನ. ಯದ್ಯಪಿ 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ'ವು ವಸ್ತು ಮಾತ್ರವೇ ಬೇಕಾದರೂ ಆಗಿರಬಹುದು, ಆದರೂ ಆ ವಸ್ತುವು ಮತ್ತೆ ರಸವೊಂದಕ್ಕೆ ವಿಭಾವಾದಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿಬಿಡುವುದರಿಂದ, ರಸಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಹೀಗೆ ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಗೂ ರಸಧ್ವನಿಯೇ 'ಆತ್ಮ'ವೆನಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

31 ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಟು —(ಆಪಾತತಃ ನೋಡಿದರೆ) ಉಪಮೆಯೆಂಬ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವೇ 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ'ವೆಂಬುದು ನಿಜ, ಆದರೂ ವಸ್ತುತಃ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇ 'ಅಲಂಕಾರ'ತ್ವ. ಎಂದರೆ ವಸ್ತುತಃ 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ'ವು ಧ್ವನಿಯೇ ಕಡಗ, ಹಾರ, ಮುಂತಾದ ಆಭರಣಗಳು ಶರೀರ ಸಂಯೋಗದಿಂದ 'ಅಲಂಕಾರ'ಗಳೆನಿಸುವುದು ನಿಜ, ಆದರೆ ಅವು

ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ', 'ಉಪಮೆ'ಯೇ ಮೊದಲಾದುವು, ಮತ್ತು ರಸವದಲಂಕಾರ— ಇವುಗಳಿಗಿರುವ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಸ್ಫುಟವಾಗುತ್ತವೆ.[32] ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಯಾರಾದರೂ ಸಚೇತನರ ಮನೋಭಾವಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ರಸವದಲಂಕಾರದ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ,[33] ಆಗ ಉಪಮೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಸಂಕುಚಿತವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ; ಅಥವಾ ಯಾವ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಉಳಿಯುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಂ ತಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಚೇತನ-ವಸ್ತುವೃತ್ತಾಂತವೇ ಮುಖ್ಯವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕವಿ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ[34] ಚೇತನವಸ್ತು ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಯೋಜಿಸಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಚೇತನವಸ್ತು ವೃತ್ತಾಂತವು ಇರುವಾಗಲೂ ಕೂಡ, ಅಲ್ಲಿ ಅಚೇತನ ವೃತ್ತಾಂತವೇ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅದು ರಸವದಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಾವು

ಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗತಕ್ಕುದು ಕೇವಲ ಅಚೇತನ ಶರೀರವಲ್ಲ, ಧರಿಸುವಾತನ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ ವಿಶೇಷ, ಅದರ ಪ್ರಕಟನೌಚಿತ್ಯ, ಇವುಗಳ ಸೂಚನೆಗೆ ಆಲಂಬನವಾದ ಚೇತನ ಅಥವಾ ಆತ್ಮವೇ ಅವಕ್ಕೂ ಅಲಂಕಾರ್ಯ. ಅಚೇತನವಾದ ಹೆಣದ ಶರೀರವು ಕುಂಡಲಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತ ವಾಗಿದ್ದರೂ ಶೋಭಿಸದು, ಅಲಂಕಾರ್ಯವಾದ ಚೇತನವೇ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ. ಕಡಗ ಮುಂತಾದ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯತಿಯ ಶರೀರವು ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವಾಗುತ್ತದೆ, ಅಲಂಕಾರ್ಯವಾದ ಚೇತನದ ಅನೌಚಿತ್ಯದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ದೇಹದ ಅನೌಚಿತ್ಯವೇನೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಹೀಗೆ ಆತ್ಮವೇ ವಸ್ತುತಃ 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ'ವೆಂಬುದು ತತ್ತ್ವ. 'ನಾನು ಅಲಂಕೃತನಾಗಿ ದ್ದೇನೆ' ಎಂಬ ಚೇತನಾತ್ಮನ ಅಭಿಮಾನವಾದರೂ ಇದನ್ನೇ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ರಸಾದಿಗಳ ಅಲಂಕಾರತ್ವ = ರಸಾದಿಕರ್ತೃಕವಾದ ಅಲಂಕರಣಕ್ರಿಯೆಯೇನುಂಟೋ ಅದು —ಲೋ.

32 ಎಲ್ಲಿ ರಸವು ಅಲಂಕಾರ್ಯವಾಗಿ, ಅಂಗಭೂತವಾದ ರಸಾಂತರಗಳು ಕೂಡ ಇಲ್ಲವೋ, ಅಲ್ಲಿ "ಶುದ್ಧ"ವಾದ 'ಉಪಮಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳು. ಹೀಗೆ ಭಾವಿಸುವುದರಿಂದ ಉಪಮೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿಯೇನೂ ಬಾರದು. 'ರಸವದಲಂಕಾರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ 'ಪ್ರೇಯಸ್' 'ಊರ್ಜಸ್ವಿ,' 'ಸಮಾಹಿತ' ಮುಂತಾದ ಭಾವಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಉಪಲಕ್ಷಣ.

33 ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಗ್ರಂಥಕಾರನು "ಮೇ ಮತಿಃ" (=ನನ್ನ ಭಾವನೆ) ಯೆಂದು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಿರುವನೆಂಬುದು ಲೋಚನಕಾರರ ವಿವರಣೆ. ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವೆಂಬುದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ.

34 =ವಿಭಾವಾದಿರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವಾಗ—ಲೋ.

ಒಪ್ಪುವುದೇ ಆದರೆ ರಸಕ್ಕೆ ಆಗರವಾಗಿರುವ ಮಹಾಕಾವ್ಯ-ರಾಶಿಯನ್ನೇ ನೀರಸ ವೆಂದು ಕರೆದಂತಾಗುತ್ತದೆ.[35] ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

೨೨ "ತರಂಗಭ್ರೂಭಂಗಾ ಕ್ಷುಭಿತವಿಹಗಶ್ರೇಣಿರಶನಾ
ವಿಕರ್ಷನ್ತೀ ಫೇನಂ ವಸನಮಿವ ಸಂರಂಭಶಿಥಿಲಮ್ ।
ಯಥಾವಿದ್ಧಂ ಯಾತಿ ಸ್ಖಲಿತಮಭಿಸಂಧಾಯ ಬಹುಶೋ
ನದೀರೂಪೇಣೇಯಂ ಧ್ರುವಮಸಹನಾ ಸಾ ಪರಿಣತಾ* ॥"

ಅಲೆಗಳ್ ಪುರ್ವಿನ ಗಂಟು ಸಂಕ್ಷುಭಿತಪಕ್ಷಿಶ್ರೇಣಿಯೇ ಡಾಬು ಮೇಣ್
ಬಲವದ್ರೋಷವಿಚಾಲಿತಾತ್ಮವಸನಂಬೋಲಿರ್ಪ ಫೇನಾಳಿಯಂ |
ಸೆಳೆಯುತ್ತುಂ, ಬಗೆಗಾಣದಂತೆಡಹುತುಂ ತಾನೆತ್ತಲುಂ ಪೋಪ ಪೆ-
ರ್ದೊರೆಯಾ ರೂಪಮನಪ್ಪುಕಯ್ದಳಿವಳಕ್ಕುಂ ಮತ್ಕೋಪದಿಂ ಕಾಂತೆಯೇ ||

ಅಥವಾ—

೨೩ "ತನ್ವೀ ಮೇಘಜಲಾರ್ದ್ರಪಲ್ಲವತಯಾ ಧೌತಾಧರೇವಾಶ್ರುಭಿಃ
ಶೂನ್ಯೇವಾಭರಣೈಃ ಸ್ವಕಾಲವಿರಹಾದ್ವಿಶ್ರಾಂತಪುಷ್ಪೋದ್ಗಮಾ ।
ಚಿಂತಾಮೌನಮಿವಾಶ್ರಿತಾ ಮಧುಕೃತಾಂ ಶಬ್ದೈರ್ವಿನಾ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ
ಚಂಡೀ ಮಾಮವಧೂಯ ಪಾದಪತಿತಂ ಜಾತಾನುತಾಪೇವ ಸಾ[36] ॥"*

ಕೃಶಕಾಯೆ ; ಮೇಘಜಲ ತೊಯ್ಯಿಸಿರೆ ತಳಿರುಗಳ
ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂ ತುಟಿಯ ತೊಳೆಯುವಂತಿಹಳು ;
ಪುಷ್ಪಮಾಸವು ಕಳೆಯೆ ಪುಷ್ಪವಿರಹಿತೆಯೀಗ
ಭೂಷಣವ ಕಳೆದಿಟ್ಟ ಕಾಂತೆಯಂತಿಹಳು ;

---

35 ಎಲ್ಲಿ ರಸವುಂಟೋ ಅಲ್ಲಿ ರಸವದಲಂಕಾರವೆಂಬುದು ಪ್ರತಿವಾದಿಯ ಪಕ್ಷ. 'ರಸವದ ಲಂಕಾರ'ವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ರಸವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿವಾದಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 'ನೀರಸ'ತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಕಾರ ರಸವದಲಂಕಾರವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನೀರಸತ್ವವೇನೂ ಇಲ್ಲ, ಮುಖ್ಯ ರಸ-ಧ್ವನಿಯಿಲ್ಲದಾಗ ಮಾತ್ರ ನೀರಸತ್ವ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ರಸ-ಧ್ವನಿಯುಂಟೇ ಉಂಟು—ಲೋ.

* ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ ನಾಟಕದಿಂದ ಉದಾಹೃತವಾಗಿವೆ.

36 ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ ನಾಟಕದಿಂದ ಉದಾಹೃತವಾಗಿವೆ. ನದಿ ಮತ್ತು ಲತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಈ ಪದ್ಯಗಳು ಪ್ರಿಯಾವಿರಹದಿಂದ ಉನ್ಮತ್ತನಾದ ರಾಜನ ಮಾತುಗಳು.

ಮಧುಪಗಳ ಝೇಂಕೃತಿಯು ಇಲ್ಲದಿಹುದದರಿಂದ
ಚಿಂತೆಯಲಿ ಮೌನವನು ತಾಳಿದಂತಿಹಳು,
ಚರಣತಲದಲಿ ಮತ್ತೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ನನ್ನನ್ನು
ಕಡೆಗಣಿಸಿ ಕೋಪದಲಿ ಕೊರಗುವಂತಿಹಳು.

ಅಥವಾ—

೨೪ ತೇಷಾಂ ಗೋಪವಧೂವಿಲಾಸಸುಹೃದಾಂ ರಾಧಾರಹಃ ಸಾಕ್ಷಿಣಾಂ
ಕ್ಷೇಮಂ ಭದ್ರ ಕಲಿಂದಶೈಲತನಯಾತೀರೇ ಲತಾವೇಶ್ಮನಾಮ್ ।
ವಿಚ್ಛಿನ್ನೇ ಸ್ಮರತಲ್ಪಕಲ್ಪನಮೃದುಚ್ಛೇದೋಪಯೋಗೇಽಧುನಾ
ತೇ ಜಾನೇ ಜರಠೀಭವನ್ತಿ ವಿಗಲನ್ನೀಲತ್ವಿಷಃ ಪಲ್ಲವಾಃ ॥[37]

ಕ್ಷೇಮವೇ ಸಜ್ಜನನೆ, ಯಮುನೆಯಾ ದಡದಲ್ಲಿ
ಗೋಪಿಯರ ನೆಚ್ಚಿನಾ ಸಖಿಯರೆನಿಪ,
ರಾಧಾರಹಃಕ್ರೀಡೆಗೆಲ್ಲ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾದ,
ಆಂತೆಸೆವ ಬಳ್ಳಿವನೆಗಡಣಕ್ಕೆಲ್ಲ?
ಸ್ಮರತಲ್ಪಕಲ್ಪನಕೆ ಮೃದುವಾಗಿ ಕೊಯ್ಯುವಾ
ಉಪಯೋಗ ತಪ್ಪಿರಲು ಪಂದಳಿರಿಗೆ,
ಮುದಿಯಾಗಿ, ಹಸಿರೆಲ್ಲ ಹಾಳಾಗಿ ಮುರುಟಿಹುದು
ಎಂದು ನಾಂ ನಂಬುವೆನು ಮನಸಿನಲ್ಲೆ.

ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಚೇತನಗಳೇ ವರ್ಣನಾ ವಿಷಯವಾಗಿದ್ದರೂ, ಚೇತನವಸ್ತು ವೃತ್ತಾಂತದ ಯೋಜನೆಯಿದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಹೀಗೆ ಚೇತನವಸ್ತುವೃತ್ತಾಂತದ ಯೋಜನೆಯಿದ್ದೆಡೆಯಲ್ಲಿ 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ವು ಉಂಟೆಂದೇ ಒಪ್ಪುತ್ತೇವೆಂದು ಒಂದು ವೇಳೆ ವಾದಿಸಬಹುದು. ಹಾಗೆಂದರೆ ಉಪಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರವೇ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಉಳಿದರೂ ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣದಾದ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದಿಂದ,

37 ಬೃಂದಾವನದಿಂದ ಬಂದ ಗೋಪನನ್ನು ಕಂಡು, ದೂರದ ದ್ವಾರಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣನು ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು. ಗೋಪನನ್ನು ಕಂಡೊಡನೆ ಯಮುನಾ ತೀರದ ಸ್ಮೃತಿಯುಕ್ಕಿ, ತನ್ನ ರಾಧಾ ವಿರಹದ ಔತ್ಸುಕ್ಯ ತುಂಬಿಬರುತ್ತದೆ ಏಕೆಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರತಿಭಾವಕ್ಕೆ ಯಮುನಾತೀರದ ಲತಾಗೃಹಗಳು ಉದ್ದೀಪಕ ವಿಭಾವಗಳಾಗಿಯೂ, ಗೋಪಿಯರು ಮತ್ತು ರಾಧೆ ಆಲಂಬನ ವಿಭಾವಗಳಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರು. ಅವುಗಳ ಸ್ಮರಣೆ ಕೂಡ ಈಗ ಅವನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪರ್ಯುತ್ಸುಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ— ಲೋ.

ಕೊನೆಗೆ 'ವಿಭಾವ'ದ ರೂಪದಿಂದಲಾದರೂ, ಚೇತನವಸ್ತುವೃತ್ತಾಂತದ ಯೋಜನೆಯು ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಹೋಗುವಂತಹ ಅಚೇತನವಸ್ತು — ವೃತ್ತಾಂತವು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.[38] ಆದುದರಿಂದ ಅಂಗಭೂತವಾದ ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅಲಂಕಾರತ್ವವನ್ನೊಪ್ಪಬೇಕು. ಆದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವ ರಸವೇ ಆಗಲಿ, ಭಾವವೇ ಆಗಲಿ, ಸರ್ವಥಾ 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ' (=ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಭೂಷಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದು)ವೇ ಹೊರತು ಎಂದಿಗೂ ಅಲಂಕಾರವಲ್ಲ.[39] ಅದೇ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಆತ್ಮ.

ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ—[40]

ಕಾರಿಕೆ

ತಮರ್ಥಮವಲಮ್ಬನ್ತೇ ಯೇಽಙ್ಗಿನಂ ತೇ ಗುಣಾಃ ಸ್ಮೃತಾಃ ।
ಅಙ್ಗಾಶ್ರಿತಾಸ್ತ್ವಲಂಕಾರಾ ಮನ್ತವ್ಯಾಃ ಕಟಕಾದಿವತ್ ॥ ೬ ॥

ಆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾರಾರ್ಥವನ್ನು ಯಾವುವು ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುವೋ ಅವೇ 'ಗುಣ'ಗಳೆಂದು ನಾವು ಭಾವಿಸುತ್ತೇವೆ. ಮಿಕ್ಕ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುವನ್ನು ಕಡಗವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಭರಣಗಳಂತೆ, 'ಅಲಂಕಾರ'ಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.[41]

ವೃತ್ತಿ

ಯಾವುವು ರಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯ ಸಾರಾರ್ಥವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರು

---

38 ಮರವಟ್ಟಿರುವುದು, ರೋಮಾಂಚ, ಮುಂತಾದ ಸಾತ್ವಿಕಭಾವಗಳು ಅಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮೂಡುತ್ತಿರುವುವೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗುವಾಗ ಕೂಡ, ಅವು ಅನುಭಾವಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಚೇತನವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತವೆ. ಅತ್ಯಂತ ಜಡವಸ್ತುಗಳಾದ ಚಂದ್ರ, ಉದ್ಯಾನ, ಮುಂತಾದವು ವರ್ಣಿತವಾದಾಗಲೂ, ಅವು ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ವಿಭಾವವೆನಿಸುವುದೇ ಅವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರಾವ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ 'ಕಾವ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಶಾಸ್ತ್ರ' 'ಇತಿಹಾಸ'ಗಳಿಗಿರುವ ಮೂಲಭೂತ ಅಂತರ—ಲೋ.

39 ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ತತ್ತ್ವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಗುಣಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದುದು ಗುಣ, ಅಲಂಕಾರ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದುದು ಅಲಂಕಾರ, ಮೊದಲು 'ಗುಣಿ', 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ'ಗಳು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಮಾತ್ರ "ಗುಣ", "ಅಲಂಕಾರ"ಗಳ ವ್ಯವಹಾರ ಶಕ್ಯ—ಲೋ.

40 ರಸವು "ಅಲಂಕಾರ್ಯ" ಅಥವಾ "ಅಂಗಿ" ಎನ್ನಲು ಮತ್ತೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಿದೆಯೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

41 "ಮಾಧುರ್ಯ" ಮುಂತಾದುವು ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಗುಣಗಳು; ರಸಾದಿಗಳ ಗುಣಗಳೆಂದು ಅವನ್ನೇಕೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರ ಹೇಳಿದೆ—ಲೋ.

ವುವೋ ಅವು, ಶೌರ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಂತೆ, ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಗುಣ'ವೆನಿಸುವುವು. ಅರ್ಥ, ಶಬ್ದ ಮೊದಲಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವವನನ್ನು ಕಡಗವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಭರಣಗಳಂತೆಯೇ ಕಾವ್ಯದ 'ಅಲಂಕಾರ'ಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಲ್ಲದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಶೃಂಗಾರ ಏವ ಮಧುರಃ ಪರಃ ಪ್ರಹ್ಲಾದನೋ ರಸಃ ।
ತನ್ಮಯಂ ಕಾವ್ಯಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ಮಾಧುರ್ಯಂ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ॥ ೭ ॥

ರಸಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶೃಂಗಾರವೇ ಅತ್ಯಂತ ಮಧುರವೂ ಆಹ್ಲಾದಕಾರಿಯೂ ಆದುದು. ಶೃಂಗಾರಪೂರ್ಣವಾದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡೇ 'ಮಾಧುರ್ಯ' ಗುಣವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಮಿಕ್ಕ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶೃಂಗಾರವೇ ಮಧುರವಾದುದು ಮತ್ತು ಆಹ್ಲಾದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ಕಾವ್ಯದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಸವಾಗುವ ಈ ಗುಣವನ್ನೇ 'ಮಾಧುರ್ಯ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಬೇಕು; 'ಶ್ರವ್ಯತ್ವ' (=ಕಿವಿಗೆ ಇಂಪಾಗಿರುವಿಕೆ)ವನ್ನಲ್ಲ,[43] ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರವ್ಯತ್ವವು 'ಓಜಸ್ಸಿ'ಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಅಂಶ, (ಮಾಧುರ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನೂ ಅಲ್ಲ.)[44]

ಕಾರಿಕೆ

ಶೃಂಗಾರೇ ವಿಪ್ರಲಂಭಾಖ್ಯೇ ಕರುಣೇ ಚ ಪ್ರಕರ್ಷವತ್ ।
ಮಾಧುರ್ಯಮಾರ್ದ್ರತಾಂ ಯಾತಿ ಯತಸ್ತತ್ರಾಧಿಕಂ ಮನಃ ॥ ೮ ॥

---

42 ರತಿಯೂ ವಾಸನಾರೂಪವಾಗಿ ದೇವ, ತಿರ್ಯಕ್, ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೃದಯಸಂವಾದ ಪಡೆಯದವರೇ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ರತಿಯೇ "ಮಧುರ" ವೆಂದರೆ ಚಮತ್ಕಾರಮಯ. ವಸ್ತುತಃ ಮಾಧುರ್ಯವು ಶೃಂಗಾರಾದಿ ರಸದ ಗುಣ. ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಗುಣವನ್ನಾರೋಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಮಾಧುರ್ಯವೆಂದರೆ ಮಧುರವಾದ ಶೃಂಗಾರರಸದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

43 ಶ್ರವ್ಯವೂ ಅತಿಸಮಾಸಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಆದ ಕಾವ್ಯ ಮಧುರವೆಂಬುದು ಭಾಮಹನ ಲಕ್ಷಣ, (ನೋಡಿ-ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ) ಅದನ್ನಿಲ್ಲಿ ಕಟಾಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ.

44 "ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ...." ಎಂಬ ಓಜೋಗುಣದ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರವ್ಯತ್ವವೂ ಇದೆ; ಸಮಾಸಗಳ ಅಭಾವವೂ ಇದೆ—ಲೋ

ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕರುಣರಸದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕರ್ಷ ವಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕರಗುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.[45]

ವೃತ್ತಿ

ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಗಳನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕರಗಿಸುವ ಕಾರಣ,[46] ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿಯೂ 'ಕರುಣ'ದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಧುರ್ಯಗುಣದ ಪ್ರಭಾವವು ಹೆಚ್ಚು.[47]

ಕಾರಿಕೆ

ರೌದ್ರಾದಯೋ ರಸಾ ದೀಪ್ತ್ಯಾ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ ಕಾವ್ಯವರ್ತಿನಃ ।
ತದ್ವ್ಯಕ್ತಿಹೇತೂ ಶಬ್ದಾರ್ಥಾವಾಶ್ರಿತ್ಯೋಜೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಮ್ ॥ ೯ ॥

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ರೌದ್ರ' ಮೊದಲಾದ[48] ರಸಗಳು ದೀಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಲು ಸಾಧಕವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ 'ಓಜಸ್ಸು' ಎಂಬ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

'ರೌದ್ರ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳು ಅತಿಶಯವಾದ ದೀಪ್ತಿ ಅಥವಾ ಉಜ್ಜ್ವಲತೆ[49] ಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆದಕಾರಣ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೇ 'ದೀಪ್ತಿ'

---

45 ಸಂಭೋಗಶೃಂಗಾರ ಮಧುರ; ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮಧುರ, ಕರುಣ ಅದಕ್ಕೂ ಮಧುರ. ಹೀಗೆ ಮಾಧುರ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಗಳುಂಟು. ರಸಾಭಿವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು ಕೂಡ ಹೀಗೆ "ಮಧುರ", "ಮಧುರತರ", "ಮಧುರತಮ" ವಾಗಿರಬಹುದು—ಲೋ

46 ಸಹೃದಯನ ಮನಸ್ಸು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಕಾಠಿನ್ಯ, ಕ್ರೋಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿನ ದೀಪ್ತಿ, ವಿಸ್ಮಯ ಹಾಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿನ ರಾಗಿತ್ವವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತದೆಂದರ್ಥ—ಲೋ

47 ಕರುಣದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಧುರ್ಯವುಂಟೆಂದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನ ಕಾರಿಕೆ (೭) ಯಲ್ಲಿ "ಶೃಂಗಾರ ಏವ" ಎಂಬ ಅವಧಾರಣೆ ನಿರರ್ಥಕವಲ್ಲವೆ? ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ: —'ಏವ' ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ. ಆತ್ಮವಾದ ರಸದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಾಧುರ್ಯಾದಿಗುಣಗಳು ವಸ್ತುತಃ ಇರುತ್ತವೆ, ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಎಂಬಂಶವು 'ಏವ' ಎಂಬ ಅವಧಾರಣೆಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯ —ಲೋ.

48 ಮೊದಲಾದ=ವೀರ, ಅದ್ಭುತಗಳು.

49 ಸಹೃದಯನ ಮನಸ್ಸಿನ ವಿಕಾಸ, ವಿಸ್ತಾರ, ಉಜ್ಜ್ವಲತೆಗಳು ದೀಪ್ತಿಯೆನಿಸುತ್ತವೆ.

ಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು—('ಓಜಸ್ಸು' ಎಂಬುದೂ 'ದೀಪ್ತಿ'ಗೇ ಪರ್ಯಾಯವಾದ ಪದ). ಅದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವ '**ಶಬ್ದ**'ವೆಂದರೆ ದೀರ್ಘ-ಸಮಾಸರಚನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ವಾಕ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ:—

೨೫ "ಚಂಚದ್ಭುಜಭ್ರಮಿತಚಣ್ಡಗದಾಭಿಘಾತ-
ಸಂಚೂರ್ಣಿತೋರುಯುಗಲಸ್ಯ ಸುಯೋಧನಸ್ಯ ।
ಸ್ತ್ಯಾನಾವನದ್ಧಘನಶೋಣಿತಶೋಣಪಾಣಿ-
ರುತ್ತಂಸಯಿಷ್ಯತಿ ಕಚಾಂಸ್ತವ ದೇವಿ ಭೀಮಃ ॥"

ಚಲಭುಜದಿಂ ತಿರುಂಗಿಸಿದ ಚಂಡಗದಾಯುಧದುಗ್ರಘಾತದಿಂ
ದಲಘುಸುಯೋಧನೋರುಯುಗವಂ ಸದೆದಾತನ ಸಾಂದ್ರರಕ್ತಸಂ- ।
ಕುಲದೆ ಮುಳುಂಗಿಸಲ್ಕೆ ಕಿಸುವಣ್ಣವ ತಾಳ್ದಿದ ನೀಳ್ದ ಪಾಣಿಯಿಂ
ಕಲಿಯಹ ಭೀಮನೇನನಿವನೇ ಸತೀ ಮುಡಿಕಟ್ಟಿ ಭೂಷಿಪಂ ॥

ಓಜೋಗುಣವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ '**ಅರ್ಥ**'ಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಸಮಾಸ ರಚನೆಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಸನ್ನ (=ಮೃದು)ವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಈ ಅರ್ಥದ ಓಜಸ್ಸನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ.—[50]

೨೬ ಯೋ ಯಶ್ಶಸ್ತ್ರಂ ಬಿಭರ್ತಿ ಸ್ವಭುಜಗುರುಮದಃ ಪಾಣ್ಡವೀನಾಂ ಚಮೂನಾಂ
ಯೋ ಯಃ ಪಾಂಚಾಲಗೋತ್ರೇ ಶಿಶುರಧಿಕವಯಾ ಗರ್ಭಶಯ್ಯಾಂ ಗತೋ ವಾ ।
ಯೋ ಯಸ್ತತ್ಕರ್ಮಸಾಕ್ಷೀ ಚರತಿ ಮಯಿ ರಣೇ ಯಶ್ಚ ಯಶ್ಚ ಪ್ರತೀಪಃ
ಕ್ರೋಧಾಂಧಸ್ತಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಸ್ವಯಮಪಿ ಜಗತಾಮಂತಕಸ್ಯಾಂತಕೋಽಹಮ್ ॥"

ಆರಾರಾಪಾಂಡುಸೇನಾಂತದೊಳೆ ಭುಜದ ಬಲ್ಪಿಂದೆ ಕೈದಾಂತರೋ ಮೇ
ಣಾರಾ ಪಾಂಚಾಲವಂಶಂಗಳೊಳೆ ಮಗುವವಂ ಗರ್ಭಗಂ ಮುಪ್ಪನಾಂತಂ
ಆರಾರಾ ಕಜ್ಜಮಂ ನೋಡಿದರೆನಗೆದುರಾರಾಜಿಯೊಳ್ ವರ್ಪರಾರಾರ್
ಕ್ರೂರರ್ಗೆಲ್ಲರ್ಗವರ್ಗಂ ಜಗತಿಗೆ ಸಿಜನಾದಂತಕಂಗಂತಕಂ ತಾವಮ್ ॥

ಹೀಗೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡೂ ಓಜೋಗುಣಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಗಳು.

---

50 ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಧವು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಿಮ್ಮಿ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಮಾಧುರ್ಯ-ದೀಪ್ತಿ ಇವು ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರತಿದ್ವಂದ್ವಿಗಳು ಇವೆರಡರ ವಿಭಿನ್ನ ಮಿಶ್ರಣಗಳೇ ಹಾಸ್ಯ, ಭಯಾನಕ, ಬೀಭತ್ಸ, ಶಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ಹಾಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಧುರ್ಯ-ಓಜಸ್ಸುಗಳೆರಡೂ ಸಮಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ ಭಯಾನಕದಲ್ಲಿ ಓಜಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚು, ಮಾಧುರ್ಯ ಕಡಿಮೆ, ಬೀಭತ್ಸದಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಶಾಂತದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಓಜಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚಾಗಬಹುದು, ಒಮ್ಮೆ ಮಾಧುರ್ಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಬಹುದು, ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳು ನವರಸಗಳಿಗೂ ಈ ರೀತಿ ಗುಣತತ್ತ್ವವು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ಸಮರ್ಪಕತ್ವಂ[51] ಕಾವ್ಯಸ್ಯ ಯತ್ತು ಸರ್ವರಸಾನ್ ಪ್ರತಿ ।
ಸ ಪ್ರಸಾದೋ ಗುಣೋ ಜ್ಞೇಯಃ ಸರ್ವಸಾಧಾರಣಕ್ರಿಯಃ ॥ ೧೦ ॥

ಸಕಲ ರಸಗಳಿಗೂ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಜ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಗುಣವೇ 'ಪ್ರಸಾದ'ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಗುಣದ ಪ್ರಭಾವವು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.

ವೃತ್ತಿ

'ಪ್ರಸಾದ'ವೆಂದರೆ 'ಶಬ್ದ' ಮತ್ತು 'ಅರ್ಥ'ಗಳು ತಿಳಿಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ಗುಣವು "ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ" ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ರಚನೆಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.[52] ಆದುದರಿಂದ ಈ ಗುಣವಾದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದೆಂದೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಶ್ರುತಿದುಷ್ಟಾದಯೋ ದೋಷಾ ಅನಿತ್ಯಾ ಯೇ ಚ ದರ್ಶಿತಾಃ ।
ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮನ್ಯೇವ ಶೃಂಗಾರೇ ತೇ ಹೇಯಾ ಇತ್ಯುದಾಹೃತಾಃ ॥ ೧೧ ॥

'ಶ್ರುತಿದುಷ್ಟ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು[53] 'ಅನಿತ್ಯ'ಗಳೆಂದು ಹಿಂದಿನವರು

---

[51] ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಗುಣ, ಹೃದಯಸಂವಾದದ ಮೂಲಕ ಸಹೃದಯರನ್ನು ತನ್ಮಯಗೊಳಿಸುವ ವ್ಯಾಪಕತ್ವ ತಟ್ಟನೆ ಒಣಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಬೆಂಕಿಯಂತೆ, ಇಲ್ಲವೆ ತಾನಾಗಿ ತಿಳಿಯಾಗುವ ಕದಡುನೀರಿನಂತೆ, ಸಹಜವಾಗಿ ಸರ್ವರಸಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಗುಣವೇ ಪ್ರಸಾದ. ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಪ್ರಸನ್ನತೆಯನ್ನೂ ಇದು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ —ಲೋ.

[52] ಸಕಲರಸಗಳ ಸಾಧಾರಣ್ಯವೇ ಪ್ರಸಾದಗುಣ—ಲೋ.

ಹೀಗೆ ಮಾಧುರ್ಯ, ಓಜಸ್ಸು, ಪ್ರಸಾದ-ಈ ಮೂರೇ ಗುಣಗಳು ಉಪಪನ್ನ. ಭಾಮಹನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇವು ಮೂರೇ ಗುಣಗಳು. ಆಸ್ವಾದ್ಯ ರಸದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅನ್ವಯ ನೇರವಾದುದು ; ಅನಂತರ ರಸವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅವು ಬೋಧಿಸುವುದು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯ ವಿವರಣೆ.

[53] 'ಅರ್ಥದುಷ್ಟ' (ಅಶ್ಲೀಲಾದಿ), 'ಕಲ್ಪನಾದುಷ್ಟ', 'ಶ್ರುತಿಕಟು', ಮುಂತಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು 'ಆದಿ' ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ವಿವರಣೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರವನ್ನು ಓದಿರಿ.

ತೋರಿಸಿರುವುದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ, ಅವು ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವಾದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ[54] ಹೇಯಗಳೆಂದು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಅನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಸೂಚಿಸಿರುವ 'ಶ್ರುತಿದುಷ್ಟ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಕೇವಲ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವಲ್ಲದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಮಿಕ್ಕ ರಸಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಎಂದಿಗೂ ಹೇಯವಾದ ದೋಷಗಳಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅವು ನಿತ್ಯ ದೋಷಗಳಾಗುವುದು, ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮಭೂತವಾದ ಶೃಂಗಾರವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ. ಹೀಗಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗಿದ್ದರೆ ಆ ದೋಷಗಳ ಅನಿತ್ಯತೆಯೇ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಕಾರಿಕೆ

ತಸ್ಯಾಙ್ಗಾನಾಂ ಪ್ರಭೇದಾ ಯೇ ಪ್ರಭೇದಾಃ ಸ್ವಗತಾಶ್ಚ ಯೇ ।
ತೇಷಾಮಾನನ್ತ್ಯಮನ್ಯೋನ್ಯಸಮ್ಬನ್ಧಪರಿಕಲ್ಪನೇ ॥ ೧೨ ॥

ಅದರ ಅಂಗಗಳೆಲ್ಲವುಗಳ[55] ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಸ್ವಗತವಾದ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಹಾಕುತ್ತಾ ಹೊರಟರೆ–ಆನಂತ್ಯವೇ ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಸಾದಿಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿರುವ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ ಧ್ವನಿಗೆ ಯಾವುದನ್ನು ಆತ್ಮವೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದೆವೋ ಅದರ ಅಂಗಗಳಾದ ಅರ್ಥ, ಮತ್ತು ಶಬ್ದಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಅನಂತ ಪ್ರಭೇದಗಳು, ಮತ್ತು ಆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾರಾರ್ಥಕ್ಕೇ ಸ್ವತಃ ಇರತಕ್ಕ ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸ, ರಸಪ್ರಶಮ, ಭಾವಪ್ರಶಮ ಮೊದಲಾದ ಅನಂತ ಪ್ರಭೇದವಿಶೇಷಗಳು–ಇವೂ

---

54 ಇಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರದ ಜತೆಗೆ ವೀರ, ಶಾಂತ, ಅದ್ಭುತಗಳೂ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ರಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಉಕ್ತದೋಷಗಳ ವರ್ಜನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬೀಭತ್ಸ, ಹಾಸ್ಯ, ರೌದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವು ಬಂದರೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ—ಲೋ

55 ಅಂಗಗಳ ಎಂದರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳ—ಲೋ

ಕೂಡ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನದಿಂದ ವಿವಿಧ ವಾಗುತ್ತವೆ—ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ಲೆಕ್ಕಮಾಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ, ಯಾವುದೋ ಒಂದೇ ಒಂದು ರಸದ ಸಕಲ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಎಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಎಂದಮೇಲೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಲೆಕ್ಕಮಾಡಿ ಮುಗಿಸುವ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೇಳುವುದೇನಿದೆ? ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶೃಂಗಾರರಸವನ್ನೇ ನೋಡೋಣ. ಅದು ಮೊತ್ತಮೊದಲು 'ಸಂಭೋಗ,' 'ವಿಪ್ರಲಂಭ' ಎಂಬ ಎರಡು ಬಗೆಗಳಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಭೋಗ ಶೃಂಗಾರವೊಂದೇ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೇಮದರ್ಶನ,[56] ಸುರತ,[57] ವಿಹಾರ–[58] ಇವೇ ಮೊದಲಾದ[59] ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರವೂ ಅಭಿಲಾಷೆ,[60] ಈರ್ಷ್ಯೆ,[61] ವಿರಹ,[62] ಪ್ರವಾಸ[63] ಮೊದಲಾದ[64] ಭಿನ್ನಭಿನ್ನ ವಿಪ್ರಲಂಭಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾದ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಿಗೂ ಸಹ ದೇಶ, ಕಾಲ, ಮೊದಲಾದುವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಅವಸ್ಥಾಭೇದವುಂಟು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ರಸಾದಿಗಳ ಕೇವಲ ಸ್ವಗತ ಭೇದಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಹಾಕಿದರೇ ಗಣನಾತೀತತ್ವವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ,

---

56 ಪ್ರೇಮದರ್ಶನ ಎಂಬುದು ಪ್ರೇಮಸಂಭಾಷಣೆ ಮುಂತಾದುವಕ್ಕೂ ಉಪಲಕ್ಷಣ—ಲೋ.

57 ಸುರತವು ಆಲಿಂಗನಾದಿ ಅರುವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಕಾಮೋಪಚಾರ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

58 ವನವಿಹಾರವೆಂದರ್ಥ.

59 ಎಂದರೆ ಜಲಕ್ರೀಡೆ, ಪಾನಗೋಷ್ಠಿ, ಚಂದ್ರೋದಯಕ್ರೀಡೆ, ಇತ್ಯಾದಿ

60 ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೇಮ ಅಂಕುರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಯಾವುದೋ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಮಾಗಮ ಅಸಾಧ್ಯವಾದಾಗ, ಪ್ರಣಯಿಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಭಿಲಾಷ-ವಿಪ್ರಲಂಭ'ವೆಂಬ ಶೃಂಗಾರ ರತ್ನಾವಳೀನಾಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಿದೆ—ಲೋ

61 ಪ್ರಣಯಖಂಡನಾದಿಗಳಿಂದ 'ಖಂಡಿತೆ'ಯೆನಿಸುವ ನಾಯಿಕೆಯಿದ್ದಾಗ ಅವಳ ಶೃಂಗಾರ 'ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭ'

62 ನಾಯಕನ ಅನುನಯವೊಂದಕ್ಕೂ ಒಲಿಯದೆ, ಕಡೆಗೆ ತಾನೇ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದಿಂದ ಕೊರಗುವ 'ವಿರಹೋತ್ಕಂಠಿತೆ' ನಾಯಿಕೆಯಾದಾಗ 'ವಿರಹವಿಪ್ರಲಂಭ'

63 'ಪ್ರೋಷಿತಭರ್ತೃಕೆ' ನಾಯಿಕೆಯಾಗಿರುವಾಗ ಪ್ರವಾಸವಿಪ್ರಲಂಭ—ಲೋ.

64 ಮೊದಲಾದ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಪಕಾರಣದಿಂದೊದಗುವ 'ವಿಪ್ರಲಂಭ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು—ಲೋ.

ಇನ್ನು ಎಲ್ಲ ಅಂಗಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಕೇಳಬೇಕೆ? ಮತ್ತೆ ಆ ಅಂಗದ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ 'ಅಂಗಿ' (=ಮುಖ್ಯ ರಸಾದಿಗಳು) ಪ್ರಭೇದ ಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಹೊರಟರಂತೂ ತೀರಿಯೇ ಹೋಯಿತು— ಆನಂತ್ಯವೇ ಬಂದೊದಗುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ಕಾರಿಕೆ

ದಿಙ್‌ಮಾತ್ರಂ ಸೂಚ್ಯತೇ ಯೇನ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನಾನಾಂ ಸಚೇತಸಾಮ್ ।
ಬುದ್ಧಿರಾಸಾದಿತಾಲೋಕಾ ಸರ್ವತ್ರೈವ ಭವಿಷ್ಯತಿ ॥ ೧೩ ॥

ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ದಿಕ್ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಇಷ್ಟ ರಿಂದಲೇ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಹೃದಯರ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶವು ದೊರೆತು ಉಳಿದ ಕಡೆ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾವೇ ಸರಿಯಾಗಿ ಊಹಿಸಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ವೃತ್ತಿ

ದಿಗ್ದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ರಸ-ಭೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಯೋಚಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವೊದಗಿದಾಗ 'ಅಂಗ'ವಾವುದು, ಪ್ರಧಾನ ವಾವುದು ಎಂಬ ಪರಿಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿಕೊಡುವುದರಿಂದಲೇ, ವ್ಯುತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಹೃದಯರ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶ ಸಿಕ್ಕದಂತಾಗಿ, ಮಿಕ್ಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವರಿಗೆ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆಡೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅದೇನೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಶೃಂಗಾರಸ್ಯಾಙ್ಗಿನೋ ಯತ್ನಾದೇಕರೂಪಾನುಬಂಧನಾತ್ ।
ಸರ್ವೇಷ್ವೇವ ಪ್ರಭೇದೇಷು ನಾನುಪ್ರಾಸಃ ಪ್ರಕಾಶಕಃ ॥ ೧೪ ॥

ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶೃಂಗಾರರಸದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಪ್ರಾಸವು ರಸಪ್ರಕಾಶಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಒಂದೇ ಜಾತಿಯ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಯತ್ನವು ಆವಶ್ಯಕವಾಗುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ ಎಲ್ಲ ಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರದ ವರ್ಣಸಂಯೋಜನೆಯ ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದ ಹೊರಟ[೬೫] ಅನುಪ್ರಾಸವು

೬೫ ಅದೇ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಬಳಸುವ ವಿಚಿತ್ರಾನುಪ್ರಾಸಗಳಿಗೆ ದೋಷವಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ರಸಪೋಷಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, 'ಪ್ರಧಾನವಾದ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗಭೂತವಾದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ (ಏಕರೂಪಾನುಬಂಧಿಯಾದ) ಅನುಪ್ರಾಸವು ಬಂದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಕಾರಿಕೆ

ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಭೂತೇ ಶೃಂಗಾರೇ ಯಮಕಾದಿನಿಬಂಧನಮ್ ।
ಶಕ್ತಾವಪಿ ಪ್ರಮಾದಿತ್ವಂ ವಿಪ್ರಲಮ್ಭೇ ವಿಶೇಷತಃ ॥ ೧೫ ॥

ಕವಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಕೂಡ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಆತ್ಮಪ್ರಾಯವಾದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷತಃ ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ, 'ಯಮಕ ವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಜೋಡಣೆ ಅವನ ಪ್ರಮಾದವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಧ್ವನಿಗೆ ಆತ್ಮಪ್ರಾಯವಾದ ಶೃಂಗಾರ ರಸವು ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ "ಯಮಕವೇ ಮೊದಲಾದ" ಎಂದರೆ ವಿಧವಿಧವಾದ ಯಮಕಪ್ರಕಾರಗಳ, ಮತ್ತು ದುಷ್ಕರ[66] ಸಭಂಗ ಶಬ್ದಶ್ಲೇಷಗಳ[67] ಪ್ರಯೋಗವು, ಕವಿಗೆ ಪ್ರತಿಭೆಯಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಅವನ ಪ್ರಮಾದವನ್ನೇ ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಮಾದವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯ —ಕಾಕತಾಲೀಯನ್ಯಾಯದಿಂದ ಎಲ್ಲೋ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಯಮಕಾದಿಗಳು ಬಂದು ಕೊಳ್ಳಬಹುದು; ಆದರೆ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಭಿಮತರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಯಮಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು—ಎಂದು. "ವಿಶೇಷತಃ ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ" ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸೌಕುಮಾರ್ಯಾತಿಶಯ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗ ಬೇಕಾಗಿರುವಾಗ ಯಮಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಉಪಯೋಗಿಸಲೇ ಬಾರದೆಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಇದಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು[68] ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ:—

---

66 ಎಂದರೆ 'ಚಕ್ರಬಂಧ' 'ಮುರಜಬಂಧ' ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಬಂಧಗಳು—ಲೋ.

67 'ರಕ್ತಸ್ತ್ವಂ ...' ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಅರ್ಥಶ್ಲೇಷ ದುಷ್ಟವಲ್ಲ. ಶಬ್ದ ಶ್ಲೇಷವೂ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ದೋಷ, ಅಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದಾಗ (ಅಶೋಕ, ಸಶೋಕ ಎಂಬಂತೆ) ದೋಷವಲ್ಲ—ಲೋ

68 ಯುಕ್ತಿ = ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ವಸ್ತು—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಾಕ್ಷಿಪ್ತತಯಾ ಯಸ್ಯ ಬನ್ಧಃ ಶಕ್ಯಕ್ರಿಯೋ ಭವೇತ್ ।
ಅಪೃಥಗ್ಯತ್ನನಿರ್ವರ್ತ್ಯಃ ಸೋಽಲಂಕಾರೋ ಧ್ವನೌ ಮತಃ ॥ ೧೬ ॥

ರಸಾವೇಶದ ಪ್ರಭಾವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ, ಬೇರೆ ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡದೆ ಇದ್ದರೂ ಕೂಡ, ಯಾವುದರ ಜೋಡಣೆ ಶಕ್ಯವೋ ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ 'ಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ.[69]

ವೃತ್ತಿ

ಪರಿಣಾಮದಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿದ್ದರೂ, ಯಾವ ಅಲಂಕಾರದ ಸಂಯೋಜನೆ ಕವಿಯ ರಸಾವೇಶದ ಪ್ರಭಾವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ, ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈ 'ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯ' ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯವಾದ ರಸಾಂಗತ್ವವಿರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉದಾಹರಣೆ:—

೨೭. "ಕಪೋಲೇ ಪತ್ರಾಲೀ ಕರತಲನಿರೋಧೇನ ಮೃದಿತಾ
ನಿಪೀತೋ ನಿಃಶ್ವಾಸೈರಯಮಮೃತಹೃದ್ಯೋಽಧರರಸಃ ।
ಮುಹುಃ ಕಂಠೇ ಲಗ್ನಸ್ತರಲಯತಿ ಬಾಷ್ಪಃ ಸ್ತನತಟಂ
ಪ್ರಿಯೋ ಮನ್ಯುರ್ಜಾತಸ್ತವ ನಿರನುರೋಧೇ ನ ತು ವಯಮ್ ॥"

ಕೆನ್ನೆ ಮೇಲಿನ ಪತ್ರರಚನೆಯು ಕೈಯ ಹಿಡಿತದಲೊತ್ತಿತು,
ನಿನ್ನ ನಿಟ್ಟುಸಿರಮೃತಮಧುರವನಧರರಸವನೆ ಹೀರಿತು ।
ಕೊರಳಿನೆಡೆಯಲಿ ನಿಂದ ಬಾಷ್ಪವು ಕುಚತಟವ ತಾ ಕುಣಿಸಿತು,
ಕೋಪವಾಗಿರೆ ನಿನ್ನ ಕಾಂತನು, ನಾನು ಕಠಿಣಳೆ! ಅಲ್ಲವು ॥[70]

---

69 ವಸ್ತುತಃ ದುಷ್ಕರ ಯಮಕಾದಿಗಳು ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಲ್ಲೂ ವಿಘ್ನಕಾರಿಗಳೇ. ಆದರೆ ಅಭಿರುಚಿ ಕೆಟ್ಟು ಅಂಧಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಪರೀಕ್ಷಕರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅವರನ್ನೂ ಒಲಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 'ಶೃಂಗಾರ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಪ್ರಲಂಭದಲ್ಲಿ' ಎಂದು ದೋಷದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಇಳಿಸಿ ಬರೆದಿದೆ—ಲೋ.

70 ಕೈಯಲ್ಲಿ ಮುಖವನ್ನಿಟ್ಟು, ನಿಟ್ಟುಸಿರುಬಿಡುತ್ತಾ, ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸುತ್ತಿರುವ ನಾಯಿಕೆ ಎಷ್ಟು ಒಲಿಸಿದರೂ ಮುನಿಸನ್ನು ಬಿಡದೆ ಹೋಗಲು, ನಾಯಕನು ಅನುನಯದಿಂದ ಒಲಿಸಲು ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ನಾಯಿಕೆಯ ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭರಸದ ಅನುಭಾವಗಳು ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾಗಿ, ಆ ಚರ್ವಣಾಮಗ್ನನಾಗಿರುವಾಗ, ಅದರ ವರ್ಣನಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ, ರೂಪಕ, ವ್ಯತಿರೇಕ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಮೂಡಿಬರುತ್ತವೆ ಆದುದರಿಂದ ಸಹೃದಯರಿಗೂ ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿ ರಸಾಸ್ವಾದಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವುಂಟಾಗದು—ಲೋ.

ರಸಕ್ಕೆ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅಂಗವಾಗುವಂತಹ ಅಲಂಕಾರವು ರಸವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಪ್ರಯತ್ನದ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಹೊಚ್ಚಹೊಸದಾಗಿ ಮತ್ತು ಸರ್ವಲಕ್ಷಣಸಂಪನ್ನ ವಾಗಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ರಸವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹೊರಟ ಕವಿಯ ರಸಾಭಿನಿವೇಶಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೇರೆ ಪ್ರಯತ್ನವೇ ಎದ್ದು ಕಾಣು ವಂತೆ ಅಲಂಕಾರವಿರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅದು ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆನಿಸಲಾರದು. ಉದ್ದೇಶ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಮತ್ತು ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದ, ಯಮಕವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶಬ್ದಗಳ ಅನ್ವೇಷಣವೆಂಬ ಪ್ರಯತ್ನಾಂತರವು ಕವಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮಿಕ್ಕ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಾತಿಶಯವಿರುವುದು ಸಮಾನವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ವಸ್ತುತಃ ಮಿಕ್ಕ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಮೇಲ್ನೋ ಟಕ್ಕೆ ದುಸ್ಸಾಧ್ಯಗಳಾಗಿ[71] ಕಂಡರೂ, ರಸಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯಚಿತ್ತನಾದ ಪ್ರತಿಭಾ ಶಾಲಿಯಾದ ಕವಿಗೆ 'ನಾನು ಮುಂದು, ತಾನು ಮುಂದು' ಎಂಬಂತೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾದಂಬರೀದರ್ಶನ-ಪ್ರಸಂಗವನ್ನೂ, ಸೇತುಬಂಧ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಯಾರಾಮನ ತಲೆಯನ್ನು ಕಂಡು ವಿಹ್ವಲಳಾಗುವ ಸೀತಾದೇವಿಯ ವರ್ಣನೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗಿರುವುದು ನ್ಯಾಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ರಸಗಳು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಬೇಕು. ಸ್ವಬೋಧಕ-ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತಾ ರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳೇ 'ರೂಪಕ' ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು. ಆದುದರಿಂದ ರಸಾಭಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬಾಹ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಯಮಕವೇ ಮುಂತಾದ ದುಷ್ಕರ ಮಾರ್ಗ ಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬಾಹ್ಯತ್ವವುಂಟೇ ಉಂಟು. ರಸವತ್ತಾದ ಯಮಕಗಳೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ[72] ಇರುವುವಲ್ಲಾ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದೇ ಹೊರತು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ; ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಯಮಕಾದಿಗಳಿಗೇಯೆ. ರಸಾ ಭಾಸದಲ್ಲಿ ಯಮಕಾದಿಗಳು ಅಂಗವಾದರೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ. ರಸವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಯಮಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಬರುವುದೇ ಹೊರತು ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಯತ್ನವು ಅನಿವಾರ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ :—

---

71 ಎಂದರೆ ವಿಸ್ಮಯಾವಹವಾಗಿ—ಲೋ.

72 ಕಾಲಿದಾಸಾದಿಗಳ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ—ಲೋ.

ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವು :—

ರಸವನ್ತಿ ಹಿ ವಸ್ತೂನಿ ಸಾಲಂಕಾರಾಣಿ ಕಾನಿಚಿತ್ ।
ಏಕೇನೈವ ಪ್ರಯತ್ನೇನ ನಿರ್ವರ್ತ್ಯನ್ತೇ ಮಹಾಕವೇಃ ॥
ಯಮಕಾದಿನಿಬನ್ಧೇ ತು ಪೃಥಗ್ಯತ್ನೋಽಸ್ಯ ಜಾಯತೇ ।
ಶಕ್ತಸ್ಯಾಪಿ ರಸೇಽಙ್ಗತ್ವಂ ತಸ್ಮಾದೇಷಾಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ ॥
ರಸಾಭಾಸಾಙ್ಗಭಾವಸ್ತು ಯಮಕಾದೇರ್ನ ವಾರ್ಯತೇ ।
ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಭೂತೇ ಶೃಂಗಾರೇ ತ್ವಙ್ಗತಾ ನೋಪಪದ್ಯತೇ ॥

ಕೆಲವು ರಸವತ್ತಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಮಹಾಕವಿಯಾದವನ ಒಂದೇ ಪ್ರಯತ್ನ ದಿಂದಲೇ ಅಲಂಕಾರಸಹಿತಗಳಾಗಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತವೆ.

ಯಮಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ, ತಾನು ಎಷ್ಟೇ ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿಯಾಗಿರಲಿ, ಕವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಯತ್ನವು ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ರಸಾಂಗತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯಮಕಾದಿಗಳು ರಸಾಭಾಸಕ್ಕೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಅಂಗವಾಗಬಹುದು; ಆದರೆ ಧ್ವನಿಗೆ ಆತ್ಮಪ್ರಾಯವಾದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಅವಕ್ಕೆ ಅಂಗತ್ವವು ಅಸಾಧ್ಯ.

ಈಗ[73] ಧ್ವನಿಗೆ ಆತ್ಮವಾದ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗುವ ಅಲಂಕಾರವರ್ಗ ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಭೂತೇ ಶೃಂಗಾರೇ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ ವಿನಿವೇಶಿತಃ ।
ರೂಪಕಾದಿರಲಂಕಾರವರ್ಗ ಏತಿ ಯಥಾರ್ಥತಾಮ್ ॥ ೧೭ ॥

ಸರಿಯಾದ ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಂತಹ 'ರೂಪಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರವರ್ಗವು ಧ್ವನಿಗೆ ಆತ್ಮಭೂತವಾದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಮನುಷ್ಯನ ಬಾಹ್ಯಭೂಷಣಗಳ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆಂದರೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ರಸಾದಿಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣಗಳೆನ್ನ ಬಹುದು. ಈಗಾಗಲೇ ಕೆಲವರು ಹೇಳಿರುವ, ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರಗಳು ಅನಂತವಾದುದ

---

73 ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಯವರ್ಗವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು, ಉಪಾದೇಯ ವರ್ಗವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ

ರಿಂದ[74] ಮುಂದಿನವರು ಇನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದಾದ, 'ರೂಪಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕವಿಯು ವಿವೇಕದಿಂದ ಉಪಯೋಗಿಸಿದುದೇ ಆದರೆ 'ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯ' ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಧಾನಾಂಶದ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಸಹಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೆನಪಿರಬೇಕಾದ ವಿವೇಕ ವೆಂದರೆ ಇದು :—

ಕಾರಿಕೆ

ವಿವಕ್ಷಾ ತತ್ಪರತ್ವೇನ ನಾಙ್ಗಿತ್ವೇನ ಕದಾಚನ ।
ಕಾಲೇ ಚ ಗ್ರಹಣತ್ಯಾಗೌ ನಾತಿನಿರ್ವಹಣೈಷಿತಾ ॥ ೧೮ ॥

ನಿರ್ವ್ಯೂಢಾವಪಿ ಚಾಙ್ಗತ್ವೇ ಯತ್ನೇನ ಪ್ರತ್ಯವೇಕ್ಷಣಮ್ ।
ರೂಪಕಾದಿರಲಂಕಾರವರ್ಗಸ್ಯಾಙ್ಗತ್ವಸಾಧನಮ್ ॥ ೧೯ ॥

ಸರ್ವದಾ ರಸಪರವಾದ ವಿವಕ್ಷೆಯೇ ಹೊರತು ತಾನೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ಭಾವನೆಯು ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ; ಕಾಲೋಚಿತವಾಗಿ ಅದರ ಸ್ವೀಕಾರ, ಪರಿತ್ಯಾಗ ಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದು ; ಅತಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಸುವ ಆಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು ; ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಮೇಲೂ ಅದು ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದೆಂದು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು—ಇವೆಲ್ಲವೂ 'ರೂಪಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರ ವರ್ಗವನ್ನು ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿಸುವ ಸಾಧನಗಳು.

ವೃತ್ತಿ

ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯುತ್ಕಟ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಕವಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗು ವಂತಹ ಅಲಂಕಾರವನ್ನೇ ಬಳಸುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೨೮ "ಚಲಾಪಾಂಗಾಂ ದೃಷ್ಟಿಂ ಸ್ಪೃಶಸಿ ಬಹುಶೋ ವೇಪಥುಮತೀಂ
ರಹಸ್ಯಾಖ್ಯಾಯೀವ ಸ್ವನಸಿ ಮೃದು ಕರ್ಣಾಂತಿಕಚರಃ ।
ಕರಂ ವ್ಯಾಧುನ್ವತ್ಯಾಃ ಪಿಬಸಿ ರತಿಸರ್ವಸ್ವಮಧರಂ
ವಯಂ ತತ್ತ್ವಾನ್ವೇಷಾನ್ಮಧುಕರ ಹತಾಸ್ತ್ವಂ ಖಲು ಕೃತೀ ॥"

'ನಡುಕಂಬೆತ್ತಿರ್ಪಳಂ ಸೋಂಕುವೆಯಡಿಗಡಿಗಂ ಚೆಲ್ಲವೆತ್ತೋರೆನೋಟ-
ಕ್ಕೆಡೆಯಾಗೇಂಕಾಂತಮಂ ಪೇಳ್ವವೊಲೆ ಜಿನುಗುತಿರ್ದಪ್ಪೆ ಕರ್ಣಾಂತದೊಳ್ ಕೈ- ।

---

[74] ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಆನಂತ್ಯ—ಲೋ.

ಗೊಡಹುತ್ತಿರ್ಪಬ್ಜಪತ್ರಾಕ್ಷಿಯ ನವರತಿಸರ್ವಸ್ವಬಿಂಬೋಷ್ಠಮಂ ಮು-
ದ್ದಿಡುವೈ ರೋಲಂಬ ನೀನೇ ಕೃತಿ ನಿಜವರಸುತ್ರಾವಣಂ ಕೆಟ್ಟೆವಲ್ತೇ' ||*

ಇಲ್ಲಿ ಭ್ರಮರದ ಸ್ವಭಾವವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿ' ಅಲಂಕಾರವು[75] ರಸಾನುಗುಣವಾಗಿದೆ. "ತಾನೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ಭಾವನೆಯು ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು" ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಒಂದುವೇಳೆ ರಸಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನನುಲಕ್ಷಿಸಿ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೂ ಅಲಂಕಾರವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಜತೆಯಲ್ಲಿರಬಾರ ದೆಂದಾಯಿತು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

೨೯ "ಚಕ್ರಾಭಿಘಾತಪ್ರಸಭಾಜ್ಞಯೈವ
ಚಕಾರ ಯೋ ರಾಹುವಧೂಜನಸ್ಯ ।
ಆಲಿಂಗನೋದ್ದಾಮವಿಲಾಸವಂಧ್ಯಂ
ರತೋತ್ಸವಂ ಚುಂಬನಮಾತ್ರಶೇಷಮ್ ॥"

ಹರಿಯ ಚಕ್ರಾಯುಧದ ಹತಿಯೆಂಬ ವೀರಾಜ್ಞೆ
ಕಿಡಿಸಿದುದು ಸುರತವನು ರಾಹುವನಿತೆಯರ |
ಆಲಿಂಗನೋದ್ದಾಮಲೀಲೆ ತಾನಿಲ್ಲದೊಲು
ಚುಂಬನವು ತಾನೊಂದೆ ಬರಿದೆ ನಿಲ್ಲುವೊಲು ||

ಇಲ್ಲಿ ರಸತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದರೂ 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ'ವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಇದೆ.[76]

---

* ಅಭಿಜ್ಞಾನಶಾಕುಂತಲ I, ೨೪ (ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರ).

75 ಕೆಲವರು ಭ್ರಮರಸ್ವಭಾವದ ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪಕ, ವ್ಯತಿರೇಕ, ಅಲಂಕಾರ ಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ—ಲೋ.

76 ಒಬ್ಬರು ಹೀಗೆ ಆಶಂಕೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ—"ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಕವಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತ ವಾಗಿರುವುದು ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತವೇ ಹೊರತು, ರಸಾದಿಯಲ್ಲ ಎಂದಮೇಲೆ 'ರಸತಾತ್ಪರ್ಯ ವಿದ್ದರೂ' ಎನ್ನುವುದೆಂತು ?" ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಿಷ್ಟೆ—ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಮುಖ್ಯ ಅಂಶ ವಾಸು ದೇವನ ಪ್ರತಾಪ. ಆದರೆ ಅದು ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಕವಾಗಿ ಸ್ಫುರಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಪರ್ಯಾ ಯೋಕ್ತವೇ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೋಷದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇನೂ ಇಲ್ಲ ವೆಂಬುದು ನಿಜ. ಆದರೂ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾದ ಸಂಗತಿಯೊಂದಿದೆ—ಪೋಷಣೀಯವಾದ ಪ್ರಕೃತದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರೆಯಾಗಿಸುವಂಥದೇನಿದ್ದರೂ ಅದು ಅಂಗಭೂತವಾಗಿ 'ಅಲಂಕಾರ' ವಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ, ಆದರ ಫಲವಾಗಿ, ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ಅನೌಚಿತ್ಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆಯೆಂಬುದು ಗ್ರಂಥ ಕಾರನ ಆಶಯ—ಲೋ.

ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕಾಲೋಚಿತವಾಗಿ ಮಾತ್ರ—ಅಕಾಲದಲ್ಲಲ್ಲ—ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೩೦ "ಉದ್ದಾಮೋತ್ಕಲಿಕಾಂ ವಿಪಾಂಡುರರುಚಂ ಪ್ರಾರಬ್ಧಜೃಂಭಾಂ ಕ್ಷಣಾ-
ದಾಯಾಸಂ ಶ್ವಸನೋದ್ಗಮೈರವಿರಲೈರಾತನ್ವತೀಮಾತ್ಮನಃ।
ಅದ್ಯೋದ್ಯಾನಲತಾಮಿಮಾಂ ಸಮದನಾಂ ನಾರೀಮಿವಾನ್ಯಾಂ ಧ್ರುವಂ
ಪಶ್ಯನ್ ಕೋಪವಿಪಾಟಲದ್ಯುತಿ ಮುಖಂ ದೇವ್ಯಾಃ ಕರಿಷ್ಯಾಮ್ಯಹಂ ॥"[77]

'ತಳೆದುತ್ಕಲಿಕೆಯನಾದಂ
ಬೆಳರ್ತು ಕಡುಬೇಟಗೊಂಡಳಂತೆಸೆವುದ್ಯಾ- ।
ನಲತೆಯನೀಕ್ಷಿಸಿ ನಾಂ ಪಾ-
ಟಲವರ್ಣಂಗೈವೆನಿಂದು ದೇವಿಯ ಮೊಗಮಂ' ॥*

ಇಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.[78]

ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವ ಅಲಂಕಾರವನ್ನಾದರೂ ಕಾಲೋಚಿತವಾಗಿ ರಸಾನುಗುಣವಾದ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಬರಲೆಂದು ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೩೧ "ರಕ್ತಸ್ತ್ವಂ ನವಪಲ್ಲವೈರಹಮಪಿ ಶ್ಲಾಘ್ಯೈಃ ಪ್ರಿಯಾಯಾ ಗುಣೈ-
ಸ್ತ್ವಾಮಾಯಾನ್ತಿ ಶಿಲೀಮುಖಾಃ ಸ್ಮರಧನುರ್ಮುಕ್ತಾಸ್ತಥಾ ಮಾಮಪಿ।
ಕಾಂತಾಪಾದತಲಾಹತಿಸ್ತವ ಮುದೇ ತದ್ವನ್ಮಮಾಪ್ಯಾವಯೋಃ
ಸರ್ವಂ ತುಲ್ಯಮಶೋಕ ಕೇವಲಮಹಂ ಧಾತ್ರಾ ಸಶೋಕಃ ಕೃತಃ॥"[79]

---

77 ಉತ್ಕಲಿಕೆ—ಚಿಗುರುತ್ತಿರುವ ಕುಡಿಗಳು ಮತ್ತು ವಿರಹೌತ್ಸುಕ್ಯ; ಜೃಂಭಾ—ವಿಕಾಸ ಮತ್ತು ಆಕಳಿಕೆ, ಶ್ವಸನೋದ್ಗಮ—ಗಾಳಿಯ ಬೀಸುವಿಕೆ ಮತ್ತು ನಿಟ್ಟುಸಿರು, ಆಯಾಸ—ಅಳ್ಳಾಡುವಿಕೆ ಮತ್ತು ನೋವು; ಸಮದನಾ—ಮದನವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಮನ್ಮಥ—ಲೋ.

* ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರ (ರತ್ನಾವಳೀ ನಾಟಕ, II, ೩)

78 ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಶ್ಲೇಷವು ಬರಲಿರುವ ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭಕ್ಕೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಸರಿಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ಮುಂದೆ ನಾಯಕನಿಗೆ ಒದಗಲಿರುವ ರಸಾನುಭವವನ್ನು ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

79 ರಕ್ತ = ಲೋಹಿತ ಮತ್ತು ಅನುರಕ್ತ, ನಾಯಕನ ಅನುರಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ಉದ್ದೀಪಕವಾದ ಅಶೋಕಲತೆಯ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಹೇತುಶ್ಲೇಷೆ. ಸಹೋಕ್ತಿ, ಉಪಮಾ, ಹೇತು, ಈ ಮೂರೂ ಶ್ಲೇಷೆಗೆ ಅನುಗ್ರಾಹಕಗಳು.

ರಕ್ತನಾಗಿಹೆ ನೀನು ಹೊಸತಳಿರ ತೊಂಗಲಲಿ,
ಅಂತೆ ನಾನೂ ಪ್ರಿಯೆಯ ಸುಗುಣಗಳಲಿ ;
ವರಶಿಲೀಮುಖ ನಿನ್ನ ಮುತ್ತುವುವು, ನನಗಂತೆ
ಮದನಕೋದಂಡದಿಂ ಪೊರಮಟ್ಟವು ;
ಪ್ರಿಯೆಯ ಚರಣಾಹತಿಯು ನಿನಗೆ ಮೋದವ ತಹುದು,
ನನಗು ಅಂತೆಯೆ ನೋಡು, ಎಲೆ ಮಿತ್ರನೆ !
ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಾ ಸಾಮ್ಯವಿಹುದೆಲ್ಲ ವಿಷಯದೊಳು
ನೋಡಶೋಕನೆ ವಿಧಿಯು—ನಾ ಸಶೋಕ !

ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸದೆ, ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆಡೆಮಾಡಿಕೊಡುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲೇ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು ರಸವಿಶೇಷಕ್ಕೆ[೪೦] ಪೋಷಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಕರವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಇತರರು ಹೀಗೆ ಕಾರಣ ಹೇಳಬಹುದು—ಎರಡು ಶರೀರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿರುವ ನರಸಿಂಹನಂತೆ ಶ್ಲೇಷ-ವ್ಯತಿರೇಕವೆಂಬ ಸ್ವತಂತ್ರಾಲಂಕಾರವೇ ಈ ಸಂಕರವೆಂಬುದು ಎಂದು. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ವಿಷಯವೋ ಆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ವ್ಯತೀರೇಕಾಲಂಕಾರದ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಆಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಗ ಮಾತ್ರ ಅದು ಸಂಕರಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸ ಹರಿರ್ನಾಮ್ನಾ ದೇವಃ, ಸಹರಿರ್ವರತುರಗನಿವಹೇನ"—[ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮಾತ್ರ 'ಹರಿ'; ಈ ರಾಜನು ('ಸಹರಿ' = ಹರಿಸದೃಶ = ವಿಷ್ಣುಸದೃಶ, ಮತ್ತು 'ಸಹರಿ' = ಹರಿಯುಕ್ತ = ಅಶ್ವಯುಕ್ತ) ವಿಷ್ಣುಸದೃಶನೂ ವರತುರಗಸಹಿತನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಸಹರಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿರುವನು.] ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷದ ವಿಷಯವೇ ಬೇರೆ; ವ್ಯತಿರೇಕದ ವಿಷಯವೇ ಬೇರೆ. ಇಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಸಂಕರ'ವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರವನ್ನೇ ಹೇಳಿಬಿಡುವುದಾದರೆ ಇನ್ನು ಸಂಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯವೇ ಉಳಿಯದೆ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅದರ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನೆಲ್ಲ ಅಪಹರಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತಿರೇಕದ ಸ್ವಸ್ವರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದೂ, ಆದಕಾರಣ ಇದು ಸಂಸೃಷ್ಟಿಯ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗ

---

೪೦ ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ.

ಲಾರದೆಂದೂ ಹೇಳಿದರೆ, ಅದು ಮೊದಲೇ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿಯೂ (=ಶ್ಲೇಷವಿಲ್ಲದೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ) ವ್ಯತಿರೇಕವು ಬರಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:–

೩೨ ನೋ ಕಲ್ಪಾಪಾಯವಾಯೋರದಯರಯದಲತ್‌ಕ್ಷ್ಮಾಧರಸ್ಯಾಪಿ ಶಮ್ಯಾ
ಗಾಢೋದ್ಗೀರ್ಣೋಜ್ಜ್ವಲಶ್ರೀರಹನಿ ನ ರಹಿತಾ ನೋ ತಮಃಕಜ್ಜಲೇನ।
ಪ್ರಾಪ್ತೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಪತಂಗಾನ್ನ ಪುನರುಪಗತಾ ಮೋಷಮುಷ್ಣತ್ವಿಷೋ ವೋ
ವರ್ತಿಃ ಸೈವಾನ್ಯರೂಪಾ ಸುಖಯತು ನಿಖಿಲದ್ವೀಪದೀಪಸ್ಯ ದೀಪ್ತಿಃ॥

ಚಂಡರಭಸದೆ ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನೆ ಭೇದಿಪ ಕಲ್ಪದ—
ವಿಲಯಕಾಲದ ಗಾಳಿಯಿಂದಲು ಸ್ವಲ್ಪವಾದರು ಸಗ್ಗದ,
ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೆ ಗಾಢದೀಪ್ತಿಯ ಸೊಬಗನೆಲ್ಲೆಡೆ ಹರಡುವ,
ಎಣ್ಣೆಗಪ್ಪಿನ ಸೋಂಕು ಕೊಂಚವು ಎಂದಿಗೂ ತಾನಿಲ್ಲದ,
ತವೆ ಪತಂಗದ ಕಾರ್ಯರೂಪದೆ ಪುಟ್ಟಿ ಬೆಳಕನು ಬೀರುವ,
ಬೇರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಾಂತಿಯಿಂದಲಿ ಎಂದಿಗೂ ಕಳೆಗುಂದದ,
ನಿಖಿಲಭೂಮಿಯ ಖಂಡವೆಲ್ಲಕು ಒಂದೆ ದೀಪವದಾಗಿಹ,
ಬೇರೆ ರೂಪದ ರವಿಯ ದೀವಿಗೆಯೆಮಗೆ ಸುಖವನು ತೋರಲಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡದೆಯೇ 'ವ್ಯತಿರೇಕ'ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಿದೆ.

'ಮೊದಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ('ರಕ್ತನಾಗಿಹೆ'....ಇತ್ಯಾದಿ) ಶ್ಲೇಷಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ, ಶ್ಲೇಷವು ವ್ಯತಿರೇಕಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯುಂಟೇ ಹೊರತು, ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವತಃ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರತ್ವವಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕೂಡ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರದ ರಮಣೀಯತೆಗೆ ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕವಾಗಿ ತೋರುವ ಸಾಮ್ಯವೇ ಕಾರಣವಾಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ, ಶ್ಲೇಷವಿಲ್ಲದೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಸಾಮ್ಯವೂ ಕಾರಣವಾಗಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೩೩ "ಆಕ್ರನ್ದಾಃ ಸ್ತನಿತೈರ್ವಿಲೋಚನಜಲಾನ್ಯಶ್ರಾನ್ತಧಾರಾಮ್ಬುಭಿ-
ಸ್ತದ್ವಿಚ್ಛೇದಭುವಶ್ಚ ಶೋಕಶಿಖಿನಸ್ತುಲ್ಯಾಸ್ತಡಿದ್ವಿಭ್ರಮೈಃ।
ಅನ್ತರ್ಮೇ ದಯಿತಾಮುಖಂ ತವ ಶಶೀ ವೃತ್ತಿಃ ಸಮೈವಾವಯೋ-
ಸ್ತತ್ಕಿಂ ಮಾಮನಿಶಂ ಸಖೇ ಜಲಧರ ತ್ವಂ ದಗ್ಧುಮೇವೋದ್ಯತಃ॥"

ಗೋಳಾಟ ಗುಡುಗಿಂಗೆ, ಕಣ್ಣೀರು ಸಂತತವು
ಧಾರೆಯಲಿ ಸುರಿಯುತಿಹ ಮಳೆಯ ಜಲಕೆ,

ವಿರಹಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಶೋಕಶಿಖಿ
ಮಿಂಚುಗಳ ವಿಭ್ರಮಕೆ ತಾನೆ ಸಮವು ;
ಪ್ರಿಯೆಯ ಮುಖವೆನ್ನೊಳಗೆ, ನಿನ್ನೊಳಗೆ ಚಂದಿರನು,
ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಾ ಮೋಡಿಯಿನಿತು ಸಮವು.
ಮತ್ತೇಕೆ ಜಲಧರನೆ ! ನನ್ನನ್ನು ಸಂತತವು
ಸುಡಲೆಂದೆ ಹೊರಟಿರುವೆ ನೀನು ಬಿಡದೆ ?

ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು.

ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಏಕತಾನಹೃದಯನಾದ ಕವಿಗೆ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲಿಷ್ಟವಿಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೩೪ "ಕೋಪಾತ್ಕೋಮಲಲೋಲಬಾಹುಲತಿಕಾಪಾಶೇನ ಬದ್ಧ್ವಾ ದೃಢಂ
ನೀತ್ವಾ ವಾಸನಿಕೇತನಂ ದಯಿತಯಾ ಸಾಯಂ ಸಖೀನಾಂ ಪುರಃ।
ಭೂಯೋ ನೈವಮಿತಿ ಸ್ಖಲತ್ಕಲಗಿರಾ ಸಂಸೂಚ್ಯ ದುಶ್ಚೇಷ್ಟಿತಂ
ಧನ್ಯೋ ಹನ್ಯತ ಏವ ನಿಹ್ನುತಿಪರಃ ಪ್ರೇಯಾನ್ ರುದತ್ಯಾ ಹಸನ್ ॥"

ಮುಳಿದು ಕೋಮಲಲೋಲವಾಗಿಹ ಬಾಹುಲತಿಕೆಯ ಪಾಶದಿ
ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೆ ಕಟ್ಟಿ ಕಾಂತನ ವಾಸಸದನಕೆ ಭರದಲಿ,
ಸಖಿಯರೆಲ್ಲರ ಮುಂದೆ ಮಾನಿನಿ ಸಂಜೆ ಸಮಯದೊಳೊಯ್ಯುತ—
'ಮತ್ತೆ ಹೀಗೆಯೆ ಮಾಡಲಾಗದು' ಎಂಬ ಗದ್ಗದ ನುಡಿಯಲಿ
ಅವನ ದುಶ್ಚೇಷ್ಟಿತವ ಸೂಚಿಸಿ, ನಗುತ ತಪ್ಪನು ಮರೆಸಲು
ಹವಣಿಸುತ್ತಿಹ ಧನ್ಯ ಕಾಂತನ ಹೊಡೆವಳಳುವಾ ಕಾಂತೆಯು.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವ ರೂಪಕವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಿಲ್ಲ.[81]

ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಅಭಿಲಾಷೆಯಿರುವಾಗಲೂ ರಸಪುಷ್ಟಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗತ್ವವು ತಪ್ಪದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

---

[81] ಬಾಹುಲತೆಯನ್ನು ಪಾಶವೆಂದಂತೆ, ದಯಿತೆಯನ್ನು ಬೇಡರ ಹೆಣ್ಣೆಂದೂ ವಾಸಗೃಹವನ್ನು ಕಾರಾಗಾರದ ಪಂಜರವೆಂದೂ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಅನೌಚಿತ್ಯವೊದಗುತ್ತಿದ್ದಿತು.

೩೫ "ಶ್ಯಾಮಾಸ್ವಙ್ಗಂ ಚಕಿತಹರಿಣೀಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ದೃಷ್ಟಿಪಾತಂ
ವಕ್ತ್ರಚ್ಛಾಯಾಂ ಶಶಿನಿ ಶಿಖಿನಾಂ ಬರ್ಹಭಾರೇಷು ಕೇಶಾನ್ ।
ಉತ್ಪಶ್ಯಾಮಿ ಪ್ರತನುಷು ನದೀವೀಚಿಷು ಭ್ರೂವಿಲಾಸಾನ್
ಹನ್ತೈಕಸ್ಥಂ ಕ್ವಚಿದಪಿ ನ ತೇ ಚಂಡಿ ಸಾದೃಶ್ಯಮಸ್ತಿ ॥"
'ಎಳಲತೆಯೊಳಂಗಮಂ, ಪೊಳೆವ ಶಶಿಯೊಳು ಮೊಗವ
ಸೆಳೆವೀಚಿಯೊಳು ಪುರ್ವಿನೊಲೆದಾಟಮಂ ।
ಅಳಿಗಳೊಳು ಸುಳಿಗುರುಳನೆಳಚಿಗರಿಯೊಳು ಕಣ್ಣ-
ನೆಳಸಿದರು ನಿನ್ನಂಗಸಾಮ್ಯವಿರದು' ॥*

ಇದೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿಯಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಅಲಂಕಾರವು[೮೨] ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ[೮೩] ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ಮಾರ್ಗವನ್ನುಲ್ಲಂಘಿಸಿದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅದು ರಸಭಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ರಸಭಂಗ ಹೇತುಗಳಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲೇ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಸೂಕ್ತಿಸಹಸ್ರಗಳಿಂದ ದ್ಯೋತಿತಾತ್ಮರಾದ ಮಹಾತ್ಮರ ದೋಷಗಳನ್ನು ಉದ್ಘೋಷಿಸುವುದು ವಿಮರ್ಶಕನ ದೋಷವೇ ಆಗುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನಿಲ್ಲಿ ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಹೇಗಾದರೂ ರೂಪಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರ ವರ್ಗವು ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾತ್ರ ಇರಬೇಕಾದರೆ ಯಾವ ವಿವೇಕವು ಆವಶ್ಯಕವೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ದಿಕ್ಪ್ರದರ್ಶನ ಮಾಡಲಾಯಿತೋ, ಅದನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಿದರೆ, ಮತ್ತು ನಾವು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಇತರ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ತಾನೇ ಊಹಿಸಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ರಸಸಮಾಹಿತಚಿತ್ತನಾದ ಸುಕವಿಯು ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವನ್ನು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಜಿಸಿಕೊಂಡರೆ, ಆಗ ಅವನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪಾರವಾದ ಸಾರ್ಥಕ್ಯ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರತಿಭಾತ್ಯಾತ್ಮಾ ಯೋऽಸ್ಯಾನುಸ್ವಾನಸನ್ನಿಭಃ ।
ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲತ್ವಾತ್ಸೋऽಪಿ ದ್ವೇಧಾ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ ॥ ೨೦ ॥

ಈ ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವು, ನಾದದ ಅನುರಣನದಂತೆ, ಕ್ರಮವು ಗೋಚರವಾಗುವ

* ಮೇಘದೂತ, II, ೫೪ (ಪಂಡಿತ ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರ).

೮೨ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿತವಾದ ಕಾಮಿನೀ ತದ್ಭಾವದ ಅಧ್ಯಾರೋಪಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಸಾದೃಶ್ಯ.

೮೩ ವಿಪ್ರಲಂಭರಸದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ.

ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಅರಿವಿಗೆ ಬರುವುದು. ಮತ್ತೆ ಅದನ್ನು 'ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ' ಮತ್ತು 'ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲ' ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಈ 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ'ವೆಂಬ ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ಸಂಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಕ್ರಮವುಳ್ಳ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ಅದು (ನಾದದಿಂದ ಬರುವ) ಅನುರಣನವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಅದು ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿದೆ: 'ಶಬ್ದ'ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದುಂಟಾದುದು, 'ಅರ್ಥ'ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದುಂಟಾದುದು, ಎಂದು.

ಹೀಗೆ 'ಶಬ್ದ'ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ, ಅದನ್ನು 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಆಗ 'ಶ್ಲೇಷ'ವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರದ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನೆಲ್ಲ ಅಪಹರಿಸಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆ ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಬಹುದು. 'ಆಗುವುದಿಲ್ಲ'ವೆಂದು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ:

ಕಾರಿಕೆ

ಆಕ್ಷಿಪ್ತ ಏವಾಲಂಕಾರಃ ಶಬ್ದಶಕ್ತ್ಯಾ ಪ್ರಕಾಶತೇ ।
ಯಸ್ಮಿನ್ನನುಕ್ತಃ ಶಬ್ದೇನ ಶಬ್ದಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವೋ ಹಿ ಸಃ ॥ ೨೧ ॥

ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರದ ಮತ್ತು ಕೇವಲ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ, ಅಲಂಕಾರವಿರುವುದೋ, ಅದು ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲಧ್ವನಿ.

ವೃತ್ತಿ

ಏಕೆಂದರೆ, ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಫುರಿಸುವ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅದು ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲಧ್ವನಿಯೆಂದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಹೊರತು, ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಫುರಿಸುವ 'ವಸ್ತು'ಗಳಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಧ್ವನಿಯಿದೆಯೆಂದಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎರಡು 'ವಸ್ತು'ಗಳು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿರುವ ಸ್ಥಳವು ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ನಾವೂ ಒಪ್ಪುತ್ತೇವೆ. ಉದಾಹರಣೆ:

೩೩ ಯೇನ ಧ್ವಸ್ತಮನೋಭವೇನ ಬಲಿಜಿತ್ಕಾಯಃ ಪುರಾಸ್ತ್ರೀಕೃತೋ
ಯಶ್ಚೋದ್ವೃತ್ತಭುಜಂಗಹಾರವಲಯೋ ಗಂಗಾಂ ಚ ಯೋಽಧಾರಯತ್ ।
ಯಸ್ಯಾಹುಃ ಶಶಿಮಚ್ಛಿರೋ ಹರ ಇತಿ ಸ್ತುತ್ಯಂ ಚ ನಾಮಾಮರಾಃ
ಪಾಯಾತ್ಸಃ ಸ್ವಯಮನ್ಧಕಕ್ಷಯಕರಸ್ತ್ವಾಂ ಸರ್ವದೋಮಾಧವಃ ॥

[ಹರನ ಪರವಾದ ಅರ್ಥ: ಯಾರಿಂದ ಮನ್ಮಥನ ವಿಧ್ವಂಸವಾಯಿತೋ

ಯಾರಿಂದ ಬಲಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇಹವೇ ಹಿಂದೆ ಬಾಣವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳ ಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ, ದೊಡ್ಡ ಹಾವುಗಳೇ ಯಾರ ಹಾರ ಮತ್ತು ಬಳೆಗಳಾಗಿವೆಯೋ, ಮಂದಾಕಿನಿಯನ್ನು ಯಾರು (ತಲೆಯಲ್ಲಿ) ಧರಿಸಿದನೋ, ಯಾರನ್ನು ಚಂದ್ರಮೌಳಿ ಯೆಂದೂ ಹರನೆಂದೂ ಅಮರರು ಸ್ತುತಿಸಿರುವರೋ, ಆ ಅಂಧಕಾಸುರ ಸಂಹಾರಕನೂ ಪಾರ್ವತೀವಲ್ಲಭನೂ ಆದ ಭಗವಂತನು ನಿನ್ನನ್ನು ಸರ್ವದಾ ರಕ್ಷಿಸಲಿ!

ಹರಿಯ ಪರವಾದ ಅರ್ಥ: ಸ್ವಯಂ ಅಜಾತನೆನಿಸಿದ ಯಾರಿಂದ ಶಕಟಾಸುರನು ಹತನಾದನೋ, ಬಲಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದಂತಹ ಯಾರ ಶರೀರವು ಹಿಂದೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪನ್ನು ತಾಳಿತೋ, ಯಾರು ಕೊಬ್ಬಿದ ಕಾಳಿಂಗನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನೋ, ಯಾರು ಪರ್ವತ ವನ್ನೂ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಉದ್ಧರಿಸಿದನೋ, ರಾಹುಶಿರಚ್ಛೇದಕನೆಂಬ ಯಾರ ಪವಿತ್ರ ನಾಮವನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಕೊಂಡಾಡುವರೋ, ಅಂಧಕರೆಂಬ ಯಾದವರಿಗೆ ಯಾರು ಸ್ವಂತವಾಗಿ ವಿನಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದನೋ, ಆ ಸಕಲೇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದಾಯಕನಾದ ಮಾಧವನು ನಿನ್ನನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ!][84]

ಒಂದು ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಅಲಂಕಾರದ ಪ್ರತೀತಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉದ್ಭಟಭಟ್ಟನು ಶ್ಲೇಷವೆಂಬ ಹೆಸರೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ತೋರಿ ಸಿರುವನು. ಎಂದಮೇಲೆ ತಿರುಗಿಯೂ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲಧ್ವನಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಆಶಂಕೆಯು ಬಂದೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಆಕ್ಷಿಪ್ತಃ' (= ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಸೇರಿಸಿರು ವುದು. ಆದುದರಿಂದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಟೆ:—ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವೇ ಆದ ಬೇರೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಭಾಸವಾಗುವುದೋ ಅದೆಲ್ಲ ಶ್ಲೇಷಾ ಲಂಕಾರಕ್ಕೇ ಲಕ್ಷ್ಯ; ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ (ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದ) ಕೇವಲ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ (ಎಂದರೆ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ) ಬೇರೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಭಾಸವಾಗುವುದೋ, ಅದು ಈ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿಯೇ ವಾಚ್ಯವಾದ ಬೇರೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಭಾಸ ವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೩೭ ತಸ್ಯಾ ವಿನಾಪಿ ಹಾರೇಣ ನಿಸರ್ಗಾದೇವ ಹಾರಿಣೌ।
ಜನಯಾಮಾಸತುಃ ಕಸ್ಯ ವಿಸ್ಮಯಂ ನ ಪಯೋಧರೌ॥

84 ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ 'ವಸ್ತು' ಮಾತ್ರ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದೇ ಹೊರತು, ಅಲಂಕಾರವಲ್ಲ ವಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರ

ಹಾರವೆ ಇಲ್ಲದೆ ಹುಟ್ಟಿನ ಗುಣದಿಂ
  ಹಾರಿಗಳೆನಿಸುವುವು |
ಆಕೆಯ ಕುಚಗಳು ಎಂದೊಡದಾರಿಗೆ
  ವಿಸ್ಮಯವುಕ್ಕಿಸವು ||

ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಸ್ಮಯವು ಶೃಂಗಾರರಸದ ಸಂಚಾರಿಭಾವ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವೂ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಕೊಡುವ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರದ ಲಕ್ಷ್ಯವೆನ್ನಬೇಕೇ ಹೊರತು ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವುಳ್ಳ ಧ್ವನಿಗೆ, ಎಂದರೆ ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ ಧ್ವನಿಗೆ, ಲಕ್ಷ್ಯವೆನ್ನಬಾರದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾದ ಶ್ಲೇಷ ಅಥವಾ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ ಶೃಂಗಾರರಸವು ಮಾತ್ರ ಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಲು ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೇ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ:—[೮೫]

೩೮ ಶ್ಲಾಘ್ಯಾಶೇಷತನುಂ ಸುದರ್ಶನಕರಃ ಸರ್ವಾಂಗಲೀಲಾಜಿತ-
  ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಾಂ ಚರಣಾರವಿಂದಲಲಿತೇನಾಕ್ರಾನ್ತಲೋಕೋ ಹರಿಃ |
ಬಿಭ್ರಾಣಾಂ ಮುಖಮಿನ್ದುರೂಪಮಖಿಲಂ ಚನ್ದ್ರಾತ್ಮಚಕ್ಷುರ್ದಧತ್
  ಸ್ಥಾನೇ ಯಾಂ ಸ್ವತನೋರಪಶ್ಯದಧಿಕಾಂ ಸಾ ರುಕ್ಮಿಣೀ ವೋಽವತಾತ್ ||

ನಿಶ್ಶೇಷ ತನುಕಾಂತಿಭರಿತಳಾ ರುಕ್ಮಿಣಿಯು
  ತಾ **ಸುದರ್ಶನಕರನು**[೮೬] ಹರಿಯು ನೋಡೆ |
ಸರ್ವಾಂಗಲೀಲೆಯಿಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯವಿಜಯುವನು
  ಸಾಧಿಸಿರುತಿರಲಾಕೆ ತಾನು ಮಾತ್ರ |
ಪಾದಾರವಿಂದದಾ ವಿಭ್ರಮದೆ ಲೋಕಗಳ-
  ನಳೆದು ಜಗಕದ್ಭುತವ ತೋರಿರುವನು |
ಚಂದ್ರರೂಪವನವಳ ಮೊಗವೆಲ್ಲ ತಳೆದಿರಲು
  ಚಂದ್ರನಾಗಿದೆ ತನ್ನ ಕಣ್ಣು ಮಾತ್ರ |
ಇಂತಾರ ಹರಿ ನೋಡಿ ಯುಕ್ತಯೋಚನೆ ಮಾಡಿ
  ತನ್ನೊಡಲಿಗಿಂತಧಿಕವೆಂದರಿತನೋ |
ಆ ದೇವಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಯೆ ನಮ್ಮನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರನು
  ಪೊರೆಯುತಿರಲನವರತ ದಯೆಗೈಯುತ ||

---

೮೫ ಈ ಉದಾಹರಣ ಶ್ಲೋಕವು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದುದು.

೮೬ ಸುದರ್ಶನ ಚಕ್ರವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ರಮಣೀಯವಾದ ಕೈಗಳುಳ್ಳವನು.

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಗೆ ಪುಷ್ಟಿಕೊಡುವ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವು ವಾಚ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೩೯ ಭ್ರಮಿಮರತಿಮಲಸಹೃದಯತಾಂ
ಪ್ರಲಯಂ ಮೂರ್ಛಾಂ ತಮಃ ಶರೀರಸಾದಮ್ ।
ಮರಣಂ ಚ ಜಲದಭುಜಗಜಂ
ಪ್ರಸಹ್ಯ ಕುರುತೇ ವಿಷಂ ವಿಯೋಗಿನೀನಾಮ್ ॥

ಜಲದಭುಜಗಜವಿಷವು[87] ವಿರಹಿಣಿಗೆ ತಲೆಸುತ್ತ,
ಹೃದಯದಲಿ ಅರತಿ ಆಲಸ್ಯಗಳನು ।
ಪ್ರಲಯಮೂರ್ಛೆಗಳನ್ನು ತಮವನ್ನು ಕೃಶತೆಯನು
ಮರಣವನು ತಾ ಕಡೆಗೆ ಬಿಡದೆ ತಹುದು ॥

ಅಥವಾ ಮತ್ತೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ—

೪೦ ಚಮಹಿಅ ಮಾಣಸ ಕಞ್ಚಣ ಪಙ್ಕಅ ಣಿಮ್ಮಹಿಅ ಪರಿಮಲಾ ಜಸ್ಸ ।
ಅಖುಡಿಅ ದಾಣ ಪಸಾರಾ ಬಾಹುಪ್ಫಲಿಹಾ ವ್ವಿಅ ಗಇನ್ದಾ ॥

ಮಾನಸದ[88] ಹೊಂದಾವರೆಯ ಸೆಳೆದು ಭಂಗಿಸುತದನು,
ಪೊರಮಟ್ಟ ಪರಿಮಳ[89]ವನೆಲ್ಲ ಪೊತ್ತು ।
ದಾನರಾಜಿ[90]ಯನಂತೆ ಸಂತತವು ಮೆರೆಯುತಿಹ
ಬಾಹುದಂಡಗಳವನ ಗಜಪತಿಗಳು ॥

ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಗೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

'ಆಕ್ಷಿಪ್ತ' ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಗಮ್ಯವಾಗುತ್ತಿರುವ ಅಲಂಕಾರವೂ ಸಹ ಮತ್ತೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಂದ ಅದು ವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿಹೋಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸುವ ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ 'ವಕ್ರೋಕ್ತಿ'ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳೇ ಇರುವುವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ :—

---

87 ಮೇಘದಂತೆ ಕಪ್ಪಾಗಿರುವ ಸರ್ಪದ ವಿಷ ಅಥವಾ ಸರ್ಪಾಕೃತಿಯಾದ ಮೇಘದ ಜಲ

88 ಮಾನಸಸರೋವರ ಅಥವಾ ತಾವರೆಯಂತಿರುವ ಮನಸ್ಸು.

89 ಸುಗಂಧ ಅಥವಾ ಪ್ರತಾಪದ ಯಶಸ್ಸು.

90 ಮದೋದಕ ಅಥವಾ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದಾನ

೪೧ ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಕೇಶವ ಗೋಪರಾಗಹೃತಯಾ ಕಿಂಚಿನ್ನ ದೃಷ್ಟಂ ಮಯಾ
ತೇನೈವ ಸ್ಖಲಿತಾಸ್ಮಿ ನಾಥ ಪತಿತಾಂ ಕಿಂ ನಾಮ ನಾಲಂಬಸೇ ।
ಏಕಸ್ತ್ವಂ ವಿಷಮೇಷುಖಿನ್ನಮನಸಾಂ ಸರ್ವಾಬಲಾನಾಂ ಗತಿ-
ರ್ಗೋಪ್ಯೈವಂ ಗದಿತಃ ಸಲೇಶಮವತಾದ್ ಗೋಷ್ಠೇ ಹರಿರ್ವಶ್ಚಿರಮ್ ॥

ಗೋಪರಾಗ[91]ದಿ ಕಣ್ಣು ಕುರುಡಾಗಲೇನೊಂದು
ಕಾಣಿಸದೆ ಹೋದುದರಿಂದಲೆ ।
ಜಾರಿಹೆನು ನಾಥ । ಪತಿತೆಯನು[92] ನೀನೇಕೆ
ಕೈಗೊಳೆಯೊ ? ತಿಳಿಯಲಾರೆನದನು ।
ವಿಷಮೇಷುಖಿನ್ನೆಯರ[93] ಚೆನ್ನೆಯರ ರಕ್ಷಣೆಗೆ
ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಗತಿಯಲ್ಲವೆ ? ।
ಇಂತೆಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮಾರ್ಥಸೂಚನೆಯು ತುಂಬಿದಾ
ಮಾತುಗಳ ಗೋಪಿ ಪೇಳುತಿರಲು ।
ಗೊಟ್ಟಿಯೊಳು ರಾಜಿಸಿದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು
ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ ಸರ್ವಕಾಲ ॥

ಈ ಬಗೆಯ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾದ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಲಿ; (ಅದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಯೇನೂ ಇಲ್ಲ). ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಾಂತರವು ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾಗುವ ಬದಲು, ಕೇವಲ ಅದರ ಒಂದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತಿರುವುದೋ, ಅದೆಲ್ಲವೂ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿ ಮೂಲಧ್ವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ :

೪೨ "ಅತ್ರಾನ್ತರೇ ಕುಸುಮಸಮಯಯುಗಮುಪಸಂಹರನ್ನಜೃಂಭತ ಗ್ರೀಷ್ಮಾಭಿಧಾನಃ ಫುಲ್ಲಮಲ್ಲಿಕಾಧವಲಾಟ್ಟಹಾಸೋ ಮಹಾಕಾಲಃ"[94]

[ಇಲ್ಲಿ ಋತುವರ್ಣನೆಯು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೊಂದೇ — 'ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ವಸಂತಋತುವಿನ ಮಾಸದ್ವಯಗಳನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸುತ್ತ, ಅರಳಿದ ಮಲ್ಲಿಗೆಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಉಪ್ಪರಿಗೆಗಳೇ ತನ್ನ ನಗೆಯಾಗಿರಲು,

---

91 ಗೋವುಗಳ ಕಾಲಿಂದೆದ್ದ ಧೂಳು ಅಥವಾ ಗೋಪನಲ್ಲಿ ಅನುರಾಗ.

92 ಬಿದ್ದಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಅಥವಾ ಪತಿ ಎಂದರೆ ಗಂಡನ ಭಾವನನ್ನು

93 ಏರು ತಗ್ಗುಗಳಿರುವ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ತಲ್ಲಣಿಸುವ ಅಥವಾ ಮನ್ಮಥನ ಬಾಣಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತರಾದ.

94 ಬಾಣಭಟ್ಟನ 'ಹರ್ಷಚರಿತೆ', II.

ಗ್ರೀಷ್ಮವೆಂಬ ಮಹಾ ದೀರ್ಘವೂ ದಾರುಣವೂ ಆದ ಕಾಲವು ವಿಜೃಂಭಿಸಿತು,' ಎಂದು.

ಆದರೆ ಶಬ್ದಗಳ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ಅಲಂಕಾರವು ಬೇರೊಂದು :— 'ಯುಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂಹರಿಸುವ ಮತ್ತು ಅಟ್ಟಹಾಸಗೈಯುವ ಪ್ರಲಯಕಾಲದ ಕಾಲ-ಭೈರವನಂತೆ' ಎಂದು.]

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೪೩ ಉನ್ನತಃ ಪ್ರೋಲ್ಲಸದ್ಧಾರಃ ಕಾಲಾಗುರುಮಲೀಮಸಃ ।
ಪಯೋಧರಭರಸ್ತನ್ವ್ಯಾಃ ಕಂ ನ ಚಕ್ರೇಽಭಿಲಾಷಿಣಮ್ ॥

ಉನ್ನತ[95]ಮಂತೆಯೆ ವಿಲಸದ್ಧಾರಂ[96]
ಕಾಲಾಗುರುವಿನವೋಲ್ ಪರಿನೀಲಂ ।
ತಾನೆನಲವಳ ಪಯೋಧರ[97]ಭಾರಂ
ಮಾಡದದಾವನ ಕಾಮಾನ್ವಿತನಂ ॥

ಅಥವಾ—

೪೪ ದತ್ತಾನನ್ದಾಃ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಸಮುಚಿತಸಮಯಾಕೃಷ್ಟಸೃಷ್ಟೈಃ ಪಯೋಭಿಃ
ಪೂರ್ವಾಹ್ಣೇ ವಿಪ್ರಕೀರ್ಣಾ ದಿಶಿ ದಿಶಿ ವಿರಮತ್ಯಹ್ನಿ ಸಂಹಾರಭಾಜಃ ।
ದೀಪ್ತಾಂಶೋರ್ದೀರ್ಘದುಃಖಪ್ರಭವಭವಭಯೋದನ್ವದುತ್ತಾರನಾವೋ
ಗಾವೋ ವಃ ಪಾವನಾನಾಂ ಪರಮಪರಿಮಿತಾಂ ಪ್ರೀತಿಮುತ್ಪಾದಯನ್ತು ॥

ಉಚಿತವಹ ಸಮಯದಲನಾಯಾಸದಿಂ ಪಯವ[98]
ಸೃಜಿಸಿ ಜನರೆಲ್ಲರಿಗೆ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟು ।
ಪೂರ್ವಾಹ್ಣದಲಿ ಪರಿದು ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮತ್ತೆ
ದಿವಸಾವಸಾನದಲಿ ಪಿಂತಿರುಗುವ ।
ದೀರ್ಘದುಃಖಪ್ರಭವಭಯಸಾಗರಕೆ ನೌಕೆ-
ಯೆನೆ ಪಾವನಗಳಾದ ಚಂಡ ರವಿಯ ।
ಗೋವುಗಳು[99] ನಮಗೆಲ್ಲ ನಿರವಧಿಯ ಹರುಷವನು
ಸಂತತವು ಕರುಣಿಸಲಿ ದಯೆದೋರುತ ॥

---

95 ಬಟ್ಟ ಮತ್ತು ಮೇಲೇರಿದ

96 ಹಾರದಿಂದ ಭೂಷಿತವಾದ ಮತ್ತು ಧಾರಾವರ್ಷವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿರುವ.

97 ಮೇಘ ಮತ್ತು ಸ್ತನ

98 ನೀರು ಮತ್ತು ಹಾಲು

99 ಕಿರಣಗಳು ಮತ್ತು ಹಸುಗಳು.

ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಅರ್ಥವೊಂದನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವುದರ ಜತೆಗೆ ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅಸಂಬದ್ಧತೆಯು ತಪ್ಪಬೇಕಾದರೆ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಎಂದರೆ ಆ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಭಾವವಿರುವುದೆಂದು ನಾವು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶ್ಲೇಷವು ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರದಂತೆ ಕೇವಲ ಶಬ್ದಾರೂಢವಲ್ಲ; ಆದರೆ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ಅಲಂಕಾರ.[100] ಆದುದರಿಂದ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೂ ಅನುರಣನಪ್ರಾಯವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯೇ.

ಉಪಮಾಲಂಕಾರದಂತೆಯೇ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಕೂಡ ಈ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವೆನಿಸುವ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳಬಹುದು. ಈ ಬಗೆಯ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಬಾಣಭಟ್ಟನ ಸ್ಥಾಣ್ವೀಶ್ವರವೆಂಬ ದೇಶದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ:—

೪೫ "ಯತ್ರ ಚ ಮಾತಂಗಗಾಮಿನ್ಯಃ ಶೀಲವತ್ಯಶ್ಚ, ಗೌರ್ಯೋ ವಿಭವರತಾಶ್ಚ, ಶ್ಯಾಮಾಃ ಪದ್ಮರಾಗಿಣ್ಯಶ್ಚ, ಧವಲದ್ವಿಜಶುಚಿವದನಾ ಮದಿರಾಮೋದಿಶ್ವಸನಾಶ್ಚ ಪ್ರಮದಾಃ"

[ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಮದೆಯರು ಮಾತಂಗ[101]ಗಾಮಿನಿಯರು ಮತ್ತು ಶೀಲವತಿಯರು; ಗೌರಿ[102]ಯರು ಮತ್ತು ವಿಭವಾ[103]ನುರಕ್ತೆಯರು; ಶ್ಯಾಮೆ[104]ಯರು ಮತ್ತು

---

100 ವಾಚ್ಯವಾದ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ವಾಚ್ಯವೇ ಆಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವೂ ಕೂಡ ವಾಚ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಪ್ರಸ್ತುತಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸುಸಂಬದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗಿಂತ ಮುಂದೆ ಹೋಗಬೇಕಾದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲವಾದ ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಸ್ತುತ, ಇನ್ನೊಂದು ಅಪ್ರಸ್ತುತ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಅಸಂಬದ್ಧತೆಯು ತಪ್ಪಬೇಕಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಅಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಯನ್ನು ಕಾಣಬೇಕು. ಈ ಅಲಂಕಾರವು ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅದನ್ನು ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತ ಅಥವಾ ಧ್ವನಿತವಾದುದೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

101 ಚಂಡಾಲ ಮತ್ತು ಮದ್ದಾನೆ.

102 ಪಾರ್ವತಿ ಮತ್ತು ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದವರು.

103 ಶಿವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಡೆ ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯದಲ್ಲಿ.

104 ಕರಿಯ ಬಣ್ಣದವರು ಮತ್ತು ಸುಂದರಿಯರು.

ಪದ್ಮರಾಗಿಣಿ[105]ಯರು; ಧವಲದ್ವಿಜ[106]ಶುಚಿವದನೆಯರು ಮತ್ತು ಮದಿರಾಮೋದನಿಃಶ್ವಾಸೆಯರು.]

ಇಲ್ಲಿರುವ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವನ್ನಾಗಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೀಯುವ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವನ್ನೇ ಆಗಲಿ ವಾಚ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವು ವಾಚ್ಯವಾಗದೆ ಹೋಗಿರುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಎಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದತಃ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವು ಭಾಸವಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, ಶ್ಲೇಷವೂ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ವಾಚ್ಯವಾದ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವೋ ಅಥವಾ ವಾಚ್ಯವಾದ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವೋ (ಎಂದರೆ ಅವೆರಡರ ಸಂಕರವು) ಸ್ಫುಟವಾಗಿರುವುದೆಂದೊಪ್ಪಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೂ ಬಾಣಭಟ್ಟನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೇ ಕೊಡಬಹುದು :—

೪೬ "ಸಮವಾಯ ಇವ ವಿರೋಧಿನಾಂ ಪದಾರ್ಥಾನಾಮ್; ತಥಾಹಿ-
ಸನ್ನಿಹಿತಬಾಲಾನ್ಧಕಾರಾಽಪಿ ಭಾಸ್ವನ್ಮೂರ್ತಿಃ . . ."

['ಅದು ವಿರುದ್ಧ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಒಂದು ಸಮೂಹದಂತೆಯೇ ಇತ್ತು; ಹೇಗೆಂದರೆ–ಬಾಲಾಂಧಕಾರ[107]ವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಭಾಸ್ವನ್ಮೂರ್ತಿ[108]ಯಾಗಿಯೂ....]

(ಇದು ವಾಚ್ಯವಾದ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಯಿತು). ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯೆನಿಸುವ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ[109] :—

೪೭ ಸರ್ವೈಕಶರಣಮಕ್ಷಯಮಧೀಶಮೀಶಂ ಧಿಯಾಂ ಹರಿಂ ಕೃಷ್ಣಮ್।
ಚತುರಾತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಮರಿಮಥನಂ ನಮತ ಚಕ್ರಧರಮ್॥

ಸರ್ವರಿಗೊಬ್ಬನೆ ಶರಣನು[110] ಅಕ್ಷಯ,[111]
ಅಧೀಶ[112]ನಂತೆಯೆ ಧೀಪತಿ[113]ಯು |

---

105 ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ರತ್ನವುಳ್ಳವರು ಮತ್ತು ಪದ್ಮಸದೃಶವಾದ ಕೆಂಪುಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರು.

106 ಶ್ರೇಷ್ಠವಿಪ್ರ ಮತ್ತು ಬಿಳಿಯ ಹಲ್ಲು.

107 ಕತ್ತಲೆಯ ಆರಂಭ ಅಥವಾ ಕೂದಲಿನ ಕಪ್ಪು.

108 ಸೂರ್ಯನ ಶರೀರ ಅಥವಾ ಹೊಳೆಯುವ ಆಕೃತಿ.

109 ಇದು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದಿರುವ ಶ್ಲೋಕ.

111 ಮನೆ ಅಥವಾ ರಕ್ಷಕ.

111 ಮನೆಯಿಲ್ಲದವನು ಅಥವಾ ನಾಶರಹಿತ.

112 ಜಗತ್ಪತಿ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಒಡೆಯನಲ್ಲದವನು.

113 ಬುದ್ಧಿಗೆ ಒಡೆಯ.

ಹರಿ[114]ಯೆಂಬಂತೆಯೆ ಕೃಷ್ಣ[115]ನದಾವನೊ
ಚತುರಾತ್ಮ[116]ನು ಸಲೆ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯನು ।
ಆ ಅರಿಮಥ[117]ನನ ಚಕ್ರವ ಪಿಡಿದನ
ನಮಿಸಿರಿ ಸರ್ವರು ಸಂಪದಕೆ ॥

ಈ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಂತೂ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವು ಬಹಳ ಸ್ಫುಟವಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರಕ್ಕೂ ಎಷ್ಟೋ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆ[118] :—

೪೮ ಖಂ ಯೇಽತ್ಯುಜ್ಜ್ವಲಯನ್ತಿ ಲೂನತಮಸೋ ಯೇ ವಾ ನಖೋದ್ಭಾಸಿನೋ
ಯೇ ಪುಷ್ಣನ್ತಿ ಸರೋರುಹಶ್ರಿಯಮಪಿ ಕ್ಷಿಪ್ತಾಬ್ಜಭಾಸಶ್ಚ ಯೇ ।
ಯೇ ಮೂರ್ಧಸ್ವವಭಾಸಿನಃ ಕ್ಷಿತಿಭೃತಾಂ ಯೇ ಚಾಮರಾಣಾಂ ಶಿರಾಂ-
ಸ್ಯಾಕ್ರಾಮನ್ತ್ಯುಭಯೇಽಪಿ ತೇ ದಿನಪತೇಃ ಪಾದಾಃ ಶ್ರಿಯೇ ಸನ್ತು ವಃ ॥

ಆವುವು ಕತ್ತಲೆ[119]ಮೊತ್ತವನೋಡಿಸಿ
ಖಭಾಗ[120]ಶೋಭೆಯ ಪಸರಿಸುತ ।
ನಖಭಾಗ[121]ದಿ ಮೇಣೆತ್ತಲು ತೋರುತ
ಪದುಮದ ಸಿರಿಯನು ದೊರೆಕೊಳುತ ।
ಮತ್ತದೆ ಸಿರಿಯನೆ ಸೋಲಿಸುತ ।
ಭೂಭೃದ್ವರ[122]ರಾ ತಲೆಯಲಿ ಮೆರೆಯುತ
ಮೇಣಮರರ[123] ಶಿರಭಾಗದಲಿ ।

114 ಹಸಿರು ಬಣ್ಣ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣು.

115 ಕರಿಯ ಬಣ್ಣ ಅಥವಾ ಪಾಪವಿಮೋಚಕ.

116 ಕ್ರಿಯಾಕೌಶಲವುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಸಂಕರ್ಷಣ — ಅನಿರುದ್ಧ — ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ —ವಾಸುದೇವ ರೂಪಿ.

117 ಚಕ್ರಭಂಜಕ ಅಥವಾ ರಿಪುನಾಶಕ.

118 ಇದು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದುದು.

119 ಅಂಧಕಾರ ಅಥವಾ ಪಾಪ

120 ಆಕಾಶ.

121 ಉಗುರು ಅಥವಾ ಆಕಾಶವಲ್ಲದುದು

122 ಬೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ರಾಜ.

123 ಮೂಲಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಎಂಬರ್ಥದ ಜತೆಗೆ ಚಾಮರಗಳ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇದೆ.

ಆ ಎರಡೂ ದಿನಪನ ಪಾದ[124]ಗಳು
ಸೌಖ್ಯವ ತರಲೆಮಗನವರತ ||

ಹೀಗೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಹಲವಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸಹೃದಯರು ತಾವೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಗ್ರಂಥವು ಅತಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದುಹೋಗುವುದೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಎಲ್ಲ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವಸ್ತ್ವನ್ಯೋ ಯತ್ರಾರ್ಥಃ ಸಂಪ್ರಕಾಶತೇ |
ಯಸ್ತಾತ್ಪರ್ಯೇಣ ವಸ್ತ್ವನ್ಯದ್ವ್ಯನಕ್ತ್ಯುಕ್ತಿಂ ವಿನಾ ಸ್ವತಃ || ೨೨ ||

ಎಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳದೆ ಒಂದು ಅರ್ಥವು ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ತಾತ್ಪರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಧ್ವನಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿ-ಮೂಲಧ್ವನಿಯಿರುವುದು.

ವೃತ್ತಿ

ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ, ಕೇವಲ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ, ಒಂದರ್ಥವು ಬೇರೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲವಾದ ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ಧ್ವನಿಯಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ:—

೪೯ ಏವಂವಾದಿನಿ ದೇವರ್ಷೌ ಪಾರ್ಶ್ವೇ ಪಿತುರಧೋಮುಖೀ |
ಲೀಲಾಕಮಲಪತ್ರಾಣಿ ಗಣಯಾಮಾಸ ಪಾರ್ವತೀ[125] ||

ದೇವರ್ಷಿಯಿಂತು ಪೇಳುತ್ತಲಿರಲು
ತಂದೆಯಾ ಪಕ್ಕದಲಿ ತಲೆ ತಗ್ಗಿಸಿ |
ಕೈಲಿದ್ದ ತಾವರೆಯ ದಳಗಳನ್ನು
ಎಣಿಕೆಮಾಡಿದಳಾಗ ಪಾರ್ವತಿಯು ತಾನು ||

ಇಲ್ಲಿ ಲೀಲಾಕಮಲಪತ್ರಗಳ ಗಣನೆಯು ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಬೇರೆ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದ ಸಹಾಯವೇ ಇಲ್ಲದೆ, ಸಂಚಾರಿಭಾವವಾದ ಲಜ್ಜೆಯೆಂಬ ಬೇರೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯಧ್ವನಿಗೆ

---

124 ಕಾಲು ಅಥವಾ ಕಿರಣ.

125 ಕಾಳಿದಾಸನ 'ಕುಮಾರಸಂಭವ', vi, ೮೪

ಉದಾಹರಣೆಯೆನ್ನಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಸಂಚಾರಿ ಭಾವಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತಿದ್ದು, ತನ್ಮೂಲಕವಾಗಿ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದೋ, ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಅಲಕ್ಷ್ಯ-ಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯದ ಬಗೆಗಳು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, 'ಕುಮಾರಸಂಭವ'ದ ವಸಂತ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ವಸಂತಪುಷ್ಪಾಲಂಕೃತೆಯಾದ ದೇವಿಯ ಆಗಮನದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮನ್ಮಥನ ಶರಸಂಧಾನದವರೆಗಿನ ಭಾಗವೂ, ಧೈರ್ಯಗುಂದಿದ ಶಂಭುವಿನ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಾರ್ಯಗಳ ವರ್ಣನಾಭಾಗವೂ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹಾಗಿಲ್ಲ; ರಸಪ್ರತೀತಿಯು (ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರೂಪಿತವಾದ ಸಂಚಾರಿ ಭಾವಗಳ ಮೂಲಕ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ) ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾದ ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳ ಮೂಲಕ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಧ್ವನಿಯ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರವೇ. ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅರ್ಥವು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದೋ, ಅದು ಈ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೫೦ ಸಂಕೇತಕಾಲಮನಸಂ ವಿಟಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿದಗ್ಧಯಾ ।
ಹಸನ್ನೇತ್ರಾರ್ಪಿತಾಕೂತಂ ಲೀಲಾಪದ್ಮಂ ನಿಮೀಲಿತಮ್ ॥
ಸಂಕೇತಕಾಲವನು ತಿಳಿಯುವಾಸೆಯ ವಿಟನ-
ನರಿತ ಚದುರೆಯು ತನ್ನ ಕೈಯಲಿದ್ದ ।
ಲೀಲೆಯಾ ಕಮಲವನು ಮುಚ್ಚಿದಳು ನಗುನಗುವ
ಕಣ್ಣಿನಿಂದಲೆ ತನ್ನ ಭಾವವನು ತಿಳಿಸಿ ॥

ಇಲ್ಲಿ ಲೀಲಾಕಮಲ ನಿಮೀಲನವು ಯಾವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಸೂಚಕವೋ ಅದನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ.

ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಕ್ತ್ಯಾಽಽಕ್ಷಿಪ್ತೋಽಪಿ ವ್ಯಂಗ್ಯೋಽರ್ಥಃ ಕವಿನಾ ಪುನಃ ।
ಯತ್ರಾವಿಷ್ಕ್ರಿಯತೇ ಸ್ವೋಕ್ತ್ಯಾ ಸಾನ್ಯೈವಾಲಂಕೃತಿರ್ಧ್ವನೇಃ ॥ ೨೩ ॥

ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಧ್ವನಿತವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕವಿಯು ಮತ್ತೆ ಮಾತುಗಳಿಂದಲೂ ನೇರವಾಗಿ ಹೇಳಿಬಿಡುವನೋ, ಅಲ್ಲಿ ಅದು ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರವಾಗುವುದು.

ವೃತ್ತಿ

ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ, ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದ, ಇಲ್ಲವೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡರ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ

ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಎಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕವಿಯು ನೇರವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಿಬಿಡುವನೋ ಆಗ ಅದು ಈ ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರವೆನಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಧ್ವನಿಗೆ ಒಂದು ಹೊಸಬಗೆಯ ಅಲಂಕಾರವಾಗುವುದೆಂದು ಟೀಕಾಕಾರರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದುದೇ ವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾರಣೆ:—

೫೧ ವತ್ಸೇ ಮಾ ಗಾ ವಿಷಾದಂ ಶ್ವಸನಮುರುಜವಂ ಸಂತ್ಯಜೋರ್ಧ್ವಪ್ರವೃತ್ತಂ
ಕಂಪಃ ಕೋ ವಾ ಗುರುಸ್ತೇ ಭವತು ಬಲಭಿದಾ ಜೃಂಭಿತೇನಾತ್ರ ಯಾಹಿ ।
ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಸುರಾಣಾಮಿತಿ ಭಯಶಮನಚ್ಛದ್ಮನಾ ಕಾರಯಿತ್ವಾ
ಯಸ್ಮೈ ಲಕ್ಷ್ಮೀಮದಾದ್ವಃ ಸ ದಹತು ದುರಿತಂ ಮನ್ಥಮೂಢಾಂ ಪಯೋಧಿಃ ॥

'ಉಳಿ ಮಗಳೆ ವಿಷಾದ[126]ವನುಸಿರ[127]ವೇಗವನಂತೆ,
ಮೇಲೆ ನುಂಬರಿವುದದು[128] ಬೇಡವಿನ್ನು ।
ಗುರು[129]ಕಂಪ[130] ನಿನಗೇಕೆ; ಬಲಭೇದಿ[131] ಜೃಂಭಿತ[132]ವು?
ಇಲ್ಲಿ ಬಾರೌ ವತ್ಸೆ! ನನ್ನ ಜತೆಗೆ' ।
ಎಂದು ಭಯಶಮನವನು ಮಾಳ್ಪ ಸೋಗಿನಲಂದು
ದೂರಮಾಡಿಸಿ ಸುರರ, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ।
ಆರಿಗಾ ಸಾಗರನು ಮಂಥಮೂಢೆಯನಂತು
ಒಲಿದಿತ್ತನೋ ಅವನೆ ಪೊರೆಗೆಮ್ಮನು ॥

ಇನ್ನು ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದುದೇ ವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೫೨ ಅಂಬಾ ಶೇತೇಽತ್ರ ವೃದ್ಧಾ ಪರಿಣತವಯಸಾಮಗ್ರಣೀರತ್ರ ತಾತೋ
ನಿಃಶೇಷಾಗಾರಕರ್ಮಶ್ರಮಶಿಥಿಲತನುಃ ಕುಂಭದಾಸೀ ತಥಾತ್ರ ।

---

126 ದುಃಖ ಅಥವಾ ಶಿವ.
127 ಉಸಿರು ಅಥವಾ ವಾಯುದೇವ.
128 ಹೆಚ್ಚಾಗುವ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿದೇವ.
129 ಅತಿಯಾದ ಅಥವಾ ತಂದೆ.
130 ನಡುಕ ಅಥವಾ ವರುಣ.
131 ನಿಶ್ಶಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ.
132 ಆಕಳಿಕೆ ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ ಕುಬೇರ.

ಅಸ್ಮಿನ್ ಪಾಪಾಹಮೇಕಾ ಕತಿಪಯದಿವಸಪ್ರೋಷಿತಪ್ರಾಣನಾಥಾ
ಪಾನ್ಥಾಯೇತ್ಥಂ ತರುಣ್ಯಾ ಕಥಿತಮವಸರವ್ಯಾಹೃತಿವ್ಯಾಜಪೂರ್ವಮ್ ॥

ಅಬ್ಬೆ ಮಲಗುವಳಿಲ್ಲಿ ಬಹುಮುದುಕಿ, ಮುದುಕರಲಿ
ಅಗ್ರಗಣ್ಯನೆ ಆದ ಅಪ್ಪನಿಲ್ಲಿ ।
ಎಲ್ಲ ಮನೆಗೆಲಸದಲಿ ಬಳಲಿ ಬೆಂಡಾಗಿರುವ
ಮನೆಯಾಳು ಮಲಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ ನೋಡು ।
ಪಾಪಿ ನಾನೊಬ್ಬಳೇ ಇಹೆನಿಲ್ಲಿ, ನಾಥನವ-
ನೂರ ಬಿಟ್ಟನು ಕೆಲವು ದಿನದ ಕೆಳಗೆ ।
ತರುಣಿಯೀ ರೀತಿಯಲಿ ಪೇಳಿದಳು ಪಾಂಥನಿಗೆ
ಮನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸೋಗಿನಿಂದ ॥

ಉಭಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವಾಚ್ಯಗಳೆರಡೂ ಆದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ—'ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಕೇಶವ....' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ.[133]

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಮಾತ್ರನಿಷ್ಪನ್ನಶರೀರಃ ಸಮ್ಭವೀ ಸ್ವತಃ ।
ಅರ್ಥೋಽಪಿ ದ್ವಿವಿಧೋ ಜ್ಞೇಯೋ ವಸ್ತುನೋಽನ್ಯಸ್ಯ ದೀಪಕಃ ॥ ೨೪ ॥

ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವ ಅರ್ಥವು ಕೂಡ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ: 'ಮಾತಿನ ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧವಾದುದು' ಮತ್ತು 'ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧ'ವಾದುದು, ಎಂದು.

ವೃತ್ತಿ

ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೂ ಯಾವ ವ್ಯಂಜಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಯಿತೋ, ಅದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿದೆ—ಕವಿಯ ಅಥವಾ ಕವಿಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಪಾತ್ರದ ಮಾತಿನ ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕುದು ಮೊದಲನೆಯದು ; ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾದುದು ಎರಡನೆಯದು.

ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ (ಕವಿಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿ ಸಿದ್ಧಕ್ಕೆ) ಉದಾಹರಣೆ :—

೫೩ ಸಜ್ಜೇಹಿ ಸುರಹಿಮಾಸೋ ಣ ದಾವ ಅಪ್ಪೇಇ ಜುಅಇ ಜಣಲಕ್ಖಮುಹೇ ।
ಅಹಿಣವ ಸಹಆರಮುಹೇ ಣವಪಲ್ಲವಪತ್ತಲೇ ಅಣಂಗಸ್ಸ ಶರೇ ॥

---

133 ಹಿಂದೆ ಪುಟ ೬೨ನ್ನು ನೋಡಿ, ಪದ್ಯ ೪೧

ನವಸಹಕಾರದ ಮುಖಗಳನಾಂತು
ಪೊಸ ತಳಿರೆಲೆಗಳ ಚಿಗುರಿಸುವ ।
ಯುವತಿಸಮೂಹವೆ ಗುರಿಯಾಗಿರುವ
ಮನ್ಮಥದೇವನ ಬಾಣಗಳ ।
ಸಜ್ಜಾಗಿರಿಸಿದೆ ವಸಂತಮಾಸವು
ಆದರೆ ಬಿಡಲೊಲ್ಲದು ಇನ್ನೂ ॥

ಕವಿ-ನಿಬದ್ಧ-ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಗೆ ಈಗಾಗಲೇ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಶಿಖರಿಣಿ....'[134] ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಅಥವಾ—

೫೪ ಸಾಅರವಿಇಣ್ಣಜೊವ್ವಣಹತ್ಥಾಲಮ್ಬಂ ಸಮುಣ್ಣಮನ್ತೇಹಿವ್ ।
ಅಬ್ಭುಟ್ಠಾಣಂ ವಿಅ ಮಮ್ಮಹಸ್ಸ ದಿಣ್ಣಂ ತುಹ ಥಣೇಹಿವ್ ॥

ಸಾದರದೆ ಯೌವನವು ಕೈವಿಡಿದು ಸೇವಿಸಲು
ಮೇಲೇಳುತಿಹ ನಿನ್ನ ಕುಚಗಳಿಂದ ।
ಅತಿಥಿಯಂದದಿ ಬಂದ ಮನ್ಮಥನ ಸ್ವಾಗತಿಸಿ
ಇದಿರ್ಗೊಳ್ಳಲೆದ್ದಂತೆ ತೋರುತಿಹುದು ॥

'ಸ್ವತಃಸಂಭವಿ' ಎಂಬುದು ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಇರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾದಂತಹ ಅರ್ಥ; ಅದು ಕೇವಲ ಕವಿಯ ಮಾತಿನ ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೂ ಈಗಾಗಲೇ ಕೊಡಲಾದ 'ಏವಂವಾದಿನಿ....'[135] ಮೊದಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಥವಾ—

೫೫ ಸಿಹಿಪಿಂಛಕಣ್ಣಪೂರಾ ಜಾಆ ವಾಹಸ್ಸ ಗವ್ವಿರೀ ಭಮಇ ।
ಮುತ್ತಾಫಲರಇಅಪಸಾಹಣಾಣಂ ಮಜ್ಝೇ ಸವತ್ತೀಣಂ ॥

ನವಿಲಿನ ಗರಿಯನು ಕಿವಿಯಲಿ ಧರಿಸಿ
ಬೇಡನ ಮಡದಿಯು ಗರ್ವದಲಿ ।
ನಡೆವಳು ಮುಕ್ತಾಭರಣವ ಧರಿಸಿದ
ಸವತಿಯರೆಲ್ಲರ ಮಧ್ಯದಲಿ ॥

---

134 ಪುಟ ೪೦ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪದ್ಯ ೧೦) ಕೆಂಪು ತೊಂಡೆಯ ಹಣ್ಣನ್ನು ಗಿಳಿ ಕಚ್ಚುವುದೆನ್ನುವಷ್ಟರಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೇನೂ ಇಲ್ಲ, ಕವಿನಿರ್ಮಿತಪಾತ್ರ-ಕಾಮೀ ತರುಣನ ಉಕ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ—ಲೋ.

135 ಹಿಂದೆ ಪುಟ ೯೭ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪದ್ಯ ೪೯)

ಕಾರಿಕೆ

ಅರ್ಥಶಕ್ತೇರಲಂಕಾರೋ ಯತ್ರಾಪ್ಯನ್ಯಃ ಪ್ರತೀಯತೇ ।
ಅನುಸ್ವಾನೋಪಮವ್ಯಂಗ್ಯಃ ಸ ಪ್ರಕಾರೋಽಪರೋ ಧ್ವನೇಃ ॥ ೨೫ ॥

ಕೇವಲ ಅರ್ಥದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತೋರುವ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಎಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ತೋರುತ್ತಿರುವುದೋ, ಅದು ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ ವೆಂಬ ಧ್ವನಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕಾರವೇ.

ವೃತ್ತಿ

ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಮತ್ತೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಆ ಅರ್ಥದ ವಿಶೇಷಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡರೆ, ಆಗ ಅದು ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲವಾದ ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಧ್ವನಿಭೇದವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಬಗೆಯ ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬಹಳ ಸಣ್ಣದಲ್ಲವೆ? ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ರೂಪಕಾದಿರಲಂಕಾರವರ್ಗೋ ಯೋ ವಾಚ್ಯತಾಂ ಶ್ರಿತಃ ।
ಸ ಸರ್ವೋ ಗಮ್ಯಮಾನತ್ವಂ ಬಿಭ್ರದ್ ಭೂಮ್ನಾ ಪ್ರದರ್ಶಿತಃ ॥ ೨೬ ॥

ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ರೂಪಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರವರ್ಗವೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಹ ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಪಡೆಯುವುದೆಂಬುದು (ಹಿಂದಿನವರಿಂದಲೇ). ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಅನ್ಯತ್ರ ವಾಚ್ಯವೆಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ರೂಪಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರವರ್ಗವು, ಇತರತ್ರ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದೆಂಬುದು ಪೂಜ್ಯ ರಾದ ಉದ್ಭಟಭಟ್ಟನೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಆಗಲೇ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಸಸಂದೇಹ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಉಪಮೆ', 'ರೂಪಕ', 'ಅತಿ ಶಯೋಕ್ತಿ'[136]— ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಗಮ್ಯವಾಗುವುವೆಂಬುದನ್ನು ಅವರೇ ವಿವರಿಸಿ

---

[136] 'ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ'ಯು ಪ್ರಾಯಶಃ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಮ್ಯ—ಲೋ

ದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಮತ್ತೊಂದು ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ವಿಶೇಷಪ್ರಯತ್ನದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇಲ್ಲ.

ಆದರೂ ಇಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ:

ಕಾರಿಕೆ

ಅಲಂಕಾರಾನ್ತರಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರತೀತೌ ಯತ್ರ ಭಾಸತೇ ।
ತತ್ಪರತ್ವಂ ನ ವಾಚ್ಯಸ್ಯ ನಾಸೌ ಮಾರ್ಗೋ ಧ್ವನೇರ್ಮತಃ ॥ ೨೭ ॥

ಬೇರೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ, ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯವೊಂದರಲ್ಲೇ ವಾಚ್ಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಗ್ನವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅದು ಧ್ವನಿಯ ಮಾರ್ಗವಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ವಾಚ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ಅಲಂಕಾರಾಂತರದ ಧ್ವನಿಯು ಬರುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಅಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವು ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೊಂದರಲ್ಲೇ ನಿರತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಸೊಗಸು ಬರುವುದೋ ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅದು ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, 'ದೀಪಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಉಪಮೆ'ಯು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವುದಾದರೂ, ಅದನ್ನೇ ಕುರಿತ ಸೊಗಸಿಲ್ಲದುದರಿಂದ, ಅವಕ್ಕೆ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

೫೬. ಚನ್ದಮಊಏಹಿಂ ಣಿಸಾ ಣಲಿಣೀ ಕಮಲೇಹಿಂ ಕುಸುಮಗುಚ್ಛೇಹಿಂ ಲಆ ।
ಹಂಸೇಹಿಂ ಸರಅಸೋಹಾ ಕವ್ವಕಹಾ ಸಜ್ಜಣೇಹಿಂ ಕೀರಇ ಗುರುಈ ॥

ಚಂದ್ರಕಿರಣಗಳಿಂದ ರಜನಿಯು
ಚಾರುಕಮಲಗಳಿಂದ ನಳಿನಿಯು
ಕುಸುಮಗುಚ್ಛಗಳಿಂದ ಲತೆಗಳು ಮತ್ತೆ ಭಾವಿಪೊಡೆ ।
ಶಾರದದ ಶೋಭೆಯದು ಹಂಸಗ-
ಳಿಂದ ಕಾವ್ಯದ ಕಥೆಗಳೆಲ್ಲವು
ಸಜ್ಜನರ ಕೈಯಿಂದ ಪೆರ್ಮೆಗೆವಡೆದು ಸೊಗಯಿಪುವು ॥

ಇಂತಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು ಗಮ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ವಾಚ್ಯವಾದ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಸೊಗಸಿರುವುದೇ ಹೊರತು, ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರ (=ಉಪಮಾ)ದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯವಾದ ದೀಪಕಾದಿಗಳನ್ನೇ ಅಲಂಕಾರವೆನ್ನುವುದು ನ್ಯಾಯ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವು ಕೇವಲ

ವ್ಯಂಗ್ಯಪರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನನುಲಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಸೊಗಸಿಗೆ ಹೆಸರು ಕೊಡುವುದು ಯುಕ್ತ (ಎಂದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆನ್ನಬೇಕು).

ಉದಾಹರಣೆ :—

೫೭ ಪ್ರಾಪ್ತಶ್ರೀರೇವ ಕಸ್ಮಾತ್ ಪುನರಪಿ ಮಯಿ ತಂ ಮನ್ಥಖೇದಂ ವಿದಧ್ಯಾತ್
ನಿದ್ರಾಮಪ್ಯಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾಮನಲಸಮನಸೋ ನೈವ ಸಂಭಾವಯಾಮಿ ।
ಸೇತುಂ ಬಧ್ನಾತಿ ಭೂಯಃ ಕಿಮಿತಿ ಚ ಸಕಲದ್ವೀಪನಾಥಾನುಯಾತ-
ಸ್ತ್ವಯ್ಯಾಯಾತೇ ವಿತರ್ಕಾನಿತಿ ದಧತ ಇವಾಭಾತಿ ಕಂಪಃ ಪಯೋಧೇಃ ॥

ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನು ಪಡೆದಿಹನು ಈತನಾಗಲೆ, ಬರಿದೆ
ಮಂಥನದ ಪೀಡೆಯನು ಏಕೆ ಕೊಡುವ ? ।
ಮನಕೆ ಆಲಸ್ಯವನು ಇವ ಕಾಣನದರಿಂದ
ಮೊದಲ ನಿದ್ರೆಯ ಕಾಂಕ್ಷೆಯಿವಗೆನ್ನಲಾರೆ ।
ದ್ವೀಪವೆಲ್ಲಕು ಇವನೆ ನಾಥನಾಗಿರುತಿಹನು
ಮತ್ತೆನಗೆ ಸೇತುವೆಯ ಕಟ್ಟುವುದದೆಂತು ? ।
ಬಳಿಗೆ ನೀ ಬರಲಿಂತು ಯೋಚನೆಯ ಮಾಡುವೊಲು
ಅಂಬುಧಿಯ ಕಂಪವದು ಕಂಗೊಳಿಸುತಿಹುದು ॥137

ಅಥವಾ—

೫೮ ಲಾವಣ್ಯಕಾನ್ತಿಪರಿಪೂರಿತದಿಙ್ಮುಖೇಽಸ್ಮಿನ್
ಸ್ಮೇರೇಽಧುನಾ ತವ ಮುಖೇ ತರಲಾಯತಾಕ್ಷಿ ।
ಕ್ಷೋಭಂ ಯದೇತಿ ನ ಮನಾಗಪಿ ತೇನ ಮನ್ಯೇ
ಸುವ್ಯಕ್ತಮೇವ ಜಡರಾಶಿರಯಂ ಪಯೋಧಿಃ138 ॥

ಲಾವಣ್ಯಕಾಂತಿಯಿಂ ದಿಕ್ತಟವ ಬೆಳಗುತ್ತ
ನಿನ್ನ ನಗೆಮುಖವಿರಲು ತರಲಾಯತಾಕ್ಷಿ ।

---

137 ರಾಜನು ಪ್ರಚಂಡ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಸಮುದ್ರ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ; ಪೂರ್ಣಿಮೆಯ ಚಂದ್ರನೂ ಉದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸೈನ್ಯದವರ ನೀರಾಟ, ಚಂದ್ರಕಿರಣ-ಎರಡೂ ಕಾರಣಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಸಮುದ್ರ ಅಳ್ಳಾಡುತ್ತದೆ. ಸಂದೇಹದ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ ವಾಚ್ಯ, ರಾಜನು ವಾಸುದೇವ ರೂಪಿಯೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯ. . ವ್ಯತಿರೇಕವಿದ್ದರೂ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರ ಧ್ವನಿಯೇ ಪ್ರಧಾನ—ಲೋ.

138 ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದುದು.

ಕ್ಷೋಭವನೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ತಾಳದಿದೆ ಸಾಗರವು
ಸುವ್ಯಕ್ತವೆಂಬೆನದು ಜಲರಾಶಿ[139]ಯೆಂದು ||[140]

ಮೇಲೆ ಕೊಡಲಾದ ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರದಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯದ ಸೊಗಸು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಣುವುದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ 'ರೂಪಕ-ಧ್ವನಿ'ಯಿದೆಯೆಂದೇ ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯ.

'ಉಪಮಾ-ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೫೯ ವೀರಾಣ ರಮಇ ಘುಸಿಣರುಣಮ್ಮಿ ಣ ತಹಾ ಪಿಆಥಣುಚ್ಛಂಗೇ ।
ದಿಠ್ಠೀ ರಿಉಗಅಕುಮ್ಭತ್ಥಲಮ್ಮಿ ಜಹ ಬಹಲಸಿನ್ದೂರೇ ॥

ವೀರರ ಕಂಗಳು ರಮಿಸವು ಆ ಪರಿ
ಲೇಪಾರುಣವಹ ಕಾಂತಾಕುಚದಿ |
ಬಹುಸಿಂದೂರವಿರಾಜಿತ ರಿಪುಗಜ-
ಕುಂಭಸ್ಥಲದಲಿ ರಮಿಸುವ ತೆರದಿ[141]

ಅಥವಾ ನಾನೇ (ಆನಂದವರ್ಧನನೇ) ರಚಿಸಿರುವ 'ವಿಷಮಬಾಣಲೀಲೆ'ಯಲ್ಲಿ ಕಾಮದೇವನ ಅಸುರಪರಾಜಯದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಬರುವ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ :—

೬೦ ತಂ ತಾಣ ಸಿರಿಸಹೋಅರ ರಅಣಾಹರಣಮ್ಮಿ ಹಿಅಅಮೆಕ್ಕರಸಮ್ ।
ಬಿಂಬಾಹರೇ ಪಿಆಣಂ ಣಿವೇಸಿಅಂ ಕುಸುಮಬಾಣೇನ ॥

ಶ್ರೀಸಹೋದರರತ್ನಹರಣದಲಿ ತಾನಾರ
ಮನಕೊಂದೆ ಹಿರಿಯಾಸೆ ಮೊದಲಿದ್ದಿತೋ |
ಇಂದದುವೆ ಮನವನ್ನೆ ನಲ್ಲೆಯರ ಚೆಂದುಟಿಯೊ-
ಳಿರಿಸಿಹನು ಕುಸುಮಗಳ ಬಾಣದಿಂದ[142] ||

ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೧ಸ ವಕ್ತುಮಖಿಲಾನ್ ಶಕ್ತೋ ಹಯಗ್ರೀವಾಶ್ರಿತಾನ್ ಗುಣಾನ್ ।
ಯೋಽಮ್ಬುಕುಮ್ಭೈಃ ಪರಿಚ್ಛೇದಂ ಜ್ಞಾತುಂ ಶಕ್ತೋ ಮಹೋದಧೇಃ ॥

---

139 ಜಲ=ಜಡ.

140 ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರ 'ಶ್ಲೇಷ'.

141 ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾದುದು ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರ

142 ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವ ಅಲಂಕಾರ.

ಹಯಕಂಠನಲಿ ನಿಂದ ಸದ್ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವನು
ಪೇಳಲಾಪನದಾರು ಸಾಗರವನೆ ।
ಒಂದೊಂದು ಕೊಡವಾಗಿ ನೀರೆಲ್ಲ ಬಿಡದಳೆದು
ಅದರಳತೆಯಿನಿತೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಪನೋ ॥

ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಿಂದ, ಹಯಗ್ರೀವನ ಗುಣಗಳು ಅವರ್ಣನೀಯವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ, ಮತ್ತು ಅವನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರವು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸ - ಧ್ವನಿಯು ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ - ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಈ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೨ ದೆಇವ್ವಾಐತ್ತಮ್ಮಿ ಫಲೇ ಕಿಂ ಕೀರಇ ಏತ್ತಿಅಂ ಪುಣೋ ಭಣಿಮೋ ।
ಕಂಕಿಲ್ಲಪಲ್ಲವಾಃ ಪಲ್ಲವಾಣಿ ಅಣ್ಣಾಣಿ ಣ ಸರಿಚ್ಛಾ ॥

ಫಲವು ದೈವಾಯತ್ತ ! ನಾವು ಮಾಡುವುದೇನು ? ।
ಆದರೂ ಪೇಳುವೆವು ಇನಿತೊಂದನು ।
ಕೆಂಪಸುಗೆ ತಳಿರುಗಳು ಮಿಕ್ಕೆಲ್ಲ ತಳಿರ್ಗಳಿಗೆ
ತಾವೆಂದಿಗೂ ಸದೃಶವೆಂದೆನಿಸವು ॥

ಇಲ್ಲಿ 'ಫಲ'143ವೆಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಾಲಂಕಾರದ ಧ್ವನಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ವಾಕ್ಯವು ಬೇರೊಂದನ್ನು (=ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು) ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವೇನೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೩ ಹಿಅಅಟ್ಠಾವಿಅಮಣ್ಣುಂ ಓರುಣ್ಣಮುಹಂ ಹಿ ಮಂ ಪಸಾಅನ್ತ ।
ಅವರದ್ಧಸ್ಸ ವಿ ಣ ಹು ದೇ ವಹುಜಾಣಅ ರೋಸಿಉಂ ಸಕ್ಕಮ್ ॥

ಮುಳಿಸನೆಲ್ಲವು ನುಂಗಿ ಮನದಲೆ ಮುಖದಿ ರೋಷವ ತೋರದೆ
ನಾನು ಸುಮ್ಮನೆ ಇರುತಲಿದ್ದರು ; ಅನುನಯವ ನೀನೊರೆಯುತೆ ।
ನಿಜದೊಳಪರಾಧವನೆ ಗೈದಿಹೆಯಾದರೂ ಕಡುಜಾಣನೆ,
ನಿನ್ನ ಕೋಪಿಸಲೆನಗೆ ಹೇಗೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲವು ತಾನಹಾ ! ॥

---

143 ಹಣ್ಣು ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿ.

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ 'ದೋಷಿಯಾದರೂ ಜಾಣನ ಮೇಲೆ ಕೋಪಿಸುವುದು ಅಶಕ್ಯ' ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯವನ್ನು ಧ್ವನಿಯ ಮೂಲಕ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿಯೂ ಎರಡು ವಿಧ. ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.[144] ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೪ ಜಾಏಜ್ಜ ವಣುದ್ದೇಸೇ ಖುಜ್ಜ ವ್ವಿಅ ಪಾಅವೋ ಗಡಿಅವತ್ತೋ ।
ಮಾ ಮಾಣುಸಮ್ಮಿ ಲೋಏ ತಾಏಕ್ಕರಸೋ ದರಿದ್ದೋ ಅ ॥

ಕಾಡಿನಲಿ ಬೋಳಾದ ಕೀಳಾದ ಮರವಾಗಿ
ಪುಟ್ಟಿದರು ಪುಟ್ಟುವೆನು ವ್ಯಥೆಯಿಲ್ಲದೆ !
ತ್ಯಾಗಬುದ್ಧಿಯ ಜತೆಗೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ನೇರಿರುವ
ಮನುಜಜನ್ಮವದೆನಗೆ ಬೇಡವೆಂದೂ ॥

ಇಲ್ಲಿ ತ್ಯಾಗಶೀಲನೂ ದರಿದ್ರನೂ ಆದವನ ಜನ್ಮವನ್ನು ತೆಗಳುವುದೂ, ಎಲೆಯಿರದೆ ಬೋಳಾದ ಕುರುಚಲುಗಿಡದ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಗಳುವುದೂ, ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗುವ ಅರ್ಥ. ಆ ಗಿಡಕ್ಕೂ ಮನುಷ್ಯನಿಗೂ ಒಂದು ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯ ಭಾವವು ತೋರುವುದರ ಮೂಲಕ ಉಪಮಾನವು ಉಪಮೇಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮ ಎಂಬ 'ವ್ಯತಿರೇಕ'ವು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಮನುಷ್ಯನು ಅತ್ಯಂತ ಶೋಚ್ಯನು ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೫ ಚನ್ದನಾಸಕ್ತಭುಜಗನಿಃಶ್ವಾಸಾನಿಲಮೂರ್ಛಿತಃ ।
ಮೂರ್ಛಯತ್ಯೇಷ ಪಥಿಕಾನ್ ಮಧೌ ಮಲಯಮಾರುತಃ ॥

ಚಂದನದ ತರುಗಳೊಳಗಾಶ್ರಯಿಸಿ ಪಡೆದಿರುವ
ಸರ್ಪಗಳ ನಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಮೂರ್ಛಿತನಾದ ।
ಮಲಯಮಾರುತನಿವನು ಪಥಿಕರೆಲ್ಲರನಿಂದು
ಮೂರ್ಛೆವೋಗಿಸುತಿಹನು ಮಧುಮಾಸ ಬಂದಿರಲು ॥

ಇದು ವಸಂತಕಾಲದ ವರ್ಣನೆಯಾದುದರಿಂದ ಪಥಿಕರು ಮೂರ್ಛೆಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅವರ ಕಾಮವು ಉದ್ದೀಪಿತವಾಗುವುದೇ ನಿಜವಾದ ಕಾರಣ. ಆದನ್ನೇ

---

144 ಪುಟ ೯೬ನ್ನು ನೋಡಿ, (ಪದ್ಯ ೪೮) ಮತ್ತು ಪುಟ ೮೩-ಪದ್ಯ ೩೧.

ಕವಿಯು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಮಾಡಿ ಚಂದನಾಸಕ್ತವಾದ ಹಾವುಗಳ ವಿಷವಾತವು ಮಲಯ ಮಾರುತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡುದು ಕಾರಣವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ('ಇವ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ)ಹೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಗಮ್ಯವಾಗುವ ಅನುರಣನರೂಪಧ್ವನಿಯೆಂದೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ, ಇಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ 'ಇವ' ಮೊದಲಾದ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯ ಸಂಬಂಧವೇ ಬರುವಂತಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಗೆ ಸರಿಯಾದ 'ಗಮಕ'ಗಳಿವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯು ನಮಗೆ ಬರುವಂತಹ ಎಷ್ಟೋ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

೬೬ ಈಸಾಕಲುಸಸ್ಸ ವಿ ತುಹ ಮುಹಸ್ಸ ಣಂ ಏಸ ಪುಣ್ಣಿಮಾಚನ್ದೋ ।
ಅಜ್ಜ ಸರಿಸತ್ತಣಂ ಪಾವಿಊಣ ಅಙ್ಗೇ ಚ್ಚಿಅ ಣ ಮಾಇ ॥

ಕೋಪಕಲುಷಿತವಾದ ನಿನ್ನ ಮುಖಸಾಮ್ಯವದು
ದೊರೆತಿರಲು ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಲಿ ।
ಅನಿತರಿಂದಲೆ ನೋಡು ತನ್ನಂಗದಳತೆಯನು
ಮೀರಿಹನು ಹಿಡಿಸದೆಯೆ ಚಂದ್ರನಿಂದು ॥

ಅಥವಾ—

೬೭ ತ್ರಾಸಾಕುಲಃ ಪರಿಪತನ್ ಪರಿತೋ ನಿಕೇತಾನ್
ಪುಂಭಿರ್ನ ಕೈಶ್ಚಿದಪಿ ಧನ್ವಿಭಿರನ್ವಬಂಧಿ ।
ತಸ್ಥೌ ತಥಾಪಿ ನ ಮೃಗಃ ಕ್ವಚಿದಂಗನಾಭಿ-
ರಾಕರ್ಣಪೂರ್ಣನಯನೇಷು ಹತೇಕ್ಷಣಶ್ರೀಃ ॥[145]

ಮನೆಗಳೆಡೆಯೊಳಗೆ ಭಯದಿಂದ ಪರಿಯುತಿಹ ಹರಿ-
ಣನಂ ಬೆಂಬಳಿವಿಡಿದು ಬಿಲ್ಲುಗಳ ಕೈಕೊಂಡ
ಜನರು ಯಾರೂ ಅಲ್ಲಿ ಬರದಿದ್ದರೂ ತಾನು ಪರಿವುದನು ನಿಲಿಸಲಿಲ್ಲ ।
ತನಗಿದ್ದ ಕಣ್ಣ ಚೆಲುವನ್ನೆಲ್ಲ ಸುಂದರಾಂ-
ಗನೆಯರಂತು ತಮ್ಮಯ ಕಿವಿವರೆಗೆ ತಾಗಿ ನೀ-
ಳ್ದ ನಯನಂಗಳ ಬಾಣಘಾತದಿಂ ತಳುವದೆಯೆ ಗಾಸಿಗೊಳಿಸುತ್ತಲಿರಲು ॥

ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಗೆ ಪೋಷಕವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಧ್ವನಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಾವು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕವಿಸಂಪ್ರದಾಯವೇ ಪ್ರಮಾಣ.

---

145 ಪದ್ಯ ಮಾಘನ ಶಿಶುಪಾಲವಧದಿಂದ ಉದಾಹೃತ.

ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೬ಅ ರಮ್ಯಾ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವತೀಃ ಪತಾಕಾಃ
ರಾಗಂ ವಿವಿಕ್ತಾ ಇತಿ ವರ್ಧಯನ್ತೀಃ ।
ಯಸ್ಯಾಮಸೇವನ್ತ ನಮದ್ವಲೀಕಾಃ
ಸಮಂ ವಧೂಭಿರ್ವಲಭೀರ್ಯುವಾನಃ ॥

ರಮಣೀಯತಾಗುಣಪತಾಕೆ[146]ಯನೆ ಪಡೆಯುತ್ತ,
ವಿವಿಕ್ತತಾ[147]ಕಾರಣದೆ ರಾಗ[148]ವನು ಪೆರ್ಚಿಸುತ |
ಪರಿನಮ್ರವಲಿ[149]ಗಳಿಂ ಸೊಗಯಿಸುವ ವಲಭಿಗಳ
ವಧುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇವಿಸಿದರಲ್ಲಿ ಯುವಜನರು ||

ಇಲ್ಲಿ 'ವಧುಗಳೊಂದಿಗೆ ವಲಭಿಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯ ಅನಂತರ 'ವಧುಗಳಂತೆಯೇ ವಲಭಿಗಳಿವೆ' ಎಂಬ ಶ್ಲಿಷ್ಟಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಶಬ್ದತಃ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತೋರದಿದ್ದರೂ, ಅರ್ಥ-ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಥಾಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೯ ಅಂಕುರಿತಃ ಪಲ್ಲವಿತಃ ಕೋರಕಿತಃ ಪುಷ್ಪಿತಶ್ಚ ಸಹಕಾರಃ ॥
ಅಂಕುರಿತಃ ಪಲ್ಲವಿತಃ ಕೋರಕಿತಃ ಪುಷ್ಪಿತಶ್ಚ ಹೃದಿ ಮದನಃ ॥

ಅಂಕುರಿಸಿ ಪಲ್ಲವಿಸಿ ಕೋರಕಿಸಿ ಕುಸುಮಿಸಲು
ಸಹಕಾರತರುನಿವಹವಲ್ಲಿ ಕ್ರಮದಿ |
ಅಂಕುರಿಸಿ ಪಲ್ಲವಿಸಿ ಕೋರಕಿಸಿ ಕುಸುಮಿಸಿದ-
ನೆಲ್ಲ ಹೃದಯದಲಂದು ರತಿಕಾಂತನು ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಮನ್ಮಥ' ಮತ್ತು 'ಸಹಕಾರತರು'—ಎರಡೂ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದರಿಂದ 'ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ' ಮತ್ತು 'ಸಮುಚ್ಚಯ' ಎಂಬಲಂಕಾರಗಳು ವಾಚ್ಯವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸೊಗಸಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಸಹಕಾರ ತರುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಕ್ರಮದಲ್ಲೇ ಮನ್ಮಥನಿಗೂ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅನುರಣನರೂಪ

---

146 ಧ್ವಜ ಅಥವಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ.

147 ನಿರ್ಜನತೆ ಅಥವಾ ಅಂಗಸೌಷ್ಠವ.

148 ಕೆಂಪು ಅಥವಾ ಪ್ರೀತಿ.

149 ಸೂರುಕಟ್ಟು ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಯರ ತ್ರಿವಲಿಗಳು.

ವಾಗಿ ಬರುವ ಸೊಗಸು ಮೇಲಾದುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿಗಳಿಗೂ ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ವಾಚಕರೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು [150]

ಹೀಗೆ 'ಅಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿ'ಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಯಾದಮೇಲೆ, ಈಗ ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಲು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಶರೀರೀಕರಣಂ ಯೇಷಾಂ ವಾಚ್ಯತ್ವೇ ನ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಮ್ ।
ತೇಽಲಂಕಾರಾಃ ಪರಾಂ ಛಾಯಾಂ ಯಾನ್ತಿ ಧ್ವನ್ಯಂಗತಾಂ ಗತಾಃ ॥ ೨೮ ॥

ಯಾವ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಅವು ವಾಚ್ಯವೆನಿಸಿದಾಗ (ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ) ಸುಂದರವಾದ ಶರೀರಾಂಶತ್ವವು ಕೂಡ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಲ್ಲವೋ, ಅವೇ ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಧ್ವನಿಯ ಅಂಗಗಳಾದಾಗ ನೂತನವಾದ ಒಂದು ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು[151] ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಧ್ವನಿಗೆ ಅಂಗತ್ವವು ಎರಡು ವಿಧಗಳಿಂದಾಗಬಹುದು :—(೧) ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಿಂದ, ಇಲ್ಲವೆ (೨) ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವದಿಂದ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ 'ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವದಿಂದ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವವಿರುವುದರ ಜತೆಗೆ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಇರುವಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಅವು ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವು 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುವೆಂದು

---

150 'ದೇವದತ್ತನು ದಪ್ಪವಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಹಗಲು ಉಣ್ಣುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನುರಣನಧ್ವನಿಯುಂಟೆ? ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಅಲ್ಲಿ ಅಭಿಧೆಯೇ ಸ್ವಾರ್ಥವಿಶ್ರಾಂತವಲ್ಲ; ಅಭಿಧೆಯು ಉಪಪನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ, ಮುಂದೆ ಅರ್ಥಾಂತರ ಪ್ರತೀತವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅನುರಣನಧ್ವನಿ—ಲೋ.

151 ಎಂದರೆ ಆತ್ಮರೂಪತ್ವವನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಸುಂದರಿಯು ಹಣೆಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಕುಂಕುಮದ ಬೊಟ್ಟು ಅವಳ ಶರೀರವೇ ಎನಿಸುವಂತಿದ್ದರೂ, ಶರೀರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸುಕವಿಯು ಬಹಳ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಒಪ್ಪುವಂತಹ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೂ ಅದು ಕಾವ್ಯದ ಶರೀರದ ಒಂದು ಭಾಗವೆನಿಸುವುದೇ ದುಷ್ಕರ. ಎಂದಮೇಲೆ ಇನ್ನು ಆತ್ಮವೆನಿಸುವದೆಂತು? ಆದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ವಾಚ್ಯದಶೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನೀಯುವುದು. ಹುಡುಗರ ಆಟದಲ್ಲಿಯಾದರೂ 'ರಾಜ'ನೆನಿಸುವವನಿಗೆ ಗೌರವ ಹೇಗೆ ಹೆಚ್ಚೋ ಹಾಗೆ—ಲೋ

ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಪ್ರಧಾನವೆನಿಸುವೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಷ್ಟೆ (='ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೇ).

ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ (ಧ್ವನಿಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ) ಇರುವ ನೆಲೆಗಳು ಎರಡು:—(೧) 'ವಸ್ತು'ಮಾತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವೆಡೆಗಳು ಮತ್ತು (೨) 'ಅಲಂಕಾರ'ದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವೆಡೆಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ—

ಕಾರಿಕೆ

ವ್ಯಜ್ಯನ್ತೇ ವಸ್ತುಮಾತ್ರೇಣ ಯದಾಲಂಕೃತಯಸ್ತದಾ ।
ಧ್ರುವಂ ಧ್ವನ್ಯಂಗತಾ ತಾಸಾಂ

ಯಾವಾಗ ಅಲಂಕಾರಗಳು ವಸ್ತುಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವುವೋ ಆಗ ಅವು ಸರ್ವಥಾ ಧ್ವನಿಯ ಅಂಗಗಳೇ.

ವೃತ್ತಿ

ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ಪಾದ

ಕಾವ್ಯವೃತ್ತಿಸ್ತದಾಶ್ರಯಾ ॥ ೨೯ ॥

ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಇಂತಹ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೇ ಕಾವ್ಯವು ಹೊರಡುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದು ಸುಮ್ಮನೆ ವಾಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದಲೇ—

ಕಾರಿಕೆ

ಅಲಂಕಾರಾನ್ತರವ್ಯಂಗ್ಯಭಾವೇ

ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ

ವೃತ್ತಿ

ತಿರುಗಿಯೂ

ಕಾರಿಕೆ

ಧ್ವನ್ಯಂಗತಾ ಭವೇತ್ ।
ಚಾರುತ್ವೋತ್ಕರ್ಷತೋ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ಯದಿ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ ॥ ೩೦ ॥

ರಮಣೀಯತಾತಿಶಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಕಾಣು ತ್ತಿದ್ದರೆ, ಧ್ವನಿಯ ಅಂಗತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ವಾಚ್ಯ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ವಸ್ತುಮಾತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಈಗಾಗಲೇ ಕೊಟ್ಟ ಉದಾ ಹರಣೆಗಳಿಂದಲೇ ವಿಷಯವನ್ನಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ವಸ್ತುಮಾತ್ರದಿಂದಾಗಲಿ, ಇಲ್ಲವೆ ವಿಶಿಷ್ಟಾಲಂಕಾರ ಸಹಿತವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಾಗಲೀ, ಬೇರೊಂದು ವಸ್ತುವೋ ಇಲ್ಲವೇ ಅಲಂಕಾರವೋ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಧ್ವನಿಗೆ ಅದು ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ, ಈಗ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಭ್ರಮೆಗೆ ಎಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವುಂಟೋ ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದಾರಿತಪ್ಪದಂತೆ ಮಾಡಲು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಯತ್ರ ಪ್ರತೀಯಮಾನೋಽರ್ಥಃ ಪ್ರಕ್ಲಿಷ್ಟತ್ವೇನ ಭಾಸತೇ ।
ವಾಚ್ಯಸ್ಯಾಂಗತಯಾ ವಾಪಿ ನಾಸ್ಯಾಸೌ ಗೋಚರೋ ಧ್ವನೇಃ ॥ ೩೧ ॥

ಎಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಕ್ಲಿಷ್ಟಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕಾಣುವುದೋ, ಅಥವಾ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಬರುವುದೋ, ಅದು ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಎರಡು ವಿಧ—ಸ್ಫುಟ ಮತ್ತು ಅಸ್ಫುಟ, ಎಂದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಯಾವುದು ಭಾಸವಾಗುವುದೋ, ಅದು ಮಾತ್ರ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು ; ಅಸ್ಫುಟವಾದುದು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಫುಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗುವು ದಾದರೆ, ಆಗ ಅದೂ ಈ ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೭೦ ಕಮಲಾಅರಾ ಣ ಮಲಿಆ ಹಂಸಾ ಉಡ್ಡಾವಿಆ ಣ ಅ ಪಿಉಚ್ಛಾ ।
ಕೇಣ ವಿ ಗಾಮತಡಾಏ ಅಬ್ಭಂ ಉತ್ತಾಣಅಂ ಫಲಿಹಮ್ ॥

ಕಮಲರಾಜಿಯ ಕಾಂತಿ ಕಂದಿಲ್ಲವೊಂದಿನಿತು,
ಹಂಸಗಳು ಹಾರಿಹೋಗಿಲ್ಲವತ್ತೆ !
ಅವನಾರೊ ನಾ ಕಾಣೆ ನಮ್ಮೂರ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ
ಮೋಡವನೆ ಬಿಸುಡಿಹನು ತಲೆಕೆಳಗೆನೆ ||

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಅಂಶ—'ಮುಗ್ಧವಧುವು ಮೋಡದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನೋಡಿದಳು', ಎಂದು. ಇದು ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತಿದ್ದು, ಅದೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಅಂಗವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಧ್ವನಿಗೆ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೭೧ ವಾಣೀರಕುಡಂಗೊಡ್ಡೀಣ ಸಉಣಿ ಕೋಲಾಹಲಂ ಸುಣನ್ತೀಏ ।
ಘರಕಮ್ಮವಾವಡಾಏ ಬಹುಏ ಸೀಅನ್ತಿ ಅಂಗಾಇಂ ॥

ಒತ್ತಾಗಿ ತಾ ಬೆಳೆದ ಬೆತ್ತಗಳ ಹತ್ತಿರವೆ
ಹಕ್ಕಿಗಳ ಕೂಗಾಟ ಕೇಳಿಬರಲು |
ಮನೆಗೆಲಸದಲಿ ನಿರತಳಾಗಿದ್ದ ಹೆಂಗಸಿಗೆ
ತನ್ನಂಗಗಳ ಸತ್ವವುಡುಗುತಿಹುದು ||[152]

ಇಂತಹ ಸ್ಥಲಗಳೆಲ್ಲ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿಯಾದಮೇಲೆ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಮತ್ತೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುವುದೋ, ಅದು ಮಾತ್ರ ಈ ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಗೇ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೭೨ ಉಚ್ಚಿಣಸು ಪಡಿಅ ಕುಸುಮಂ ಮಾ ಧುಣ ಸೇಹಾಲಿಅಂ ಹಲಿಅಸುಹ್ಣೇ ।
ಅಹ ದೇ ವಿಸಮವಿರಾವೋ ಸಸುರೇಣ ಸುಓ ವಲಅಸದ್ದೋ ॥

ಬಿದ್ದಿರುವ ಹೂಗಳನೆ ಆರಿಸಿಕೊ ಗೌಡಸೊಸೆ
ಶೇಫಾಲಿಕೆಯ ನೀನಲ್ಲಾಡಿಸದೆಯೆ |
ಬಲವಾಗಿ ಬರುತಿರುವ ನಿನ್ನ ಬಳೆಯುಲಿಯನ್ನು
ಕೇಳುತಿರುವನು ನೋಡು ನಿನ್ನ ಮಾವ ||

152 ಸಂಕೇತವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದ್ದ ನಲ್ಲನು ಸಂಕೇತಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಾಯಿತೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಅದು ವಾಚ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪೋಷಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

ಇಲ್ಲಿ ವಿನಯರಹಿತನಾದ ಪತಿಯೊಡನೆ ರಮಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಖಿಯೊಬ್ಬಳು ಹೊರಗೆ ಬಳೆಯ ಕಲಕಲವನ್ನು ಕೇಳಿದ ತನ್ನ ಸಖಿಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಇಷ್ಟನ್ನು ನಾವು ಗ್ರಹಿಸಲೇಬೇಕು. ಹೀಗೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದಮೇಲೆ, ಅವನ ಅವಿನಯವನ್ನು ಮರೆಸಬೇಕೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಇಲ್ಲಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯ ಆಭಾಸ-ವಿವೇಕವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಮೇಲೆ ಈಗ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೂ ಅದನ್ನೇ ಮಾಡಿಕೊಡಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತೇರಶಕ್ತೇರ್ವಾ ನಿಬಂಧೋ ಯಃ ಸ್ಖಲದ್ಗತೇಃ ।
ಶಬ್ದಸ್ಯ ಸ ಚ ನ ಜ್ಞೇಯಃ ಸೂರಿಭಿರ್ವಿಷಯೋ ಧ್ವನೇಃ ॥ ೩೨ ॥

ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ[153] ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಬಾಧಿತವಾಗಿರುವಂತಹ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು (ಕವಿಯು) ಮಾಡಿದರೆ, ಅದನ್ನು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ವಿಮರ್ಶಕರು ತಿಳಿಯಲಾಗದು.

ವೃತ್ತಿ

ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಅಥವಾ ಅಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಧ್ವನಿಗೆ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಸರ್ವೇಷ್ವೇವ ಪ್ರಭೇದೇಷು ಸ್ಫುಟತ್ವೇನಾವಭಾಸನಮ್ ।
ಯದ್ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯಾಂಗಿಭೂತಸ್ಯ ತತ್ಪೂರ್ಣಂ ಧ್ವನಿಲಕ್ಷಣಮ್ ॥ ೩೩ ॥

ಎಲ್ಲ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಸ್ಫುಟವಾಗಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಿರುವುದೇ ಧ್ವನಿಯ ಪೂರ್ಣವಾದ ಲಕ್ಷಣ[154]

---

153 ಅನುಪ್ರಾಸಾದಿಗಳನ್ನು ತರಲೇಬೇಕೆಂಬ ಹಟವೇ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ—ಲೋ
154 ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಧ್ವನಿಯಿರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ

ವೃತ್ತಿ

ಇದುವರೆಗೆ ಕೊಡಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಲಕ್ಷಣವೇ ಇದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ರಾಜಾನಕ-ಆನಂದವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯ-ವಿರಚಿತವಾದ
ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಉದ್ದ್ಯೋತದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು ಮುಗಿದುದು.

ಆದಿಯಖಂಡೋಲ್ಲಾಸಂ
ಭೇದಂಗಳನಾಂತು ಭಾಸಿಪಂತಾಗಿಸುತೀ |
ಮೇದಿನಿಯುಂ ತೋರಿಪ ವಾಗ್-
ವಾದಿನಿಗಾಂ ವಂದಿಸಿರ್ಪೆನಭಿನವಗುಪ್ತಂ ||

ಮೂರನೆಯ ಉದ್ಯೋತ

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು; ಈಗ ಅದನ್ನೇ 'ವ್ಯಂಜಕ'ದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—1

ಕಾರಿಕೆ

ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಸ್ಯ ಪದವಾಕ್ಯಪ್ರಕಾಶತಾ ।
ತದನ್ಯಸ್ಯಾನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಚ ಧ್ವನೇಃ ॥ ೧ ॥

'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯ'—ಇವೆರಡು ಧ್ವನಿ ಪ್ರಕಾರಗಳೂ 'ಪದ' ಮತ್ತು 'ವಾಕ್ಯ'ಗಳಿಂದ ಧ್ವನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

---

1 ಸ್ಮರಸಂಹಾರದ ಲೀಲಾ
ಪರಿಪಾಟವಶಾಲಿಯಪ್ಪ ಪರಮೇಶ್ವರಾ।
ವರದೇಹಾರ್ಧಮನೊಯ್ಯನೆ
ಧರಿಸುವಳಂ ನೆನೆವೆನಿಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರಿಯಂ॥

ಎರಡನೆಯ ಉದ್ಯೋತಕ್ಕೂ ಈ ಉದ್ಯೋತಕ್ಕೂ "ಸಂಗತಿ" ಅಥವಾ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥ "ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ" ಮುಂತಾದ ಧ್ವನಿಭೇದಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಉದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿಯೇ "ವಾಚ್ಯ" ಅಡಕವಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಭೇದಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಸ್ಥೂಲದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ "ವಾಚ್ಯಭೇದಗಳನ್ನೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರೆ, ವಾಚ್ಯವು ಅಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಸ್ವವಿಶ್ರಾಂತವಲ್ಲ; ವ್ಯಂಗ್ಯಪರ, ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟರೆ ಉಕ್ತಭೇದಗಳನ್ನು "ವ್ಯಂಜಕ-ಮುಖೇನ ಭೇದಗಳು" ಎನ್ನುವುದೂ ಶಕ್ಯವೇ. ಆದರೆ ಮತ್ತೂ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿದಾಗ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿರಲು "ವ್ಯಂಗ್ಯಮುಖೇನ" ಭೇದವೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ "ಅವಿವಕ್ಷಿತ-ವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿ" ಯೆಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ "ಧ್ವನಿ" ಯೆಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ, ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನ, ಉಳಿದವು ವಿಶೇಷಣ, ಹೀಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಭೇದಗಳೇ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಾದಿಗಳು. ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ ಅಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ, ವ್ಯಂಜಕವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟಲ್ಲವೇ, ಎನ್ನಬಹುದು, ನಿಜ, ಆದರೆ ಧ್ವನಿವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಜಕವೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ; ಅರ್ಥವ್ಯಂಜಕತ್ವ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಂಜಕವಾಗಬಲ್ಲುದೇ ಹೊರತು ಎಂದೆಂದೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆನಿಸಲೇ ಆರದು. ಈ ವ್ಯಂಜಕತ

ವೃತ್ತಿ

'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ'ದ ಪ್ರಭೇದವಾದ ಅತ್ಯಂತತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಪದ-ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು—(೧) ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗ—'ಸಪ್ತೈತಾಃ ಸಮಿಧಃ ಶ್ರಿಯಃ' (=ಇವೇಳೂ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಸಮಿತ್ತುಗಳು).[2] (೨) ಕಾಳಿದಾಸನ ಪ್ರಯೋಗ—'ಕಃ ಸನ್ನದ್ಧೇ ವಿರಹವಿಧುರಾಂ ತ್ವಯ್ಯುಪೇಕ್ಷೇತ ಜಾಯಾಂ'[3] (=ನೀನು ಸನ್ನದ್ಧನಾಗಿರಲು, ವಿರಹವಿಹ್ವಲೆಯಾದ ಕಾಂತೆಯನ್ನು ಯಾರು ತಾನೆ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿಯಾರು!). (೩) ಕಾಳಿದಾಸನದೇ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯೋಗ—'ಕಿಮಿವ ಹಿ ಮಧುರಾಣಾಂ ಮಂಡನಂ ನಾಕೃತೀನಾಂ'[4] (=ಮಧುರವಾದ

ವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಾಡುವ ಧ್ವನಿವಿಬಾಗಗಳು ಈ ಉದ್ದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವುವು ಶುದ್ಧ ವ್ಯಂಜಕ ಭೇದಗಳು ಮಾತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪದ, ವಾಕ್ಯ, ವರ್ಣ, ಪದಭಾಗ, ಸಂಘಟನೆ, ಮಹಾವಾಕ್ಯ—ಈ ಭೇದಗಳೆಲ್ಲ ವ್ಯಂಜಕಶಬ್ದದ ಸ್ವಗತ ಭೇದಗಳು, ವ್ಯಂಗ್ಯಕೃತವಾದ ಭೇದಗಳಲ್ಲ. ಇವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈ ಉದ್ದ್ಯೋತದ ವಿಭಾಗ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಚಂದ್ರಿಕಾಕಾರನು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನರಿಯದೆ, "ವ್ಯಂಗ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ"= ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ 'ವಸ್ತು', 'ಅಲಂಕಾರ', 'ರಸ' ಗಳ ಮೂಲಕ" ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಹೀಗೆ ಕೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ-ಈ ತ್ರಿಭೇದವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದವರಾರು ? ಕಾರಿಕಾಕಾರನಲ್ಲ ; ವೃತ್ತಿಕಾರನೇ. ಈಗ ಮೂಲಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗ ಮಾಡುತ್ತಿರುವವನು ವೃತ್ತಿಕಾರನಲ್ಲ, ಕಾರಿಕಾಕಾರ. ಎಂದ ಮೇಲೆ 'ಹಿಂದೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು', 'ಈಗ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂಬೆರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃಪದಗಳೊಡನೆ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತಾದರೆ, "ಸಂಗತಿ" ಅಥವಾ ಸಮನ್ವಯ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಸಾಧ್ಯ ? 'ಸಕಲ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಗ್ರಂಥದೊಡನೆ ಸಮನ್ವಯ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದೇವೆ ; ಕೇವಲ ಹಿಂದಿನ ಉದ್ದ್ಯೋತದೊಡನೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ' ಎಂದು ಕೂಡ ಅವನು ಹೇಳಲವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಾದಿ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವುದು ಶಕ್ಯವೆ?—ಲೋಚನ.

2 "ಧೃತಿಃ ಕ್ಷಮಾ ದಯಾ ಶೌಚಂ ಕಾರುಣ್ಯಂ ವಾಗನಿಷ್ಠುರಾ।
ಮಿತ್ರಾಣಾಂ ಚಾನಭಿದ್ರೋಹಃ ಸಪ್ತೈತಾಃ ಸಮಿಧಃ ಶ್ರಿಯಃ॥"—ಮಹಾಭಾರತ.

ಅಸಾಧಾರಣ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಪ್ರಾಪಕತ್ವವು 'ಸಮಿಧಃ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

3 ಮೇಘದೂತ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸನ್ನದ್ಧ' ಪದದಿಂದ ನಿಷ್ಕಾರುಣಿಕತ್ವ, ಅಪ್ರತೀಕಾರ್ಯತ್ವ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಕ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

4 ಅಭಿಜ್ಞಾನ ಶಾಕುನ್ತಲ. ಇಲ್ಲಿ 'ಮಧುರ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಸರ್ವವಿಷಯರಂಜಕತ್ವ ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವ ಸಾತಿಶಯ ಅಭಿಲಾಷವಿಷಯತ್ವವೆಂಬ ವಕ್ತ್ರಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

ಆಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಯಾವುದು ತಾನೆ ಭೂಷಣವಲ್ಲ?). ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಸಮಿತ್ತು', 'ಸನ್ನದ್ಧ', 'ಮಧುರ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಾಗಿವೆ.

ಇದಕ್ಕೇ ಅರ್ಥಾಂತರ-ಸಂಕ್ರಮಿತ-ವಾಚ್ಯಧ್ವನಿ-ಯಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ— 'ರಾಮೇಣ ಪ್ರಿಯಜೀವಿತೇನ ತು ಕೃತಂ ಪ್ರೇಮ್ಣಃ ಪ್ರಿಯೇ ನೋಚಿತಮ್' (=ಪ್ರಿಯೆ, ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನಿಟ್ಟ ರಾಮನು ಪ್ರೇಮಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದುದನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ).[5] ಇಲ್ಲಿ ಸಾಹಸೈಕಪ್ರಿಯತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ 'ರಾಮನು' ಎಂಬ ಪದವು ವ್ಯಂಜಕ. ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ:-

೭೩ ಏಮೇಅ ಜಣೋ ತಿಸ್ಸಾ ದೇಉ ಕವೋಲೋಪಮಾಇ ಸಸಿಬಿಂಬಮ್ ।
ಪರಮತ್ಥವಿಆರೇ ಉಣ ಚನ್ದೋ ಚನ್ದೋ ವಿಅ ವರಾಓ ॥[6]

---

5 ಇಡಿಯ ಶ್ಲೋಕದ ಪಾಠ ಹೀಗಿದೆ:-

ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನರುಷಃ ಕೃತಂ ಸಮುಚಿತಂ ಕ್ರೂರೇಣ ತೇ ರಕ್ಷಸಾ
ಸೋಢಂ ತಚ್ಚ ತಥಾ ತ್ವಯಾ ಕುಲಜನೋ ಧತ್ತೇ ಯಥೋಚ್ಚೈಃ ಶಿರಃ ।
ವ್ಯರ್ಥಂ ಸಂಪ್ರತಿ ಬಿಭ್ರತಾ ಧನುರಿದಂ ತ್ವದ್ವ್ಯಾಪದಃ ಸಾಕ್ಷಿಣಾ
ರಾಮೇಣ ಪ್ರಿಯಜೀವಿತೇನ ತು ಕೃತಂ ಪ್ರೇಮ್ಣಃ ಪ್ರಿಯೇ ನೋಚಿತಮ್ ॥

'ನಿರಾಕರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ತನ್ನ ಅಸದಳ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ದುರುಳ ರಾಕ್ಷಸನು ಗೈದನು; ಕುಲಸ್ತ್ರೀಯರು ತಲೆಯೆತ್ತಿ ತಿರುಗುವಂತೆ ನೀನಾದರೂ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಸಹಿಸಿದೆ; ಆದರೆ ನಿನ್ನ ಆಪತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ನೋಡಿ ನೋಡಿಕೊಂಡು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಈ ಜೀವಗಳ್ಳ ರಾಮ ಮಾತ್ರ ಪ್ರೇಮಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪತಕ್ಕದ್ದನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ'

ಇಲ್ಲಿ 'ರಾಮ' ಶಬ್ದ ಅಸಮಸಾಹಸತ್ವ, ಸತ್ಯಸಂಧತ್ವ, ಮುಂತಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಧರ್ಮಾಂತರ ಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಂಜಿಸುತ್ತದೆ; ಕೆಲವರು ಹೇಳುವಂತೆ 'ಕಾಪುರುಷತ್ವ' ಮುಂತಾದುವನ್ನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾಪುರುಷನಾದವನಿಗೆ ಕರ್ತವ್ಯ ವಿಸ್ಮೃತಿ ಉಚಿತವಾಗಿ, ಸಹಜ ಸ್ವಭಾವವಾಗುತ್ತದೆ; ಇಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅನುಚಿತತ್ವಕೃತ ವಿಷಾದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರದು

'ಪ್ರಿಯ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಪ್ರೇಮಕ್ಕೇ ಈಗ ಅನೌಚಿತ್ಯ ಕಲಂಕ ಅಂಟಿದೆಯಲ್ಲಾ; ಎಂಬ ಉದ್ದೀಪಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯಿಂದ ರಾಮನ ಕರುಣರಸ ಸ್ಫುಟವಾಗಿದೆ.

6 'ಏವಮೇವ' (< ಏಮೇಅ) ಎಂಬುದು ಜನರು ಅವಿವೇಕದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿರುವುದನ್ನೂ, 'ಜನ' (< ಜಣೋ) ಎಂಬುದು ಲೋಕವಿದಿತವಾದ ಅವರ ಗತಾನುಗತಿಕ ಸ್ವಭಾವ ವನ್ನೂ, 'ತಸ್ಯಾಃ' (< ತಿಸ್ಸಾ) ಎಂಬುದು ನಾಯಿಕೆಯ ಅಸಾಧಾರಣ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಧ್ವನಿಸುತ್ತವೆ 'ಕಪೋಲೋಪಮಾಯಾಂ' (< ಕವೋಲೋಪಮಾಇ) ಎಂಬುದು 'ನಿರ್ವ್ಯಾಜ ಲಾವಣ್ಯ ಸರ್ವಸ್ವ'ವೆನಿಸುವ ಮುಖದ ನಡುವೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಆ

ಆಕೆಯ ಕಪೋಲದುಪಮೆಗೆ
ರಾಕಾಪತಿಬಿಂಬವೊಂದೆಯೆಂಬೀ ನುಡಿಯಂ |
ಲೋಕವೆ ಪೇಳ್ದೊಡಮದನಾ-
ಲೋಕಿಸೆ ಮೇಣ್ ಶಶಿಯೆ ಶಶಿಸಮಾನವರಾಕಂ ||

ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ 'ಶಶಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯ

ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯ ಅತ್ಯಂತತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯವೆಂಬ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯ ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೭೪ ಯಾ ನಿಶಾ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ತಸ್ಯಾಂ ಜಾಗರ್ತಿ ಸಂಯಮೀ।
ಯಸ್ಯಾಂ ಜಾಗ್ರತಿ ಭೂತಾನಿ ಸಾ ನಿಶಾ ಪಶ್ಯತೋ ಮುನೇಃ॥[7]

ಇರುಳೆಂದು ಸರ್ವಭೂತಗ-
ಳಿರುವಂದೆಚ್ಚರದಿನಿರುವನಾ ಸಂಯಮಿ ತಾಂ |
ಪೆರರೆಲ್ಲರ್ ಜಾಗರದಿಂ-
ದಿರುವಾಗಳ್ ರಾತ್ರಿಯದುವೆ ಕಾಣುವ ಮುನಿಗೇ ||

ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುಳೆಂಬರ್ಥವಾಗಲಿ ಜಾಗರಣವೆಂಬರ್ಥವಾಗಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ.[8] ಹಾಗಾದರೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವೇನು? ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅವಧಾನವಿರುವಿಕೆ ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವವಿಮುಖತೆ-ಇವು ಮುನಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಇರುವುವೆಂಬುದು.[9] ಆದುದರಿಂದ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕ.

ಕಪೋಲಕ್ಕೆ ಉಪಮಾನ ಕೊಡುವುದಾದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅಲ್ಲವೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಆದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಎಷ್ಟೋ ಹೀನವಾದ, ಕಲಂಕದಿಂದ ದೂಷಿತವಾದ ಚಂದ್ರಬಿಂಬವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಸರಿಯೆ? ಇದು ಜನರ ಕುರಿಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಯೋಗ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಆ ಶೋಚನೀಯನಾದ ಚಂದ್ರನು ಚಂದ್ರನೇ ಸರಿ, ಎಂದರೆ ಕ್ಷಯಿತ್ವ, ವಿಲಾಸಶೂನ್ಯತ್ವ, ಮಲಿನತ್ವ ಮುಂತಾದ ಅವಗುಣಗಳಿಂದ ನಿಕೃಷ್ಟನೇ ಸರಿಯೆಂಬ ವ್ಯಂಗ್ಯಧರ್ಮ ಸಂಕ್ರಾಂತವಾದ ಅರ್ಥ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆಯೂ ಸಹೃದಯರು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು—ಲೋ.

7 ಭಗವದ್ಗೀತೆ, II 69. ಇದು ವಾಕ್ಯಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ.

8 ಹಾಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಮಾಡಹೊರಟ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. 'ರಾತ್ರೆ ಎಚ್ಚರವಾಗಿರಬೇಕು, ಹಗಲು ರಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವಂತಿರಬೇಕು' ಎಂದರೆ ಏನು ತಾನೆ ಸಾಫಲ್ಯ? ಆದುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯದ ನೇರವಾದ ಅರ್ಥ ಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ.

9 ಸಂಯಮಿಯ ವರ್ತನೆ ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದು, ಅವನು ತತ್ತ್ವದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸದಾ

ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೭೫ ವಿಸಮಇಓ ಚ್ಚಿಅ ಕಾಣ ವಿ ಕಾಣ ವಿ ವಾಲೇಇ ಅಮಿಅಣಿಮ್ಮಾಓ ।
ಕಾಣ ವಿ ವಿಸಾಮಿಅಮಓ ಕಾಣ ವಿ ಅವಿಸಾಮಓ ಕಾಲೋ ॥

ವಿಷಮಯವು ತಾನೆನಿಸಿ ಕೆಲವರಿಗೆ ಕಳೆಯುವುದು
ಅಮೃತಮಯದಂತೆ ಕೆಲವರಿಗೆ ಕಾಲ ।
ಉಳಿದರಿಗೆ ವಿಷವಮೃತವೆರಡರಾ ಮಿಶ್ರವೆನೆ
ಅಮೃತವಿಷವೇನಿರದು ಕೆಲಜನರಿಗೆ ॥

ಇಲ್ಲಿ 'ದುಃಖ', 'ಸುಖ', ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ವಿಷ', 'ಅಮೃತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯಗಳಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಂತಾಯಿತು.[10]

ಜಾಗರೂಕನಾಗಿಯೂ ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಿಮುಖನಾಗಿಯೂ ಇರುವನೆಂಬುದನ್ನು ವಾಕ್ಯ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಈ ಧ್ವನಿಯೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತಾರ್ಥ ಕಷ್ಟವಲ್ಲ; ಅದು ಸರ್ವಥಾ ಅನುಪಪನ್ನವೆಂಬಂತಿಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಜಡವಸ್ತುಗಳವರೆಗೆ ಇರುವ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಯಾವುದು ರಾತ್ರಿಯೋ, ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಮೋಹ ಜನನಿಯಾದ ಪರಾತ್ಪರ ತತ್ತ್ವದೃಷ್ಟಿಯೋ, ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂಯಮಿಯು ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಹೇಗೆ ಸಾಧಿಸಿಯೇನು ಎಂದು ವಿಷಯಗಳ ವರ್ಜನ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಂಯಮಿಯಾಗಲಾರನು, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಅಥವಾ ಸರ್ವ ಭೂತಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಮೋಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಾಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹೇಗೆ ತೊರೆಯಲಿ, ಎಂದು ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಜೀವಜಾತಗಳೂ ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುತ್ತವೋ ಅದು ಸಂಯಮಿಗೆ ರಾತ್ರಿ ಅಥವಾ ಗಮನದ ವಿಷಯವಲ್ಲ ಲೋಕವು ಎಚ್ಚೆತ್ತಿರುವಾಗ ಇವನು ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕೋತ್ತರವಾದ ವರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡ ಯೋಗಿ ನೋಡುವುದೂ ಅರಿಯುವುದೂ ಹೀಗೆ. ಅವನ ಅಂತಃಕರಣ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಫಲ. ಮಿಕ್ಕವರು ನೋಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಅರಿಯುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಮೇಲೆ, ಎಲ್ಲರೂ ತತ್ತ್ವದೃಷ್ಟಿಪರರಾಗಿ ಇರಬೇಕು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೀಗೆ 'ಪಶ್ಯತಃ' (=ಕಾಣುವ), 'ಮುನೇಃ' (=ಮುನಿಗೆ) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲ; ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲೇ ವಿಶ್ರಾಂತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಪದ ಸಮೂಹವಾದ ವಾಕ್ಯವೇ ವ್ಯಂಜಕ—ಲೋ.

10 'ಕೇಷಾಂಚಿತ್' (=ಕೆಲವರಿಗೆ) ಎಂದರೆ ಕೆಟ್ಟವರಿಗೆ ಅಥವಾ ಅವಿವೇಕಿಗಳಿಗೆ ಕಾಲ ವಿಷಮಯ. ಮತ್ತೆ 'ಕೆಲವರಿಗೆ' ಎಂದರೆ ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ವಿವೇಕಿಗಳಿಗೆ ಅದೇ ಕಾಲ ಅಮೃತಮಯ. ಉಳಿದ ಮಿಶ್ರಜನರಿಗೆ ಎಂದರೆ ವಿವೇಕಾವಿವೇಕವೆರಡೂ ಕೂಡಿದವರಿಗೆ ವಿಷ ಮತ್ತು ಅಮೃತ. ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲಮಂದಿ ಪರಮ ಮೂರ್ಖರಿಗೆ ಅಥವಾ ಪರಮಯೋಗಿಗಳಿಗೆ

ಇನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ಪದ-ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

೭೬ ಪ್ರಾತುಂ ಧನೈರರ್ಥಿಜನಸ್ಯ ವಾಂಛಾಂ
ದೈವೇನ ಸೃಷ್ಟೋ ಯದಿ ನಾಮ ನಾಸ್ಮಿ।
ಪಥಿ ಪ್ರಸನ್ನಾಂಬುಧರಸ್ತಡಾಗಃ
ಕೂಪೋಽಥವಾ ಕಿಂ ನ ಜಡಃ ಕೃತೋಽಹಮ್ ॥

ಬೇಡುವರ ಮನದಾಸೆಯನು ನಾ
ನೀಡಿ ಸಲಿಸಲು ದೈವವೆನ್ನನು
ನಾಡೊಳಗೆ ಪುಟ್ಟಿಸದೆ ಪೋದುದದೆಂದು ನಂಬಿದರೂ।
ನೋಡುವೊಡೆ ವಿಧಿಯೇತಕೆನ್ನನು
ನಾಡೆ ನಿರ್ಮಲಸಲಿಲದಿಂದಲಿ
ಕೂಡಿರುವ ಕೆರೆಬಾವಿಯಾಗಿಯೆ ಜಡನ ನಿರ್ಮಿಸನು ॥

ಇಲ್ಲಿ 'ಜಡ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ನಿರ್ವಿಣ್ಣನಾದ ಕವಿಯು ತನಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನುರಣನರೂಪವಾಗಿ ಅದು ಬಾವಿಗೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.[11]

ವಿಷವೂ ಅಲ್ಲ, ಅಮೃತವೂ ಅಲ್ಲ. 'ವಿಷ', 'ಅಮೃತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಇಲ್ಲಿ 'ಲಾವಣ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಂತೆ 'ದುಃಖಸಾಧನ', 'ಸುಖಸಾಧನ' ಎಂಬರ್ಥಗಳನ್ನು ರೂಢಿ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. 'ಬೇವು ವಿಷ'. 'ಬೇಲ ಅಮೃತ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ನೋಡುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ 'ದುಃಖಸಾಧನ', 'ಸುಖಸಾಧನ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲ ಪರ್ಯವಸನ್ನವಾದ ದುಃಖ, ಸುಖಗಳಲ್ಲಿಯೇ 'ವಿಷಾಮೃತ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿರುವುದು. ಸಾಧನಾರ್ಥವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲವೆಂದು ಕೂಡ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ, ಸಾಧನವಿಲ್ಲದೆ ಫಲೋದಯವಾಗದ ಕಾರಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು 'ಸಂಕ್ರಮಿತ-ವಾಚ್ಯ'ಗಳು.

11 ಜಡ=ಕಿಂಕರ್ತವ್ಯತಾ-ಮೂಢ ಬಾವಿಯು ಜಡ, ಯಾವ ಯಾಚಕನಿಗೆ ಏನು ಬೇಕೆಂಬ ಪರಿಜ್ಞಾನ ಅದಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಜಡ ಅಥವಾ ತಣ್ಣಗಿರುವುದೂ, ನಿರ್ವೇದಾದಿ ಸಂತಾಪಗಳೊಂದೂ ಇಲ್ಲದೆ. ತಣ್ಣೀರಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರೋಪಕಾರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನುಳ್ಳುದೆಂದೂ ಅರ್ಥ. ಈ ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥವು ಕೆರೆಗೂ ಸಮಾನವಾದರೆ ಪುನರುಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು—ಕೆರೆಗೂ 'ಪ್ರಸನ್ನಾಂಬುಧರ' ಎಂದು ಶಬ್ದಾಂತರದಿಂದ ತಣ್ಣೀರಿರುವುದನ್ನು ಆಗಲೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ—ಗ್ರಂಥಕಾರನು 'ಜಡ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಾವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸಿದ್ದಾನೆ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ—ಲೋ.

ಇದೇ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲೇ ವಾಕ್ಯಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯು (ಬಾಣಭಟ್ಟನ) ಹರ್ಷ ಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಿಂಹನಾದನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ—

೭೭ 'ವೃತ್ತೇಽಸ್ಮಿನ್ಮಹಾಪ್ರಲಯೇ ಧರಣೀಧಾರಣಾಯಾಧುನಾ ತ್ವಂ ಶೇಷಃ'

(='ಈ ಹರ್ಷವಿನಾಶ ಪ್ರಸಂಗವು ಒದಗಿರುವಾಗ ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಈಗ ಉಳಿದಿರುವವನು ನೀನೇ'—'ಪ್ರಲಯಕಾಲವು ಬಂದೊದಗಿದಾಗ ಭೂಮಿಯ ಭಾರವನ್ನು ಹೊರಲು ಆದಿಶೇಷನೊಬ್ಬನೇ ಹೇಗೆ ಸಮರ್ಥನೋ ಹಾಗೆ.')

ಈ ವಾಕ್ಯವು ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ.[12]

ಇನ್ನು ಕವಿಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಪ್ರಭೇದ ದಲ್ಲಿ ಪದ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ:

೭೮ ಚೂಅಂಕುರಾವಅಂಸಂ ಛಣಪಸರಮಹಗ್ಘಣಮಣಹರಸುರಾಮೋಅಮ್ ।
ಅಸಮಪ್ಪಿಅಂ ಪಿ ಗಹಿಅಂ ಕುಸುಮಸರೇಣ ಮಹುಮಾಸಲಚ್ಛಿಮುಹಮ್ ॥
—ಹರಿವಿಜಯಕಾವ್ಯ.

ಅಸಮರ್ಪಿತಮಾದೊಡಮಾ
ರಸಾಲಾಂಕುರಾವತಂಸಮಂ ಬಂಧುರಗಂ- |
ಧಸುರಭಿಯುಂ ಕೈಕೊಂಡಂ
ಕುಸುಮಶರಂ (ಸು)ಮಧುಮಾಸಲಕ್ಷ್ಮೀಮುಖಮಂ ||

'ಮಧುಮಾಸಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಮುಖವನ್ನು ಕುಸುಮಶರನು ಸಮರ್ಪಿತವಾಗದಿದ್ದರೂ ಕೈಕೊಂಡನು' ಎನ್ನುವಾಗ, 'ಅಸಮರ್ಪಿತಂ' ಎಂಬ ಸ್ಥಿತಿಮಾತ್ರ-ವಾಚಕವಾದ ಪದವು ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕುಸುಮಶರನ ಬಲಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ.[13]

---

12 'ಮಹಾಪ್ರಲಯ=(೧) 'ಮಹ'=ಉತ್ಸವದ 'ಅಪ್ರಲಯ'=ಸರ್ವನಾಶ.
(೨) ಯುಗಾಂತ್ಯದ ಪ್ರಳಯಕಾಲ.

ಕಲ್ಪಾಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಿಗ್ಗಜಗಳೆಲ್ಲಾ ನಿರ್ನಾಮವಾದಾಗ ಭೂಭಾರವನ್ನು ಹೊರಲು ನಾಗರಾಜನೊಬ್ಬನೇ ಹೇಗೆ ಸಮರ್ಥನೋ ಹಾಗೆ ಎಂಬುದು ಅರ್ಥಾಂತರ—ಲೋ

13 ಮುಖ=ಪ್ರಾರಂಭ ಮತ್ತು ವದನ. ಸುರಾಮೋದ=ದಿವ್ಯಗಂಧ ಮತ್ತು ಆಸವಗಂಧ. ವಸಂತೋದಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥನು ಚಿತ್ತವಿಕಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನೆಂಬ ವಿಷಯವು ಇಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥಾಂತರಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಕವಿನಿಬದ್ಧ-ವಕ್ತೃ-ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿ-ಸಿದ್ಧ ಧ್ವನಿಗೆ ಪದ-ವ್ಯಂಗ್ಯ, ವಾಕ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ

ಈ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೆ ಈಗಾಗಲೇ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಸಜ್ಜೇಇ ಸುರಹಿ ಮಾಸೋ'[14] ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ವಸಂತಮಾಸವು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸುವುದೇ ಹೊರತು ಮನ್ಮಥನ ಕೈಗಿನ್ನೂ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಕವಿಯ ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧ ವಾದುದು. ಅದು ವಸಂತಸಮಯದ ಕಾಮೋದ್ದೀಪಕತೆಯನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ವತಃ-ಸಂಭವಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿ-ಮೂಲಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ಪದ-ಧ್ವನಿಗೆ **ಉದಾಹರಣೆ :**

೭೯ ವಾಣಿಅಅ ಹತ್ಥಿದನ್ತಾ ಕುತೋ ಅಮ್ಹಾಣ ವಾಘಕಿತ್ತೀ ಅ।
ಜಾವ ಲುಲಿಆಲಅಮುಹೀ ಘರಮ್ಮಿ ಪರಿಸಕ್ಕಏ ಸುಣ್ಹಾ ॥

ಸೆಟ್ಟಿ, ನಮಗಿನ್ನೆಲ್ಲಿ ಆನೆದಂತಗಳಿರವು,
ಅಂತೆಯೇ ಹುಲಿಯ ತೊಗಲುಗಳ ಮಾತು।
ಮುಂಗುರುಳು ಕೆದರಿಕೊಂಡಿರುತಿರುವ ಸೊಸೆಯಿವಳು
ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸುಳಿವವರೆಗು ಇಂತು॥

ಇಲ್ಲಿ 'ಮುಂಗುರುಳು ಕೆದರಿಕೊಂಡಿರುವ ಮುಖವುಳ್ಳ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ 'ಲುಲಿಆಲಅಮುಹೀ' ಎಂಬ ಪದವು ಸ್ವತಃ ಸಂಭವಿಯಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ[15] ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಆಕೆಯ ಸುರತಕ್ರೀಡಾಸಕ್ತಿಯನ್ನೂ ರಮಣನ ಸತತ ಸಂಭೋಗಜನಿತ ತನುಕ್ಷಯವನ್ನೂ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ಪ್ರಭೇದದ ವಾಕ್ಯಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ: "ಸಿಹಿಪಿಂಛ...." ಎಂಬ

ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿಲ್ಲ 'ಸತ್ಯಂ ಮನೋರಮಾಃ ಕಾಮಾಃ ...' ಎಂಬುದು ಪದ-ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. (ಮುಂದೆ ಇದೇ ಉದ್ದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ ೩೦ನೆಯ ಕಾರಿಕೆಯ ಕೆಳಗೆ ನೋಡಿ) 'ಬಡ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಬೈದಾಗುವುದೇನು ; ನಶ್ವರವಾದ ಜೀವನದ್ದೇ ದೋಷ'ವೆಂದು ಜೀವನದಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ಶಿಖರಿಣಿ....' (ಉದಾಹರಣ ಪದ್ಯ ೧೦, ಪುಟ-೪೦) ಎಂಬುದು ವಾಕ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—ಲೋ.

14 ಉದಾಹರಣ ಪದ್ಯ ೫೩, ಪುಟ-೧೦೦

15 ಇಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದರೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಆಕೆಯ ಸ್ವಭಾವಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೇಶಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು, ಹಸ್ತಿದಂತವನ್ನು ಬೇಡನು ತರಲು ಆತನ ಗರ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಪಪತ್ತಿಯಿದೆಯೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೇ ಈ ಧ್ವನಿ 'ಸ್ವತಃಸಂಭವಿ'—ಲೋ

ಈಗಾಗಲೇ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ಶ್ಲೋಕ. [16] ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ, ನವಿಲುಗರಿಯ ಕರ್ಣಪೂರದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಮತ್ತು ನವೋಢೆಯಾದ ಬೇಡರ ಯುವತಿಯೊಬ್ಬಳ ಸೌಭಾಗ್ಯಾತಿಶಯವು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಆಕೆಯ ಸಂಭೋಗನಿರತನಾದ ರಮಣನಿಗೆ ಈಗ ನವಿಲನ್ನು ಹೊಡೆಯುವಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ತ್ರಾಣವುಳಿದಿದೆಯೆಂದೂ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದರಿಂದ, ಹಿಂದೆ ಮದುವೆಯಾದವರಿಗೆ ಮುತ್ತಿನ ಅಲಂಕಾರಗಳಿದ್ದರೂ —ಇದೇ ವ್ಯಾಧನೇ ಹಿಂದೆ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಆನೆಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ಮುತ್ತುಗಳನ್ನು ತರುವಷ್ಟು ವಿರಾಮವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದನು—ಇಂದು ಅವರ ದೌರ್ಭಾಗ್ಯಾತಿಶಯವು ಎಷ್ಟೆಂದು ಬಣ್ಣಿಸಿದಂತೆಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಯಾರಾದರೂ ಹೀಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು: 'ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳುವಾಗ, ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷವೇ ಧ್ವನಿಯೆನ್ನಲಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳುವುದೆಂತು? ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷವೆನ್ನುವುದು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಬಲ್ಲ ಪದಸಮೂಹವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಲ್ಲವೆ? ಒಂದು ಪದದ ಮೂಲಕ ಅದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೆನ್ನುವಾಗ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪದಗಳು ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸ್ಮಾರಕಗಳೇ ಹೊರತು ವಾಚಕಗಳಲ್ಲ.'

ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಿಷ್ಟೆ: ಧ್ವನಿಯ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಾಚಕತ್ವವು ನಿಯಾಮಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷ ಬರಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಹೀಗಿಲ್ಲ; [17] ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಮಾತ್ರ ಧ್ವನಿವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲಾಗಿದೆ.

---

16 ಉದಾಹರಣ ಪದ್ಯ ೫೫, ಪುಟ-೧೦೧

17 ಪದವು ಪ್ರತೀಯಮಾನಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಾಚಕವಲ್ಲವೆಂಬ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ವಾದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ 'ಛಲ' ಎಂದರೆ ಅನುದ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥದ ಕಲ್ಪನೆಯ ಮೂಲಕ ನಿರಾಕರಿಸಲಾಗಿದೆ " 'ವಾಚಕ'ವೆಂದು ಯಾರೆಂದರು? ವ್ಯಂಜಕವೆಂದಲ್ಲವೆ ನಾವು ಹೇಳಿದ್ದು?" ಎಂಬುದು ಈ ತರ್ಕದ ಪ್ರಕಾರ

ವಸ್ತುದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಿರಾಕರಣೆ ಮುಂದೆ ಬಂದಿದೆ ಪ್ರತಿವಾದಿ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಬಹುದು 'ನಾನಿಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯ ನಿರಾಕರಣೆಗೆ ಅವಾಚಕತ್ವವೆಂಬ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ. ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯ ಮಾತ್ರವೇ ಧ್ವನಿ, ಪದಾದಿಗಳಲ್ಲ ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಸಾಕಾಂಕ್ಷ ಪದಗಳ ಸಮೂಹವೇ ವಾಕ್ಯ, ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಮುದಾಯವೇ ಕಾವ್ಯ ಹೀಗೆ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯಿರಬಹುದೇ ಹೊರತು, ಬಿಡಿ ಪದಗಳಲ್ಲಲ್ಲ' ಈ ವಾದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಿಷ್ಟೆ: 'ನಾವು ಕೂಡ ಪದವೇ ಧ್ವನಿಯೆನ್ನುವುದಿಲ್ಲ ನಿಜವಾಗಿ ಧ್ವನಿಯಿರುವುದು ಸಮುದಾಯದಲ್ಲೇ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪದ 'ಪ್ರಕಾಶ'ವಾದ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಗೌಣತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯಧ್ವನಿ(ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಧ್ವನಿ)ಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಂಟೆಂದು ಮಾತ್ರ ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ'—ಲೋ.

ಅದೂ ಎಲ್ಲದೆ, ರಮಣೀಯತೆಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲವುಗಳ ಸಮುದಾಯವೇ ಶರೀರಸೌಷ್ಠವಕ್ಕೆ ನಿಜವಾದ ಕಾರಣವಾದರೂ, ಆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾವಯವಗಳಲ್ಲಿ ರಮಣೀಯತೆಯುಂಟೆಂದು ನಾವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಇದೇ ಅನ್ವಯ–ವ್ಯತಿರೇಕ ನಿಯಮವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು, ಪದಸಮುದಾಯದಿಂದ ಬರುವ ರಮಣೀಯತೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಪದಗಳೂ ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು, ಧ್ವನಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವೆವಾದುದರಿಂದ ಯಾವ ವಿರೋಧಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಇದನ್ನೇ ಕೆಳಗಿನ ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕಗಳು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ;

ಅನಿಷ್ಟಸ್ಯ ಶ್ರುತಿರ್ಯದ್ವದಾಪಾದಯತಿ ದುಷ್ಟತಾಮ್ ।
ಶ್ರುತಿದುಷ್ಟಾದಿಷು ವ್ಯಕ್ತಂ ತದ್ವದಿಷ್ಟಸ್ಮೃತಿರ್ಗುಣಮ್ ॥
ಪದಾನಾಂ ಸ್ಮಾರಕತ್ವೇಽಪಿ ಪದಮಾತ್ರಾವಭಾಸಿನಃ ।
ತೇನ ಧ್ವನೇಃ ಪ್ರಭೇದೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವೇವಾಸ್ತಿ ರಮ್ಯತಾ ॥
ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಶೋಭಿನೈಕೇನ ಭೂಷಣೇನೇವ ಕಾಮಿನೀ ।
ಪದದ್ಯೋತ್ಯೇನ ಸುಕವೇರ್ಧ್ವನಿನಾ ಭಾತಿ ಭಾರತೀ ॥

'ಶ್ರುತಿದುಷ್ಟ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶವಿರದಿದ್ದರೂ ಬರುವ ಅಸುಂದರಾರ್ಥದ ಸ್ಮಾರಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ದೋಷವೆನಿಸುವುದು ವ್ಯಕ್ತವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಉದ್ದೇಶಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸುಂದರಾರ್ಥದ ಸ್ಮಾರಕತ್ವವಿರುವುದಾದರೆ ಅದನ್ನು ಗುಣವೆನ್ನಬೇಕು. ಪದಗಳು ಕೇವಲ ಸ್ಮಾರಕಗಳೇ ಆದರೂ, ಪದದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುವ ಧ್ವನಿಯು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಮಣೀಯತೆಯಿದ್ದೇ ಇರುವುದು. ರಮಣೀಯವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದೇ ಒಂದು ಆಭರಣದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಕಾಮಿನಿಯಂತೆ, ಸುಕವಿಯ ವಾಣಿಯು ಪದಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಯಸ್ತ್ವಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯೋ ಧ್ವನಿರ್ವರ್ಣಪದಾದಿಷು ।
ವಾಕ್ಯೇ ಸಂಘಟನಾಯಾಂ ಚ ಸ ಪ್ರಬಂಧೇಽಪಿ ದೀಪ್ಯತೇ ॥೨॥

ಆದರೆ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವೆನಿಸುವ ಧ್ವನಿಯು ಅಕ್ಷರ, ಪದವೇ ಮೊದಲಾದುವು, ವಾಕ್ಯ, ಸಂಘಟನೆ, ಪ್ರಬಂಧ[18]— ಈ ಎಲ್ಲವುಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

---

18 ವರ್ಣಸಮುದಾಯವೇ ಪದ, ಪದಗಳ ಸಮುದಾಯವೇ ವಾಕ್ಯ ಸಂಘಟನೆಯು ಪದಗತ ಹಾಗೂ ವಾಕ್ಯಗತವೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಂಘಟಿತ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಮು

ವೃತ್ತಿ

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅವು ವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗುವುದು ಅಸಂಭವವೆಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಶಷೌ ಸರೇಫಸಂಯೋಗೋ ಢಕಾರಶ್ಚಾಪಿ ಭೂಯಸಾ ।
ವಿರೋಧಿನಃ ಸ್ಯುಃ ಶೃಂಗಾರೇ ತೇನ ವರ್ಣಾ ರಸಚ್ಯುತಃ ॥೩॥
ತ ಏವ ತು ನಿವೇಶ್ಯನ್ತೇ ಬೀಭತ್ಸಾದೌ ರಸೇ ಯದಾ ।
ತದಾ ತಂ ದೀಪಯನ್ತ್ಯೇವ ತೇನ ವರ್ಣಾ ರಸಚ್ಯುತಃ ॥೪॥

ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶಕಾರ ಷಕಾರಗಳು, ರೇಫದೊಡನೆ ಸಂಯುಕ್ತವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳು, ಢಕಾರ—ಇವೆಲ್ಲವೂ ಶೃಂಗಾರರಸದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಿಗಳಾಗುವುವು.[19] ಆದುದರಿಂದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ರಸವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಂಟು.

ಇವೇ ಅಕ್ಷರಗಳೇ ಬೀಭತ್ಸವೇ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಾಗ ರಸಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ತರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೂ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ರಸವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟು.

ವೃತ್ತಿ

ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ ವಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತಾಯಿತು.[20]

ದಾಯವೇ ಪ್ರಬಂಧ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಇವನ್ನು ಈ ಅನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ—ಲೋ

19 ರೇಫಸಂಯೋಗ ಎಂದರೆ—ರ್ಕ, ಹ್ರ, ದ್ರ, ಮುಂತಾದುವು ಪರುಷಾವೃತ್ತಿಯು ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಕಾರಣ, ಈ ವರ್ಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಾಗ ರಸಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಲಾರವು. ಅಥವಾ ವರ್ಣಗಳು ಶೃಂಗಾರಾದಿರಸಗಳಿಂದ ದೂರವಾಗುವವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಇದು ವ್ಯತಿರೇಕ ದೃಷ್ಟಾಂತ (negative example).

20 ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯದೃಷ್ಟಾಂತ (positive example) ವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಶೃಂಗಾರರಸವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವಾಗ ಯಶಸ್ಕಾಮನಾದ ಕವಿ ಶಷಾದಿ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆನ್ನುವುದು ಉಪದೇಶದ ಮುಖ್ಯಾಂಶವಾದ್ದರಿಂದ, ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವ್ಯತಿರೇಕವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬಿಡಬೇಕೆಂದಲ್ಲ; ಬೀಭತ್ಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂದು ಅನಂತರ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅನ್ವಯ, ಆಮೇಲೆ ವ್ಯತಿರೇಕ, ಎಂಬ ತರ್ಕಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯಧ್ವನಿಯ ಪದದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ[21] ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೦ ಉತ್ಕಂಪಿನೀ ಭಯಪರಿಸ್ಖಲಿತಾಂಶುಕಾಂತಾ
ತೇ ಲೋಚನೇ ಪ್ರತಿದಿಶಂ ವಿಧುರೇ ಕ್ಷಿಪನ್ತೀ ।
ಕ್ರೂರೇಣ ದಾರುಣತಯಾ ಸಹಸೈವ ದಗ್ಧಾ
ಧೂಮಾನ್ಧಿತೇನ ದಹನೇನ ನ ವೀಕ್ಷಿತಾಸಿ ॥[22]

ಒಟ್ಟು ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಟು :—ನಿಜವಾಗಿ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿ ಸಂಪತ್ತೇ ರಸಾಸ್ವಾದಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕ ಆದರೂ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು ರಸಪೋಷಕವಾಗಲು ವಿಶಿಷ್ಟ ಶ್ರುತಿಯ ವರ್ಣಾದಿಗಳೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆಂಬುದು ಸ್ವಾನುಭವವೇದ್ಯ ಆದ್ದರಿಂದ ಕಿವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುವ ವರ್ಣಗುಣಗಳು—ಮೃದುತ್ವ, ಪುರುಷತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ—ಅರ್ಥನಿರಪೇಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ರಸಾಸ್ವಾದಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಸಹಕಾರಿತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ (೨ನೆಯ) ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ವರ್ಣಪದಾದಿಷು' ಎನ್ನುವಾಗ ನಿಮಿತ್ತ ಸಪ್ತಮಿಯನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ವರ್ಣಗಳಿಂದಲೇ ನೇರವಾಗಿ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ, ವಿಭಾವಾದಿಸಂಯೋಗದಿಂದ ಮಾತ್ರ ರಸನಿಷ್ಪತ್ತಿ. ಇದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ಎಷ್ಟೋ ಬಾರಿ ಹೇಳಿಯಾಯಿತು ಶ್ರೋತ್ರಮಾತ್ರವೇದ್ಯವಾದ ಅಂಶ ಕೂಡ ರಸಪುಷ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕವೆಂಬುದನ್ನು ಪದರೂಪವಲ್ಲದ ಸಂಗೀತ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು ತಬಲದ ತಾಳಕ್ಕೆ ಕೊಡುವ ನಾದ, ಅಥವಾ ಬಾಯಿ ಮುಚ್ಚಿ ಮೂಗಿನಿಂದಲೇ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು—ಲೋ.

21 ಪದದ ಸಹಕಾರಿತ್ವವಿದ್ದರೆ ಎಂದರ್ಥ ವಸ್ತುತಃ ವಿಭಾವಾದಿಯಿಂದಲೇ ರಸಪ್ರತೀತಿ ಆದರೆ ಆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟಪದಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದಾಗ ರಸಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ತರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಗ ಪದಕ್ಕೆ ಆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

22 ವಾಸವದತ್ತೆ ಸುಟ್ಟು ಸತ್ತಳೆಂಬ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ತೀವ್ರ ಶೋಕದಿಂದ ಗೋಳಾಡುತ್ತಿರುವ ವತ್ಸರಾಜನ ವಾಕ್ಯವಿದು ಇಷ್ಟಜನರ ವಿನಾಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದೇ ಶೋಕ ಆ ವಿನಷ್ಟ ಪ್ರೇಯಸಿಯ ಹುಬ್ಬು, ಕಡೆಗಣ್ಣು ಮುಂತಾದ ಒಂದೊಂದೂ ಹಿಂದೆ ರತಿಗೆ ವಿಭಾವವಾಗಿದ್ದುದು, ಈಗ ಸತ್ತಮೇಲೆ ಸ್ಮೃತಿ ಪಥದಲ್ಲಿ ತೇಲಿ ಬಂದು ನಿರಪೇಕ್ಷಭಾವವನ್ನೇ ಪೋಷಿಸುತ್ತಾ, ಕರುಣರಸವನ್ನು ಉದ್ದೀಪಿಸುತ್ತದೆ

'ತೇ ಲೋಚನೇ' ಎನ್ನುವಾಗ ಆಕೆಯ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ನಾಯಕನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮೂಡುವ, ವರ್ಣನೆಗೆ ಅಶಕ್ಯವಾದ, ಅನಂತ ಗುಣಗಣಗಳ ಧ್ವನಿಯಿರುವುದರಿಂದ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ನಿಮಿತ್ತತ್ವವನ್ನು ಆ ಪದ ಪಡೆದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಏನೇನೋ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಮಾಧಾನಗಳನ್ನು ಇತರರು ಮಾಡಿರುವುದೆಲ್ಲ ತಪ್ಪು. ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ—'ಪೂರ್ವನಿರ್ದೇಶಕ ಸರ್ವನಾಮವಾದ 'ತತ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂತು?' ಉತ್ತರ—'ಇಲ್ಲಿ ಪರಾಮರ್ಶಕನು ರಸಾವೇಶದಲ್ಲಿರುವವನು' ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ಕುರಿತು ಮತ್ತೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ಯತ್-ತತ್ ಶಬ್ದಗಳು ಬರುತ್ತವೋ ಅಲ್ಲಿ

ನಡುಗುತೆ ನೀನಿರಲ್ಕೆ ಭಯದಿಂದೆ ಪರಿಸ್ಖಲಿತಾಂಶುಕಾಂತೆಯಾ–
ಗೆಡೆಗಳನೆಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳ ತೀವಿರೆ ದೈನ್ಯದೊಳಾ ವಿಲೋಕನಂ ।
ಬಿಡದೆಯೆ ಸುಟ್ಟನಗ್ನಿ ದಯೆಯಿಲ್ಲದೆ ದಾರುಣಮಾಗಿ ಧೂಮಮಂ-
ದೆಡೆವಿಡದಂತೆ ಬಂದು ಕುರುಡಾಗಿಸೆ ಕಾಣದೆವೋಗುತೇಸುಮಂ ॥

ಇಲ್ಲಿ 'ಆ' ಎಂಬ ಪದವು ರಸಮಯವಾಗಿರುವುದು ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಸ್ಫುಟವಾಗಿಯೇ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಪದದ ಅವಯವದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೧ ವ್ರೀಡಾಯೋಗಾನ್ನತವದನಯಾ ಸನ್ನಿಧಾನೇ ಗುರೂಣಾಂ
ಬದ್ಧೋತ್ಕಂಪಂ ಕುಚಕಲಶಯೋರ್ಮನ್ಯುಮನ್ತರ್ನಿಗೃಹ್ಯ ।
ತಿಷ್ಠೇತ್ಯುಕ್ತಂ ಕಿಮಿವ ನ ತಯಾ ಯತ್ಸಮುತ್ಸೃಜ್ಯ ಬಾಷ್ಪಂ
ಮಯ್ಯಾಸಕ್ತಶ್ಚಕಿತಹರಿಣೀಹಾರಿನೇತ್ರತ್ರಿಭಾಗಃ ॥

ಗುರುಸಾನ್ನಿಧ್ಯದೊಳಾಕೆ ನಾಣ ಕತದಿಂ ತನ್ನಾನನಂ ತಗ್ಗಿರಲ್
ಭರದಿಂ ಕುಂಭಕುಚಂಗಳಂ ನಡುಗಿಪಾ ದುಃಖಾಳಿಯಂ ನುಂಗುತಾ- ।
ದರದಿಂದೆನ್ನೊಳೆ ಕಣ್ಣ ನೀರ ಮಿಡಿಯುತ್ತುಂ ನೆಟ್ಟ ವಿತ್ರಸ್ತಮಾ
ಹರಿಣೀನೇತ್ರೆಯಪಾಂಗದೋರೆಕುಡಿಯೇ ನಿಲ್ಲೆಂದು ಪೇಳಿಲ್ಲಮೇಂ ॥

ಮೇಲೆ ಮೂಲಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಕಡೆಗೆ ಬರುವ ದೀರ್ಘಸಮಾಸವು ಒಂದೇ ಪದ, ಆ ಸಮಾಸಪದದ ಅವಯವವಾದ) 'ತ್ರಿಭಾಗಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿದೆ.[23] (ಹಾಗೆಯೇ ಕನ್ನಡದ ಭಾಷಾಂತರದಲ್ಲಿ 'ಓರೆಕುಡಿ' ಎಂಬ ಪದಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ ವಿದೆ.)

ಮಾತ್ರ, ಅವು ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಕವಾದ ಸರ್ವನಾಮಗಳು ಆದರೆ ನಿಮಿತ್ತ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಸ್ಮರಣವಿಶೇಷವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಬಂದಾಗ ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಕತ್ವವೇ ಇಲ್ಲ, ಉದಾಹರಣೆ 'ಆ ಘಟ'. ರಸಿಕತೆ ಸಾಲದ ಪಂಡಿತಂಮನ್ಯರೊಡನೆ ವಿವಾದ ಅನಗತ್ಯ.

ಸಕಲ ವಿಲಾಸಗಳಿಗೂ ನೆಲೆಯಾದ ಆ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ನಿಸ್ಸಹಾಯಳಾಗಿ 'ಕಾಪಾಡುವವರು ಯಾರು ? ಪ್ರಿಯತಮನೆಲ್ಲಿ ?' ಎಂದು ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೂ ತಿರುಗಿಸುವ ಅವಸ್ಥೆ ಶೋಕಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಉದ್ದೀಪಕವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

23 'ಗುರುಜನರಿದ್ದರೂ ಲೆಕ್ಕಿಸದೆ ಆಕೆಯು ಹಾಗೂ ಹೀಗೂ ನನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಅಭಿಲಾಷೆ, ಪ್ರಣಯಕೋಪ, ದೈನ್ಯ, ಗರ್ವಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನೋಟವನ್ನು ಬೀರಿದಳು' ಎಂಬುದರ ಸ್ಮರಣೆಯಿರುವುದರಿಂದ, ಇಬ್ಬರೂ ಜೀವಿಸಿರುವಾಗ ಒದಗುವ ಪ್ರವಾಸವಿಪ್ರಲಂಭಕ್ಕೆ 'ತ್ರಿಭಾಗ' ಶಬ್ದವು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಉದ್ದೀಪಕವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

ವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ[24] ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯು 'ಶುದ್ಧ'[25] ಮತ್ತು 'ಅಲಂಕಾರ ಸಂಕೀರ್ಣ'ವೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆ. 'ಶುದ್ಧ'ವೆನಿಸುವ ಧ್ವನಿಗೆ **ರಾಮಾಭ್ಯುದಯ***ದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಈ ಶ್ಲೋಕವೇ ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೨ ಕೃತಕಕುಪಿತೈರ್ಬಾಷ್ಪಾಂಭೋಭಿಃ ಸದೈನ್ಯವಿಲೋಕಿತೈ-
ರ್ವನಮಪಿ ಗತಾ ಯಸ್ಯ ಪ್ರೀತ್ಯಾ ಧೃತಾಪಿ ತಥಾಂಬಯಾ ।
ನವಜಲಧರಶ್ಯಾಮಾಃ ಪಶ್ಯನ್ ದಿಶೋ ಭವತೀಂ ವಿನಾ
ಕಠಿನಹೃದಯೋ ಜೀವತ್ಯೇವ ಪ್ರಿಯೋ ಸ ತವ ಪ್ರಿಯಃ ॥

ತಡೆಯುತ್ತಿರ್ದೊಡಮಬ್ಬೆ, ನೀನು ವನಮಂ ಪ್ರೇಮಾಸ್ಥೆಯಿಂದಾವನಾ
ನಡೆದೈತಂದೆಯೊ ದೈನ್ಯದಿಂ ಪ್ರಣಯಕೋಪೋನ್ಮೇಷದಿಂ ಕಣ್ಣ ನೀ- ।
ರ್ವಿಡಿಯುತ್ತಿರ್ದ ವಿಲೋಕನಂಬೆರಸು, ತಾನಾತಂ ಪ್ರಿಯಂ ನಿರ್ದಯಂ
ನಡೆನೋಡುತ್ತೆ ಪಯೋದನೀಲದಿಶೆಯಂ ನೀಂ ಬಿಟ್ಟೊಡಂ ಜೀವಿಪಂ ॥

ಈ ಇಡಿಯ ವಾಕ್ಯವೇ ಪರಸ್ಪರಾನುರಾಗದ ಪರಿಪೋಷವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ರಸ-ಧ್ವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿದೆ.[26]

---

24 ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಷ್ಟು:—ವರ್ಣ, ಪದ, ಪದ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲ ಇದ್ದಾಗಲೇ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆಯಾದರೂ, ಅದು ಸಮಸ್ತ ಕಾವ್ಯವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ, ವಿಭಾವಾದಿ ಸಂಯೋಗವೇ ಅದರ ಪ್ರಾಣವಾದ್ದರಿಂದ. ಆದ್ದರಿಂದ ವರ್ಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೇವಲ ನಿಮಿತ್ತತ್ವ ಮಾತ್ರ, ಆದರೆ ಇವುಗಳಂತೆ ವಾಕ್ಯವು ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ನಿಮಿತ್ತವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಸಮಗ್ರ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲೇ ಅದು ಪರ್ಯವಸನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆಯಾಗಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಕ್ಯವು ರಸಮಯವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ, ಬರಿಯ ರಸನಿಮಿತ್ತವೆಂದಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯದ ವಿಷಯ ಹೇಳುವಾಗ ನಿಮಿತ್ತ ಸಪ್ತಮಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ

25 ಶುದ್ಧವೆಂದರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳೊಡನೆಯೂ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗದೆ ಇರುವುದೆಂದರ್ಥ.

* ಈ ಹೆಸರಿನ ನಾಟಕವನ್ನು ಬರೆದವನು ಯಶೋವರ್ಮನೆಂಬ ರಾಜ. (ಇವನು ಭವಭೂತಿಯ ಸಮಕಾಲೀನ)

26 ಅಷ್ಟಷ್ಟು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಾಯಿ ತಡೆದರೂ, ನನ್ನ ಮೇಲಿನ ಅನುರಾಗದ ಭರದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯರ ಮಾತನ್ನು ಕೂಡ ನೀನು ಮೀರಿದೆ. 'ಪ್ರಿಯೆ', 'ಪ್ರಿಯ' ಎನ್ನುವಾಗ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಜೀವವಾಗಿರುವಂತಹ ಅತಿಶಯ ರತಿಯು (ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ) ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆಂದೂ ಸಹಿಸಿ ಕಾಣದ ಹೊಸ ಮಳೆ ಮೋಡದ ಉಲ್ಲೇಖವು ವಿಪ್ರಲಂಭಕ್ಕೆ ಉದ್ದೀಪಕವಾದ ವಿಭಾವ.

'ಅಲಂಕಾರಾಂತರ–ಸಂಕೀರ್ಣ'ವೆಂಬ ಬಗೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೩ ಸ್ಮರನವನದೀಪೂರೇಣೋಢಾಃ ಪುನರ್ಗುರುಸೇತುಭಿ-
ರ್ಯದಪಿ ವಿಧೃತಾಃ ತಿಷ್ಠನ್ತ್ಯಾರಾದಪೂರ್ಣಮನೋರಥಾಃ ।
ತದಪಿ ಲಿಖಿತಪ್ರಖ್ಯೈರಂಗೈಃ ಪರಸ್ಪರಮುನ್ಮುಖಾ
ನಯನನಲಿನೀನಾಲಾನೀತಂ ಪಿಬನ್ತಿ ರಸಂ ಪ್ರಿಯಾಃ ॥

ಮದನನದೀಪ್ರವಾಹದೊಳು ತೇಲುತೆ ಮೇಣ್ಗುರುಸೇತುವಿಂದೆ ತ–
ವ್ಮೈರ್ದೆ ತಡೆದಂತಿರಾಗೆ ಮುರಿದಾಸೆಯಿನಂತೆಯೆ ನಿಲ್ವರಾದೊಡಂ ।
ಬಿದಿಯವರಂಗಮಂ ಬರೆದವೋಲಿರೆ ಮತ್ತೆ ಪರಸ್ಪರೋನ್ಮುಖಾ–
ಸ್ಪವರೆನೆ ನೇತ್ರಪಂಕಜದ ನಾಳಗಳಿಂ ರಸಮಂ ಕುಡಿವರ್ ಸುರಾಗಿಗಳ್ ॥

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನೊಳಕೊಂಡ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರದ[27] ಮೂಲಕ ರಸವು ಅಲಂಕೃತವಾಗಿ[28] ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ–ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯು 'ಸಂಘಟನೆ'ಯಲ್ಲಿಯೂ[29] ಪ್ರಕಾಶಿ

'ಜೀವತ್ಯೇವ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾಪೇಕ್ಷಭಾವ (=ಸಮಾಗಮದ ಪ್ರತ್ಯಾಶೆ) ಸ್ಪಷ್ಟವಿರುವುದು ಕರುಣಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ

27 ಸ್ಮರನೇ ಹೊಸ ನದೀಪ್ರವಾಹ, ರಭಸವಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವುದರಿಂದ, ಅವನಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕೊಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಕಾಮಿಗಳು. ಅತ್ತೆ, ಮಾವ, ಮುಂತಾದ ಹಿರಿಯರೇ ('ಗುರು') ಅಡ್ಡಬರುವ ಸೇತುವೆಗಳು, ದಾಟಲಾರದ ಅಡ್ಡಗೋಡೆಗಳು. ಅವರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಕಾಮಿಗಳು ಭಗ್ನ ಮನೋರಥರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಮುಖ್ಯ ಅಥವಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ತಾದಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟವಾದ ತಮ್ಮ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣುಗಳೇ ಕಮಲನಾಳಗಳೆಂದೂ, ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ ಪರಸ್ಪರ ಅನುರಾಗವೆಂಬ ರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯುವರೆಂದೂ (ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ನೋಟದ ಆಸಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊತ್ತುಗಳೆಯುವರೆಂದು) ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಕವು ಪೂರ್ಣಾಕಾರವನ್ನು ತಳೆಯಲಿಲ್ಲವಲ್ಲಾ; ಹಂಸ, ಚಕ್ರವಾಕ, ಎಂದು ನಾಯಕ ನಾಯಿಕೆಯರನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲವಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಕಮಲನಾಳದಿಂದ ಜಲಪಾನಮಾಡತಕ್ಕವೆಂದರೆ ಅವೇ ಸರಿ, ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಮೊದಲೇ ಉತ್ತರ ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ—'ಅತಿಯಾಗಿ ಅಲಂಕಾರದ ಆಸಕ್ತಿ ತರವಲ್ಲ' ವೆಂದು—ಲೋ.

28 ವಿಭಾವಾದಿಗಳು ಅಲಂಕೃತವಾಗುವುದರಿಂದ ರಸವೂ ಅಲಂಕೃತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

29 ಇಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆಯ ಬಗೆಗೂ ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮಿ ಬಂದಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಸಂಘಟನೆಯೂ ವರ್ಣಾದಿಗಳಂತೆ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನುಳ್ಳದು, ವಾಕ್ಯದಂತಲ್ಲ—ಲೋ.

ಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಈಗ ಸಂಘಟನೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ[30]:—

ಕಾರಿಕೆ

ಅಸಮಾಸಾ ಸಮಾಸೇನ ಮಧ್ಯಮೇನ ಚ ಭೂಷಿತಾ ।
ತಥಾ ದೀರ್ಘಸಮಾಸೇತಿ ತ್ರಿಧಾ ಸಂಘಟನೋದಿತಾ ॥೫॥

'ಅಸಮಾಸಾ,' 'ಮಧ್ಯಮಸಮಾಸಾ,' 'ದೀರ್ಘಸಮಾಸಾ'—ಎಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿ ಸಂಘಟನೆಯು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತಿ

'ಬೇರೆ ಕೆಲವರಿಂದ' ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ. ಅದನ್ನಿಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಗುಣಾನಾಶ್ರಿತ್ಯ ತಿಷ್ಠನ್ತೀ ಮಾಧುರ್ಯಾದೀನ್ ವ್ಯನಕ್ತಿ ಸಾ ।
ರಸಾಂಸ್ತನ್ನಿಯಮೇ ಹೇತುರೌಚಿತ್ಯಂ ವಕ್ತೃವಾಚ್ಯಯೋಃ ॥೬॥

ಆ ಸಂಘಟನೆಯು ಮಾಧುರ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ನಿಂತು ರಸಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಳುವ ಮನುಷ್ಯನ ಮತ್ತು ಹೇಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯದ ಔಚಿತ್ಯವು ಅದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯನಿಯಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.

ವೃತ್ತಿ

ಆ ಸಂಘಟನೆಗೆ ರಸಗಳೇ ವ್ಯಂಗ್ಯ, ಗುಣಗಳೇ ಆಶ್ರಯ, ಎಂದಂತಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೀಗೂ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು—'ಗುಣ' ಮತ್ತು 'ಸಂಘಟನೆ' ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೆ ಭೇದವೋ? ಭೇದವಿದೆಯೆಂದರೆ ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವುಂಟು—ಗುಣಾಶ್ರಿತವಾದುದು ಸಂಘಟನೆಯೇ ಅಥವಾ ಸಂಘಟನಾಶ್ರಿತವಾದುದು ಗುಣವೆ? ಎಂದು. ಆವೆರಡಕ್ಕೂ ಅಭೇದವೇ ಉಂಟೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಂಘಟನಾಶ್ರಿತವಾದುದೇ ಗುಣವೆಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ,[31] (ಅನುಕ್ರಮ

---

30 ಗುಣಗಳಿಗಿಂತ ಹೇಗೆ ಬೇರೆಯೆಂದು ವಿಚಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

31 ಸಂಘಟನೆಯ ಧರ್ಮಗಳೇ ಗುಣಗಳು ಎಂಬುದು ಭಟ್ಟ ಉದ್ಭಟ ಮುಂತಾದವರ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಧರ್ಮಗಳು ಧರ್ಮಿಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದಂಥವು ಎಂಬುದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸರಣಿ—ಲೋ.

ವಾಗಿ) ಆತ್ಮಾಭಿನ್ನವಾದ ಅಥವಾ ಆಧೇಯವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ, ಸಂಘಟನೆಯು ರಸಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ. ಹಾಗೆಯೇ, ಅವೆರಡೂ ಭಿನ್ನ ವೆಂಬುದರ ಜತೆಗೆ ಗುಣಾಶ್ರಿತವಾದುದೇ ಸಂಘಟನೆಯೆಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ "ಗುಣಗಳ ನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ನಿಂತು" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಗುಣಪರತಂತ್ರವಾದ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದಾಗಿ' ಎಂದರ್ಥ;[32]'ಗುಣಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ತಳೆದು' ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ನಾನಾ ವಿಕಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬರುವ ಲಾಭವೇನು?

ಇದೇ ಉತ್ತರ—

ಗುಣಗಳೂ ಸಂಘಟನೆಯೂ ಒಂದೇ ಎಂದರೂ, ಅಥವಾ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸಂಘಟನೆಯೇ ಆಶ್ರಯವೆಂದರೂ, ಸಂಘಟನೆಯಂತೆ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಅನಿಯತ ವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬಂದೊದಗುತ್ತದೆ. (ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಗುಣಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ನಿಯತವೇ ಹೊರತು ಅನಿಯತವಲ್ಲ). ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಕರುಣ' ಮತ್ತು 'ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರ,' ಈ ಎರಡು ರಸಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ 'ಮಾಧುರ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಪ್ರಸಾದ'ಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವುಂಟು. ಹಾಗೆಯೇ 'ಓಜಸ್ಸು', 'ರೌದ್ರ' ಮತ್ತು 'ಅದ್ಭುತ' ರಸಗಳನ್ನು ಕುರಿತುದು. ಅಲ್ಲದೆ, 'ಮಾಧುರ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಪ್ರಸಾದ'ಗಳು ರಸ, ಭಾವ, ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಆಭಾಸಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸು ವುವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮ ಗಳು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಶೃಂಗಾರರಸದಲ್ಲಿಯೂ 'ದೀರ್ಘಸಮಾಸ'ದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು, ರೌದ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಸಮಾಸ'ದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದು.

ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ 'ದೀರ್ಘಸಮಾಸ'–ಸಂಘಟನೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೪ "ಮಂದಾರಕುಸುಮರೇಣುಪಿಂಜರಿತಾಲಕಾ"

ಅಥವಾ—[33]

[32] ಇಲ್ಲಿ 'ಆಶ್ರಯ'ವೆಂದರೆ ಆಧಾರಾಧೇಯಭಾವ ಅಲ್ಲ, ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆ ನಿಲ್ಲ ಲಾರದ ಕಾರಣ ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಮಾತ್ಯವರ್ಗವು ರಾಜಾಶ್ರಯ' ಎಂದರೆ ಹೇಗೆ ಅಮಾತ್ಯರು ರಾಜನ ಆಜ್ಞಾಧೀನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೋ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಪರತಂತ್ರವಾಗಿರತಕ್ಕುದೇ ಸಂಘಟನೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

[33] ಇಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರರಸವೇ ಇಲ್ಲವಲ್ಲಾ ಎಂದುಕೊಂಡು, ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ ಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ—ಲೋ

೮೫ ಅವನರತನಯನಜಲಲವನಿಪತನಪರಿಮುಷಿತಪತ್ರಲೇಖಾನ್ತಮ್ ।
ಕರತಲನಿಷಣ್ಣಮಬಲೇ ವದನಮಿದಂ ಕಂ ನ ತಾಪಯತಿ ॥[34]

ಅನವರತನಯನಜಲಲವ-
ವಿನಿಸ್ಸರಣನಷ್ಟಪತ್ರಲೇಖಾಂತಂ ತಾ- |
ನೆನೆ ನಿನ್ನೀ ಕರನಿಹಿತವ-
ದನಮಾವನ ಮಾನಸಾಂತಮಂ ಸುಡದಿರ್ಕುಂ ||

ಹಾಗೆಯೇ ರೌದ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಸಮಾಸ-ಸಂಘಟನೆಗೆ "ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ...."[35] ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಆದುದರಿಂದ **ಗುಣಗಳಿಗೂ ಸಂಘಟನೆಗೂ ಅಭೇದವಿಲ್ಲ; ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸಂಘಟನೆಯು ಆಶ್ರಯವೂ ಅಲ್ಲ.**

'ಸಂಘಟನೆಯು ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲವೆಂದು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಇನ್ನು ಬೇರಾವುದನ್ನು ಅವುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೆನ್ನೋಣ?' ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದವರು ಕೇಳಬಹುದು.[36] ಅದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಉತ್ತರವಿಷ್ಟೆ: ಹಿಂದೆಯೇ ಗುಣಗಳ ಆಶ್ರಯವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ, ಎಂದು.[37]

ಅಥವಾ ಗುಣಗಳಿಗೆ 'ಶಬ್ದ'ವೇ ಆಶ್ರಯವೆಂದರೂ ಸರಿಯೆ. ಹಾಗೆಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಗುಣಗಳು ಅನುಪ್ರಾಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೇನೂ ಸಮವಾಗಿಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ, ಅನುಪ್ರಾಸವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಅರ್ಥದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಕೇವಲ ಶಬ್ದದ ಧರ್ಮಗಳೆಂದು ಹಿಂದಿನವರೇ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು (=ರಸಾದಿಗಳನ್ನು) ಧ್ವನಿಸುವಂತಹ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಬಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗುಂಟೋ, ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗುಣಗಳು ಧರ್ಮವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ವಸ್ತುತಃ ಆತ್ಮಧರ್ಮಗಳಾದರೂ ಶೌರ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ಶರೀರಧರ್ಮಗಳೆನ್ನುವಂತೆಯೇ, ರಸಧರ್ಮಗಳಾದ ಕಾವ್ಯಗುಣಗಳನ್ನೂ

---

34 ಇದು ಪ್ರಣಯಕುಪಿತೆಯಾದ ನಾಯಿಕೆಯನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಾಯಕನಾಡುವ ಮಾತು—ಲೋ.

35 ಉದಾಹರಣ ಪದ್ಯ ೨೬, ಪುಟ-೭೨.

36 ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥ, ಇವುಗಳೇ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಆಲಂಬನವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ? ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

37 ಮೂಲಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

ಶಬ್ದಧರ್ಮಗಳೆಂದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತೇವೆ.[38]

ಮತ್ತೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರರು ಹೀಗೆ ವಾದಿಸಬಹುದು—'ಗುಣಗಳನ್ನು ಶಬ್ದ ಧರ್ಮಗಳೆಂದೊಡನೆಯೇ ಗುಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಸಂಘಟನೆಯ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲವೆಂದು, ಅಥವಾ ಸಂಘಟನೆಯೇ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೆಂದು, ತಾನೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಸಂಘಟಿತ'ವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳು, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತಹ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಗಮ್ಯವಾದ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಗುಣಗಳಿಗೆ, ಆಶ್ರಯವೆನಿಸುವುದೇ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಂಘಟಿತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಕಾರಣ.'[39]

ಈ ವಾದವು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ರಸಾದಿಗಳು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದಲೂ (ಅಸಂಘಟಿತ)

---

38 ಏಕಾಶ್ರಯದಿಂದಲೇ ಐಕ್ಯ ಬಾರದು. ಒಂದೇ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ರೂಪಾದಿಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ; ಸಂಯೋಗವೆಂಬ ಸಂಬಂಧವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ರೂಪವೇ ಸಂಯೋಗವೆನಿಸಲಾರದು. ಎರಡೂ ಇಲ್ಲದಾಗ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದಾವುದು? ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ—ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕವಾದ ವಾಚ್ಯವೇ ಎರಡನೆಯ ದೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಇದು ಉತ್ತರವೇ ಹೊರತು ನಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತವೇನೂ ಅಲ್ಲ. ವಿವೇಚನೆಗೆ ಹೋಗದೆ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ 'ಶೌರ್ಯ' ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಶರೀರದ ಧರ್ಮ (=ಗುಣ) ಗಳೆನ್ನುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯ ಗುಣಗಳಾದ 'ಮಾಧುರ್ಯ' ಮುಂತಾದುವು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಶಬ್ದದ ಗುಣಗಳೆನ್ನಬಹುದು. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಿವೇಚನೆಯಿಲ್ಲದವರು ಇದು ಔಪಚಾರಿಕ ವ್ಯವಹಾರವೆಂಬುದನ್ನು ಮನಗಾಣರು. ಆದರೂ ನಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೇನೂ ತೊಂದರೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

39 ಹೇಗೆಂದರೆ—ಶಬ್ದದ 'ಮಾಧುರ್ಯ'ವು ಶೃಂಗಾರಾದಿ ರಸಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸಬಲ್ಲ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತಿಪಾದನ ಶಕ್ತಿಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಶಬ್ದಗತವಾದ ಆ ಮಾಧುರ್ಯವು ವಿಶಿಷ್ಟ 'ಘಟನೆ' (=ರಚನೆ) ಯಿಂದಲೇ ಲಭ್ಯ ಸಂಘಟನೆಯೆಂಬ ಹೊಸ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಂಘಟಿತ ಶಬ್ದಗಳೇ ಸಂಘಟನೆ. ಆದಕಾರಣ ಸಂಘಟನಾಶ್ರಿತವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಪರ್ಯವ ಸಾನದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಶ್ರಿತವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಹೀಗೆ ಗುಣಗಳು ಶಬ್ದ ಧರ್ಮಗಳಾಗಬಹುದು ಇಲ್ಲವೇ ಶಬ್ದಾತ್ಮಕವಾಗಬಹುದು. ನಡುವೆ ಸಂಘಟನೆಗೆಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ? ರಸಗಳು ಗಮ್ಯವಾಗಲು ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಭಾವಾದಿಗಳೇ ಬೇಕು; ನಿರಪೇಕ್ಷ ಪದಗಳಿಂದ ಅರಿವಿಗೆ ಬರುವ ಅರ್ಥ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಾಲದು. ಹೇಗೆ ತಾನೇ ರಸನಿಷ್ಠವಾದ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅಸಂಘಟಿತ (=ಪದಾಂತರ-ನಿರಪೇಕ್ಷ) ಶಬ್ದಗಳು ಆಶ್ರಯವಾದಾವು? ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿಯೂ ಇದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಸಂಘಟಿತ ಶಬ್ದಗಳು ನಿರಾಕಾಂಕ್ಷವಾದ ಹಾಗು ವ್ಯಂಗ್ಯೋಪಯೋಗಿಯಾದ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೆಂತು? ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ವಾದ—ಲೋ.

ಪದಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವುವೆಂಬುದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.[40]

ಅದು ಹಾಗಿರಲಿ; ವಾಕ್ಯದಿಂದ ರಸವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವ ಕಡೆಯನ್ನೇ ಬೇಕಾದರೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೋಣ.[41] ಅಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೆನಿಸುವಂತಹ ಯಾವ ನಿಯತವಾದ ಸಂಘಟನೆಯೂ ಇಲ್ಲವಲ್ಲ![42] ಆದುದರಿಂದ ಯಾವ ಸಂಘಟನಾ ನಿಯಮಕ್ಕೂ ಒಳಗಾಗದ, ಆದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಪೋಷಕಗಳಾದ, ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೆನ್ನಬೇಕು.[43]

ಇದಕ್ಕೆ ಇತರರು ಹೀಗೆ ವಾದಿಸಬಹುದು: 'ಮಾಧುರ್ಯಗುಣದಲ್ಲೇನೋ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಿ.[44] ಆದರೆ ಓಜೋಗುಣದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನಾ

---

40 ಇದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯ ಉತ್ತರ. ರಸವು ವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದ್ದೇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚಕತ್ವ ಶೂನ್ಯವಾದ ಪದದಿಂದಲೂ ಶ್ರವಣ ಮಾತ್ರ ಮನೋಹರವಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯದ ಮೂಲಕ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಸಾಧ್ಯ, ಅದೇ ಮಾಧುರ್ಯ. ಮತ್ತೆ ಸಂಘಟನೆಯೇಕೆ? ಇತರ ಪದಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇನೂ ಅನಿವಾರ್ಯವೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿ ಪದವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅನ್ಯನಿರಪೇಕ್ಷವಾದ ಪದವೇ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವ ಮೂಲಕ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಭಾಸಕವೆನಿಸಬಹುದು ಈ ಬಗೆಯ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಭಾಸಕತ್ವವೇ ಅಲ್ಲಿಯ 'ಮಾಧುರ್ಯ'. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ 'ಸಂಘಟನೆ' ಯನ್ನೊಪ್ಪಬೇಕಾದ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ—ಲೋ.

41 'ಹಾಗಾದರೆ ವಾಕ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ರಸಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆ ಅನಿವಾರ್ಯವೆಂದೊಪ್ಪಲೇಬೇಕೆಂದಂತಾಯಿತು. ವಾಕ್ಯಸೌಂದರ್ಯ ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲ' ಎನ್ನುವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈಗ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ

42 ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಟೆ—ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆಯ ಅನುಪ್ರವೇಶವನ್ನು ನಾವೂ ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲಾರೆವು, ನಿಜ; ಸಂಘಟನೆ ಇದ್ದುಕೊಳ್ಳಲಿ. ಆದರೆ ಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಯತವಾದ ಇಂಥದೇ ಸಂಘಟನೆಯೆಂಬುದೊಂದು ಉಂಟೆ? ವರ್ಣ-ವ್ಯಂಗ್ಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೇಗೊ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಮರೆತರೂ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ರಸವ್ಯಂಜಕತ್ವವೇನೂ ತಪ್ಪಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಘಟನೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅಪ್ರಯೋಜಕ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಕಾರಣವಲ್ಲ—ಲೋ

43 ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ, ಗುಣಗಳಿಗೆ ಶಬ್ದಗಳೇ ಆಶ್ರಯವೆನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧಾಂತ—ಲೋ.

44 ಈ ಮಾತು ವಾಕ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕುರಿತುದೆಂದು ಕೆಲವರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ವರ್ಣ-ವ್ಯಂಗ್ಯ, ಪದ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೂ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದೆಂದು ನಮಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ ಏಕೆಂದರೆ ವರ್ಣ, ಪದಗಳ ಓಜಸ್ಸಿನ ಸೌಂದರ್ಯ ಕೂಡ ಸಂಘಟನಾ ವಿರಹದಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದವರು ಹೇಳಬಹುದು—ಲೋ.

ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಡದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಶಬ್ದಸಂಘಟನೆಯಿಂದ ಓಜೋಗುಣವು ಹುಟ್ಟುವುದೆ?' ಎಂದು.

ನಮ್ಮ ಉತ್ತರವಿದು: 'ಪೂರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೆಂಬ ಗ್ರಹವು ನಿಮಗೆ ಹಿಡಿದಿದ್ದರೆ ನಾವು ಏನೂ ಹೇಳುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾಗಬಾರದೆಂದೇ ಕೇಳುತ್ತೇವೆ. ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಶಬ್ದಸಂಘಟನೆಯು ಓಜಸ್ಸಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೇಕಾಗಬಾರದು? ನಾವು ಮೊದಲೇ ಹೇಳಲಿಲ್ಲವೆ—ಓಜಸ್ಸೆಂದರೆ ಬೇರೇನೂ ಅಲ್ಲ; ರೌದ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಬಲ್ಲ ಕಾವ್ಯದ ದೀಪ್ತಿಯೇ ಅದು, ಎಂದು? ಆ ಓಜಸ್ಸು ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದರೆ ತಪ್ಪೇನು? ಅದರಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯಲೋಪವಾವುದೂ ಸಹೃದಯರಾದವರ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಭಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.[45] ಆದುದರಿಂದ ನಿಯತ ಸಂಘಟನೆಗೊಳಪಡದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಗುಣಗಳಿಗಾಶ್ರಯವೆನ್ನುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಹಾನಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಕಣ್ಣೇ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯವು ಹೇಗೆ ನಿಯತವಾಗಿರುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣಗಳಿಗೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ರಸವಿಷಯವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಈ ವಿಷಯ ನಿಯಮಕ್ಕೆ[46] ಯಾವಾಗಲೂ ಭಂಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಘಟನೆಯೇ ಬೇರೆ, ಗುಣಗಳೇ ಬೇರೆ. ಸಂಘಟನೆಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡೇ ಗುಣಗಳಿರುತ್ತವೆಂದರೆ ಇದನ್ನೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ರಸಾನುಗುಣವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಘಟನೆಗಳನ್ನು ತಳೆಯುವುದನ್ನೇ 'ಗುಣ'ವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.'[47]

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರರು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ: 'ಸಂಘಟನೆಯು ಅನಿಯತ ವಿಷಯವಾಗುವುದಾದರೆ, ಗುಣಗಳೂ ಅನಿಯತ ವಿಷಯಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ—ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಕರ್ಯ ಬರುವುದರಿಂದ', ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ನಾವು ಹೇಳುವುದಿಷ್ಟೆ: 'ನಿಮ್ಮ ಪೂರ್ವಗ್ರಹದೋಷದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವೈರೂಪ್ಯ ಕಂಡರೆ, ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಿ!'

---

45 'ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ....' ಇತ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಚಾರುತ್ವವು ಸ್ಪಷ್ಟವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

46 'ಶೃಂಗಾರ ಏವ ಮಧುರಃ....' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ರಸ—ಗುಣಗಳ ನಿಯಮವೇ ವಿಷಯನಿಯಮ—ಲೋ.

47 ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದರೆ ಉಚಿತವಾಗಿ ಸಂಘಟಿತವಾಗುವುದೇ ಎಂದು ಭಾವ—ಲೋ.

ಎಂದು. 'ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯಹಾನಿಯು ಕಾಣದೆ ಹೋಗು ವುದು ಹೇಗೆ?' ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೇಳಿದರೆ, 'ಕವಿಪ್ರತಿಭೆಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ'[48] ಎಂದು ನಾವು ಉತ್ತರಕೊಡುತ್ತೇವೆ. ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆ—ಕವಿಯ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ಕೊರತೆಯಿಂದಾದುದು ಮತ್ತು ಕವಿಯ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಕೊರತೆಯಿಂದಾದುದು, ಎಂಬು ದಾಗಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದಾದ ದೋಷವು ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಆದರೆ ಪ್ರತಿಭಾದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದಾದ ದೋಷವು ಥಟ್ಟನೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಕೆಳಗಿನ ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕವು ಸಂಗ್ರಹ ವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ :

ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಕೃತೋ ದೋಷಃ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಸಂವ್ರಿಯತೇ ಕವೇಃ ।
ಯಸ್ತ್ವಶಕ್ತಿಕೃತಸ್ತಸ್ಯ[49] ಸ ಝಟಿತ್ಯವಭಾಸತೇ ॥

ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೋಡೋಣ: ಮಹಾಕವಿಗಳೂ ಕೂಡ ಉತ್ತಮ ರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಂಭೋಗಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಿ ಅನೌಚಿತ್ಯದೋಷಕ್ಕೆ[50] ಪಕ್ಕಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವರ ಪ್ರತಿಭೆಯು ಆ ದೋಷವನ್ನು ಮರೆಸುವುದರಿಂದ[51] ಅದು ಗ್ರಾಮ್ಯವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಕುಮಾರಸಂಭವ'** ದಲ್ಲಿರುವ ದೇವೀಸಂಭೋಗವರ್ಣನೆಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನ. ಇಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಹಾನಿ ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.[52]

---

48 ಪ್ರತಿಭೆ=ಶಕ್ತಿ=ವರ್ಣನೀಯ ವಸ್ತುವಿನ ಬಗೆಗೆ ಹೊಸ ಹೊಸ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ; 'ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ'ಯೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯ -ಪರಾಮರ್ಶದ ಕೌಶಲ—ಲೋ.

49 'ತಸ್ಯ'=ಕವಿಯ.

50 ಸಹೃದಯರ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವ ವಿಘಾತವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದೇ ರಸದ ಜೀವ ಜೀವಾಳ, ಆಸ್ವಾದವೊಂದೇ ರಸಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವಾದ್ದರಿಂದ. ಉತ್ತಮ ಪಾತ್ರಗಳಾದ ದೇವಾದಿಗಳ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಸವಿಯುವಾಗ ತಂದೆತಾಯಿಗಳ ಶೃಂಗಾರ ದರ್ಶನದಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಲಜ್ಜೆ, ಆತಂಕಗಳು ಒದಗುವುದರಿಂದ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕಲ್ಲಿಯ ಅವಕಾಶವೆಂದರ್ಥ—ಲೋ.

51 ಅತ್ಯಂತ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದವನೊಬ್ಬನ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನೋಡುವಾಗ ಅವನ ಪರಾ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮೆಚ್ಚುತ್ತೇವೆಯೇ ಹೊರತು, ಅವನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯುದ್ಧ ಯುಕ್ತವೇ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಾಪರ ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತಿಭಾವಂತನಾದ ಕವಿಯ ಶೃಂಗಾರ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನೂ ನಾವು ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯ ವಿವೇಚನೆಗೆ ಹೋಗದಿದ್ದಾಗ ಮೆಚ್ಚುತ್ತೇವೆ—ಲೋ.

52 'ಅನೌಚಿತ್ಯಾದೃತೇ ....' ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ.

ಪ್ರತಿಭೆಯು ದೋಷವನ್ನು ಮರೆಸಿದೆಯೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕ ಸಮಾನ ಮತ್ತು ವಿಭಿನ್ನ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರತಿಭೆಯ ಕೊರತೆಯುಳ್ಳ ಕವಿಯೊಬ್ಬನು ಇಂತಹ ದೇವತೆಗಳ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಅದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ದೋಷವೆಂದೇ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದಿತು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ 'ಸಂಘಟನಾರೂಪವೇ ಗುಣಗಳು' ಎಂಬ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಕಾರ 'ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ ಬಿಭರ್ತಿ—' ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವ ಸೌಂದರ್ಯ ಹಾನಿಯೇನು? 'ಯಾರೂ[53] ಅರಿಯಲಾಗದಂತಹುದು' ಎಂದೇ ನಾವು ಆರೋಪಿಸು ತ್ತೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಘಟನೆಯು ಗುಣಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯೇ ಆಗಿರಲಿ, ಗುಣಗಳ ರೂಪವೇ ಆಗಿರಲಿ, ಸಂಘಟನೆಯ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಲೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತದಾದ ಕಾರಣ[54] ಅದನ್ನೀಗ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

'ಹೇಳುವ ಮನುಷ್ಯ'[55]ನೆಂದರೆ ಕವಿಯಾಗಬಹುದು; ಅಥವಾ ಕವಿಕೃತವಾದ ಪಾತ್ರವಾಗಬಹುದು. ಕವಿಕೃತವಾದ ಪಾತ್ರವು ಸಹ ರಸಭಾವರಹಿತನಾಗಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ರಸಭಾವಸಮನ್ವಿತನಾಗಿರಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ರಸವು ಕಥಾನಾಯಕನಲ್ಲಿ[56] ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು ಅಥವಾ ಪ್ರತಿನಾಯಕನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಬಹುದು. ಕಥಾ ನಾಯಕರಲ್ಲಿಯೂ 'ಧೀರೋದಾತ್ತ'ನೇ[57] ಮೊದಲಾದ ಭೇದಗಳಂತೆ 'ಮುಖ್ಯ ನಾಯಕ' ,ಅಥವಾ 'ಉಪನಾಯಕ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವೈವಿಧ್ಯಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.

---

53 ಪೂರ್ವಾಪರ ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವರು ಕೂಡ—ಲೋ.

54 ಗುಣ—ಸಂಘಟನೆಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದರೆ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಯಾವದೇ ನಿಯಾಮಕವೂ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ , ಒಂದೇಯೆಂದರೆ ರಸವೂ ನಿಯಾಮಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಬೇರೆ ನಿಯಾ ಮಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಪ್ರಸಕ್ತಿ—ಲೋ.

55 ಹಿಂದೆ ೬ನೆಯ ಕಾರಿಕೆಯ ಉತ್ತರಾರ್ಧವನ್ನು ನೋಡಿ.

56 ಕಥೆಯ ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಫಲ ಯಾರಿಗೆ ದೊರೆಯುವುದೋ ಅವನೇ ಕಥಾ ನಾಯಕ—ಲೋ.

57 ಧರ್ಮವೀರ ಯುದ್ಧವೀರಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯಕನು 'ಧೀರೋದಾತ್ತ', ವೀರರೌದ್ರದ ಪ್ರಧಾನ ನಾಯಕ 'ಧೀರೋದ್ಧತ', ವೀರಶೃಂಗಾರದ ಪ್ರಧಾನ ನಾಯಕ 'ಧೀರಲಲಿತ', ದಾನವೀರ -ಧರ್ಮವೀರ-ಶಾಂತರಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ನಾಯಕ 'ಧೀರ ಪ್ರಶಾಂತ'. ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವರ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳು 'ಸಾತ್ತ್ವತೀ', 'ಆರಭಟೀ', 'ಕೈಶಿಕೀ' ಮತ್ತು 'ಭಾರತೀ'. ಮುಖ್ಯನಾದವನು ಕಥಾ ನಾಯಕ; ಅನಂತರ ಬರತಕ್ಕವನು ಉಪನಾಯಕ (ಪಾಠಾಂತರ - 'ಪ್ರತಿನಾಯಕ')—ಲೋ.

ಹಾಗೆಯೇ 'ಹೇಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯ' ಎಂಬುದು ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ[58] ರಸಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲವೆ ರಸಾಭಾಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಬಹುದು; ರಂಗಸ್ಥಳದ ಮೇಲೆ ಅಭಿನಯಯೋಗ್ಯವಾಗಿರಬಹುದು[59] ಅಥವಾ ಇಲ್ಲದಿರಬಹುದು; ಉತ್ತಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತಿರಬಹುದು ಇಲ್ಲವೆ ಮಧ್ಯಮಾಧಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತಿರಬಹುದು; ಹೀಗೆ ಇದೂ ಕೂಡ ಬಹು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ, ರಸಭಾವಶೂನ್ಯನಾದ ಕವಿಯು ಯಾವಾಗ 'ಹೇಳುವವ'ನಾಗುತ್ತಾನೋ ಆಗ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಯಾವ ನಿಯಮವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ; ರಸಭಾವರಹಿತನಾದ ಕವಿಕೃತ ಪಾತ್ರವು 'ಹೇಳುವವ'ನಾದಾಗಲೂ ಅಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಯಾವಾಗ 'ಹೇಳುವವ'ನು ರಸಭಾವಸಮನ್ವಿತನಾದ ಕವಿ[60] ಇಲ್ಲವೆ ಕವಿನಿರ್ಮಿತ ಪಾತ್ರನಾಗಿ, ರಸವು ಕೂಡ ಪ್ರಧಾನವೆನಿಸುವಂತೆ ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವುದೋ,[61] ಆಗ ನಿಯತವಾಗಿ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಅಲ್ಪ ಸಮಾಸವಿರುವ ಸಂಘಟನೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಬರುವುವು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕರುಣರಸ ಮತ್ತು ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರರಸಗಳಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಸಂಘಟನೆಯೊಂದೇ ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ,[62] ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಷ್ಟೆ: ರಸವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಬೇಕಾದರೆ, ರಸಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಘ್ನಕಾರಿಗಳಾದ ಮತ್ತು ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸರ್ವಥಾ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯು ಬಂದರೆ, ಸಮಾಸಗಳನ್ನು ಅನೇಕಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಭವ

---

58 ಎಂದರೆ ಧ್ವನಿಯೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿರುವ, ಎಂದರ್ಥ. ರಸಕ್ಕೆ 'ಅಂಗ' ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಜಕವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ

59 ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು 'ಅಭಿನೇಯಾರ್ಥ' ಎಂಬ ಮೂಲದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಭಿನೇಯ=ವ್ಯಂಗ್ಯಧ್ವನಿ; ಅದರ ವ್ಯಂಜಕ=ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ=ಕಾವ್ಯಾರ್ಥ ಎಂದು ನಯನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿ 'ವಾಗಂಗಸತ್ತ್ವೋಪೇತಾತ್ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಾನ್ ಭಾವಯನ್ತಿ' ಎಂಬ ಭರತನ ವಚನವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ

60 ಯದ್ಯಪಿ, ಕವಿಯು ರಸಾವೇಶದಿಂದಲೇ ಹೇಳುವವನೆಂಬುದು ನಿಜ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಸ ಏವ ವೀತರಾಗಶ್ಚೇತ್....' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ಕಾವ್ಯವೆಲ್ಲ ನೀರಸವಾದೀತು. ಆದರೂ ಯಮಕಾದಿ ಚಿತ್ರಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆಂದೇ ಅವನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೊರಟಾಗ ರಸಾದಿಹೀನನೆನಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕವಿ ರಸಾದಿಹೀನ ಇಲ್ಲವೇ ಉದಾಸೀನನಾಗಿದ್ದಾಗ ಸಂಘಟನೆಯ ನಿಯಮಗಳು ಅನ್ವಯಿಸವು—ಲೋ.

61 ಎಂದರೆ 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ದಂತೆ ಆದರೆ ಸಾಲದು—ಲೋ.

62 ನಿಮ್ಮ ನಿಯಮಗಳು ಧರ್ಮಸೂತ್ರಕಾರರ ನಿಯಮಗಳಂತೆ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗುವುದೆಂತು? ಎಂದು ಕೇಳುವವರಿಗೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ವಿರುವುದರಿಂದ, ಅದು ರಸಪ್ರತೀತಿಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿಯೇ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಕವಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಸಕ್ತಿಯಿದ್ದರೆ ಶೋಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಬರೆದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಖಂಡಿತ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ; ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಬರೆಯದ ಎಂದರೆ ಶ್ರವ್ಯಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಕರುಣ ಮತ್ತು ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರ ಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ ಇದು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಆವೆರಡು ರಸಗಳು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ರಸಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸುಕುಮಾರಗಳಾದ ಕಾರಣ, ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಎಳ್ಳಷ್ಟು ಅಸ್ವಚ್ಛತೆ ಯುಂಟಾದರೂ ರಸಪ್ರತೀತಿಯು ಕುಂಟುತ್ತದೆ. ರೌದ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ ಮಧ್ಯಮಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಬಿಡುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ; ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಧೀರೋದ್ಧತನಾಯಕನ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಸಂಪೂರ್ಣ ವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಘಟನೆಗಳು ಕೂಡ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ರಸವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ವಾಚ್ಯಾಂಶಕ್ಕಿಂತ ಯಾವ ಗುಣದಲ್ಲೂ ಕಡಮೆಯೆನಿಸು ವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಸಂಘಟನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಪ್ರಸಾದ'ಗುಣವು ಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಂತೆ ಎಲ್ಲ ಸಂಘಟನೆಗಳಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಪ್ರಸಾದಗುಣವಿಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಸಂಘಟನೆಯು ಕೂಡ ಕರುಣ ಮತ್ತು ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸಲಾರದು. ಪ್ರಸಾದಗುಣವು ತುಂಬಿದ್ದರೆ ಮಧ್ಯಮಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯೇ ಆದರೂ ಆ ರಸಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸದೆ ಇರಲಾರದು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಾದಗುಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲೇಬೇಕು ಆದುದರಿಂದ "ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ ಬಿಭರ್ತಿ—" ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಓಜೋಗುಣವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಿಷ್ಟ ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಪ್ರಸಾದಗುಣವಿದೆಯೆಂದಾದರೂ ಹೇಳಬೇಕೇ ಹೊರತು, ಮಾಧುರ್ಯ ಗುಣವುಂಟೆನ್ನಲಾಗದು. ಹೀಗೆಂದರೂ ಸೌಂದರ್ಯಲೋಪಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ— ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದ ರಸವು ಧ್ವನಿತವಾಗುವುದೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾದುದರಿಂದ. ಆದ ಕಾರಣ, ಸಂಘಟನೆಯು ಗುಣಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲವೆನ್ನಲಿ, ಬೇರೆಯೇ ಎನ್ನಲಿ, ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ 'ಔಚಿತ್ಯ'ದಿಂದ ಅದರ ವಿಷಯವು ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೂ ರಸಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಂಟು.[63] ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ

[63] ಗುಣ-ಸಂಘಟನೆಗಳು ಒಂದೇ ಎಂದರೆ ಗುಣ ನಿಯಮವೇ ಸಂಘಟನೆಗೂ ನಿಯಮ. ಗುಣದ ಅಧೀನವಾದುದು ಸಂಘಟನೆಯೆಂದರೂ ಅಷ್ಟೆ. ಸಂಘಟನೆಗೆ ಅಧೀನವಾದುದು ಗುಣವೆಂದರೂ ಸಂಘಟನೆಗೆ ನಿಯಾಮಕಗಳಾದ ವಕ್ತೃ-ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯ-ಔಚಿತ್ಯಗಳೇ ಗುಣ

ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಯಾವ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತೋ, ಅದೇ ಗುಣಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕವಾದುದರಿಂದ, ಗುಣಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡೇ ಸಂಘಟನೆಯಿರುವುದೆಂದರೂ ನಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಇಲ್ಲ.

ಕಾರಿಕೆ

ವಿಷಯಾಶ್ರಯಮಪ್ಯನ್ಯದೌಚಿತ್ಯಂ ತಾಂ ನಿಯಚ್ಛತಿ ।
ಕಾವ್ಯಪ್ರಭೇದಾಶ್ರಯತಃ ಸ್ಥಿತಾ ಭೇದವತೀ ಹಿ ಸಾ ॥ ೭ ॥

ಅಲ್ಲದೆ ವಿಷಯದ ಔಚಿತ್ಯವೂ[64] ಕೂಡ ಸಂಘಟನೆಗೆ ನಿಯಾಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಗೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

'ಹೇಳುವವ'ನ ಮತ್ತು 'ಹೇಳುವುದ'ರ ಔಚಿತ್ಯದ ಜತೆಗೆ[65] 'ವಿಷಯ'ದ ಔಚಿತ್ಯವೂ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಭೇದಗಳುಂಟು:—ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಮತ್ತು ಅಪಭ್ರಂಶ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ 'ಮುಕ್ತಕ', 'ಸಂದಾನಿತಕ', 'ವಿಶೇಷಕ', 'ಕಲಾಪಕ', 'ಕುಲಕ'ಗಳು; 'ಪರ್ಯಾಯಬಂಧ', 'ಪರಿಕಥಾ', 'ಖಂಡಕಥಾ', 'ಸಕಲಕಥಾ', 'ಸರ್ಗಬಂಧ', 'ಅಭಿನೇಯಾರ್ಥ', 'ಆಖ್ಯಾಯಿಕಾ', 'ಕಥಾ', ಇತ್ಯಾದಿಗಳು[66] ಈ ಕಾವ್ಯ

ಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ —ಲೋ.

64 ವಿಷಯವೆಂದರೆ ಸಮುದಾಯವೆಂದಿಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ. ಒಬ್ಬ ಹೇಡಿಯು ಸೈನ್ಯ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರೂ, ಸಮುದಾಯದ ಅನುಗುಣ್ಯದಿಂದ ಶೂರನಂತೆ ಕಾಣುವ ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯವಾಕ್ಯವಾದರೂ ಸಮುದಾಯ ವಿಶೇಷಗಳಾದ 'ಸಂದಾನಿತಕ' ಮುಂತಾದುವುಗಳ ನಡುವೆ ಬಂದಾಗ ಅವುಗಳ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತಳೆದಿರುತ್ತದೆ. 'ಮುಕ್ತಕ'ದಲ್ಲಿ ಈ ಸಮುದಾಯದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾಗಿ ಅದು ಆಕಾಶದಂತೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಸ್ವಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

65 ಹಿಂದಿನ ಔಚಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಇದೇನೂ ತಳ್ಳಿಹಾಕುವುದಿಲ್ಲ; ಇದರಿಂದ (=ವಿಷಯೌಚಿತ್ಯ) ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

66 'ಮುಕ್ತಕವೆಂದರೆ ಮತ್ತೊಂದರ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದುದು. ಒಂದು ಪ್ರಬಂಧದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ಪದ್ಯವು ಸ್ವಯಂಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತಕವೆನಿಸಲಾರದು, ಎರಡು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆ ಮುಗಿಯುವುದಾದರೆ 'ಸಂದಾನಿತಕ'; ಮೂರು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಾದರೆ 'ವಿಶೇಷಕ', ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಾದರೆ 'ಕಲಾಪಕ', ಐದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಾದರೆ 'ಕುಲಕ'. ಒಂದೊಂದೇ ಪದ್ಯದಲ್ಲೇ ಕ್ರಿಯೆ

ಪ್ರಭೇದಗಳ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೂ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ:—ಮುಕ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆಂದೇ ಹೊರಟ ಕವಿಯು ರಸಾಶ್ರಿತವಾದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದೇನೆಂಬುದನ್ನು ಆಗಲೇ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ರಸದೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಯಾವ ನಿಯಮವನ್ನೂ ಪಾಲಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಮುಕ್ತಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಕವಿಗಳು ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯೊಂದನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಮರುಕ ಕವಿಯ ಮುಕ್ತಕಗಳು ಶೃಂಗಾರರಸವನ್ನು ಶ್ರವಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಬಂಧಗಳಂತಿರುವುದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. 'ಸಂದಾನಿತಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದುವಲ್ಲಿ ವಿಕಟಬಂಧವೇ ಉಚಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮ ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಗಳೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವೇ ಒಂದು 'ಪ್ರಬಂಧ'ದ ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಬಂದರೆ ಆಗ ಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಔಚಿತ್ಯವೇ ಅವಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. 'ಪರ್ಯಾಯ ಬಂಧ'ದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತವೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಅರ್ಥದ ಔಚಿತ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೀರ್ಘ ಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯು ಬಂದರೂ, ಅಲ್ಲಿ ಸಹ 'ಪರುಷಾ' ಮತ್ತು 'ಗ್ರಾಮ್ಯಾ' ಎಂಬ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪರಿಕಥೆ'ಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯಾವ ನಿರ್ಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ ಘಟನೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯಿರುವುದೇ ಹೊರತು ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು ಮುಖ್ಯ ಧ್ಯೇಯವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ಖಂಡಕಥೆ' ಮತ್ತು 'ಸಕಲಕಥೆ'ಗಳಲ್ಲಿ 'ಕುಲಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ, ದೀರ್ಘ ಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯಾದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. 'ವೃತ್ತಿ'ಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ರಸಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ತೀರ್ಮಾ

ಮುಗಿದರೂ, ವಸಂತವೇ ಮೊದಲಾದ ಒಂದೇ ವಿಷಯದ ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀಸಲಾದ ಅನೇಕ ಪದ್ಯಗಳು 'ಪರ್ಯಾಯ ಬಂಧ'. ಒಂದೇ ಪುರುಷಾರ್ಥದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳು ಬರುವುದು 'ಪರಿಕಥೆ'. ಕೆಲವೇ ಅಂಶಗಳ ವರ್ಣನೆ 'ಖಂಡಕಥೆ'. ಸಮಸ್ತ ಇತಿವೃತ್ತದ ವರ್ಣನೆ (ಆದಿಯಿಂದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ) 'ಸಕಲಕಥೆ' ಇವೆರಡೂ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು. ಮೊದಲನೆಯವಕ್ಕೆ ಭಾಷಾ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಪುರುಷಾರ್ಥ-ಫಲಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುವರ್ಣನೆಯನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವ 'ಸರ್ಗಬಂಧ'ವೇ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ನಾಟಕವೇ ಮೊದಲಾದ ದಶರೂಪಕಾದಿಗಳೇ 'ಅಭಿನೇಯಾರ್ಥ'. ಉಚ್ಛ್ವಾಸಾದಿಗಳಿರುವ ಗದ್ಯಬಂಧ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆ; ಅವಿಲ್ಲದ ಗದ್ಯಬಂಧ ಕಥೆ. 'ಆದಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ 'ಚಂಪೂ' ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು, ದಂಡಿ 'ಗದ್ಯ ಪದ್ಯ ಮಯಿ' ಎಂದು ಚಂಪೂ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ—ಲೋ.

ನಿಸಬೇಕು. 'ಸರ್ಗಬಂಧ'ವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಹೊರಟಿದ್ದರೆ ರಸಾನುಗುಣವಾದ ಔಚಿತ್ಯವೇ ಅದರ ಸಂಘಟನೆಗೆ ನಿಯಾಮಕವಾಗುತ್ತದೆ; ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ನಿಯಮವೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಸರ್ಗಬಂಧ'ವನ್ನು ಬರೆದಿರುವವರನ್ನೇನೋ ನೋಡಬಹುದಾದರೂ ರಸತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾರ್ಗ. 'ಅಭಿನೇಯಾರ್ಥ' (ಅಥವಾ ನಾಟ್ಯ) ದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸರ್ವಥಾ ರಸವೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರಬೇಕು. 'ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆ' ಮತ್ತು 'ಕಥೆ'ಗಳು ಗದ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಛಂದೋಬಂಧಗಳಲ್ಲಿನ ನಿಯಮವು ಅನ್ವಯಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಗದ್ಯದ ಸಂಘಟನೆಯ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನವರು ಯಾರೂ ಹೇಳದೆ ಇದ್ದರೂ ಸಹ, ಈಗ ನಾವು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತೇವೆ:

ಕಾರಿಕೆ

ಏತದ್ಯಥೋಕ್ತಮೌಚಿತ್ಯಮೇವ ತಸ್ಯಾ ನಿಯಾಮಕಮ್ ।
ಸರ್ವತ್ರ ಗದ್ಯಬನ್ಧೇಽಪಿ ಛನ್ದೋನಿಯಮವರ್ಜಿತೇ ॥ ೮ ॥

ಛಂದೋನಿಯಮಗಳಿಲ್ಲದ ಗದ್ಯಬಂಧದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ ಔಚಿತ್ಯವೇ ಸಂಘಟನೆಗೆ ನಿಯಾಮಕ.

ವೃತ್ತಿ

ಗದ್ಯವು ಛಂದೋನಿಯಮಗಳಿಗೊಳಗಾಗದಿದ್ದರೂ, ಗದ್ಯದ ಸಂಘಟನೆಗೂ ಕೂಡ ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ ಔಚಿತ್ಯವೇ—ಎಂದರೆ 'ಹೇಳುವವನ' ಔಚಿತ್ಯ, 'ಹೇಳುವುದರ' ಔಚಿತ್ಯ ಮತ್ತು 'ವಿಷಯ'ದ ಔಚಿತ್ಯ—ನಿಯಾಮಕ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕವಿಯಾಗಲಿ, ಕವಿನಿರ್ಮಿತನಾದ ನಾಯಕನಾಗಲಿ ರಸಭಾವರಹಿತನಾಗಿ 'ಹೇಳುವವ'ನಾದರೆ ಸಂಘಟನೆಗೆ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಹೇಳುವವನು' ರಸಭರಿತನಾದರೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷಯದ ಔಚಿತ್ಯವು ಹೆಚ್ಚಿನದು. 'ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆ'ಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಧ್ಯಮಸಮಾಸದ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಗದ್ಯವು ವಿಕಟಬಂಧದ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ತಳೆಯುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಮೇಲಾಗಿ, ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಕಟಬಂಧದ ಪ್ರಕರ್ಷವೂ ಉಂಟು. 'ಕಥೆ'ಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಕಟಬಂಧದ ಪ್ರಾಚುರ್ಯವಿದ್ದರೂ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಬಂಧೋಕ್ತಮೌಚಿತ್ಯಂ ಭಾತಿ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಶ್ರಿತಾ ।
ರಚನಾ ವಿಷಯಾಪೇಕ್ಷಂ ತತ್ತು ಕಿಂಚಿದ್ವಿಭೇದವತ್ ॥ ೯ ॥

ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಸಂಘಟನೆಯು ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ವಿಷಯದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಭೇದವನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಅಥವಾ ಪದ್ಯಬಂಧದಂತೆ ಗದ್ಯಬಂಧದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಘಟನೆಯು ರಸದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನೇ ಸರ್ವತ್ರ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಿಷಯದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ; ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಗದ್ಯಬಂಧದಲ್ಲಿ ಕೂಡ, ಅದು ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರ ಮತ್ತು ಕರುಣರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ ಅತಿದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯು ಶೋಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ರೌದ್ರ', 'ವೀರ' ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೂ ಕೂಡ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಸಂಘಟನೆಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಷಯದ ಔಚಿತ್ಯವು ರಸದ ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಕಿರಿಯದೂ ಹೌದು, ಹಿರಿಯದೂ ಹೌದು. ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಶೃಂಗಾರಕರುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೂ ಸಮಾಸವೇ ಇಲ್ಲದ ಸಂಘಟನೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಹಾಗೆಯೇ ರೌದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೂ ನಾಟಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯು ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂಘಟನೆಯ ಪರಿಯನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸಂಗ್ರಹಶ್ಲೋಕ*

ಇತಿ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವಿವೇಕೋ ಯೋಽಯಂ ಚೇತಶ್ಚಮತ್ಕೃತಿವಿಧಾಯೀ ।
ಸೂರಿಭಿರನುಸೃತಸಾರೈರಸ್ಮದುಪಜ್ಞೋ ನ ವಿಸ್ಮಾರ್ಯಃ ॥

ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿಕಾಸವನ್ನು ಮಾಡುವಂತಹ ಈ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥ ವಿವೇಕವನ್ನು ನಾವು ಹೀಗೆ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಸಾರಗ್ರಾಹಿಗಳಾದ ಪಂಡಿತರು ಇದನ್ನೆಂದೂ ಮರೆಯಬಾರದು.

ಪ್ರಬಂಧಗತವಾದ ಅಲಕ್ಷ್ಯ-ಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯು ರಾಮಾಯಣ,

---

* ಇದು ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ.

ಮಹಾಭಾರತ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ! ಅದು ಹೇಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನು ಈಗ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ವಿಭಾವಭಾವಾನುಭಾವಸಂಚಾರ್ಯೌಚಿತ್ಯಚಾರುಣಃ ।
ವಿಧಿಃ ಕಥಾಶರೀರಸ್ಯ ವೃತ್ತಸ್ಯೋತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿತಸ್ಯ ವಾ ॥ ೧೦ ॥
ಇತಿವೃತ್ತವಶಾಯಾತಾಂ ತ್ಯಕ್ತ್ವಾನನುಗುಣಾಂ ಸ್ಥಿತಿಮ್ ।
ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯಾಪ್ಯಂತರಾಭೀಷ್ಟರಸೋಚಿತಕಥೋನ್ನಯಃ ॥ ೧೧ ॥
ಸಂಧಿಸಂಧ್ಯಂಗಘಟನಂ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ।
ನ ತು ಕೇವಲಯಾ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಥಿತಿಸಂಪಾದನೇಚ್ಛಯಾ ॥ ೧೨ ॥
ಉದ್ದೀಪನಪ್ರಶಮನೇ ಯಥಾವಸರಮನ್ತರಾ ।
ರಸಸ್ಯಾರಬ್ಧವಿಶ್ರಾನ್ತೇರನುಸಂಧಾನಮಂಗಿನಃ ॥ ೧೩ ॥
ಅಲಂಕೃತೀನಾಂ ಶಕ್ತಾವಪ್ಯಾನುರೂಪ್ಯೇಣ ಯೋಜನಮ್ ।
ಪ್ರಬಂಧಸ್ಯ ರಸಾದೀನಾಂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವೇ ನಿಬಂಧನಮ್ ॥ ೧೪ ॥

ಹಿಂದೆ ನಡೆದ ಸಂಗತಿಯನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಅಥವಾ ಕವಿಯು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಸಂಗತಿಯನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಕಥಾಶರೀರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ವಿಭಾವ, ಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಸಂಚಾರಿಭಾವ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲವುಗಳ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ತರುವುದು—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವಾಗ, ಅದರಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟ ರಸಕ್ಕೆ ಅನನುಗುಣವಾದ ಘಟನೆಗಳು ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅಭೀಷ್ಟ ರಸಕ್ಕೆ ಪೋಷಕಗಳಾಗುವಂತಹ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಾದರೂ ಕಥೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು—'ಸಂಧಿ' 'ಸಂಧ್ಯಂಗ'ಗಳನ್ನು ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಚಿಸುವುದೇ ಹೊರತು ಸುಮ್ಮನೆ ಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ರಚಿಸದೆ ಇರುವುದು—ರಸದ ದೀಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿಗಳನ್ನು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ತರುವುದು—ಪ್ರಧಾನರಸವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆರಂಭದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡುವುದು—ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದರೂ ಮಿತಿಮೀರದೆ ಅನುರೂಪವಾಗುವಂತಹವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು —ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಬಂಧವು ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕಗಳು.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರಬಂಧವೂ ಕೂಡ ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಅದರ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ನಿಯಮಗಳನ್ನಿಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ: (೧) ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದ ರಸ-ಭಾವ

ಗಳನ್ನನುಲಕ್ಷಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ವಿಭಾವ, ಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಸಂಚಾರಿ ಭಾವಗಳ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯವು ಬರುವಂತೆ ಕಥಾಶರೀರವನ್ನು ರಚಿಸುವುದು—ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾವದ ಔಚಿತ್ಯವು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಭಾವದ ಔಚಿತ್ಯವು 'ಪ್ರಕೃತಿ' ಅಥವಾ ಪಾತ್ರರಚನೆಯ ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಉತ್ತಮ', 'ಮಧ್ಯಮ', 'ಅಧಮ' ಮತ್ತು 'ದಿವ್ಯ', 'ಮಾನುಷ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಭೇದಗಳಿವೆ. ಈ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಯನ್ನು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಸಾಂಕರ್ಯ ಬರದಂತೆ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೆ ಔಚಿತ್ಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಮಾನುಷನಾದ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಗೆ ದಿವ್ಯವಾದ ಉತ್ಸಾಹಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಕೇವಲ ದಿವ್ಯನಾದ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯನ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅನೌಚಿತ್ಯವೊದಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯರೇ ಆದ ರಾಜಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಸಪ್ತಸಾಗರೋಲ್ಲಂಘನವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದರೆ, ಅವು ವಸ್ತುತಃ ಸೊಗಸಾಗಿದ್ದರೂ, ಸರ್ವಥಾ ನೀರಸಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನೌಚಿತ್ಯವೇ ಕಾರಣ.

ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಬಹುದು:—'ಸಾತವಾಹನನೇ ಮೊದಲಾದ ರಾಜರು ನಾಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬಂದರೆಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಕೇಳಿದ್ದೇವೆ. ನಿಖಿಲಭೂಮಂಡಲಾಧಿಪರಾದ ಭೂಪರ ಅಸಾಧಾರಣ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅನೌಚಿತ್ಯವೆಲ್ಲಿ ಬರುವುದು?' ಎಂದು. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ರಾಜರ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ತಪ್ಪೆಂದು ನಾವೇನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯನೊಬ್ಬನನ್ನು ಕುರಿತು ಕವಿಯು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ, ಅದರಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಚರಿತೆಯನ್ನು ತರಬಾರದು. ಪೂರ್ವದ ಕಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ದಿವ್ಯಮನುಷ್ಯ ಚರಿತೆಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡರ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನೂ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ತರಬಹುದು. ಪಾಂಡವಾದಿಗಳ ಕಥೆಯೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಸಾತವಾಹನನೇ ಮೊದಲಾದವರ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಅವರ ದಿವ್ಯಕಾರ್ಯಗಳು ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆಯೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುಸರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ನಮಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಅನುಚಿತವೇ.[67] ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಮರಹಸ್ಯವಿಷ್ಟೆ:—

---

67 ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಟು: ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಪ್ರತೀತಿ ಕೆಡದಂತೆ ಎಷ್ಟನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೋ ಅಷ್ಟನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸಬೇಕು. ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯನೊಬ್ಬನು ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಗಳನ್ನೂ ಹಾರಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವವಾದ ಕಾರಣ ಸುಳ್ಳೆನಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಕಾವ್ಯವು ಉಪ

ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕ

ಅನೌಚಿತ್ಯಾದೃತೇ ನಾನ್ಯದ್ರಸಭಂಗಸ್ಯ ಕಾರಣಮ್ ।
ಪ್ರಸಿದ್ಧೌಚಿತ್ಯಬಂಧಸ್ತು ರಸಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ಪರಾ ॥

ರಸಭಂಗಕ್ಕೆ ಅನೌಚಿತ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರಾವುದೂ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಔಚಿತ್ಯದ ಪಾಲನೆಯೇ ರಸದ ಪರಮ ರಹಸ್ಯ.

ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ವಸ್ತುವೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ಉದಾತ್ತನಾಯಕನೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಭರತನು ವಿಧಿಸಿರುವುದು. ಈ ವಿಧಿಯನ್ನು ಪಾಲಿಸಿದರೆ ಕವಿಯು ನಾಯಕನ ಔಚಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅನೌಚಿತ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪು ಮಾಡಲಾರನು. ಆದರೆ ಸ್ವಬುದ್ಧಿಕಲ್ಪಿತವಾದ ಕಥೆಯುಳ್ಳ ನಾಟಕಾದಿಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಅನುಚಿತವೂ ಆದ ನಾಯಕ-ಸ್ವಭಾವವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡ ತಪ್ಪಾಗುವುದು.

ಯಾರಾದರೂ ಮತ್ತೆ ಹೀಗೆನ್ನಬಹುದು: "'ಉತ್ಸಾಹ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಭಾವಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾದಾಗೇನೋ ದಿವ್ಯ, ಮಾನುಷ್ಯ, ಎಂಬ ಔಚಿತ್ಯಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿ. ಆದರೆ 'ರತಿ'ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಭಾವಗಳಿಗೆ ಈ ಔಚಿತ್ಯಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ದೇವತೆಗಳ 'ರತಿ'ಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾದರೂ ಭಾರತವರ್ಷದ ಮನುಷ್ಯರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೇ ನಾವು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕಲ್ಲವೆ?" ಎಂದು. ಇದು ತಪ್ಪು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಮೀರುವುದು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾದವೇ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಅಧಮ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಉತ್ತಮ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಯ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಭಾರತವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಶೃಂಗಾರದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮೂರು ಬಗೆಯ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಗಳ ಔಚಿತ್ಯವುಂಟು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಯ ಔಚಿತ್ಯವು ನಮಗೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಶೃಂಗಾರದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬೇರೊಂದು ದಿವ್ಯವಾದ ಔಚಿತ್ಯವುಂಟೆಂದೇ ನಾವು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಭಾರತವರ್ಷದ

ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೂ ಸುಳ್ಳೇ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ತಲೆದೋರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಸುಳ್ಳೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಆದರೆ ಅವರಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಇತರ ಅದ್ಭುತಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಿದರೆ ಸುಳ್ಳೆಂದೇ ಎನಿಸಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಂಭವವೆನ್ನುವಂತಹುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗದು— ಲೋ.

ಉತ್ತಮ ನಾಯಕರಾದ ರಾಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವೆವೋ ಅದೇ ರೀತಿ ದೇವತೆಗಳ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಶೋಭಿಸುವುದೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ರಾಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ನಾಟಕಾದಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣೆವು. ಹಾಗೆಯೇ ದೇವತೆಗಳ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಬೇಕು. ಒಂದು ವೇಳೆ—'ನಾಟಕಗಳು ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಇರತಕ್ಕುವು; ಸಂಭೋಗ ಶೃಂಗಾರದ ಅಭಿನಯವು ಅಸಭ್ಯವಾದುದರಿಂದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇವೆ' ಎಂದರೂ ನಾವು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಧವಾದ ಅಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಅಸಭ್ಯತೆಯು ಬರುವುದಾದಮೇಲೆ, ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವ ಅಸಭ್ಯತೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ? ಆದುದರಿಂದ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿರುವ ನಾಟಕದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಭಿನಯಕ್ಕಲ್ಲದಿರುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ, ಉತ್ತಮ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಾದ ರಾಜಾದಿಗಳು ಉತ್ತಮ ಪ್ರಕೃತಿಗಳೇ ಆದ ನಾಯಿಕೆಯರೊಡನೆ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಸಂಭೋಗನಿರತರಾಗಿರುವುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅದು ತಂದೆತಾಯಿಗಳ ಸಂಭೋಗವರ್ಣನೆಯಷ್ಟೇ ಅಸಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಅಷ್ಟೆ.

ಸಂಭೋಗ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆಲ್ಲ ಸುರತವೊಂದೇ ಪ್ರಕಾರವೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಪರಸ್ಪರವಾದ ಪ್ರೇಮ, ದರ್ಶನ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏಕೆ ವರ್ಣಿಸಬಾರದು? ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ಸಾಹದಂತೆ ರತಿಯ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸಲೇಬೇಕು. ವಿಸ್ಮಯಾದಿ ಭಾವಗಳಿಗೂ ಹೀಗೆಯೇ.[೬೮] 'ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಕವಿಗಳೂ ಕೂಡ ವಿಚಾರಶೂನ್ಯರಾಗಿರುವುದು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದಲ್ಲ!' ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದೂ ತಪ್ಪೇ. ಅವರ ಪ್ರತಿಭಾತಿಶಯದಿಂದ ಅದು ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಅನುಭಾವದ ಔಚಿತ್ಯವು ಭರತನೇ ಮುಂತಾದವರ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಆದರೂ ಇಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ:—ಭರತನೇ ಮುಂತಾದವರು ಬರೆದಿರುವ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದರ ಜತೆಗೆ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸುವ, ತನ್ನ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಜಾಗರೂಕನೂ

---

೬೮ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಭರತಮುನಿಗಳು ವಿಭಾವಾನುಭಾವಾದಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರಕೃತ್ಯೌಚಿತ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ವಿಧಿಸಿರುವುದು; ಉದಾ—'ಸ್ಥೈರ್ಯೇಣೋತ್ತಮಮಧ್ಯಮಾಧಮಾನಾಂ, ನೀಚಾನಾಂ ಸಂಭ್ರಮೇಣ' (ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, VII, 63)—ಲೋ

ಆಗಿರುವ, ಕವಿಯು ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಅನೌಚಿತ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಲು ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. 'ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರಲಿ, ಕಲ್ಪಿತವೇ ಆಗಿರಲಿ, ಔಚಿತ್ಯವುಳ್ಳ ಕಥಾಶರೀರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ: ಇತಿಹಾಸವೇ ಮುಂತಾದುವಲ್ಲಿ ರಸವತ್ತ್ವಾದ[69] ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳಿದ್ದರೂ, ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ವಿಭಾವಾದ್ಯೌಚಿತ್ಯಸಂಪನ್ನವಾದ ಕಥಾಶರೀರವಿರುವುದೋ, ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕವಿಯು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಉಳಿದುವನ್ನಲ್ಲ, ಎಂದು. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಕಥಾಶರೀರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ವಿಶೇಷ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಕವಿಯು ಎಡವಿದರೆ ಅವನ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಅಪಾರವಾದುದೆಂಬ ಊಹೆಗೆ ಆಸ್ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ಪರಿಕರ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವು :—

ಕಥಾಶರೀರಮುತ್ಪಾದ್ಯವಸ್ತು ಕಾರ್ಯಂ ತಥಾ ತಥಾ ।
ಯಥಾ ರಸಮಯಂ ಸರ್ವಮೇವ ತತ್ಪ್ರತಿಭಾಸತೇ ॥

ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಕಥಾಶರೀರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲವೂ ರಸಮಯವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವಂತೆಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು.

ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಾಯ. ಅದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ :—

ಸನ್ತಿ ಸಿದ್ಧರಸಪ್ರಖ್ಯಾ ಯೇ ಚ ರಾಮಾಯಣಾದಯಃ ।
ಕಥಾಶ್ರಯಾ ನ ತೈರ್ಯೋಜ್ಯಾ ಸ್ವೇಚ್ಛಾ ರಸವಿರೋಧಿನೀ ॥

ರಾಮಾಯಣವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ರಸಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.[70] ಅವುಗಳನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ಕಥೆಯನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ ರಸವಿರೋಧ ಬರುವಂತೆ ಮನಸ್ವಿಯಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಾರದು.[71]

ಅಂತಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಬರೆದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಹರಿಯ

---

69 ರಸವತ್ತ್ವವು ಅವಿವೇಕಜನರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲೆಂದರಿಯಬೇಕು, ಏಕೆಂದರೆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಔಚಿತ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ನಿಜವಾದ ರಸವತ್ತ್ವವಿದ್ದೀತು ?—ಲೋ.

70 ಸಿದ್ಧ=ಆಸ್ವಾದಮಾತ್ರಶೇಷ, ಭಾವನೀಯವಲ್ಲ ಎಂದರೆ ರಸಿಕರು ಸ್ವಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಭಾಗವೇನೂ ಇಲ್ಲ, ಇದ್ದಂತೆ ಸವಿಯುವುದು ಮಾತ್ರ ಅವರ ಕೆಲಸ, ಎನ್ನುವಂತಹ ರಸ ಸ್ಥಾನಗಳು—ಲೋ.

71 ಉದಾಹರಣೆಗೆ ರಾಮನನ್ನು ಧೀರಲಲಿತನೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿ ನಾಟಿಕೆಗೆ ನಾಯಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಮಂಜಸ—ಲೋ.

ಬಿಡಲೇ ಆಗದು. "ಕಥೆಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಅತಿಕ್ರಮವಿರಲಾಗದು" ಎಂದು ಹಿಂದಿನವರೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.[72] ಒಂದು ವೇಳೆ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಗೆ ಆಸ್ಪದವಿತ್ತರೂ ಅದು ರಸಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವನ್ನು ತರಗೊಡಬಾರದು.

(೨) ರಸದ ಅಭಿವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ನಿಯಾಮಕವೆಂದರೆ ಇದು: ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ಇತಿವೃತ್ತ'ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗವಶಾತ್ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರಬಹುದಾದ ರಸಾನು ಗುಣವಲ್ಲದ ವೃತ್ತಾಂತಗಳನ್ನು ಹೇಗಾದರೂ ಬಿಡುವುದಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಾದರೂ ಅಭೀಷ್ಟರಸಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು. **ಕಾಳಿದಾಸನ** ಪ್ರಬಂಧಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆ.[73] ಹಾಗೆಯೇ **ಸರ್ವಸೇನನ ಹರಿವಿಜಯ**ವಾದರೂ;[74] ನಾನೇ ಬರೆದಿರುವ **ಅರ್ಜುನಚರಿತ**ವೆಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೂ ಇದನ್ನೇ ನಿದರ್ಶಿಸುತ್ತದೆ.[75] ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ರಸಪರತಂತ್ರನಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಪೂರ್ವದ ಇತಿವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ರಸಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಲ್ಲದ ಕಥಾಭಾಗವು ಕಂಡುಬಂದರೆ ಅದನ್ನು ಮುರಿದಾದರೂ ರಸಾನುಗುಣವಾಗುವಂತಹ ಕಥಾಂತರವನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕೇವಲ ಇತಿವೃತ್ತವನ್ನು ಇದ್ದಂತೆ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟರೆ ಕವಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಇತಿಹಾಸಾದಿಗಳೇ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ.

(೩) ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ನಿಯಮವೆಂದರೆ–'ಮುಖ', 'ಪ್ರತಿಮುಖ', 'ಗರ್ಭ', 'ಅವಮರ್ಶ', 'ನಿರ್ವಹಣ' ಎಂಬ ಪಂಚಸಂಧಿಗಳನ್ನೂ[76]

---

72 'ರಾಮಾಭ್ಯುದಯ'ದಲ್ಲಿ ಯಶೋವರ್ಮನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

73 'ರಘುವಂಶ'ದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಜವಿವಾಹಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳು ಹಿಂದಿನ ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿಲ್ಲ—ಲೋ.

74 'ಹರಿವಿಜಯ'ದಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಪಾರಿಜಾತಹರಣವೇ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಪ್ರಿಯಾನುನಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ—ಲೋ

75 ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಲ್ಲದ ಪಾತಾಲವಿಜಯವನ್ನು 'ಅರ್ಜುನ ಚರಿತ'ದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ—ಲೋ.

76 ರಾಜಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿದ್ವಾರಾ ಪುರುಷಾರ್ಥವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೇ ನಾಟಕದ ಕಾರ್ಯ. ಹೃದಯಾನುಪ್ರವೇಶವೇ ರಸಾಸ್ವಾದ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿ ಕಥಾಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಫಲವನ್ನೀಯುವ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ರಸಾಸ್ವಾದ, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ, ಎರಡೂ ಜತೆಜತೆಗೇ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಇವೆರಡೂ ವಸ್ತುತಃ ಬೇರೆಯಲ್ಲ; ಎರಡಕ್ಕೂ ವಿಷಯ ಒಂದೇ ಆದ್ದರಿಂದ. ಅದು ಏನೆಂದರೆ—ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಔಚಿತ್ಯ ರಸೋಚಿತವಾದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಫಲಪರ್ಯಂತ ಪರಿಜ್ಞಾನವೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಅದೃಷ್ಟವಶದಿಂದಲೋ, ದೇವತಾಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೋ ಅಕಸ್ಮಾತ್ ಕಡೆಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಫಲವು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಕಾರಕವಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವ

'ಉಪಕ್ಷೇಪ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಂಧ್ಯಂಗಗಳನ್ನೂ **ರತ್ನಾವಳೀ ನಾಟಿಕೆ**ಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ[77] ಕೇವಲ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ರಚಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯೊಂದರಿಂದಲೇ ಕಲ್ಪಿಸದೆ ಇರುವುದು[78] ಉದಾಹರಣೆಗೆ **ವೇಣೀಸಂಹಾರ ನಾಟಕ**ದ ಎರಡನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮುಖಸಂಧಿಯ 'ವಿಲಾಸ'ವೆಂಬ[79] ಅಂಗವು ಅಭೀಷ್ಟರಸಕ್ಕೆ ಅನನುಗುಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮಪಾಲನೆಯ ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ಆ ಫಲ ದೊರೆಯುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಯಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಕಡೆಗೆ ನಾಯಕನಿಗೆ ಸಿದ್ಧಿ ಬಂತೆಂಬುದನ್ನೂ, ಉಪಾಯಹಾನಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿನಾಯಕನಿಗೆ ನಾಶವೊದಗಿತೆಂಬುದನ್ನೂ ನಾಟಕವು ತೋರಿಸಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ನಾಯಕನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಉಪಾಯದಲ್ಲಿ ಐದು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿರುತ್ತವೆ - 1 ಆರಂಭ, 2 ಪ್ರಯತ್ನ, 3. ಪ್ರಾಪ್ತಿಸಂಭವ, 4. ನಿಯತಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು 5 ಫಲಯೋಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವು ನಾಯಕನ ಉಪಾಯಸ್ವರೂಪ, ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖ್ಯ, ಕಾರ್ಯಸಂಪಾದನಾ ಯೋಗ್ಯತೆ, ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಯ ಬಗೆಗೆ ಶಂಕೆ, ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳು ತೊಲಗಿ ಅವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಫಲ ಸಿದ್ಧಿಯ ನಿಶ್ಚಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಇದನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ನಾಯಕನ ಕಾರ್ಯನಿರೂಪಣೆಯೇ ಇತಿವೃತ್ತ ಆದ್ದರಿಂದ ಇತಿವೃತ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವರ್ಥಕಗಳಾದ 'ಮುಖ', 'ಪ್ರತಿಮುಖ', 'ಗರ್ಭ', 'ಅವಮರ್ಶ', 'ನಿರ್ವಹಣ' ಎಂಬ ಐದು ಸಂಧಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. 'ಸಂಧಿ'ಗಳೆಂದರೆ ಇತಿವೃತ್ತದ ಖಂಡಗಳು—ಲೋ

77 ರತ್ನಾವಳೀ ನಾಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ಧೀರಲಲಿತ ಅವನು ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅವಿರುದ್ಧವಾದ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅನೌಚಿತ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯಾಗಿ, 'ಸುಖವಿಲ್ಲದೆ ಇರಬಾರದು' ಎಂಬ ಮೇರೆಗೆ ಶ್ಲಾಘ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಸಮಸ್ತಪೃಥ್ವೀಸಾರ್ವಭೌಮತ್ವವೆಂಬ ಮಹಾಫಲಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡ ಕನ್ಯಾಲಾಭವು ನಾಟಕದ ಗುರಿ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಐದು ಸಂಧಿಗಳೂ ಬಂದಿವೆ

78 ಭರತಮುನಿಗಳು ಸಂಧ್ಯಂಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ರಸಾಂಗವಾದ ಇತಿವೃತ್ತದ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕೇ ಹೊರತು, ಅದೃಷ್ಟ ಲಾಭ, ವಿಘ್ನ ನಿವಾರಣೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ—ಲೋ.

79 ರತಿಭೋಗವನ್ನು ಕುರಿತ ಇಚ್ಛೆಯೇ 'ವಿಲಾಸ' ವೆಂದು ಆ ಸಂಧ್ಯಂಗದ ಲಕ್ಷಣ. ರತಿಭೋಗವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಶೃಂಗಾರವೆಂದು ಸಂಕುಚಿತಾರ್ಥವಲ್ಲ ; ಆಧಿಕಾರಿಕ (=ಮುಖ್ಯ) ರಸದ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೀಪ್ಸೆಯೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ವೇಣೀಸಂಹಾರ'ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದುದು ವೀರರಸ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಭೀಪ್ಸೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವರ್ಣನೆ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಸರಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು—ಲೋ.

(ಳ) ರಸವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಕಾರಣವೆಂದರೆ—ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ರಸದ ದೀಪ್ತಿ ಪ್ರಶಮನಗಳನ್ನು ತರುವುದು;—ಇದಕ್ಕೂ ರತ್ನಾವಳೀ ನಾಟಕವೇ ಉದಾಹರಣೆ—ಅಲ್ಲದೆ ಆರಂಭದಿಂದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಪ್ರಧಾನ ರಸಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ತರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ **ತಾಪಸವತ್ಸರಾಜನಾಟಕವು** ಉದಾಹರಣೆ.

(ಱ) ನಾಟಕವೇ ಮುಂತಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ನಿಮಿತ್ತವಿದೆ: ಅದೇನೆಂದರೆ, ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ಬಳಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದರೂ, ಅನುಗುಣವಾದವುಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಅಲಂಕಾರನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನಾದ ಕವಿಯು ಅದೊಂದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ರಸವನ್ನು ಮರೆತು ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಬರೆಯತೊಡಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹವನ ಉಪದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಒಂದೇ ಆಸೆಯಿಂದ ರಸಗಳನ್ನು ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡುವ ಕವಿಗಳನ್ನು ಬೇಕಾದ ಹಾಗೆ ನೋಡಬಹುದು![೪೦] ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ—

---

೪೦ ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತವೆಂಬ ನಾಟಕದ ಈ ಪದ್ಯ—

ಸ್ವಂಚಿತ ಪಕ್ಷ್ಮಕವಾಟಂ ನಯನದ್ವಾರಂ ಸ್ವರೂಪತಾಡೇನ ।
ಉದ್ಘಾಟ್ಯ ಸಾ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾ ಹೃದಯಗೃಹಂ ಮೇ ನೃಪತನೂಜಾ ॥ —ಲೋ.

ಇಲ್ಲಿ ಕಾಂತೆ ನಾಯಕನ ಹೃದಯಗೃಹವನ್ನು ನಯನದ ದ್ವಾರಾ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಳೆನ್ನುವ ರೂಪಕವನ್ನು ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದರೆ ರಸಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯುಳಿಯುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಕವಿ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರದ ವ್ಯಾಮೋಹದಿಂದ ರಸ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮರೆತು ಅಗುಳಿ, ಬೀಗದ ಕೈ ಮುಂತಾದುವನ್ನೆಲ್ಲ ತಂದಿರುವುದು ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರದಿಂದಲೇ ರಸಕ್ಕೆ ಹಾನಿ ಬಂದಿತೆನ್ನುವುದಾಗಲಿ, ಪದ್ಯವು ಸುತರಾಂ ನೀರಸವೆಂದಾಗಲಿ, ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ, ಆ ಅಲಂಕಾರದ ಅನುಚಿತ ವಿಸ್ತರಣೆಯಿಂದ ಕವಿಯ ರಸದೃಷ್ಟಿ ಕಡಿಮೆಯಾದಂತಾಗಿದೆಯೆನ್ನುವುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವರು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನೇ 'ಬಾಲಪ್ರಿಯಾ'ಕಾರರು — 'ಅತ್ರ ನಯನದ್ವಾರಮಿತ್ಯೇತಾವದೇವ ರೂಪಣಂ ಶೃಂಗಾರಾನುಗುಣತಯಾ ಸುಂದರಂ, ನತ್ವನ್ಯದಪೀತಿ ಭಾವಃ' ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಆದುದರಿಂದ ಉಚಿತಾಲಂಕಾರವಿದ್ದಾಗಲೂ ರಸವಿಲ್ಲದಿರಬಹುದೆಂಬ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಇದು ಸಮರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಉಪಮೆಯಲ್ಲಿ 'ಹೀನೋಪಮೆ' ಯೆಂಬ ದೋಷವನ್ನು ಒಪ್ಪುವಂತೆ ರೂಪಕದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀನವಾದ ಹೋಲಿಕೆ ದೋಷವೆಂದೇ ಪ್ರಾಚೀನರೆಲ್ಲರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇಲ್ಲಿ ಕವಾಟ, ಬೀಗದಕೈಗಳು, ರೆಪ್ಪೆ, ತರುಣೀರೂಪಗಳಿಗೆ ಹೀನೋಪಮಾನಗಳಾದ್ದರಿಂದ ರೂಪಕವು ಉಚಿತಾಲಂಕಾರವಲ್ಲ; ಅಲಂಕಾರ ದೋಷ. ಅಲಂಕಾರ ದೋಷದಿಂದ ರಸಹಾನಿಯಾಗುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಸಮುಚಿತಾಲಂಕಾರ

ಕಾರಿಕೆ

ಅನುಸ್ವಾನೋಪಮಾತ್ಮಾಪಿ ಪ್ರಭೇದೋ ಯ ಉದಾಹೃತಃ ।
ಧ್ವನೇರಸ್ಯ ಪ್ರಬಂಧೇಷು ಭಾಸತೇ ಸೋಽಪಿ ಕೇಷುಚಿತ್ ॥ ೧೫ ॥

ಅನುರಣನ ರೂಪವಾದ ಈ ಧ್ವನಿಯ ಯಾವ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಉದಾಹರಿಸಲಾಯಿತೋ, ಅದು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಿನುಗುತ್ತದೆ.[81]

ವೃತ್ತಿ

ಈ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯವೆನಿಸುವ ಎರಡು ಬಗೆಯಾದ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಯಿತಷ್ಟೆ! ಅದು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.[82] ಇದಕ್ಕೆ **ಮಧುಮಥನವಿಜಯದಲ್ಲಿ** ಬರುವ ಪಾಂಚಜನ್ಯನ ಮಾತುಗಳು[83] ಉದಾಹರಣೆ. ನನ್ನ ಕಾವ್ಯವೇ ಆದ **ವಿಷಮಬಾಣಲೀಲೆಯಲ್ಲಿ** ಬರುವ ಕಾಮದೇವನ ಸಹಚರಸಮಾಗಮದ[84] ಸನ್ನಿವೇಶವು

ದಿಂದಲೂ ಹೀಗೇ ಆಗುವುದೆನ್ನುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಅಲಂಕಾರಗಳ ಅಂತರಂಗ ಅನೌಚಿತ್ಯಾವಿವೇಕಕ್ಕೆ ರಸದೃಷ್ಟಿಯಂತೆ ಬಾಹ್ಯ ಅನೌಚಿತ್ಯದ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ದೋಷಸ್ವರೂಪ ಪರಿಜ್ಞಾನವೂ ಪ್ರಯೋಜಕ. ಮುಂದೆ 201ನೆಯ ಅಡಿಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ. ಮಹಿಮಭಟ್ಟನು ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ ವ್ಯಕ್ತಿವಿವೇಕದಲ್ಲಿ.

81 ಪ್ರಬಂಧದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಪರಂಪರೆಯಿಂದಲೂ ರಸವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಈಗ ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದೆ—ಲೋ.

82 ಪ್ರಬಂಧಗಳೇ ಈ ಅನುರಣನರೂಪ ಧ್ವನಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಅನುರಣನಧ್ವನಿಯು ಮತ್ತೆ ರಸಾದಿಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪರ್ಯವಸನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆಲ್ಲ ಬಳಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡದೆ ಹೋದರೆ, ನೇರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹಿಡಿದರೆ, ಪಾಂಚಜನ್ಯೋಕ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹೃತ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅನುರಣನಧ್ವನಿಯೊಂದೇ ಉಂಟು, ರಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬರುತ್ತದೆ—ಲೋ

83 ಇದರ ಒಂದು ಪದ್ಯದ ಭಾವವಿದು.- (ವರಾಹಾವತಾರದಲ್ಲಿ) 'ಲೀಲಾಜಾಲವಾಗಿ ಸಕಲ ಮಹೀಮಂಡಲವನ್ನೇ ಕೋರೆದಾಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತಂಥ ನಿನಗೆ ಇಂದು ಶರೀರದ ಮೇಲೆ ತಾವರೆದಂಟುಗಳ ಆಭರಣ ಕೂಡ ಭಾರವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಹೇಗೆ?'

ರುಕ್ಮಿಣೀ ವಿರಹದಿಂದ ಕಾತರನಾದ ವಾಸುದೇವನ ಹೃದಯರಹಸ್ಯವನ್ನು ಇದು ಅನುರಣನ ರೂಪವಾಗಿ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಅದು ಪ್ರಕೃತರಸವಾದ ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ—ಲೋ.

84 ವಸಂತ, ಯೌವನ, ಮಲಯಾನಿಲ—ಇವರೇ ಕಾಮದೇವನ ಸಹಚರರು ಯೌವನವು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಪದ್ಯದ ಭಾವವಿದು:—

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗೃಧ್ರ-ಗೋಮಾಯು-ಸಂವಾದವೇ[85] ಮೊದಲಾದುವುಗಳೂ

ಕಾರಿಕೆ

ಸುಪ್ತಿಙ್‌ವಚನಸಂಬಂಧೈಸ್ತಥಾ ಕಾರಕಶಕ್ತಿಭಿಃ ।
ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸೈಶ್ಚ ದ್ಯೋತ್ಯೋಽಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಃ ಕ್ವಚಿತ್ ॥ ೧೬ ॥

ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, ವಚನ, ಸಂಬಂಧ, ಕಾರಕ ಶಕ್ತಿ, ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ, ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಮಾಸ—ಎಲ್ಲವೂ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.[86]

ವೃತ್ತಿ

ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವಾದ ರಸವೇ ಮುಂತಾದುದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ನಾಮ, ಆಖ್ಯಾತ, ವಚನ, ಕಾರಕ, ಕೃತ್, ತದ್ಧಿತ, ಸಮಾಸಗಳೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದಲೂ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಚ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗ, ಕಾಲ ಮೊದಲಾದುವುಗಳೂ ವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗಬಹುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.[87] ಉದಾಹರಣೆ:

'ನಾನು ಎಲ್ಲ ಮೀರುವವನು, ನಿರಂಕುಶ, ವಿವೇಕಹೀನ,
ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡ ನಿನ್ನ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನೆನೆದವನಲ್ಲ'

ಈ ಉಕ್ತಿಯಿಂದ ಯೌವನದ ಸ್ವಭಾವ ಅನುರಣನರೂಪವಾಗಿ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಆ ಸ್ವಭಾವವು ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತರಸಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

85 ಇದರ ವಿಸ್ತೃತವಿವರಣೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಪುಟ-೧, ಪು. ೧೨೦-೧೨೧ನ್ನು ನೋಡಿ

86 ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಮುಂತಾದುವು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೇರವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಂಜಿಸುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ಧ್ವನಿತವಾದ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವಿಭಾವಾದಿಸ್ವರೂಪವನ್ನೈದಿ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

87 ವರ್ಣಧ್ವನಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಪ್ರಬಂಧಧ್ವನಿಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲವುಗಳಿಂದಲೂ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನದ್ವಾರಾ ನೇರವಾಗಿ ರಸವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಬಹುದು; ಇಲ್ಲವೆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ವ್ಯಂಜನದ್ವಾರಾ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ರಸವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆ ಇರುವ ಪರಂಪರಯಾ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಈ ಮೊದಲೇ ಪ್ರಸಂಗವಶಾತ್ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಅದನ್ನು ವರ್ಣಪದಾದಿಗಳಿಗೆ ಈಗ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ 'ವ್ಯಂಜಕ'ಗಳೆಂದರೆ ನೇರವಾಗಿ ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ; ಪರಂಪರಯಾ ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

೮೬ ನ್ಯಕ್ಕಾರೋ ಹ್ಯಯಮೇವ ಮೇ ಯದರಯಸ್ತತ್ರಾಪ್ಯಸೌ ತಾಪಸಃ
ಸೋಽಪ್ಯತ್ರೈವ ನಿಹನ್ತಿ ರಾಕ್ಷಸಕುಲಂ ಜೀವತ್ಯಹೋ ರಾವಣಃ ।
ಧಿಕ್ ಧಿಕ್ ಶಕ್ರಜಿತಂ ಪ್ರಬೋಧಿತವತಾ ಕಿಂ ಕುಂಭಕರ್ಣೇನ ವಾ
ಸ್ವರ್ಗಗ್ರಾಮಟಿಕಾವಿಲುಂಠನವೃಥೋಚ್ಛೂನೈಃ ಕಿಮೇಭಿರ್ಭುಜೈಃ ॥

ಅವಮಾನಂ ಗಡ ಶತ್ರುಗಳ್ ತನಗೆನಲ್ ಕೇಳ್ತಾಪಸಂ ತಾನಿವಂ
ತವೆ ಕೊಲ್ವಂ ದನುಜಾಳಿಯಂ ಸ್ವಪುರದೊಳ್ ಮೇಣ್ಜೀವಿಪಂ ರಾವಣಂ ।
ದಿವಿಜೇಂದ್ರಾರಿಗಮಂತೆ ಧಿಕ್! ನಿರುಪಯುಕ್ತಂ ಕುಂಭಕರ್ಣಂ ವಲಂ
ದಿವಕುಗ್ರಾಮವಿನಾಶದಿಂ ಬರಿದೆ ನೀಳ್ದೀ ತೋಳ್ಗಳಿಂದೀಗಳೇಂ ॥

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ಫುಟವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. 'ಮೇ ಯದರಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಪ್, ಸಂಬಂಧ, ವಚನಗಳು ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿವೆ.[೮೮] 'ತತ್ರಾಪ್ಯಸೌ ತಾಪಸಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತನಿಪಾತಗಳು.[೮೯] 'ಸೋಽಪ್ಯತ್ರೈವ ನಿಹನ್ತಿ ರಾಕ್ಷಸಕುಲಂ ಜೀವತ್ಯಹೋ ರಾವಣಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಖ್ಯಾತ ಮತ್ತು ಕಾರಕಶಕ್ತಿಗಳು.[೯೦] 'ಧಿಕ್ ಧಿಕ್ ಶಕ್ರಜಿತಂ' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೃತ್, ತದ್ಧಿತ, ಸಮಾಸ, ಉಪಸರ್ಗಗಳು.[೯೧] ಈ ವಿಧವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಬಾಹುಲ್ಯವು ಸೇರಿಕೊಂಡರೆ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ನಿರತಿಶಯವಾದ ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಜಕತ್ವಯುಕ್ತವಾದ ಒಂದೇ ಪದವು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದರೂ ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆಯು ಸುಂದರವಾಗುವುದೆನ್ನುವಾಗ ಅಂತಹ ಹಲವಾರು ಸೇರಿಕೊಂಡರೆ ಹೇಳುವುದೇನಿದೆ?

---

೮೮ 'ನನಗೆ' ಎನ್ನುವಾಗ ಸುಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ರಾವಣನ ಗರ್ವಾತಿರೇಕ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ನನಗೆ ಶತ್ರುಗಳು!' ಎನ್ನುವಾಗ ಸಂಬಂಧದ ಅನೌಚಿತ್ಯದಿಂದ ಕ್ರೋಧ ವಿಭಾವ ವ್ಯಂಗ್ಯ; ಬಹುವಚನದಿಂದ ಇದು ಮತ್ತಷ್ಟು ಪುಟವೇರುತ್ತದೆ.

೮೯ 'ತತ್ರಾಪಿ' ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವತ್ವವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತವೆ. 'ತಾಪಸ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ರಾಮನ ಪೌರುಷಹೀನತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

೯೦ 'ಮನುಷ್ಯಮಾತ್ರನೊಬ್ಬನು ನಾನಿನ್ನೂ ಬದುಕಿರುವಾಗ ನನ್ನ ಮುಂದೆಯೇ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವನು!' ಎನ್ನುವಾಗ ಎಂತಹ ಅಸಂಭಾವ್ಯ ಘಟನೆಯಿದೆಂಬುದೂ, ನನ್ನ ಪೌರುಷ ವ್ಯರ್ಥವೆಂಬ ಉದ್ವೇಗವೂ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ರಾವಣ'ನೆನ್ನುವಾಗ ಅರ್ಥಾಂತರ-ಸಂಕ್ರಮಿತ-ವಾಚ್ಯಧ್ವನಿ.

೯೧ ಇಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಪೌರುಷದ ಅನುಸ್ಮರಣೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ಗ್ರಾಮಟಿಕಾ' ಎಂಬಾಗ ಸ್ವರ್ಗದ ಬಗೆಗೆ ಅನಾದರ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ವೃಥಾ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಆತ್ಮಪೌರುಷನಿಂದೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ಭುಜಗಳು' ಎಂಬ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಇವು ಬರಿಯ ಹೊರೆಗಳೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯ ಹೀಗೆ ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿ ವಿವೇಚಿಸಿದಷ್ಟೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ—ಲೋ

ಇದೇ ತಾನೇ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಶ್ಲೋಕವೇ ಆದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಇಲ್ಲಿ 'ರಾವಣ' ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಂತರ-ಸಂಕ್ರಮಿತ-ವಾಚ್ಯವೆಂಬ ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದದ ನೊಗಸಿರುವುದರ ಜತೆಗೆ ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಲಾದ ಇತರ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೂ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರತಿಭಾ-ವಿಶೇಷಸಂಪನ್ನರಾದ ಮಹಾತ್ಮರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಬಂಧ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ: ಮಹರ್ಷಿ ವ್ಯಾಸರಿಂದ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೭ ಅತಿಕ್ರಾಂತಸುಖಾಃ ಕಾಲಾಃ ಪ್ರತ್ಯುಪಸ್ಥಿತದಾರುಣಾಃ ।
ಶ್ವಃ ಶ್ವಃ ಪಾಪೀಯದಿವಸಾ ಪೃಥಿವೀ ಗತಯೌವನಾ ॥

ವಿಗತಸುಖಂಗಳ್ ಬಹುಲೋ-
ಪಗತಮಹಾದುಃಖಸಂಘಗಳ್ ಕಾಲಂಗಳ್ ।
ಮಿಗಿಲೆನೆ ದಿನದಿನಕುಂ ಪಾ-
ಪಗಣಂ, ಗತಯೌವನಾಂಗಿ ಧಾರಿಣಿಯಿರ್ಪಳ್ ॥

ಇಲ್ಲಿ ಕೃತ್, ತದ್ಧಿತ, ವಚನಗಳಿಂದ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯವೂ[೯೨] 'ಪೃಥಿವೀ *ಗತಯೌವನಾ*' ಎಂಬಾಗ ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ.

ನಾಮಪದಗಳೇ ಮುಂತಾದುವಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಒಟ್ಟಾಗಿಯೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರುವುದನ್ನು ಮಹಾಕವಿಗಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ನೋಡಬಹುದು. ನಾಮಪದದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೮ ....ತಾಲೈಃ[೯೩] ಶಿಂಜದ್ವಲಯಸುಭಗೈಃ ಕಾಂತಯಾ ನರ್ತಿತೋ ಮೇ
ಯಾಮಧ್ಯಾಸ್ತೇ ದಿವಸವಿಗಮೇ ನೀಲಕಂಠಃ ಸುಹೃದ್ವಃ ॥ (—ಮೇಘದೂತ)

ಬಳೆಯಿಂಚರದಿಂ ಬಂಧುರ-
ವಿಳಾಸಮಂ ಮೆರೆವಿನಿಯಳ ತಾಳಗಳಿಂ ತಾಂ ।
ಘಳಿಲನೆ ಕುಣಿವಾ ನವಿಲದು
ಕಳೆಯೆ ದಿನಂ ಕಾಂಬುದಲ್ಲಿ ಕಾಂಚನತಟದೊಳ್ ॥

---

೯೨ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಲದೇಶಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿರ್ವೇದಸ್ಥಾಯಿಭಾವವನ್ನು ಧ್ವನಿಸಿ ಶಾಂತರಸಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗಿವೆ—ಲೋ.

೯೩ 'ತಾಲೈಃ,' ಎಂಬ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಕಾಂತೆಯ ವಿವಿಧ ಕಲಾಪ್ರೌಢಿಮೆ ಧ್ವನಿತವಾಗಿ ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

ಕ್ರಿಯಾಪದದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೮೯ ಅವಸರ ರೋಉಂ ಚಿಅ ಣಿಮ್ಮಿಆಇಂ ಮಾ ಪುಂಸ ಮೇ ಹಅಚ್ಛೀಇಂ।
ದಂಸಂಣಮೆತ್ತುಮ್ಮತ್ತೇಹಿಂ ಜೇಹಿಂ ಹಿಅಅಂ ತುಹ ಣ ಣಾಅವ್॥

ಪೊರಮಡು ಗೋಳಿಡಲೆಂದೇ
ನೆರೆದೆನ್ನೀ ಕೆಟ್ಟ ಕಣ್ಗಳಂ ಗೋಳಿಸದಿರ್।
ಬರಲುನ್ಮಾದಂ ನಿನ್ನಯ
ದರುಶನದಲೆ, ಕಾಂಬವೆಂತು ನಿನ್ನಯ ಬಗೆಯಂ॥94

ಅಥವಾ—

೯೦ ಮಾ ಪಂಥಂ ರುಂಧೀಓ ಅವೇಹಿ ಬಾಲಅ ಅಹೋಸಿ ಅಹಿರೀಓ।
ಅಮ್ಹೇಅ ಣಿರಿಚ್ಛಾಓ ಸುಣ್ಣಘರಂ ರಕ್ಖಿದವ್ವಂ ಣೋ॥

ದಾರಿಗಡ್ಡ ನಿಲ್ಲಬೇಡ ದೂರ ಸರಿಯೊ ಬಾಲಕ!
ಅಬ್ಬ! ನಿನಗೆ ಲಜ್ಜೆಯಿನಿತು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವಂತಿದೆ।
ಅಸ್ವತಂತ್ರರೀಗ ನಾವದೇಕೆಯೆಂದು ಕೇಳ್ವೆಯೊ
ಶೂನ್ಯಗೃಹವು ನಮ್ಮದುಂಟು ಕಾಯಬೇಕು ತಪ್ಪದೆ॥95

ಸಂಬಂಧದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೯೧ ಅಣ್ಣತ್ತ ವಚ್ಚ ಬಾಲಅ ಹ್ಣಾಅನ್ತಿ ಕಿಂ ಮಂ ಪುಲೋಏಸಿ ಏಅಮ್।
ಭೋ ಜಾಅಭೀರುಆಣಂ ತಡಂ ಏಅಣ ಹೋಇ॥

ಬೇರೆಡೆ ಬಾಲಕ ಹೋಗೆಲೊ ನೀನು
ಸ್ನಾನವ ಮಾಡುವ ನನ್ನನ್ನು।
ನೋಡುತಲೀಪರಿ ನಿಲ್ಲುವೆಯೇಕೆ?
ಮಡದಿಗೆ ನಡುಗುವ ಪೋರರಿಗೆ
ದಡವೇ ನಿಲ್ಲುವ ಎಡೆಯಲ್ಲ॥

ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಕ'—ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಬರುವ ತದ್ಧಿತ ರೂಪಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ತಿಳಿದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ (ಉದಾ: ಲಘು>ಲಘುಕ>ಹಲುಕ>ಹಲ್ಕ). ತಿರಸ್ಕಾರಾತಿಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗಲೇ ಈ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು

---

94 ಇಲ್ಲಿ 'ಈರ್ಷ್ಯೆ' ಮುಂತಾದ ಭಾವಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯ.

95 ಇಲ್ಲಿಯೂ ಈರ್ಷ್ಯಾತಿಶಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ

ಬರುವುದು.[96] 'ವೃತ್ತಿ'ಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನರಿತು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಮಾಸಗಳಿಗೂ[97] ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತಗಳ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದ ಚಕಾರ[98] ಉದಾಹರಣೆ :—

೯೨ ಅಯಮೇಕಪದೇ ತಯಾ ವಿಯೋಗಃ ಪ್ರಿಯಯಾ ಚೋಪನತಃ ಸುದುಃಸಹೋ ಮೇ ।
ನವವಾರಿಧರೋದಯಾದಹೋಭಿರ್ಭವಿತವ್ಯಂ ಚ ನಿರಾತಪಾರ್ಧರಮ್ಯೈಃ ॥
(—ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ)

ದಾರುಣಕಾಂತಾವಿರಹ-
ಪ್ರಾರಂಭಂ ಸಾರ್ದುದಂತೆ ಕಾರ್ಮುಗಿಲುಂ ತಾಂ ।
ತೋರಿತ್ತೀಗಳ್ ದಿನಗಳ್
ದೂರಾತಪಗಳ್ ವಿಲಾಸದರೆಯಂ ಮೆರೆಗುಂ ॥

ಅಥವಾ ಕೆಳಗಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ತು'[99] ಎಂಬ ನಿಪಾತವನ್ನು ನೋಡಿ—

೯೩ ಮುಹುರಂಗುಲಿಸಂವೃತಾಧರೋಷ್ಠಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಾಕ್ಷರವಿಕ್ಲವಾಭಿರಾಮಮ್ ।
ಮುಖಮಂಸವಿವರ್ತಿ ಪಕ್ಷ್ಮಲಾಕ್ಷ್ಯಾಃ ಕಥಮಪ್ಯುನ್ನಮಿತಂ ನ ಚುಂಬಿತಂ ತು ॥

ಅಡಿಗಡಿಗಂಗುಳೀದಳಗಳಿಂದಧರೋಷ್ಠಗಳಂ ಮುಸುಂಕುತುಂ
ಬಿಡು ಬಿಡು ಬೇಡ ಬೇಡೆನಿಪ ನಲ್ನುಡಿಗಳ್ ಕಿವಿಗಳ್ಗೆ ಸೌಖ್ಯಮಂ ।
ಕೂಡೆ ಹರಿಣಾಕ್ಷಿ ತನ್ನ ಪೆಗಲತ್ತ ತಿರುಂಗಿಸಿದಾಸ್ಯಪದ್ಮಮಂ
ಪಿಡಿದತಿಕಷ್ಟದಿಂ ನೆಗಪಿಯುಂ ನೆರೆ ಚುಂಬಿಸದಾದೆನಾನದಂ ॥[100]

---

96 'ಭೀರುಕ' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತರೂಪ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಕೇವಲ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯ ಪ್ರೇಮದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುಬಿದ್ದ ಅರಸಿಕರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕುತ್ಸಿತರು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅವಜ್ಞಾತಿಶಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

97 ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ನೇರವಾಗಿಯೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

98 ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಚಕಾರಗಳಿವೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ಯೇಕ ವಚನವನ್ನು ಬಳಸಿದೆ. 'ಮೊದಲೇ ಗಾಯ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಬರೆ' ಎಂದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಕತಾಲೀಯ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅವಳ ವಿರಹ ಮತ್ತು ಮಳೆಗಾಲ, ಎರಡೂ ಬಂದವೆಂದಮೇಲೆ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ತೆಗೆಯಲು ಇಷ್ಟು ಸಾಕು, ಎಂದು ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

99 ಇದು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಸೂಚಕ. ಅಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಚುಂಬನ ಲಾಭವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೃತಕೃತ್ಯತೆಯುಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

100 ಶಾಕುಂತಲ, ಬಸವಪ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರ.

ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೇನೋ ಸರಿಯೆ.[101] ಆದರೆ ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು ರಸಾನುಗುಣವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ. ಉಪಸರ್ಗಗಳ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೯೪ ನೀವಾರಾಃ ಶುಕಗರ್ಭಕೋಟರಮುಖಭ್ರಷ್ಟಾಸ್ತರೂಣಾಮಧಃ
ಪ್ರಸ್ನಿಗ್ಧಾಃ ಕ್ವಚಿದಿಂಗುದೀಫಲಭಿದಃ ಸೂಚ್ಯಂತ ಏವೋಪಲಾಃ ।
ವಿಶ್ವಾಸೋಪಗಮಾದಭಿನ್ನಗತಯಃ ಶಬ್ದಂ ಸಹಂತೇ ಮೃಗಾ-
ಸ್ತೋಯಾಧಾರಪಥಾಶ್ಚ ವಲ್ಕಲಶಿಖಾನಿಷ್ಯಂದ ಲೇಖಾಂಕಿತಾಃ ॥

ಆರಯೆ ಸೂಚಿಕುಂ ಗಿಳಿಗಳಿರ್ಪಗಕೋಟರದಿಂ ಜಗುಳ್ದ ನೀ-
ವಾರಮುಮಿಂಗುದೀಫಲವಿಭೇದದೆ ನುಣ್ಪಿಡಿದಿರ್ಪ ಕಲ್ಗಳುಂ ।
ತೇರಿನ ಶಬ್ದಮಂ ಸಹಿಸಿ ನಂಬುಗೆಯಿಂ ಸುಳಿವೇಣಬೃಂದಮುಂ
ನಾರುಡೆಯಂಚಿನಿಂದಿಳಿದ ನೀರ್ಗೆರೆಯಾಂತ ತಟಾಕಮಾರ್ಗಮುಂ ॥[102]

ಎರಡು ಮೂರು ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು[103] ಒಂದೇ ಪದಕ್ಕೆ ಜೋಡಿಸುವುದೂ ಸಹ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೋಷ. ಉದಾಹರಣೆ:—

೯೫ ಪ್ರಭ್ರಶ್ಯತ್ಯುತ್ತರೀಯತ್ವಿಷಿ ತಮಸಿ ಸಮುದ್ವೀಕ್ಷ್ಯ ವೀತಾವೃತೀನ್ ಪ್ರಾಕ್
ಜಂತೂನ್ . . .

ಅಥವಾ — **ಮನುಷ್ಯವೃತ್ತ್ಯಾ ಸಮುಪಾಚರನ್ತಮ್ . . .**[104] ಇವೇ

---

[101] (ಕಾವ್ಯಜ್ಞರಲ್ಲದ) ವೈಯಾಕರಣರ ಮನೆಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ನಿಪಾತಗಳು 'ವಾಚಕ'ಗಳಲ್ಲ, 'ದ್ಯೋತಕ'ಗಳು ಮಾತ್ರವೆಂಬುದನ್ನು ಘೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಕಾರಣಗಳೆಂದರೆ— (೧) ಧಾತುಗಳ ಮೊದಲಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನಿಪಾತಗಳ ಪ್ರಯೋಗ, (೨) ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಅಭಾವ ಮತ್ತು (೩) ಷಷ್ಠೀ ಮುಂತಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅಪ್ರಯೋಗ ('ಚಂದ್ರನ ಹಾಗೆ' ಎನ್ನಬೇಕಾದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಚಂದ್ರ ಇವ' ಎಂದರೆ ಸಾಕು; 'ಚಂದ್ರಸ್ಯ ಇವ' ಎಂದೇ ಹೇಳುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ), ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ ದ್ಯೋತಕತ್ವವೇ ಬೇರೆ ರೀತಿಯದು—ಲೋ.

[102] ಶಾಕುಂತಲ, ಬಸವಪ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರ. 'ಪ್ರಸ್ನಿಗ್ಧಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರ್ಷವನ್ನು ತೋರಿಸುವ 'ಪ್ರ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಇಂಗುದೀಫಲಗಳ ಸರಸತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಕಣ್ವರ ಆಶ್ರಮದ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

[103] ಎರಡು ಮೂರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದರಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮ್, ಉದ್, ವಿ, ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನ ಕೃಪಾತಿಶಯ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

[104] ಶ್ಲೋಕದ ಪೂರ್ಣ ಪಾಠವಿದು—

ಮನುಷ್ಯವೃತ್ತ್ಯಾ ಸಮುಪಾಚರಂತಂ
ಸ್ವಬುದ್ಧಿಸಾಮಾನ್ಯಕೃತಾನುಮಾನಾಃ ।

ಮುಂತಾದುವು. ನಿಪಾತಗಳಿಗೂ ಸಹ ಇದೇ ನಿಯಮವೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. **ಅಹೋ ಬತಾಸಿ ಸ್ಪೃಹಣೀಯವೀರ್ಯಃ . . .**[105] ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಹಾಗೆಯೇ—

೯೬ ಯೇ ಜೀವನ್ತಿ ನ ಮಾನ್ತಿ ಯೇ ಸ್ಮ ವಪುಷಿ ಪ್ರೀತ್ಯಾ ಪ್ರನೃತ್ಯನ್ತಿ ಚ
ಪ್ರಸ್ಯನ್ದಿಪ್ರಮದಾಶ್ರವಃ ಪುಲಕಿತಾ ದೃಷ್ಟೇ ಗುಣಿನ್ಯೂರ್ಜಿತೇ ।
ಹಾ ಧಿಕ್ಕಷ್ಟಮಹೋ ಕ್ವ ಯಾಮಿ ಶರಣಂ ತೇಷಾಂ ಜನಾನಾಂ ಕೃತೇ
ನೀತಾನಾಂ ಪ್ರಲಯಂ ಶಠೇನ ವಿಧಿನಾ ಸಾಧುದ್ವಿಷಃ ಪುಷ್ಯತಾ ॥

ಜೀವಿಪೆವೆಂಬರಾರೊ ಮುದದಿಂ ಬಿರಿಯುತ್ತೆ, ಸಮಂತು ನೃತ್ಯಮಂ
ಗೈವರದಾರೊ ಬಾಷ್ಪಪುಲಕಂಗಳೆ ಪೊಣ್ಮೆ, ಗುಣೋರ್ಜಿತೇಕ್ಷಣಂ ।
ತೀವಿದುದೆಂದು; ಮೇಣವರೆ ಚಿಃ ಶಠನಿಂ ವಿಧಿಯಿಂ ಗುಣಾರಿಯಿಂ-
ದೇವಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗೆ, ಪೊರೆಯಲ್ಕವರಂ ಮಗುಳ್ದೆತ್ತ ಪೋದಪೆಂ ॥

ಇವೇ ಮುಂತಾದುವೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಪದಪೌನರುಕ್ತ್ಯವೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಿದ್ದರೆ ಶೋಭಾವಹವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದಕ್ಕೆ—

೯೭ ಯದ್ವಂಚನಾಹಿತಮತಿರ್ಬಹುಚಾಟುಗರ್ಭಂ
ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖಃ ಖಲಜನಃ ಕೃತಕಂ ಬ್ರವೀತಿ ।
ತತ್ ಸಾಧವೋ ನ ನ ವಿದನ್ತಿ ವಿದನ್ತಿ[106] ಕಿಂತು
ಕರ್ತುಂ ವೃಥಾಪ್ರಣಯಮಸ್ಯ ನ ಪಾರಯನ್ತಿ ॥

ವಂಚನೆಯೊಂದರೊಳ್ ಕೃತವಿನಿಶ್ಚಯರಾಗಿರುತುಂ ಸ್ವಕಾರ್ಯಮಾ-
ತ್ರೋಚಿತಮಪ್ಪ ಜೇನ್ನುಡಿಗಳಂ ತವೆ ಕೈತವದಿಂದೆ ದುರ್ಜನರ್ ।

ಯೋಗೀಶ್ವರೈರಪ್ಯಸುಬೋಧಮೀಶ
ತ್ವಾಂ ಬೋದ್ಧುಮಿಚ್ಛಂತ್ಯಬುಧಾಃ ಸ್ವತರ್ಕೈಃ ॥

ಭಗವಂತನಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯ ಅತಿಶಯ ಸಮ್, ಉಪ, ಆ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಬಲದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

105 ಶ್ಲಾಘಾತಿಶಯ, ನಿರ್ವೇದಾತಿಶಯಗಳು 'ಅಹೋ' (=ಹಾ) 'ಬತ' (=ಧಿಕ್) ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

106 ಇಲ್ಲಿ 'ವಿದಂತಿ' ಎಂದರೆ 'ಅವರೇ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸುತರಾಂ ತಿಳಿವವರು' ಎಂದು ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

ಸೂಚಿಪರೆಂಬುದಂ ನಿಜದೆ ಕಾಣರೆ? ಕಾಂಬರು ಸಜ್ಜನರ್ಕಳಾ-
ಲೋಚನೆಯಾದೊಡಿಲ್ಲ ಸಟೆಯಿಂ ಪ್ರಣಯೋತ್ಕರಮಂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ ||

ಇವೇ ಮುಂತಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಕಾಲದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೯೮ ಸಮವಿಸಮಣಿವ್ವಿಸೇಸಾ ಸಮಂತಓ ಮಂದಮಂದಸಂಆರಾ ।
ಅಇರಾ ಹೋಹಿನ್ತಿ ಪಹಾ ಮಣೋರಹಾಣಂ ಪಿ ದುಲ್ಲಂಘಾ ॥

ಸಮವಿಷಮುಸಮಾನಂಗಳ್
ಸುಮಂದಸಂಚಾರಕಾರಣಂಗಳ್ ಬೇಗಂ |
ಗಮನಾತೀತಂ ನೋಡ-
ಲ್ಕಮಮ ಮನೋರಥಕಮೆನಿಪುವೀ ಪಂಥಾನಂ ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಅಇರಾ ಹೋಹಿನ್ತಿ ಪಹಾ' ಎನ್ನುವಾಗ ಹೋಹಿನ್ತಿ ಎಂಬ ಕಾಲವಿಶೇಷ-ವಾಚಕಪ್ರತ್ಯಯವು ರಸಪರಿಪೋಷಕ್ಕೆ[107] ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಗಾಥೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಪ್ರವಾಸವಿಪ್ರಲಂಭ-ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ವಿಭಾವವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂಶವು ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಂಶವೂ ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ:—

೯೯ ತದ್ಗೇಹಂ ನತಭಿತ್ತಿ ಮಂದಿರಮಿದಂ ಲಬ್ಧಾವಗಾಹಂ ದಿವಃ
ಸಾ ಧೇನುರ್ಜರತೀ ಚರನ್ತಿ ಕರಿಣಾಮೇತಾ ಘನಾಭಾ ಘಟಾಃ ।
ಸ ಕ್ಷುದ್ರೋ ಮುಸಲಧ್ವನಿಃ ಕಲಮಿದಂ ಸಂಗೀತಕಂ ಯೋಷಿತಾ-
ಮಾಶ್ಚರ್ಯಂ ದಿವಸೈರ್ದ್ವಿಜೋಽಯಮಿಯತೀಂ ಭೂಮಿಂ ಸಮಾರೋಪಿತಃ ॥

ಮುರಿದ ಗೋಡೆಗಳಂದಿನಾ ಮನೆಯೆಲ್ಲಿಯೆಲ್ಲಿಯದಿಂದಿನ
ಸ್ವರ್ಗಸೀಮೆಯನಡರುತಿರುವೀ ಕಲಶರಂಜಿತ ಮಂದಿರ!
ಮುತ್ತುಮುದಿಯಾಗಿರ್ದ ಧೇನುವದೆಲ್ಲಿಯೆಲ್ಲಿಯದಿಂದಿನ
ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಿಹ ಮೇಘವರ್ಣದ ಮದಗಜಗಳೀ ಮೋಹರ!
ಒನಕೆಪೆಟ್ಟಿನ ಗಡುಸು ಶಬ್ದವದೆಲ್ಲಿಯೆಲ್ಲಿಯದಿಂದಿನ
ನಾಡೆ ಚೆಲುವೆಯರೊಸೆದು ಪಾಡುವ ಮಧುರವಾದೀ ಗಾನವು!
ಏನಿದಚ್ಚರಿಯಿನಿತೆ ದಿನಗಳಲಿಂತು ಪಾರ್ವಗೆ ಬಡವಗೆ
ಬಂದಿತೀಪರಿಯೆಲ್ಲ ಭಾಗ್ಯವು ಭೋಗವಂತೆಯೆ ಮಾನವು ||

---

107 ಊಹಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಸಾಕು, ಮಳೆಗಾಲವು ನಡುಗಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದಮೇಲೆ ಬಂದೇ ಬಿಟ್ಟಿರುವಾಗ ಇನ್ನು ಹೇಳುವುದೇನೆಂದು ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದಿವಸ್ಯೈಃ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾಗವು ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವನಾಮಗಳ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಕೂಡ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ನೋಡಬಹುದು.[108] ಈ ಸರ್ವನಾಮಗಳ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ, ಕವಿಯು ಮೂಲ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಎಲ್ಲಿ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಿಕ್ಕ ವ್ಯಂಜಕವಿಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಸಹೃದಯರು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪದ, ವಾಕ್ಯ, ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಅಂಶ ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಗತಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ, ಮತ್ತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲ ವಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯುಂಟಾಗಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶವೇ ಕಾರಣ.

ಇದಕ್ಕೆ ಯಾರಾದರೂ ಹೀಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು—'ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದ ಮಾತ್ರ ರಸಾದಿಗಳು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಿರಿ; ಈಗ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಮೊದಲಾದ (ನಿರರ್ಥಕ) ಅಂಶಗಳಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವೇ ಅಲ್ಲವೆ?' ಎಂದು, ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಪದಗಳಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುವಾಗಲೇ ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ.[109] ಒಂದು ವೇಳೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರವೇ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುವೆಂದರೂ, ಆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷ ಗಳು ವ್ಯಂಜಕಶಬ್ದಗಳೊಡನೆ ಅತ್ಯಂತ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದ ರಿಂದ, ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿದ ವ್ಯಂಜಕಶಬ್ದಸ್ವರೂಪನಿರೂಪಣೆಯು ಪ್ರಕಾರಾಂತರ ದಿಂದಾದರೂ ಉಪಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳು ಇಂತಿಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುವುವೆಂದು ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ[110] ಹೇಳಿರುವ ವಿಭಾಗವೂ ಕೂಡ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿಯೇ ಹೊರಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಎಷ್ಟೋ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ರಸವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ

---

108 'ತದ್ ಗೇಹಂ' (=ಆ ಮನೆ) ಎಂಬಾಗ 'ನತಭಿತ್ತಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ್ಯಂಶದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ತದ್ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮವು ಆ ಮನೆ ಸಮಸ್ತ ಅಶುಭಕ್ಕೂ ನೆಲೆಯಾಗಿ ಇಲಿಹೆಗ್ಗಣ ಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಸುಮ್ಮನೆ 'ಆ ಮನೆ' ಎಂದಿದ್ದರೆ ಉತ್ಕರ್ಷಾರ್ಥವೂ ಆಗಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಸಾ ಧೇನುಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ—ಲೋ.

109 ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದವೇ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ವ್ಯಾಪಾರವು ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಪದಗಳಿಗೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರವುಂಟು ಇದನ್ನು ನಾವು ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ಯೋತ ದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಲಾಗಿದೆ—ಲೊ.

110 ಉದ್ಭಟನ 'ಭಾಮಹವಿವರಣ'ದಲ್ಲಿ—ಲೋ.

ವಲ್ಲಾ ? ಎನ್ನಬಹುದು. ಅಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಸೌಷ್ಠವವು ಅವುಗಳಿಗೆ ಇರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ನಾವು ರಸವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವ ಬೇರೆ ಕವಿಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತೇವೆ. ಆ ಆನುಪೂರ್ವಿಯು ಈಗ ತಪ್ಪಿದ್ದರೂ, ಎಂದರೆ ಅವು ಈಗ ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಹಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ಬಂದರೂ ಸಹ, ಅವುಗಳಿಗೆ ನಾವು ಅಭ್ಯಾಸಬಲದಿಂದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿಶೇಷವನ್ನು ತಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ.[111] ಇಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಸಮಾನವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸೌಂದರ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ತರಬಲ್ಲ ಬೇರಾವ ಕಾರಣವನ್ನು ತಾನೆ ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯ? ಆ ಕಾರಣವು ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವೇದ್ಯವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ನಾವು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ:—ಸಹೃದಯತ್ವವೆಂದರೇನು ?

---

111 ಸ್ರಕ್, ಚಂದನ, ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರ ವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗದೆ ಇದ್ದರೂ, ಆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಶಕ್ತಿಯು ಅನೇಕ ಕಡೆ ನಮಗೆ ಪರಿಚಿತವಾದ ಕಾರಣ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದರಿಂದಾವೃತವಾದ ಸೊಬಗನ್ನು ಅದು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— 'ತಟೀ ತಾರಂ ತಾಮ್ಯತಿ' ಎಂಬಾಗ ತಟ'ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗರೂಪವನ್ನೇ ಸಹೃದಯರು ಆದರಿಸಿದ್ದಾರೆ, 'ನಾಮಪದವೂ ಹೆಣ್ಣಾದರೆ ಮಧುರ' ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯಂತೆ—ಲೋ

ಕುಂತಕನ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಜೀವಿತದಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಪೂರ್ಣ ಪಾಠ ಬರುವುದಲ್ಲದೆ 'ನಾಮ್ನೈವ ಸ್ತ್ರೀತಿ ಪೇಶಲಂ' (II. ೨೨) ಎಂಬ ಕಾರಿಕಾ ಭಾಗವೂ ಬರುತ್ತದೆ ಇದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಕುಂತಕನ ಗ್ರಂಥದ ಪರಿಚಯ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರಿಗೆ ಇತ್ತೆನಿಸುತ್ತದೆ ಇದೇ ಬಗೆಯ ಮಾತು ಕಾಮಂದಕನ ನೀತಿಸಾರದಲ್ಲೂ ಹೀಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ:—

ನಾಮಾಪಿ ಸ್ತ್ರೀತಿ ಸಂಹ್ಲಾದಿ ವಿಕರೋತ್ಯೇವ ಮಾನಸಮ್ ।
ಕಿಂ ಪುನರ್ದರ್ಶನಂ ತಸ್ಯಾ ವಿಲಾಸೋಲ್ಲಾಸಿತಭ್ರುವಃ ॥ (I ೫೨)

ಆದರೆ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಕಾಮಂದಕನಿಂದಲೇ 'ಸ್ತ್ರೀತಿ ನಾಮಾಪಿ ಮಧುರಂ' ಎಂಬ ಮಾತನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡರೆನ್ನಲು ಶಕ್ಯತೆ ಕಡಿಮೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾಮಂದಕನ ಸಂದರ್ಭ ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರಶಂಸೆ, ಹೆಣ್ಣಿನ ದರ್ಶನವಿರಲಿ, ಹೆಸರೇ ಉಲ್ಲಾಸವನ್ನು ತರುತ್ತದೆಂದು ಅವನ ಉಕ್ತಿ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗರೂಪವೂ ಮಧುರವೆಂಬುದು ಸಂದರ್ಭ. ಈ ಸಂದರ್ಭ ಕುಂತಕನಿಗೂ ಅಭಿನವಗುಪ್ತನಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಬರೆದ ಮತ್ತು ಇದೇ ಲಕ್ಷ್ಯಪದದ (....ತಟೀ ತಾರಂ ತಾಮ್ಯತಿ) ಪೂರ್ಣಪಾಠವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವ ಕುಂತಕನು (ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಉದಾಹರಿಸಿಲ್ಲ) ಲೋಚನವನ್ನೋದಿ ಆಮೇಲೆ ಬರೆದನೆನ್ನುವ ಊಹೆ ಅಷ್ಟೊಂದು ಸರಿಯಾಗದು.

ಎಂದು. ರಸಭಾವಗಳ ಪರಿವೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಕೆಲವೊಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕನಿಯಮಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಸಹೃದಯರೇ? ಅಥವಾ ರಸಭಾವಾದಿಮಯವಾದ ಕಾವ್ಯದ ಸ್ವರೂಪಪರಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದವರು ಸಹೃದಯರೇ? ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷವು ನಿಜವಾದರೆ ಅಂತಹ ಸಹೃದಯರು 'ಸುಂದರ'ವೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಸೌಂದರ್ಯನಿಯಮವೇನೂ ಇರಲಾರದು, ಏಕೆಂದರೆ ಹೊಸದೊಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದೇನೂ ಅಸಂಭವವಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಕಾರ ರಸಜ್ಞತೆಯೇ ಸಹೃದಯತ್ವ. ಹಾಗೆ ರಸಜ್ಞರಾದ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ವೇದ್ಯವಾಗುವ ಶಬ್ದಗಳ ನೈಸರ್ಗಿಕ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸಬಲ್ಲ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೇ. ಅದನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸೌಂದರ್ಯವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಬದಲು ವಾಚಕತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಾದರೆ, ಅರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 'ಪ್ರಸಾದ' ಗುಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಬಹುದು; ಅರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಅನುಪ್ರಾಸ'ವೇ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು[112] ಮಾತ್ರ ಗುರುತಿಸಬಹುದು; ಅಷ್ಟೆ.

ಹೀಗೆ ರಸಾದಿಗಳ ವ್ಯಂಜಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈಗ ರಸಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಬಂಧೇ ಮುಕ್ತಕೇ ವಾಪಿ ರಸಾದೀನ್ ಬಂದ್ಧುಮಿಚ್ಛತಾ ।
ಯತ್ನಃ ಕಾರ್ಯಃ ಸುಮತಿನಾ ಪರಿಹಾರೇ ವಿರೋಧಿನಾಮ್ ॥ ೧೭ ॥

ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ, ಮುಕ್ತಕದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ, ರಸಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಷ್ಟವಿರುವ ಕವಿಯು ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಾಗಲಿ ಮುಕ್ತಕದಲ್ಲಾಗಲಿ ರಸಭಾವಗಳನ್ನು ಸಮಾವಿಷ್ಟವಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಕವಿಯು ರಸಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳನ್ನು ದೂರೀಕರಿಸಲು ಸರ್ವ

112 'ಮೊದಲಾದುವನ್ನು' ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಗುಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಚನೆಯ 'ಪ್ರಸಾದ'ದ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳಸಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ರಸಮಯವಾದ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಕೂಡ ಅವನು ರಚಿಸಲಾರದೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟು[113] ಕವಿಯು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ವಿರೋಧಿಗಳಾವುವೆಂದರೆ ಇವು :—

ಕಾರಿಕೆ

ವಿರೋಧಿರಸಸಂಬಂಧಿವಿಭಾವಾದಿಪರಿಗ್ರಹಃ ।
ವಿಸ್ತರೇಣಾನ್ವಿತಸ್ಯಾಪಿ ವಸ್ತುನೋಽನ್ಯಸ್ಯ ವರ್ಣನಮ್ ॥ ೧೮ ॥
ಅಕಾಂಡ ಏವ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿರಕಾಂಡೇ ಚ ಪ್ರಕಾಶನಮ್ ।
ಪರಿಪೋಷಂ ಗತಸ್ಯಾಪಿ ಪೌನಃಪುನ್ಯೇನ ದೀಪನಂ ।
ರಸಸ್ಯ ಸ್ಯಾದ್ವಿರೋಧಾಯ ವೃತ್ತ್ಯನೌಚಿತ್ಯಮೇವ ಚ ॥ ೧೯ ॥

ವಿರುದ್ಧ ರಸದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು, ದೂರಾನ್ವಿತವಾದ ವಸ್ತು ವಾವುದೋ ಒಂದನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು, ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ಮೊಟಕುಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು, ಪರಿಪೋಷವನ್ನು ಆಗಲೇ ಪಡೆದಾಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಅದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು, ಮತ್ತು 'ವೃತ್ತಿ'ಯ ಅನೌಚಿತ್ಯ—ಇವೆಲ್ಲವೂ ರಸದ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

(೧) ಪ್ರಸ್ತುತರಸಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ರಸವಾವುದುಂಟೋ ಅದರ ವಿಭಾವ, ಭಾವ, ಅನುಭಾವಗಳನ್ನೇ ಚಿತ್ರಿಸುವುದು ರಸಭಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿರುದ್ಧರಸದ ವಿಭಾವಪರಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ: ಶಾಂತರಸದ ವಿಭಾವಗಳನ್ನು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿಯಾದಮೇಲೆ, ಒಡನೆಯೇ ಅದೇ ವಿಭಾವಗಳನ್ನೇ ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೂ ವಿಭಾವಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು.[114] ವಿರುದ್ಧರಸದ ಭಾವ[115]

---

113 ಔಚಿತ್ಯದ ನಿಯಮವನ್ನರಿತವನಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಪರಿಹರಿಸಬೇಕಾದ್ದೇನೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುವಾಗ ಮತ್ತೇಕೆ ಈ ಕಾರಿಕೆಗಳೆನ್ನಬಹುದು. ಹಾಗಲ್ಲ. ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವ ಅಂಶ ಔಚಿತ್ಯದ ಅಭಾವವೇ ಹೊರತು ಔಚಿತ್ಯದ ವಿರೋಧಿ ಯಾವುದೆಂಬುದಲ್ಲ. ಅಪಥ್ಯದ ಸೇವನೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಧಿ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಪಥ್ಯದ ಅಸೇವನೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ—ಲೋ.

114 ಹಾಸ್ಯ-ಶೃಂಗಾರಗಳಿಗೆ, ವೀರ-ಅದ್ಭುತಗಳಿಗೆ, ರೌದ್ರ-ಕರುಣಗಳಿಗೆ, ಭಯಾನಕ-ಬೀಭತ್ಸಗಳಿಗೆ ವಿಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಶಾಂತ-ಶೃಂಗಾರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದೆ. ಪ್ರಶಮಕ್ಕೂ ರಾಗಕ್ಕೂ ವಿರೋಧ ಸ್ಪಷ್ಟ

115 ಇಲ್ಲಿ ಭಾವವೆಂದರೆ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವ; ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ—ಲೋ.

ಪರಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ: ಪ್ರಿಯನೊಡನೆ ಪ್ರಣಯಕಲಹದಿಂದ ಕುಪಿತೆಯರಾದ ಕಾಮಿನಿಯರನ್ನು ವೈರಾಗ್ಯದ[116] ಕಥೆಗಳ[117] ಮೂಲಕ ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸುವುದು. ವಿರುದ್ಧರಸದ ಅನುಭಾವಪರಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ: ಪ್ರಣಯಕುಪಿತೆಯಾದ ಕಾಂತೆಯು ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗದೆ ಹೋದಾಗ ಕೋಪಾವೇಶವಿವಶನಾದ ನಾಯಕನ ರೌದ್ರಾಟೋಪದ ವರ್ಣನೆ.

(೨) ಪ್ರಸ್ತುತರಸಕ್ಕೆ ಬಹಳ ದೂರದ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಯಾವುದೋ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು ಎರಡನೆಯ ರಸಭಂಗಕಾರಣ. ಉದಾಹರಣೆ: ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರದ ನಾಯಕನೊಬ್ಬನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಹೊರಟು, ಯಮಕವೇ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳ ವ್ಯಾಮೋಹದಿಂದ ಕವಿಯು ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು.

(೩) ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ಮೊಟಕುಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು ಮೂರನೆಯ ರಸಭಂಗಕಾರಣ. ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸವಿರಾಮಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ: ನಾಯಕನಿಗೂ ಸಮಾಗಮಯೋಗ್ಯಳಾದ ನಾಯಿಕೆಗೂ ಅಂಕುರಿತವಾದ ಅನುರಾಗವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಅವರ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಪರಿಪೋಷವನ್ನೂ ತಂದು, ಪರಸ್ಪರ ಅನುರಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಅವರ ಸಮಾಗಮೋಚಿತವಾದ ಉಪಾಯಚಿಂತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ, ಕಾರ್ಯಾಂತರಗಳನ್ನು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವುದು.[118] ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ: ಸರ್ವವೀರವಿಲಯಕಾರಿಯಾದ ಪ್ರಲಯಘೋರ ಸಂಗ್ರಾಮವು ಸಂಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವಾಗ, ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ (ರಾಮ)ದೇವನಂತಹ ನಾಯಕನೂ

---

116 ಎಂದರೆ ಶಾಂತರಸದ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವವಾದ ನಿರ್ವೇದ ವ್ಯಂಜಕವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಒಂದಿಷ್ಟು ನಿರ್ವೇದ ಸುಳಿದರೂ ರತಿಯು ವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾರ್ಥದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಾದವನು ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಜೀವನದ ಸರ್ವಸ್ವವೆನಿಸುವ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ತಳೆವುದೆಂತು ? ಶುಕ್ತಿ-ರಜತಗಳ ಭ್ರಾಂತಿ ತೊಲಗಿ, ನಿಜ ತಿಳಿದ ಮೇಲೆಯೂ ಅದು ಉಪಾದೇಯವೆನ್ನುವುದು ಶಕ್ಯವೆ ?—ಲೋ.

117 'ಕಥೆಗಳ' ಎಂಬ ಬಹುವಚನ ಶಾಂತರಸದ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳಾದ ಧೃತಿ, ಸ್ಮೃತಿ, ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಒಳಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ—ಲೋ

118 ವತ್ಸರಾಜಚರಿತೆಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾವಳಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಕೂಡ ಎತ್ತದ ವಿಜಯವರ್ಮನ ವೃತ್ತಾಂತದ ವರ್ಣನೆ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—ಲೋ

ಸಹ[119] ಅಕಾರಣವಾಗಿ ಶೃಂಗಾರಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧಿಯು ಕಥಾನಾಯಕನ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಂಕುಗೊಳಿಸಿತೆಂದು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುವುದೇನೂ ಸರಿಯಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯೊಂದನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕವಿಯು ಬರೆಯುವುದು ಯುಕ್ತ. ಇತಿವೃತ್ತವು ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉಪಾಯ ಮಾತ್ರವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು— 'ಆಲೋಕಾರ್ಥೀ ಯಥಾ ದೀಪಶಿಖಾಯಾಂ ಯತ್ನವಾನ್ ಜನಃ,'[120] ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ.

ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಕೇವಲ ಇತಿವೃತ್ತವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವರ್ಣಿಸಲು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೊರಟಾಗ ಅಂಗಾಂಗಿಭಾವವಿಲ್ಲದ ರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ, ಕವಿಗಳು ಈ ವಿಧವಾದ ತಪ್ಪುಗಳಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂಬುವನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕೆಂದು ನಾವು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯತೊಡಗಿದೆವೇ ಹೊರತು, ಕೇವಲ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಒಂದು ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಚಾರಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಉತ್ಕಟೇಚ್ಛೆಯಿಂದೇನೂ ಅಲ್ಲ.[121]

(೪) ರಸವು ಪರಿಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ರಸಭಂಗ ಕಾರಣ. ಸಕಲ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆಸ್ವಾದವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ರಸವು, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಒತ್ತಿದರೆ ಹಿಸುಕಿದ ಹೂವಿನಂತಾಗುತ್ತದೆ.

(೫) ಹಾಗೆಯೇ 'ವೃತ್ತಿ'ಯ ಅನೌಚಿತ್ಯವೂ ರಸಭಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ: ನಾಯಕನನ್ನು ಕುರಿತು ನಾಯಿಕೆಯೊಬ್ಬಳು ಉಚಿತ ರೀತಿಯನ್ನು

---

119 ಎಂದಮೇಲೆ ಇನ್ನು ವೇಣೀಸಂಹಾರದ ದ್ವಿತೀಯಾಂಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳ ಶೃಂಗಾರ ವರ್ಣನೆ ಎಷ್ಟು ಅನುಚಿತವೆಂದು ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ ಇದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟೇ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಧಿ ತರುವ ವ್ಯಾಮೋಹವನ್ನು ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಅಸಮಂಜಸವೆನ್ನುವುದು; ಮೊದಲು ಈ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಸಂಧ್ಯಂಗದ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ—ಲೋ.

120 ಕಾರಿಕೆ, I ೯

121 ತಾತ್ತ್ವಿಕವಾಗಿ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ವಾದ ಅರ್ಥವಿರಲಿ, ಇಲ್ಲದೆ ಇರಲಿ, ನಮಗೆ ಯಾವ ಅಭಿನಿವೇಶವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂಥ ಅತಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವುದು ಕಾಗೆಯ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟಂತೆಯೇ ಸರಿ—ಲೋ.

ತ್ಯಜಿಸಿ ತಾನೇ ಸಂಭೋಗಾಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಹೇಳುವುದು. ಅಥವಾ 'ವೃತ್ತಿ'ಯೆಂದರೆ ಭರತನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕೈಶಿಕಿಯೇ ಮೊದಲಾದುವು ಇಲ್ಲವೆ ಇತರ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರಕಾರರು ಹೇಳುವ ಉಪನಾಗರಿಕಾ ಮುಂತಾದುವು— ಇವುಗಳನ್ನು ಅನನುರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಅನೌಚಿತ್ಯವೂ ರಸಭಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಈ ಎಲ್ಲ ರಸಭಂಗಕಾರಣಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹೀಗೆಯೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ಇತರ ಕಾರಣಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸತ್ಕವಿಗಳು ಬಹಳ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿರ ಬೇಕು. ಇದನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಪರಿಕರ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವು:

ಮುಖ್ಯಾ ವ್ಯಾಪಾರವಿಷಯಾಃ ಸುಕವೀನಾಂ ರಸಾದಯಃ ।
ತೇಷಾಂ ನಿಬಂಧನೇ ಭಾವ್ಯಂ ತೈಃ ಸದೈವಾಪ್ರಮಾದಿಭಿಃ ॥
ನೀರಸಸ್ತು ಪ್ರಬಂಧೋ ಯಃ ಸೋಽಪಶಬ್ದೋ ಮಹಾನ್ ಕವೇಃ ।
ಸ ತೇನಾಕವಿರೇವ ಸ್ಯಾದನ್ಯೇನಾಸ್ಮೃತಲಕ್ಷಣಃ ॥
ಪೂರ್ವೇ ವಿಶೃಂಖಲಗಿರಃ ಕವಯಃ ಪ್ರಾಪ್ತಕೀರ್ತಯಃ ।
ತಾನ್ಸಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ನ ತ್ಯಾಜ್ಯಾ ನೀತಿರೇಷಾ ಮನೀಷಿಣಾ ॥
ವಾಲ್ಮೀಕಿವ್ಯಾಸಮುಖ್ಯಾಶ್ಚ ಯೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತಾಃ ಕವೀಶ್ವರಾಃ ।
ತದಭಿಪ್ರಾಯಬಾಹ್ಯೋಽಯಂ ನಾಸ್ಮಾಭಿರ್ದರ್ಶಿತೋ ನಯಃ ॥

ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೇ ಸುಕವಿಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸ. ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ ಅವರು ಒಂದು ತಪ್ಪೂ ಆಗದಂತೆ ಸದಾ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿರ ಬೇಕು. ನೀರಸವಾದ ಪ್ರಬಂಧವೇ ಕವಿಗೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡ 'ಅಪಶಬ್ದ.' ಈ ದೋಷದಿಂದ ಅವನು 'ಅಕವಿ'ಯೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಬ್ಬನೂ ಅವನ ಹೆಸರನ್ನು ಮುಂದೆ ಸ್ಮರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೇನೋ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಬರೆದ ಕವಿಗಳೂ ಕೂಡ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಬಿಟ್ಟರು.[122] ಆದರೆ ಅವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಈಗ ಹೇಳಿದ ನೀತಿಯನ್ನು ಮತಿವಂತ ರಾರೂ ಬಿಡಬಾರದು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ, ವ್ಯಾಸ, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಕವೀಶ್ವರರ ಅಭಿ ಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ನೀತಿಯನ್ನೇನೂ ನಾವು ತೋರಿಸಿಲ್ಲ.

---

122 ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಬಹುದು—'ಪರಿಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪಡೆದಾದ ಕರುಣರಸವನ್ನೇ ಕಾಳಿದಾಸನು ರತಿವಿಲಾಪದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬೆಳೆಸಿರುವನಷ್ಟೆ, ರಸವಿರೋಧಿಗಳನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂಬ ಈ ನಿರ್ಬಂಧವೇಕೆ?' ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ಗ್ರಂಥಕಾರನ ಉತ್ತರವಿದು. ವಸಿಷ್ಠರೇ ಮೊದಲಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಸ್ಮೃತಿವಿಹಿತ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರಬಹುದು; ಅದರಂತೆ ನಾವೂ ಬಿಡಲು ತೊಡಗುತ್ತೇವೆಯೆ? ಮಹಾತ್ಮರ ವರ್ತನೆ ಅಚಿಂತ್ಯವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ವಿವಕ್ಷಿತೇ ರಸೇ ಲಬ್ಧಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ತು ವಿರೋಧಿನಾಮ್ ।
ಬಾಧ್ಯಾನಾಮಂಗಭಾವಂ ವಾ ಪ್ರಾಪ್ತಾನಾಮುಕ್ತಿರಚ್ಛಲಾ ॥ ೨೦ ॥

ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ರಸವು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದಮೇಲೆ ಆ ರಸದಿಂದ ಬಾಧ್ಯವಾಗುವಂತೆ, ಅಥವಾ ಆ ರಸಕ್ಕೆ ಗೌಣವಾಗಿ ವಿರೋಧಿಗಳು ಬರುವಂತೆ, ಬರೆದರೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ವಿವಕ್ಷಿತ ರಸವು ಪರಿಪುಷ್ಟವಾಗಿರುವಾಗ, ವಿರೋಧಿ ರಸದ ಅಂಗಗಳು ಬಾಧ್ಯವಾಗಿಯೋ ಇಲ್ಲವೇ ಅಂಗವಾಗಿಯೋ ಬರುವಂತೆ ಬರೆದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಬಾಧ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ, ಅಷ್ಟೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಅಂತಹ ವಿರೋಧಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ರಸಕ್ಕೆ ಪರಿಪೋಷವೇ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅಂಗತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಬಿಟ್ಟಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧಿತ್ವವೇ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಂಗತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರಬಹುದು ಇಲ್ಲವೆ ಆರೋಪಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಅಂಗತ್ವವುಳ್ಳುವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗಗಳಾದ[123] ವ್ಯಾಧಿಯೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗಗಳಲ್ಲದವನ್ನು (= ಮರಣಾದಿಗಳನ್ನು) ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ದೋಷವೇ. ಒಂದುವೇಳೆ ಮರಣಕ್ಕೂ ಅದರ ಅಂಗತ್ವವುಂಟೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೂ, ಅದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆಶ್ರಯದ ವಿಚ್ಛೇದದಿಂದ ರಸಕ್ಕೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿಚ್ಛೇದವು ಬರುವುದೇ ಕಾರಣ. 'ಕರುಣ ರಸಕ್ಕೆ ಇಂತಹ ವಿಷಯಗಳು ಪರಿಪೋಷವನ್ನೇ ತರುತ್ತವಲ್ಲಾ ?' ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಕರುಣರಸವು ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕೃತರಸಕ್ಕೆ ವಿಚ್ಛೇದವೇ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದು ತಪ್ಪು. ಕರುಣರಸವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮರಣಾನಂತರ ಬಹಳ ಬೇಗವೇ ಪುನರ್ಮಿಲನದ ಸಂಭವವಿದ್ದರೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಮರಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸು

123 ಕರುಣದಲ್ಲಿ ನಿರಪೇಕ್ಷಭಾವ, ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಾದರೆ ಸಾಪೇಕ್ಷಭಾವ. ಹೀಗೆ ಎರಡೂ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿವೆ, ನಿಜ. ಆದರೆ 'ವ್ಯಾಧಿ' ಮುಂತಾದುವು ಕರುಣದ ಅಂಗಗಳೆಂಬುದು ಪರಿಚಿತ; ಏಕೆಂದರೆ ಅವು ಕರುಣದಲ್ಲಿ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತವೆ, ಅವೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಯಾದರೆ ಅವು ಬರಬಹುದು, ಅವೇ ಬರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ವುದೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿರೋಧಿಯೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ[124] ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಕಳೆದಮೇಲೆ ಪುನರ್ಮಿಲನದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾದ ಪ್ರಣಯಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಚ್ಛೇದವುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ, ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಕವಿಯು ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು.

ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ರಸವು ಪರಿಪುಷ್ಟವಾಗಿರುವಾಗ ವಿರೋಧಿರಸಾಂಗಗಳು ಬಾಧ್ಯವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ದೋಷವೆನಿಸದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—[125]

೧೦೦ ಕ್ವಾಕಾರ್ಯಂ ಶಶಲಕ್ಷ್ಮಣಃ ಕ್ವ ಚ ಕುಲಂ ಭೂಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯೇತ ಸಾ
ದೋಷಾಣಾಂ ಪ್ರಶಮಾಯ ಮೇ ಶ್ರುತಮಹೋ ಕೋಪೇಽಪಿ ಕಾಂತಂ ಮುಖಮ್ ।
ಕಿಂ ವಕ್ಷ್ಯಂತ್ಯಪಕಲ್ಮಷಾಃ ಕೃತಧಿಯಃ ಸ್ವಪ್ನೇಽಪಿ ಸಾ ದುರ್ಲಭಾ
ಚೇತಃ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಮುಪೈಹಿ ಕಃ ಖಲು ಯುವಾ ಧನ್ಯೋಽಧರಂ ಪಾಸ್ಯತಿ ॥

ಎಲ್ಲಿಯಕಾರ್ಯಮೆಲ್ಲಿ ಶಶಿಯಾ ಸುಕುಲಂ! ಪ್ರಿಯೆ ಮತ್ತೆ ಕಾಂಬಳೇ
ಪೊಲ್ಲದನೊತ್ತಲತ್ತೆ ತಿಳಿವೀ ಮೊಗಮೇಂ ಮುನಿದುಂ ಮನೋಹರಂ ।
ಬಲ್ಲರಕಲ್ಮಷರ್ ನುಡಿವರೇಂ ಕನಸಲ್ಲಿಯುಮೀಕೆ ಕಾಣಳಿ-
ನ್ನಿಲ್ಲಿ ಸುಧೀರನಾಗು ಮನವೇ!—ಮಿಗೆ ಚುಂಬಿಪ ಧನ್ಯನಾವನೋ ॥

ಹಾಗೆಯೇ ಮಹಾಶ್ವೇತೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಭರಾನುರಕ್ತನಾದ ಪುಂಡರೀಕನಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ಮುನಿಕುಮಾರನು ಮಾಡುವ ಉಪದೇಶವು ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ.[126] ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ರಸವಿರೋಧಿಗಳ ನಿರ್ದುಷ್ಟ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

"ಭ್ರಮಿಮರತಿಮಲಸಹೃದಯತಾಂ " ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ.[127] ವಿರೋಧಿ ರಸಗಳು

---

124 ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಾಳಿದಾಸನು ಹೀಗೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿಯೇ ಗಂಗಾಸರಯೂ ಸಂಗಮದಲ್ಲಿ ಅಜಮಹಾರಾಜನ ಶರೀರತ್ಯಾಗವನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ ಇಲ್ಲಿ ಮರಣವೂ ರತಿಗೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಕುಶಲನಾದ ಕವಿ 'ಮರಣ'ವೆಂಬ ಪದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಳಸಲಿಲ್ಲ—ಲೋ.

125 ಇಲ್ಲಿ ವಿತರ್ಕ-ಔತ್ಸುಕ್ಯ, ಮತಿ-ಸ್ಮೃತಿ, ಶಂಕೆ-ದೈನ್ಯ, ಧೃತಿ-ಚಿಂತೆ ಇವುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಂದು, ಎರಡನೆಯದು ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ ಹೋಲಿಸಿ—ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಪುಟ ೧-ಪು ೯೯; ಸಂಪುಟ ೨-ಪು. ೧೦೫.

126 ಬಾಣನ ಕಾದಂಬರೀ ಕಥೆಯಲ್ಲಿದೆ ಈ ವರ್ತನೆ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವೈರಾಗ್ಯದ ವಿಭಾವಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ, ವಿಚ್ಛೇದಗೊಳ್ಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ ಅನುರಾಗದ ದಾರ್ಢ್ಯವನ್ನು ಅವು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತವೆ—ಲೋ.

127 ಹಿಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಉದಾಹರಣೆ ೩೯ನ್ನು ನೋಡಿ. ಇಲ್ಲಿ ಕರುಣೋಚಿತವಾದ ವ್ಯಾಧಿ ಶ್ಲೇಷೆಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

ಆರೋಪಿತವಾದ ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದು ನಿರ್ದುಷ್ಟವೆನಿಸುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳು:

೧೧೧ ಪಾಂಡುಕ್ಷಾಮಂ ವದನಂ ಹೃದಯಂ ಸರಸಂ ತವಾಲಸಂ ಚ ವಪುಃ ।
ಆವೇದಯತಿ ನಿತಾಂತಂ ಕ್ಷೇತ್ರಿಯರೋಗಂ ಸಖಿ ಹೃದನ್ತಃ ॥

ವದನಂ ಬಿಳಿದುಂ ಕೃಶಮುಂ
ಹೃದಯಂ ಸರಸಂ ಶರೀರಮಲಸಂ ನಿನ್ನಾ ।
ಸುದತಿಯೆ ಬಿಡದೆಲ್ಲವ ಪೇ-
ಳ್ವುದು ಹೃದಯೊಮೊಳಿರ್ಪ ಯಕ್ಷ್ಮರೋಗದ ಪರಿಯಂ ॥

೨. ಕೋಪಾತ್ಕೋಮಲಲೋಲ....128

ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳು.

ಈ ಅಂಗತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಆಗಬಹುದು. ಯಾವುದೋ ಒಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು 'ಆಧಿಕಾರಿಕ' ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವಾಗ, ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಎರಡು ರಸಗಳೋ ಇಲ್ಲವೆ ಎರಡು ಭಾವಗಳೋ ಆ ಮುಖ್ಯವಾದ ರಸಾಂತರಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಹೀಗಾದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಈಗಾಗಲೇ ಹೇಳಲಾದ 'ಕ್ಷಿಪ್ತೋ ಹಸ್ತಾವ ಲಗ್ನಃ....'129 ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. 'ಅಲ್ಲಿ ಅವಿರೋಧ ಹೇಗೆ?' ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಎರಡನ್ನೂ ಅನ್ಯಪರವೆಂದು ನಾವು ತೀರ್ಮಾನಮಾಡುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಉತ್ತರ. 'ಅನ್ಯಪರಗಳೇ ಆದರೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಿಗಳಿಗೆ130 ವಿರೋಧನಿವೃತ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂತು?' ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಈ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ:—ಹೊಸದಾಗಿ ವಿಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವಾಗ131 ಎರಡು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ

---

128 ಉದಾಹರಣೆ ೩ಳನ್ನು ನೋಡಿ

129 ಉದಾಹರಣೆ ೨೧ನ್ನು ನೋಡಿ.

130 ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ವಿರೋಧ ಒಂದು ಬಗೆ; ಸಾಮಗ್ರೀಕೃತವಾದ ವಿರೋಧ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆ. ಶೀತ-ಉಷ್ಣಗಳಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆಯ ವಿರೋಧವೇ ಹೊರತು, ಎರಡನೆಯ ಬಗೆಯ ವಿರೋಧ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಇಲ್ಲದಿರಬಹುದು—ಲೋ.

131 ಒಂದೇ ಕಾರ್ಯದ ಬಗೆಗೆ 'ಇದನ್ನು ಮಾಡು,' 'ಇದನ್ನು ಮಾಡಬೇಡ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದರೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮೀಮಾಂಸಕರು ಇಂತಹ ವಿರುದ್ಧ ವಿಧಿಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವೇ ಪರ್ಯವಸನ್ನಾರ್ಥವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. —ಲೋ.

ವಾದ ಉಕ್ತಿಗಳಿದ್ದರೆ ದೋಷವಾಗುವುದೇ ಹೊರತು ಹಿಂದೆ ಆದುದರ ಅನುವಾದ ಮಾಡುವಾಗ[132] ದೋಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೦೨ ಏಹಿ ಗಚ್ಛ ಪತೋತ್ತಿಷ್ಠ ವದ ಮೌನಂ ಸಮಾಚರ ।
ಏವಮಾಶಾಗ್ರಹಗ್ರಸ್ತೈಃ ಕ್ರೀಡನ್ತಿ ಧನಿನೋಽರ್ಥಿಭಿಃ ॥

ಬಾ ಪೋ ಸಾರ್ ನಿಲ್ ನುಡಿ ಸ-
ಲ್ಲಾಪವನುಳಿಯೆಂದು ಮೇಣ್ದುರಾಶಾಗ್ರಹಸಂ- |
ಘೋಪಹತರ್ ಧನಿಗಳ್ ಕ್ರೀ-
ಡಾಪರತೆಯನಾಳ್ವರಲ್ತೆ ಯಾಚಕಜನದೊಳ್ ||[133]

ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ವಿಧಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಗಳೆರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೇ ಬಂದರೂ ಕೇವಲ ಅನುವಾದರೂಪವಾದುದರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಕ್ಷಿಪ್ತೋ ಹಸ್ತಾವಲಗ್ನಃ (ಪದ್ಯ ೨೧) ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಈರ್ಷ್ಯಾ-ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರ ಮತ್ತು ಕರುಣರಸಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ರಿಪುರಾರಿಯ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ. ಅದಕ್ಕೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಅಂಗವೆಂದೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ರಸಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಧಿ-ಅನುವಾದ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರವೇ ಅಸಂಭವವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ.[134] ಏಕೆಂದರೆ ಅವೂ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ

---

132 ಎಂದರೆ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದಾಗ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

133 'ಬಾ, ಹೋಗು' ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ಧನಿಕರ ಕ್ರೀಡೆಗೆ ಅಂಗವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಕವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ ರಾಜನ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವೈರವನ್ನು ನುಂಗಿಕೊಂಡು ನಿಂತಿರುವ ಬದ್ಧದ್ವೇಷಿಗಳಿಬ್ಬರಂತೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಗಳು ಕೂಡ ಅನ್ಯಪರತಂತ್ರವಾಗಿರುವಾಗ ತಂತಮ್ಮ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನೈದುವುದಿಲ್ಲ ; ಇನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧದ ಚಿಂತೆಗೇ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ ವಿರೋಧವೆಂತು ಅರಿವಿಗೆ ಬರಬೇಕು ?—ಲೋ.

134 'ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಿದ್ದಾಗ 'ವಿಧಿ' ; ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಿರುವಾಗ 'ಅನುವಾದ' ; ನೀವೆಂದೂ ರಸವಾಚ್ಯವೆಂದರೆ ಸಹಿಸುವವರಲ್ಲ' ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಈಗ ಉಪಕ್ರಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿಧಿ-ಅನುವಾದಗಳು ಕೇವಲ ಪ್ರಧಾನತ್ವ-ಅಪ್ರಧಾನತ್ವಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸತಕ್ಕವು ; ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಅವು ಬರುವುದು ಅಸಂಭವವಲ್ಲ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಸವೇ ಕಾವ್ಯದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಬರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ರಸಕ್ಕೂ ಅನುವಾದಪ್ರಾಯತ್ವವು ಉಂಟೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಅಥವಾ ಅನುವಾದ

ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ ವಾಚ್ಯಕ್ಕೂ ಇರುವ ವಿಧಿ-ಅನುವಾದಗಳು ಆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ರಸಗಳಿಗೂ ಬರುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಯಾರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ರಸಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥ[135]ಗಳೆಂದು ಕೆಲವರು ಒಪ್ಪದೆ ಇರಬಹುದು ಅವರಾದರೂ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವು[136] ರಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ವೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಹಾಗೆಂದರೂ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಅಭೀಷ್ಟವಾದ ರಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಎರಡು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆ ವೆಂದರೂ, ಮುಖ್ಯವಾದ ಶಿವಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲದೆ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಕಾರಣವು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿರುದ್ಧಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತ ದೆಂದರೆ ವಿರೋಧ ಬರುವುದೇ ಹೊರತು ವಿರುದ್ಧವಾದ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು ಸಹಕಾರಿ ಗಳಾಗಿ ಒಂದೇ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆಂದರೆ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ.[137] ಹಾಗಾದರೆ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಧ್ವನಿಯು ಬಂದರೆ ಅಭಿನಯಿಸುವುದು ಹೇಗೆಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಉತ್ತರವಿಷ್ಟೆ: ಈ ವಿಧವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಅಭಿನಯಿಸುವರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇದನ್ನೂ ಅಭಿನಯಿಸಬಹುದು, ಎಂದು. ಹೀಗೆ 'ವಿಧಿ'—'ಅನುವಾದ'ಗಳ ನ್ಯಾಯವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವು ಪರಿಹೃತವಾದಂತಾಯಿತು.

ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಅಭಿನಂದನೀಯನೂ ಅಭ್ಯುದಯಸಂಪನ್ನನೂ ಆದ ನಾಯಕ ನೊಬ್ಬನ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವನ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷದವರ ಕರುಣ ರಸವು ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆತಂಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ; ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ

ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವ ರಸವೂ ಅನುವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಹವೆಂದು ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

135 ಪಾಠಾಂತರ—'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ.'

136 ಕಾವ್ಯಾರ್ಥ=ವಿಭಾವಾದಿ—ಲೋ.

137 ಅನ್ನ ಮಾಡುವ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿ:—ನೀರಲ್ಲಿ ಶೈತ್ಯವಿದೆ; ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆಯಿದೆ. ಎರಡೂ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳು. ಆದರೆ ಇವೆರಡೂ ಭಿನ್ನಕಾರಣ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಲ್ಲಿದ್ದು, ಅಕ್ಕಿಯೊಡನೆ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಾ ಕಾರ್ಯವಾದ ಮೆತ್ತನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯಾದರೂ: ಅನುವಾದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಹಸ್ತಕ್ಷೇಪಾದಿಗಳೇ ರಸನಿಮಿತ್ತಕ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು. ಕರುಣ-ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರ ಈ ಎರಡೂ ರಸವಸ್ತುಗಳು. ವಿಧೀಯಮಾನ ವಾದ ಶಂಭುಶರಾಗ್ನಿಯ ದುರಿತದಾಹಕತ್ವವು ಅವುಗಳೊಡನೆ ಸಹಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಪರ್ಯವಸಾನ ದಲ್ಲಿ ಭಾವರೂಪವಾದ ಪ್ರೇಯೋಽಲಂಕಾರವು ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ

ಸಂತೋಷಾತಿಶಯವನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.[138] ಹೀಗೆ ಕರುಣರಸದ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಂದಿಬಿಡುವುದರಿಂದ ಅದರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ರಸ ಅಥವಾ ಭಾವಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ವಿರೋಧಿಯೋ ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ರಸವಿರೋಧಿಯೆನ್ನುವುದು ನ್ಯಾಯವೇ ಹೊರತು, ಗೌಣವಾದುದಾವುದನ್ನೂ ಹಾಗೆನ್ನಬಾರದು.

ಅಥವಾ ಹೀಗೂ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬಹುದು:—[139] ಶ್ಲೋಕದ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿತವಾದ ಕರುಣರಸವೇ. ಶೃಂಗಾರವರ್ಣನೆಯು ಭಂಗಿ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ! ಅದನ್ನು ಆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕರುಣ ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂದು ಯೋಜನೆಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಕರುಣರಸಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಪೋಷವೇ ಸಿಕ್ಕಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ವಭಾವಮಧುರವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಶೋಚನೀಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಅವುಗಳ ಹಿಂದಿನ ವಿಲಾಸಗಳೆಲ್ಲ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೆನಪಿಗೆ ಬಂದು ಮತ್ತೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶೋಕಾವೇಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉದಾ ಹರಣೆ:—

೧೦೩ ಅಯಂ ಸ ರಶನೋತ್ಕರ್ಷೀ ಪೀನಸ್ತನವಿಮರ್ದನಃ ।
ನಾಭ್ಯೂರುಜಘನಸ್ಪರ್ಶೀ ನೀವೀವಿಸ್ರಂಸನಃ ಕರಃ ॥[140]

ಇದೆ ರಶನೋತ್ಕರ್ಷಣಪಟು-
ವಿದೆ ಪೀನಕುಚಾವಮರ್ದನಾಧಿಕರಸಿಕಂ ।
ಚದುರಂ ನಾಭ್ಯೂರುಜಘನ-
ಪದದೊಳ್ ನೀವೀವಿಚಾಲಕಂ ವರಹಸ್ತಂ ॥

---

138 ಕರುಣಾಸ್ವಾದದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಚಿತ್ತದ್ರುತಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಸ್ತುತಃ ವೀರಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯಾದ ಕ್ರೋಧದ ಫಲವೇ ಈ ಕರುಣವಾದ್ದರಿಂದ, ಕಾರ್ಯವಾದ ಕರುಣವು ತನ್ನ ಕಾರಣವಾದ ವೀರವನ್ನೇ ಅಭಿವ್ಯಂಜಿಸಿ, ವೀರರಸಾಸ್ವಾದದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಭರತಮುನಿಗಳು 'ರೌದ್ರಸ್ಯ ಚೈವ ಯತ್ಕರ್ಮ ಸ ಜ್ಞೇಯಃ ಕರುಣೋ ರಸಃ' ಎಂದಿದ್ದಾರೆ—ಲೋ.

139 ಹಿಂದೆ ಈ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರಲಂಭ, ಕರುಣ, ಎರಡೂ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ (=ಭಗವಂತನ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯಕ್ಕೆ) ಅಂಗತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವಿರುದ್ಧ ವೆನ್ನಲಾಯಿತು. ಈಗ ವಿಪ್ರಲಂಭವು ಕರುಣಕ್ಕೆ ಅಂಗತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಕಾರಣ ಅವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಸಾಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

140 ರಣಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ತುಂಡಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಭೂರಿಶ್ರವಸ್ಸಿನ ತೋಳನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನ ರಾಣಿಯರು ಮಾಡುವ ಪ್ರಲಾಪವಿದು—ಲೋ.

ಇದೇ ಮುಂತಾದುವು. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಶಂಭುವಿನ ಶರಾಗ್ನಿಯು ಆದ್ರಾ್ರಪರಾಧನಾದ ಕಾಮಿಯಂತೆಯೇ ವ್ಯವಹರಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಕರುಣರಸ ಪುಷ್ಟಿಯೇ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ವಿರೋಧವು ತಪ್ಪುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಾವು ಯಾವ ಯಾವ ರೀತಿಗಳಿಂದ ನೋಡುವೆವೋ ಆಯಾ ರೀತಿಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ದೋಷ ವಿಲ್ಲವೆಂಬುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದ ಮೇಲೆ—

೧೦೪ ಕ್ರಾಮನ್ತ್ಯಃ ಕ್ಷತಕೋಮಲಾಂಗುಲಿಗಲದ್ರಕ್ತೈಃ ಸದರ್ಭಾಃ ಸ್ಥಲೀಃ
ಪಾದೈಃ ಪಾತಿತಯಾವಕೈರಿವ ಪತದ್ಬಾಷ್ಪಾಂಬುಧೌತಾನನಾಃ।
ಭೀತಾ ಭರ್ತೃಕರಾವಲಂಬಿತಕರಾಸ್ತ್ವದ್ವೈರಿನಾರ್ಯೋಽಧುನಾ
ದಾವಾಗ್ನಿಂ ಪರಿತೋ ಭ್ರಮನ್ತಿ ಪುನರಪ್ಯುದ್ಯದ್ವಿವಾಹಾ ಇವ॥

ಭರದಿಂದುಳ್ಕುವ ರಕ್ತಮೇ ಕುಶಗಳೊಳ್ ಪಾದಾಬ್ಜದಾ ಗಾಯದಿಂ
ವರಲಾಕ್ಷಾರಸಮಾಗೆ ಬಾಷ್ಪನಿವಹಂ ತಾಂ ತೊಯ್ಯೆ ವಕ್ತ್ರಾಂತಮಂ।
ಕರಮಂ ಭೀತಿಯಿನಿಟ್ಟು ಕಾಂತಕರದೊಳ್ ದಾವಾಗ್ನಿಯಂ ಸುತ್ತುವರ್
ಮೆರೆವರ್ ಮತ್ತೆ ವಿವಾಹಲೀಲೆಯನೆನಲ್ ತ್ವದ್ವೈರಿನಾರೀಜನಂ॥

ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿರ್ದುಷ್ಟವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ರಸಾದಿಗಳು ವಿರೋಧಿರಸಾದಿಗಳೊಡನೆ ಎಲ್ಲಿ ಸೇರಬಹುದು, ಎಲ್ಲಿ ಸೇರಬಾರದು, ಎಂಬ ವಿಷಯವಿಭಾಗವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಯಿತ್ತು. ಇನ್ನು ಒಂದೇ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದಾದರೆ ಯಾವುದು ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮವೋ ಅದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಽಪಿ ಪ್ರಬನ್ಧಾನಾಂ ನಾನಾರಸನಿಬನ್ಧನೇ।
ಏಕೋ ರಸೋಽಙ್ಗೀ ಕರ್ತವ್ಯಸ್ತೇಷಾಮುತ್ಕರ್ಷಮಿಚ್ಛತಾ ॥ ೨೧ ॥

ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಸಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದರೂ[141] ಆ ಪ್ರಬಂಧ ಗಳ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಒಂದೇ ರಸವನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಮಹಾ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿವಿಧವಾಗಿ[142] ಇಲ್ಲವೆ

---

141 ಭರತಮುನಿಗಳೇ ಮುಂತಾದವರು ವಿಧಿಸಿದ್ದರೂ ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

142 ಎಂದರೆ ನಾಯಕ, ಪ್ರತಿನಾಯಕ, ಪತಾಕಾನಾಯಕ, ಪ್ರಕರೀನಾಯಕ, ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಸಗಳಿರುವಂತೆ—ಲೋ.

ಅಂಗಾಂಗಿಭಾವದಿಂದ[143] ಅನೇಕರಸಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೇನೋ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದಾದರೂ, ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಚಮತ್ಕಾರಾತಿಶಯಲಾಭವನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ರಸವನ್ನು ಅವುಗಳ ನಡುವೆ ಪ್ರಧಾನವನ್ನಾಗಿ ಇಡಬೇಕೆಂಬುದು ಇನ್ನೂ ಯುಕ್ತವಾದ ಮಾರ್ಗ.

ಅನೇಕರಸಗಳು ಪರಿಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲೊಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಹೇಗೆ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ :

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಾನ್ತರಸಮಾವೇಶಃ ಪ್ರಸ್ತುತಸ್ಯ ರಸಸ್ಯ ಯಃ ।
ನೋಪಹನ್ತ್ಯಙ್ಗಿತಾಂ ಸೋಽಸ್ಯ ಸ್ಥಾಯಿತ್ವೇನಾವಭಾಸಿನಃ ॥ ೨೨ ॥

ಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಪ್ರಸ್ತುತ ರಸದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಕ್ಕೆ ರಸಾಂತರಗಳ ಸಮಾವೇಶದಿಂದ ಯಾವ ಹಾನಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗುವ, ಮತ್ತು ಸ್ಥಾಯಿಯೂ ಸಕಲ ಪ್ರಬಂಧವ್ಯಾಪಿಯೂ ಆದ ರಸದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಕ್ಕೆ ನಡುವೆ ಬರುವ ರಸಾಂತರಗಳ ಘಟನೆಯಿಂದ ಯಾವ ಅಡ್ಡಿಯೂ ಇಲ್ಲ.[144] ಇದನ್ನೇ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಾರಣವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಕಾರ್ಯಮೇಕಂ ಯಥಾ ವ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಬಂಧಸ್ಯ ವಿಧೀಯತೇ ।
ತಥಾ ರಸಸ್ಯಾಪಿ ವಿಧೌ ವಿರೋಧೋ ನೈವ ವಿದ್ಯತೇ ॥ ೨೩ ॥

ಒಂದೇ ಕಥಾಶರೀರವು ಪ್ರಬಂಧವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಹೇಗೆ ನಿರ್ಮಿತ

---

143 ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬನೇ ನಾಯಕನಲ್ಲಿರುವಂತೆ—ಲೋ

144 ಅಂಗರಸಗಳಿಗೆ ತಂತಮ್ಮ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಿಂದ ಎಷ್ಟೇ ಚಮತ್ಕಾರ ಬಂದರೂ, ಆ ಚಮತ್ಕಾರ ಅಷ್ಟರಲ್ಲೇ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಿರಸದ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಮಾನ್ಯರೊಬ್ಬರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ—

ಗೌಣವಾದುದಕ್ಕೆ ದೊರೆತ ಪುಷ್ಟಿಯೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಧಾನವನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಅದು ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷ ಕೃತಕೃತ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ವಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದೇ ರಸವು ಪ್ರಬಂಧವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

'ಸಂಧಿ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಥಾಶರೀರವು (=ಇತಿವೃತ್ತವು) [145] ಪ್ರಬಂಧದುದ್ದಕ್ಕೂ ಅನುಸ್ಯೂತವಾಗಿಯೂ ವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೂ ಬರುವಾಗ, ಬೇರೆ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ ವೃತ್ತಾಂತಗಳಿಂದ[146] ಅದು ಹೇಗೆ ಕಲಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಮತ್ತು ಒಂದು ವೇಳೆ ಕಲಸಿಕೊಂಡರೂ ಅದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಹೇಗೆ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆ ಒಂದೇ ರಸವನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗಲೂ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಿವೇಚಕರೂ ಅನುಸಂಧಾನಶೀಲರೂ ಆದ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಅದರಿಂದ ಆನಂದಾತಿಶಯವೇ ಉಕ್ಕುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವರು ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನೆತ್ತಬಹುದು :—'ವೀರ-ಶೃಂಗಾರ, ಶೃಂಗಾರ-ಹಾಸ್ಯ, ರೌದ್ರ-ಶೃಂಗಾರ, ವೀರ-ಅದ್ಭುತ, ವೀರ-ರೌದ್ರ, ರೌದ್ರ-ಕರುಣ, ಶೃಂಗಾರ-ಅದ್ಭುತ, ಇಂತಹ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದ ರಸಗಳನ್ನು[147] ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ

---

145 ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವ ಪದ 'ಕಾರ್ಯ,' ಇದು ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದ. ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ Action ಅಥವಾ Plot ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾನ, ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಪ್ರಬಂಧವ್ಯಾಪಿಯಾದ (=ಫಲಪರ್ಯಂತವಾದ) ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು 'ಬೀಜ,' 'ಬಿಂದು' ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಖ್ಯ 'ಅರ್ಥಪ್ರಕೃತಿ'ಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರೊಡನೆ ಅರಿಸ್ಟಾಟಲನ unity of-Action ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೋಲಿಸಬಹುದು.

146 ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ ಕಥಾಭಾಗಗಳೆಂದರೆ 'ಪತಾಕಾ' ಮತ್ತು 'ಪ್ರಕರೀ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಪ್ರಕೃತಿಗಳು—ಲೋ.

147 ಯುದ್ಧ, ನಯ, ಪರಾಕ್ರಮಗಳಿಂದ ಕನ್ಯಾರತ್ನದ ಲಾಭವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ವೀರ-ಶೃಂಗಾರಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧ; ಹಾಸ್ಯವು ಸ್ವಯಂ ಪುರುಷಾರ್ಥಪ್ರಯೋಜಕವೇ ಅಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಕೇವಲ ರಂಜಕವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದು ಸುವಿದಿತ. ಆದ ಕಾರಣ ಶೃಂಗಾರ-ಹಾಸ್ಯಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ರಾಕ್ಷಸರೇ ಮೊದಲಾದ ಉದ್ಧತ ಜನರ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ರೌದ್ರ-ಶೃಂಗಾರಗಳಿಗೂ ಕಥಂಚಿತ್ ಅವಿರೋಧ ಬರಬಹುದು—ಅವರು ನಾಯಿಕೆಯ ಬಗೆಗೆ ಸೌಮ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಸಾಕು—; ಅಸಂಭಾವ್ಯವಾದ ಪೃಥಿವೀಲಾಭಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ವೀರ-ಅದ್ಭುತಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧ ಒದಗಬಹುದು ಧೀರೋದ್ಧತರಾದ ಭೀಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವೀರ-ರೌದ್ರಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧ. ರೌದ್ರದ ಕಾರ್ಯವೇ ಕರುಣವಾದ್ದ

ಅವುಗಳ ಅಂಗಾಂಗಿಭಾವವು ಬಂದರೆ ಬರಲಿ. ಆದರೆ ಪರಸ್ಪರ ಬಾಧ್ಯ-ಬಾಧಕಗಳಾದ ರಸಗಳನ್ನು — ಶೃಂಗಾರ-ಬೀಭತ್ಸ, ವೀರ-ಭಯಾನಕ, ಶಾಂತ-ರೌದ್ರ, ಶಾಂತ-ಶೃಂಗಾರ—148 ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ ಅದು ಹೇಗೆ ಸರಿಯಾದೀತು?' ಎಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನವಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅವಿರೋಧೀ ವಿರೋಧೀ ವಾ ರಸೋಽಙ್ಗಿನಿ ರಸಾನ್ತರೇ ।
ಪರಿಪೋಷಂ ನ ನೇತವ್ಯಸ್ತಥಾ ಸ್ಯಾದವಿರೋಧಿತಾ ॥ ೨೪ ॥

ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಒಂದು ರಸವು ಬಂದಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿರುದ್ಧವಾಗಿರಲಿ, ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರಲಿ, ಬೇರಾವ ರಸಕ್ಕೂ ಪರಿಪೋಷವನ್ನು ತರಲಾಗದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ದೋಷವು ತಪ್ಪುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಶೃಂಗಾರವೇ ಮೊದಲಾದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಪ್ರಧಾನರಸವು ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ, ಅವಿರುದ್ಧವೋ ವಿರುದ್ಧವೋ, ಬೇರೆ ಯಾವ ರಸಕ್ಕೂ ಪರಿಪೋಷ ಕೊಡಬಾರದು. (೧) ಈ ಪರಿಪೋಷಪರಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಅವಿರುದ್ಧರಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕಿಂತ ಮಿಗಿಲಾದ ಆಧಿಕ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಬಾರದೆಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾನವಾದ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ:

೧೦೫ ಏಕನ್ತೋ ರುಅಇ ಪಿಆ ಅಣ್ಣತ್ತೋ ಸಮರತೂರಣಿಗ್ಘೋಸೋ ।
ಣೇಹೇಣ ರಣರಸೇಣ ಅ ಭಡಸ್ಸ ದೋಲಾಇಅಂ ಹಿಅಅಮ್ ॥149

ರಿಂದ ರೌದ್ರ-ಕರುಣಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧ, ರತ್ನಾವಳೀನಾಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಐಂದ್ರಜಾಲಿಕನ ದೃಶ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವಂತೆ ಶೃಂಗಾರ-ಅದ್ಭುತಗಳಿಗೂ ಅವಿರೋಧ ಸಾಧ್ಯ—ಲೋ.

148 ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಒಂದು ರಸ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರುವುದಾದರೆ ಅಂಥ ಎರಡು ರಸಗಳಿಗೆ ಅಂಗಾಂಗಿಭಾವವೆಂತು? ಆಲಂಬನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ರತಿ ಹುಟ್ಟಿದರೆ ಅದರಿಂದ ದೂರ ಓಡುವಹಾಗೆ ಜುಗುಪ್ಸೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಒಂದರ ಸಂಸ್ಕಾರ ಇನ್ನೊಂದರ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಅಳಿಸಿಹಾಕುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಭಯ-ಉತ್ಸಾಹಗಳು ಕೂಡ ವಿರುದ್ಧ. ಶಾಂತದ ಜೀವಾಳವೆಂದರೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಿಷಯ ವೈರಾಗ್ಯ; ವಿಷಯಾಸಕ್ತನ ಜೀವಾಳವೆಂದರೆ ರತಿಕ್ರೋಧಗಳು. ಹೀಗೆ ಶಾಂತಕ್ಕೂ ರತಿಕ್ರೋಧಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧ—ಲೋ.

149 'ಪ್ರಿಯಾ ರೋದಿತಿ' ಎಂಬಾಗ ರತ್ಯುತ್ಕರ್ಷ; ಸಮರತೂರ್ಯೋ ರೋದಿತಿ ಎಂಬಾಗ ಭಟನ ಉತ್ಸಾಹೋತ್ಕರ್ಷ 'ದೋಲಾಯಿತಂ' ಎಂದರೆ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯ. ಈ

ಒಂದೆಡೆ ವಲ್ಲಭೆಯುಂ ಮ-
ತ್ತೊಂದೆಡೆ ರಣತೂರ್ಯಘೋಷಮುಂ ಚೀರುತಿರಲ್ |
ಕುಂದದ ರಸದಿಂ ರಣರಸ-
ದಿಂದಂ ತೂಗುಯ್ಯಲಾದುದಾ ಭಟಹೃದಯಂ ||

(೨) ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಹೇಳದಿರುವುದೂ, ಹೇಳಿದರೂ ಒಡನೆಯೇ ಮುಖ್ಯರಸದ ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುವುದೂ, ಎರಡನೆಯ ಬಗೆ.

(೩) ಅಂಗರಸದ ಪರಿಪೋಷವನ್ನೇ ತೋರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೂ ಸಹ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅದರ ಅಂಗತ್ವಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯೊದಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಮೂರನೆಯ ಬಗೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಇತರ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೂ ವಾಚಕರೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ವಿರುದ್ಧರಸವು ಅಂಗರಸವಾದರೆ ಆಗ ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕಿಂತ ಅದಕ್ಕೆ ನ್ಯೂನತೆಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಶಾಂತವು ಪ್ರಧಾನವಾದರೆ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೂ ಶೃಂಗಾರವು ಪ್ರಧಾನವಾದರೆ ಶಾಂತಕ್ಕೂ ಕಡಮೆಯ ಸ್ಥಾನವಿರಬೇಕು. ಪರಿಪೋಷವನ್ನು ಪಡೆಯದ ರಸವು ರಸವೆನಿಸುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಕೇಳದಿರಲೆಂದೇ 'ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕಿಂತ' ಎಂಬ ಮಾತನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವುದು. ಪ್ರಧಾನವಾದ ರಸಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟೇ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಂಗರಸಕ್ಕೆ ಕೊಡಬಾರದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅಂಗರಸಕ್ಕೆ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಬರುವ ಪರಿಪೋಷವನ್ನು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವವರಾರು? ಹೀಗೆ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಬಹುರಸಗಳಿದ್ದರೂ ಒಂದು ರಸಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕರ್ಷಾತಿಶಯವುಂಟೆಂಬುದನ್ನು ಯಾರೂ—ರಸಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಗೌಣಬೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪದವರೂ ಸಹ[150] — ನಿರಾಕರಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ, ಅವಿರುದ್ಧ

ನಿಯಮವು ಮುಕ್ತಕಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ, ಪ್ರಬಂಧಗಳಿಗಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅದು ತಪ್ಪು. ಒಟ್ಟು ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಪುರುಷಾರ್ಥತ್ರಯಗಳ ಸಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಶಕ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ರತ್ನಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಾಜನಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಫಲ— ಪೃಥಿವೀರಾಜ್ಯಲಾಭ; ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ ಫಲ-ಕನ್ಯಾರತ್ನಲಾಭ; ಆದರೆ ನಾಯಕನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕನ್ಯಾರತ್ನಲಾಭವೇ ಪ್ರಧಾನಫಲ, ಪೃಥ್ವೀಲಾಭ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕಫಲ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

150 'ರಸಗಳಿಗೆ ಉಪಕಾರ್ಯ-ಉಪಕಾರಕಭಾವ ಅಸಂಭವ; ಏಕೆಂದರೆ ಚಮತ್ಕಾರವಿಶ್ರಾಂತವಾದುದೇ ರಸ; ಹಾಗಲ್ಲದ್ದು ರಸವೇ ಅಲ್ಲ. ರಸವೇ ಅಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಅಂಗಾಂಗಿಭಾವವೆಂತು?' ಎಂದು ವಾದಿಸುವವರು ಕೂಡ ಒಂದು ರಸವು ಪ್ರಬಂಧವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಕಾರಣ

ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನಗೌಣಭಾವ ಉಳಿಯುವಂತೆ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೆ ದೋಷವೇನೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದುದೆಲ್ಲವೂ ರಸವು ರಸಾಂತರಕ್ಕೆ ಸಂಚಾರಿ ಭಾವವೆನಿಸಬಹುದೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನೊಪ್ಪುವವರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ[151] ಬರೆದುದು. ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಒಪ್ಪದವರು ರಸಗಳ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಗಳನ್ನೇ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ರಸಗಳೆನ್ನುವುದರಿಂದ, ಅವರ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಸಗಳಿಗೆ ಅಂಗತ್ವವು ಲಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆಯೇ ಇಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕೂ, ಅವಿರುದ್ಧವೋ ವಿರುದ್ಧವೋ ಆದ ಮಿಕ್ಕ ರಸಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧ ಬರದಂತಾಗಲು ಉಪಾಯಗಳೇನೆಂದು ವಿವರಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ಕೇವಲ ವಿರುದ್ಧರಸಗಳ ವಿರೋಧಪರಿಹಾರೋಪಾಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ :—

ಪ್ರಕೃಷ್ಟವೆಂದೂ, ನಡುವೆ ಎಲ್ಲೋ ಬಂದು ಅಡಗುವ ರಸಗಳು ಅಲ್ಪವೆಂದೂ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇತಿವೃತ್ತದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಇನ್ನು ಹೇಗೂ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ವ್ಯಾಪಕರಸಕ್ಕೆ ಇತರ ರಸಗಳೊಡನೆ ಸಮನ್ವಯವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಇತಿವೃತ್ತಕ್ಕೂ ಸಾಂಗತ್ಯವಿಲ್ಲವಾಗುವುದು ಇದೇ ಉಪಕಾರ್ಯ-ಉಪಕಾರಕಭಾವ—ಲೋ.

151 ಭರತನ ಭಾವಾಧ್ಯಾಯದ ಸಮಾಪ್ತಿಶ್ಲೋಕವಿದು—

ಬಹೂನಾಂ ಸಮವೇತಾನಾಂ ರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ಭವೇದ್ಬಹು ।
ಸ ಮಂತವ್ಯೋ ರಸಃಸ್ಥಾಯೀ ಶೇಷಾಃ ಸಂಚಾರಿಣೋ ಮತಾಃ ॥

ಇದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳುಂಟು. 'ಪ್ರಧಾನ ಇತಿವೃತ್ತದ ವ್ಯಾಪಕ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯೇ ಸ್ಥಾಯಿ, ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ ಇತಿವೃತ್ತದ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ ವ್ಯಭಿಚಾರಿ. ಆಸ್ವಾದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಯಿ-ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳಿಗೇನೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ' ಎಂಬುದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಭಾಗುರಿ ಕೂಡ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ರಸಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾಯಿತ್ವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿತ್ವಗಳೆರಡೂ ಉಂಟೆಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಇತರರು-'ಸ್ಥಾಯಿಯೆಂದು ಹೆಸರಿಸಿದ ರಸ ಕೂಡ ರಸಾಂತರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯಾಗಬಹುದು—ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವೀರರಸದ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯೆಂದು ಉಕ್ತವಾದ ಕ್ರೋಧ ರಸಾಂತರದಲ್ಲಿ (=ರೌದ್ರದಲ್ಲಿ) ಸ್ಥಾಯಿಯೇ ಆಗಬಹುದು ; ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವೆಂಬ ವಿಭಾವದಿಂದ ಉದಿಸುವ ನಿರ್ವೇದವು (ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯೆಂದು ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದರೂ) ಶಾಂತಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾಯಿಯೇ ಸರಿ ; ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವ ಕೂಡ ಮತ್ತೊಂದು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವದೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದಾಗ ಸ್ಥಾಯಿಯೆನಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಉನ್ಮಾದವು ಸ್ಥಾಯಿಯೇ ಸರಿ ಆದ್ದರಿಂದ ಭರತನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಆವಾವ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ ಅಧಿಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೋ ಅದೆಲ್ಲ ಸ್ಥಾಯಿ, ಅದೇ ರಸ ಎಂದರೆ ಆಸ್ವಾದಯೋಗ್ಯ; ಉಳಿದುವು ಸಂಚಾರಿಗಳು' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವವರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಭರತನು ಸ್ಥಾಯಿ-ಸಂಚಾರಿ ಭಾವಗಳಿಗೆ ಅಂಗಾಂಗಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ವಿರುದ್ಧೈಕಾಶ್ರಯೋ ಯಸ್ತು ವಿರೋಧೀ ಸ್ಥಾಯಿನೋ ಭವೇತ್ |
ಸ ವಿಭಿನ್ನಾಶ್ರಯಃ ಕಾರ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ಪೋಷೇಽಪ್ಯದೋಷತಾ ||೨೫||

ಮುಖ್ಯರಸಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ರಸವು ಒಂದೇ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದುಬಿಡುವಂತಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಆ ವಿರೋಧಿರಸಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ವಿರೋಧಿಗಳು ಎರಡು ಬಗೆ: ಒಂದೇ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿರುದ್ಧವಾಗತಕ್ಕವು ಮತ್ತು ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ವಿರುದ್ಧವಾಗತಕ್ಕವು, ಎಂದು. ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯರಸದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟರೆ, ಆ ರಸದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೊಂದು ವಿರುದ್ಧರಸವು ಬರುವುದನ್ನು—ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವೀರವು ಮುಖ್ಯರಸವಾದಾಗ ಭಯಾನಕ—ತಪ್ಪಿಸಿ ಆ ವಿರುದ್ಧರಸಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಎಂದರೆ ವೀರಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನಾದ ಕಥಾನಾಯಕನನ್ನೇ ಭಯಾನಕಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡದೆ, ಅವನ ಪ್ರತಿನಾಯಕನನ್ನು ಭಯಾನಕಕ್ಕೆ ಆಲಂಬನನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಆ ವಿರೋಧಿರಸಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ತಂದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಶತ್ರುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಯಾತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ನಾಯಕನ ನೀತಿಸಂಪತ್ತೂ ಪರಾಕ್ರಮಾತಿಶಯವೂ ಮತ್ತೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. ಇದು ನನ್ನ ಅರ್ಜುನಚರಿತವೆಂಬ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನ ಪಾತಾಲಾವತರಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ವಿಶದವಾಗಿ ನಿದರ್ಶಿತವಾಗಿದೆ.[152]

ಪ್ರಬಂಧದ ಮುಖ್ಯರಸಕ್ಕೆ ಏಕಾಶ್ರಯಗತವಾದ ವಿರುದ್ಧರಸಗಳಿಂದ ಬರುವ ವಿರೋಧವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಅಭೀಷ್ಟರಸಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವೇ ಆಗುವಂತೆ ಹೇಗೆ ಮಾಡಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯ ಬಗೆಯ ವಿರೋಧಿರಸಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಏಕಾಶ್ರಯತ್ವೇ ನಿರ್ದೋಷೋ ನೈರನ್ತರ್ಯೇ ವಿರೋಧವಾನ್ |
ರಸಾನ್ತರವ್ಯವಧಿನಾ ರಸೋ ವ್ಯಂಗ್ಯಃ ಸುಮೇಧಸಾ ||೨೬||

---

152 'ಅರ್ಜುನನ ಭಯಗೊಳಿಸುವ ಧನುಷ್ಟಂಕಾರವು ಕೇಳಿದುದೇ ತಡ, ಅಸುರರ ಪುರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಕಲಕಲವಾಯಿತು' ಇತ್ಯಾದಿ ಪದ್ಯಗಳಿಂದ—ಲೋ.

ಏಕಾಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೆ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬರುವಾಗ ವಿರೋಧ ತೋರುವಂತಹ ರಸವನ್ನು ಎರಡರ ನಡುವೆ ಮತ್ತೊಂದು ರಸವನ್ನು ತರುವುದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಒಬ್ಬನೇ ನಾಯಕನಲ್ಲಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಒಂದಾದಮೇಲೊಂದು ಬರುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ವಿರೋಧ ಕಾಣುವಂತಹ ರಸವಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಅವೆರಡರ ನಡುವೆ ಮತ್ತೊಂದು ರಸವು ಬಂದು ಅವುಗಳ ನೈರಂತರ್ಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕು. **ನಾಗಾನಂದ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ** ಬರುವ ಶಾಂತಶೃಂಗಾರಗಳ ಯೋಜನೆಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—[153]

ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯದಿಂದ ಬರುವ ಸುಖದ ಪರಿಪೋಷವೇ ಶಾಂತ. ಆ ಹೆಸರಿನ ರಸವೊಂದು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.[154] ಅದಕ್ಕೇ ಹಿಂದಿನವರು ಹೇಳಿರುವುದು:—

೧೦೬ ಯಚ್ಚ ಕಾಮಸುಖಂ ಲೋಕೇ ಯಚ್ಚ ದಿವ್ಯಂ ಮಹತ್ಸುಖಮ್ ।
ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯಸುಖಸ್ಯೈತೇ ನಾರ್ಹತಃ ಷೋಡಶೀಂ ಕಲಾಂ ॥[155]

ಲೋಕಗತ ಕಾಮಸುಖಮುಂ
ನಾಕೋಚಿತವಾದಪಾರಸೌಖ್ಯಮುಮೆಲ್ಲಂ ।

---

153 ಅಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ 'ಉಪಕ್ಷೇಪ' (=ಆದಿ)ದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಪರಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನ ರ್ಪಿಸುವ ನಿರ್ವಹಣದವರೆಗೂ ಶಾಂತವೇ ರಸ. ಅದಕ್ಕೆ ಮಲಯವತೀ ವಿಷಯಕವಾದ ಶೃಂಗಾರ ವಿರುದ್ಧ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಅವಿರುದ್ಧವಾದ ಅದ್ಭುತ ರಸವನ್ನು (ಉದಾ—ನಾಯಿಕೆಯ ಸಂಗೀತ ವೃತ್ತಾಂತದಲ್ಲಿ) ನಡುನಡುವೆ ತಂದು ವಿರೋಧವನ್ನು ಕವಿ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಶೃಂಗಾರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೀರಸಪ್ರಾಯವಾದ ಪದ್ಯಗಳೂ—ಉದಾ: 'ವ್ಯಕ್ತಿರ್ವ್ಯಂಜನಧಾತುನಾ'—ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತರಸಕ್ಕೆ ಪೋಷಕಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಅನಂತರ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾದ ಶೇಖರಕನ ವೃತ್ತಾಂತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹಾಸ್ಯವು ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕ. ಮತ್ತೆ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೂ ಶಾಂತಪೋಷಕವಾದ ನಾಗಗಳ ಅಸ್ಥಿದರ್ಶನ ವೃತ್ತಾಂತಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಮಿತ್ರಾವಸುವಿನ ಕ್ರೋಧ, ವೀರರಸಗಳನ್ನು ತಂದಿದ್ದಾನೆ—ಲೋ.

154 (೧) ಊಟವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಾಭಿಲಾಷೆಯಿಲ್ಲದಾಗ ಸ್ವಾನುಭವದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಮಾಣಿತ (೨) ಭರತಮುನಿಗಳಿಂದಲೂ ಉಕ್ತವೇ—ಹೀಗೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು—ಲೋ.

155 ಸರ್ವಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಗಳ ಪ್ರಾಗಭಾವ ಶಾಂತವೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪ್ರಧ್ವಂಸಾಭಾವವೇ ಶಾಂತವೆನ್ನುವುದುಚಿತವೆಂದು ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು 'ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯ'ವೆಂಬ ಮೂಲದ ಉಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಲೋಕದಿ ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯಸುಖ-
ದಾ ಕೆಲಕೆಂದುಮಿರಲಮ್ಮ ವಂಶಾಂಶದೊಳಂ ||

ಒಂದುಪಕ್ಷ ಸರ್ವಜನರ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಅದು ಗೋಚರವಲ್ಲವೆನ್ನೋಣ. ಅಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಅಸಾಧಾರಣಪುರುಷರಾದ ಮಹಾನುಭಾವರ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯು ಇದಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ವೀರರಸದಲ್ಲಿಯೇ ಅದು ಅಂತರ್ಗತವಾದುದೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವೀರವು ಅಭಿಮಾನಮಯವಾದುದೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆ; ಇದಾದರೋ ಅಹಂಕಾರದ ಪ್ರಶಮವೆಂಬ ಒಂದೇ ಸ್ವರೂಪವನ್ನುಳ್ಳದು. ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಇಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದರೂ ಐಕ್ಯವನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ವೀರರೌದ್ರಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಯಾವೀರವೇ ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ ವಿಶೇಷಗಳು[156] ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಅಹಂಕಾರಶೂನ್ಯವಾಗಿರುವಾಗ ಶಾಂತರಸದ ಪ್ರಭೇದಗಳೆಂದೂ, ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವೀರರಸದ ಪ್ರಭೇದಗಳೆಂದೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಾಂತವೆಂಬ ರಸವುಂಟೇ ಉಂಟು.[157] ಅದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ರಸವೂ ಕೂಡ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅವೆರಡರ ನಡುವೆ ಒಂದು ಅವಿರುದ್ಧವಾದ ರಸವು ಬಂದುಬಿಟ್ಟರೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾಗಲೇ ಕೊಟ್ಟಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಇನ್ನೂ ಸ್ಥಿರೀಕರಿಸಲು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಾನ್ತರಾನ್ತರಿತಯೋರೇಕವಾಕ್ಯಸ್ಥಯೋರಪಿ ।
ನಿವರ್ತತೇ ಹಿ ರಸಯೋಃ ಸಮಾವೇಶೇ ವಿರೋಧಿತಾ ॥೨೭॥

ಬೇರೊಂದು ರಸವು ನಡುವೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ವಿರುದ್ಧ ರಸಗಳ ವಿರೋಧವೂ ಸಹ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತದೆ.

---

156 ಭರತನು ವೀರದ ಬಗೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ, ದಾನವೀರ, ಧರ್ಮವೀರ, ಯುದ್ಧವೀರ, ಈ ಮೂರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೆಸರಿಸಿ ದಯಾವೀರವನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅದು ಶಾಂತದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಗೊಳ್ಳುವುದೇ ಕಾರಣ—ಲೋ.

157 ಶಾಂತವನ್ನು ಪ್ರಧಾನರಸವನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗದೆಂದು ಚಂದ್ರಿಕಾಕಾರನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ವಿವೇಚನೆ ಅಪ್ರಸಕ್ತವೆಂದು ಕೈಬಿಟ್ಟಿದೆ ಆ ರಸವು ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥ ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಧಾನತಮ ರಸವೆಂದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ವಿಷಯವು ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾದ ಭಟ್ಟತೌತರ ಕಾವ್ಯಕೌತುಕದಲ್ಲಿಯೂ, ಅದರ ಮೇಲೆ ನಾವು ಬರೆದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—ಲೋ

ವೃತ್ತಿ

ರಸಾಂತರವು ನಡುವೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಒಂದು ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ವಿರುದ್ಧ ರಸಗಳ ವಿರೋಧವು ತಪ್ಪುವುದೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭ್ರಾಂತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರಸವಿರೋಧವು ಕೂಡ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ತಪ್ಪಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೦೭ ಭೂರೇಣುದಿಗ್ಧಾನ್ನವಪಾರಿಜಾತಮಾಲಾರಜೋವಾಸಿತಬಾಹುಮಧ್ಯಾಃ ।
ಗಾಢಂ ಶಿವಾಭಿಃ ಪರಿರಭ್ಯಮಾಣಾನ್ ಸುರಾಂಗನಾಶ್ಲಿಷ್ಟಭುಜಾಂತರಾಲಾಃ ॥
೧೦೮ ಸಶೋಣಿತೈಃ ಕ್ರವ್ಯಭುಜಾಂ ಸ್ಫುರದ್ಭಿಃ ಪಕ್ಷೈಃ ಖಗಾನಾಮುಪವೀಜ್ಯಮಾನಾನ್ ।
ಸಂವೀಜಿತಾಶ್ಚಂದನವಾರಿಸೇಕೈಃ ಸುಗಂಧಿಭಿಃ ಕಲ್ಪಲತಾದುಕೂಲೈಃ ॥
೧೦೯ ವಿಮಾನಪರ್ಯಙ್ಕತಲೇ ನಿಷಣ್ಣಾಃ ಕುತೂಹಲಾವಿಷ್ಟತಯಾ ತದಾನೀಮ್ ।
ನಿರ್ದಿಶ್ಯಮಾನಾನ್ ಲಲನಾಙ್ಗುಲೀಭಿರ್ವೀರಾಃ ಸ್ವದೇಹಾನ್ ಪತಿತಾನಪಶ್ಯನ್ ॥[158]

ಭೂರೇಣುದೂಷಿತ ನಿಜಶ-
ರೀರಗಳಂ ಪಾರಿಜಾತಸುರಭಿತಹೃದಯರ್ ।
ಘೋರಶಿವಾಶ್ಲಿಷ್ಟಗಳಂ
ವೀರೋಚಿತದಿವ್ಯಸುಂದರೀಪರಿರಬ್ಧರ್ ॥
ಅರುಣಜಲಸೇಕದಿಂದಂ
ಪಿರಿತಿನಿ ಖಗಪಕ್ಷವೀಜಿತಂಗಳನಾಗಳ್ ।
ವರಚಂದನವಾರಿಗಳಿಂ
ಸುರುಚಿರಸುರವೃಕ್ಷವಲ್ಕವೀಜಿತದೇಹರ್ ॥
ಅಂದು ವಿಮಾನಾಂತರದೊಳ್
ನಿಂದಿರೆ ವೀರರ್ ಕುತೂಹಲಾವಿಷ್ಟಮನರ್ ।
ಸುಂದರಿಯರ್ ತೋರಿಸೆ ಬೆರ-
ಳಿಂದಂ, ಕಂಡರ್ ಸ್ವದೇಹಮಂ ಕೊಳುಗುಳದೊಳ್ ॥

ಇವೇ ಮುಂತಾದುವು. ಇಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರ ಮತ್ತು ಬೀಭತ್ಸಗಳ ಅಥವಾ ಅವುಗಳ ಅಂಗಗಳ[159] ನಡುವೆ ವೀರರಸವು ಬರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ದೂರವಾಗುತ್ತದೆ.

---

158 ಹೋಲಿಸಿ—ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಪುಟ ೨, ಪು ೧೦೭.

159 'ಇಲ್ಲಿ ವೀರವೇ ರಸ; ಶೃಂಗಾರ ಬೀಭತ್ಸಗಳಲ್ಲೊಂದೂ ಅಲ್ಲ; ರತಿ ಜುಗುಪ್ಸೆಗಳು ವೀರರಸಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳು ಮಾತ್ರ' ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಕಾರನು 'ಅವುಗಳ ಅಂಗಗಳ' ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಅಂಗಗಳೆಂದರೆ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಗಳು—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ವಿರೋಧಮವಿರೋಧಂ ಚ ಸರ್ವತ್ರೇತ್ಥಂ ನಿರೂಪಯೇತ್ ।
ವಿಶೇಷತಸ್ತು ಶೃಂಗಾರೇ ಸುಕುಮಾರತಮೋ ಹ್ಯಸೌ ॥೨೮॥

ರಸಗಳ ವಿರೋಧಾವಿರೋಧಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಮನಿಸಬೇಕು; ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶೃಂಗಾರರಸದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ರಸಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಸುಕುಮಾರವಾದುದು.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಾಗಲಿ ಉಳಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳ ವಿರೋಧಾವಿರೋಧಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಹೃದಯನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶೃಂಗಾರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಗಮನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಶೃಂಗಾರವು ರತಿಯ ಪರಿಪೋಷದಿಂದಾಗತಕ್ಕುದು. ಒಂದಿಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೂ ರತಿಯು ಭಂಗವಾಗುವ ಸಂಭವ ಹೆಚ್ಚು. ರಸಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶೃಂಗಾರವು ಸುಕುಮಾರತಮವಾದುದರಿಂದ ಎಳ್ಳಷ್ಟು ವಿರೋಧಿಸಂಪರ್ಕವನ್ನೂ ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅವಧಾನಾತಿಶಯವಾನ್ ರಸೇ ತತ್ರೈವ ಸತ್ಕವಿಃ ।
ಭವೇತ್ತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಮಾದೋ ಹಿ ಝಟಿತ್ಯೇವೋಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ ॥ ೨೯ ॥

ಆ ರಸದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ಕವಿಯು ವಿಶೇಷ ಜಾಗರೂಕತೆಯನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರಮಾದವು ತಟ್ಟನೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ರಸಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಸೌಕುಮಾರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಆ ರಸದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ವಿಶೇಷಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಮಾದವಾದರೂ ಕವಿಗೆ ಸಹೃದಯರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಅನಾದರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶೃಂಗಾರರಸವು ಸಂಸಾರಿಗಳೆಲ್ಲರ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ರಸಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅದೇ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯವೂ, ಅತ ಏವ, ಪ್ರಧಾನವೂ ಆದುದು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ—

ಕಾರಿಕೆ

ವಿನೇಯಾನುನ್ಮುಖೀಕರ್ತುಂ ಕಾವ್ಯಶೋಭಾರ್ಥಮೇವ ವಾ ।
ತದ್ವಿರುದ್ಧರಸಸ್ಪರ್ಶಸ್ತದಙ್ಗಾನಾಂ ನ ದುಷ್ಯತಿ ॥ ೩೦ ॥

ಜನರಿಗೆ ಹಿತೋಪದೇಶವು ರುಚಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಕಾವ್ಯದ ಸೌಂದರ್ಯವು ಹೆಚ್ಚುವುದಕ್ಕೂ ಶೃಂಗಾರರಸದ ಅಂಗಗಳು ವಿರುದ್ಧರಸಗಳ ಸ್ಪರ್ಶವನ್ನು ಪಡೆದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ರಸದ ಅವಿರೋಧ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ, ಹಿತೋಪದೇಶವು ರುಚಿಕರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶವಿರುವಾಗಲೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿರುವಾಗಲೂ ಕೂಡ, ಶೃಂಗಾರದ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಶೃಂಗಾರವಿರುದ್ಧವಾದ ರಸಗಳ ಸಂಸ್ಪರ್ಶವು ಬರುವುದು ದೋಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶೃಂಗಾರರಸದ ಅಂಗಗಳ ಮೂಲಕ ಜನರನ್ನು ಮೊದಲು ಉನ್ಮುಖರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಆಮೇಲೆ ಅವರಿಗೆ ಹಿತೋಪದೇಶವೂ ಹಿಡಿಸುತ್ತದೆ. ನಾಟಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಗೋಷ್ಠಿಗಳನ್ನು ಮುನಿಗಳು[160] ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿರುವುದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವು ಅವಶ್ಯವಾದವರಿಗೆ ಸದಾಚಾರದ ಉಪದೇಶವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ. ಅಲ್ಲದೆ, ಸಕಲಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ಸೆಳೆಯುವ ಸೌಂದರ್ಯವು ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಅಂಗಗಳ ಸಮಾವೇಶವು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೋಭಾತಿಶಯವನ್ನು[161] ತರುತ್ತದೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ವಿರುದ್ಧರಸದ ಸಂಸ್ಪರ್ಶವು ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ—

೧೧೦ ಸತ್ಯಂ ಮನೋರಮಾ ರಾಮಾಃ ಸತ್ಯಂ ರಮ್ಯಾ ವಿಭೂತಯಃ।
ಕಿಂತು ಮತ್ತಾಂಗನಾಪಾಂಗಭಂಗಲೋಲಂ ಹಿ ಜೀವಿತಮ್॥

ನಿರುತಂ ರಮಣಿಯರಿನಿಯರ್
ನಿರುತಂ ಕಮನೀಯಮುಪ್ಪುದೈಸಿರಿ ತಾನೆಂ. |
ದರುಮೀ ಜೀವಿತಮೆಂದುಂ
ಪರಿಕಿಸೆ ಮತ್ತಾಂಗನಾಕಟಾಕ್ಷವಿಲೋಲಂ ||

ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ರಸವಿರೋಧದ ದೋಷವಿಲ್ಲ.[162]

---

160 ಭರತಾದಿಗಳು—ಲೋ.

161 ಉಪಮಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಸೊಬಗೇರಿಸುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

162 ಸರ್ವವೂ ಅನಿತ್ಯವೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣ್ಯಮಾನ ವಿಷಯ ಅದು ಶಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಭಾವ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ವಿಭಾವವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿಯೇ ಇಲ್ಲ, ಆದರೆ ಪ್ರಸಂಗಾತ್ ಪ್ರಿಯತಮಾ ಕಟಾಕ್ಷವನ್ನು ತರಲಾಗಿದೆ. ಕಹಿ ಔಷಧಿಯನ್ನು ಸಿರಿಯ ಹೊದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಡು

ಕಾರಿಕೆ

ವಿಜ್ಞಾಯೇತ್ಥಂ ರಸಾದೀನಾಮವಿರೋಧವಿರೋಧಯೋಃ ।
ವಿಷಯಂ ಸುಕವಿಃ ಕಾವ್ಯಂ ಕುರ್ವನ್ಮುಹ್ಯತಿ ನ ಕ್ವಚಿತ್ ॥ ೩೦ ॥

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ರಸಾದಿಗಳ ಅವಿರೋಧ-ವಿರೋಧಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡು ಸುಕವಿಯು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ-ಅವಿರೋಧಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಪ್ರತಿಭಾತಿಶಯ ಸಂಪನ್ನನಾದ ಕವಿಯು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆವರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ತಪ್ಪು ಮಾಡಲಾರನು.

ಹೀಗೆ ರಸಾದಿಗಳ ವಿರೋಧ-ಅವಿರೋಧಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಈಗ ರಸವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗುವ ವಾಚ್ಯವಾಚಕಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯ ಉಪ ಯೋಗವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ವಾಚ್ಯಾನಾಂ ವಾಚಕಾನಾಂ ಚ ಯದೌಚಿತ್ಯೇನ ಯೋಜನಮ್ ।
ರಸಾದಿವಿಷಯೇಣೈತತ್ ಕರ್ಮ ಮುಖ್ಯಂ ಮಹಾಕವೇಃ ॥ ೩೨ ॥

ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗುವಂತೆ ವಾಚ್ಯ ವಾಚಕಗಳನ್ನು ಯಥೋಚಿತ ವಾಗಿ ಸಂಯೋಜಿಸುವುದೇ ಮಹಾಕವಿಯಾದವನ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯ.

ವೃತ್ತಿ

ವಾಚ್ಯಗಳ (ಎಂದರೆ ಕಥಾವಸ್ತುಗಳ) ಮತ್ತು (ಅವುಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ) ವಾಚಕಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ರಸಾದಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗುವಂತೆ ಗಮನಿಸುವುದೇ ಮಹಾಕವಿಯ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸ. ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯ ವಾಗಿ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸಬಲ್ಲ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಮಹಾಕವಿಯೆನಿಸುವವನ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯ ವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಹೀಗೆ ರಸಾದಿಗಳನ್ನೇ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ಭರತನ ಗ್ರಂಥವೇ ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರ ಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ:—

ವಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶೃಂಗಾರ ವಿಭಾವವಾದ ಅಂಗನಾಕಟಾಕ್ಷದ ಉಲ್ಲೇಖದಿಂದ ಮೊದಲು ಉನ್ಮುಖ ನಾದವನು ಕಡೆಗೆ ವೈರಾಗ್ಯಕ್ಕೆ ಒಲಿಯುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕವಿ ಯೋಚಿಸಿದ್ದಾನೆ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಾದ್ಯನುಗುಣತ್ವೇನ ವ್ಯವಹಾರೋಽರ್ಥಶಬ್ದಯೋಃ ।
ಔಚಿತ್ಯವಾನ್ಯಸ್ತಾ ಏತಾ ವೃತ್ತಯೋ ದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸ್ಥಿತಾಃ ॥ ೩೩ ॥

ರಸಾದಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳು ಎರಡು ವಿಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

(ಅರ್ಥಶಬ್ದಗಳ) ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೇ 'ವೃತ್ತಿ'ಯೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ರಸಾನುಗುಣವೂ ಔಚಿತ್ಯಯುಕ್ತವೂ ಆದ ವಾಚ್ಯಗಳ ವ್ಯವಹಾರವೇ 'ಕೈಶಿಕಿ' ಮುಂತಾದ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳೆನಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಚಕಗಳ ವ್ಯವಹಾರವು 'ಉಪನಾಗರಿಕಾ' ಮೊದಲಾದ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ರಸಾದಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ವೃತ್ತಿಗಳು ನಾಟ್ಯಕ್ಕೂ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೂ ಶೋಭಾತಿಶಯವನ್ನು ತರುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಬಗೆಯ ವೃತ್ತಿಗಳಿಗೂ[163] ರಸಾದಿಗಳೇ ಪ್ರಾಣಗಳು. ಕಥಾವಸ್ತುವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಶರೀರಗಳು ಮಾತ್ರ.[164]

ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು :—'ರಸಾದಿಗಳಿಗೂ ಕಥಾವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಗುಣ-ಗುಣಿಗಳ ಸಂಬಂಧವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಹೊರತು ಜೀವ-ಶರೀರಗಳ ಸಂಬಂಧವೆನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ರಸಾದಿಮಯವಾದ ವಾಚ್ಯವು ಅನುಭವವೇದ್ಯವೇ ಹೊರತು, ರಸ ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವುದೇ ಇಲ್ಲ', ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಿದು :—ಶರೀರವು ಹೇಗೆ ಗೌರತ್ವಮಯವೆನಿಸಬಹುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚ್ಯವು ರಸಾದಿಮಯವೆನಿಸುವುದೆ? ಹಾಗೆನಿಸುವುದಾದರೆ ಶರೀರವನ್ನು ಕಂಡೊಡನೆಯೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೌರತ್ವವು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ವಾಚ್ಯದ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ರಸಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಸಹೃದಯ-ಅಸ

---

163 'ವೃತ್ತಯಃ ಕಾವ್ಯಮಾತೃಕಾಃ' ಎನ್ನುವ ಭರತಮುನಿ ರಸೋಚಿತವಾದ ಇತಿವೃತ್ತದ ಅವಯವಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಿಗಳೆಂದು ಸೂಚಿಸಿ ರಸವೇ ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಣವೆಂದಿದ್ದಾನೆ. ಭಾಮಹಾದಿಗಳಾದರೋ 'ಸ್ವಾದುಕಾವ್ಯರಸೋನ್ಮಿಶ್ರಂ . . .' (ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ ಪು. ೯೦) ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ರಸೋಪಯೋಗನಿರತವಾದ ಶಬ್ದವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ವೃತ್ತಿ' ಯೆಂದರೆ 'ವ್ಯವಹಾರ' ಅಥವಾ ಪ್ರಯೋಗ—ಲೋ.

164 ಇದನ್ನೇ ಭರತಮುನಿ 'ಇತಿವೃತ್ತಂ ಹಿ ನಾಟ್ಯಸ್ಯ ಶರೀರಂ . . .' ಎಂದಿದ್ದಾನೆ—ಲೋ.

ಹೃದಯರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ಯೋತದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.[165]

ಹೀಗೂ ಇತರರು ಹೇಳಬಹುದು :—'ರತ್ನಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯು ಹೇಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪರೀಕ್ಷಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚ್ಯಗಳ ರಸಾದಿಮಯತ್ವವೂ ಕೂಡ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವೇದ್ಯವಾಗುವುದು', ಎಂದು. ಇದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರತ್ನದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯು ಹೇಗೆ ರತ್ನದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ರಸಾದಿಗಳಾದರೂ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಮುಂತಾದ ವಾಚ್ಯಗಳ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆಯಲ್ಲದೆಯೇ ಕಾಣಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.[166] ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಹೀಗೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳೇ ರಸಗಳೆಂದು ಯಾರಿಗೂ ಎನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯು ಪ್ರಧಾನಕಾರಣವೆನ್ನಬೇಕು. ಆ ಎರಡು ಪ್ರತೀತಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯ—ಕಾರಣಭಾವವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾದಮೇಲೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾಲಭೇದವನ್ನೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಕಾಲದ ಅಂತರವು ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದರಿಂದ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದಲೇ 'ರಸಾದಿಗಳು ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಗಳಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳು' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದು.

ಮತ್ತೆ ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಬರಬಹುದು :—'ಪ್ರಕರಣವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶಬ್ದವೇ ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ತರುತ್ತದೆ. ಆದಕ್ಕೆ ಕಾಲಕ್ರಮವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದೇತಕ್ಕೆ ? ಶಬ್ದವು ವ್ಯಂಜಕವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯ ಪರಾಮರ್ಶವು ಇರಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯು ಬರುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡಿದ್ದೇವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ರಸಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಅರ್ಥಪರಾಮರ್ಶವೇ ಇಲ್ಲ', ಎಂದು.

---

165 'ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಾಸನಜ್ಞಾನ ' ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ (ಪುಟ ೨೧)

166 ರತ್ನಗಳ ಕಾಂತಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ರತ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಲೀನವಾಗಿರುವಂತೆ ರಸಾದಿಗಳೂ ವಿಭಾವಾದಿ ವಾಚ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಲೀನವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆಂದು ಕೆಲವರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳ-ವಿವರಣೆ ಹೀಗೆ.—ರಸಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯಧರ್ಮಗಳಾಗುವುದಾದರೆ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು, (೧) ರೂಪಗಳಂತೆ ಇಲ್ಲವೆ (೨) ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಂತೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ಸರಿಯಲ್ಲ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಭಾಸವಾಗದ ಕಾರಣ ಎರಡನೆಯದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ—ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಂತೆ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿ ಕಾಣದ ಕಾರಣ ಈ ಕಾರಣವು ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಇದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಉತ್ತರವಿಷ್ಟು :—ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟೆಂಬ ಮಾತು ನಮಗೂ ಸಮ್ಮತವೇ.[167] ಆದರೆ ಆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ವರೂಪ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ ; ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚಕತ್ವ ಶಕ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಾಚಕತ್ವಶಕ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿ, ಕೇವಲ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ರಸಗಳು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಬಿಡುವುದಾದರೆ, ಆಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಾಚಕತ್ವಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರಭಾವವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.[168] ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೇ ವಾಚಕತ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ. ಎಂದಮೇಲೆ, ವಾಚ್ಯವಾಚಕ-ಭಾವ-ಪ್ರತೀತಿ ಬಂದನಂತರವೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಯು ಬರಬೇಕೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಆ ಕ್ರಮವು ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬರದಿದ್ದರೆ ನಾವೇನು ಮಾಡೋಣ! ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನದ ಅಗತ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದವರಿಗೆಲ್ಲ—ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಪಾಠಕರಿಗೂ ಸಹ—ಕಾವ್ಯದ ಶ್ರವಣಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ರಸಾನುಭವವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ವಾಚ್ಯ-ರಸಗಳೆರಡರ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ವಾಚ್ಯಪ್ರತೀತಿಗೆ ಉಪಯೋಗವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವುಂಟೆನ್ನುವುದಾದರೆ. ಅವೆರಡೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಂಗೀತದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪವಿಶೇಷಪ್ರತೀತಿಯಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರುವುದು ಸರಿಯೆ ; ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆ ಸ್ವರೂಪಪ್ರತೀತಿಗೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ರಸಪ್ರತೀತಿಗೂ ನಡುವೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಕಾಲಕ್ರಮವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವು ರಸಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ರಸಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳೂ ಅಲ್ಲ, ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಾಂತರದಂತೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವುವೂ ಅಲ್ಲ ; ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯು ಅನ್ಯಸಾಧ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ ; ಅದನ್ನು ಕುರಿತ ಘಟನೆ

---

167 'ಯತ್ರಾರ್ಥಃ ಶಬ್ದೋ ವಾ . . .' ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ. (ಪುಟ ೨೫)

168 ಆಗ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಸಂಗೀತದ ಶಬ್ದದಿಂದ ರಸ ಪ್ರತೀತವಾಗುವಂತೆ ಕಾವ್ಯಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಪ್ರತೀತವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಚಕಶಕ್ತಿಯೂ (=ಅರ್ಥ ಬೋಧಕತ್ವವೂ) ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯ. ಅದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಸಪ್ರತೀತಿಗೆ ಮೊದಲು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಅರಿಯಬೇಕು—ಲೋ.

ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗದಿಂದ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಕೊಂಡು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತವೆ.[169]

ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ[170]ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಯಿರುವ ಕಡೆಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ; ಇನ್ನೊಂದು ವಾಚ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ, ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯವೇ ಆದ ಅರ್ಥಾಂತರಕ್ಕಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ, ಅರ್ಥ. ಇವೆರಡು ಅರ್ಥಪ್ರತೀತಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವನ್ನು ಯಾರೂ ಮುಚ್ಚಿಡುವಂತಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವು ಸ್ಫುಟವಾಗಿಯೇ[171]ಇದೆ. **ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ** ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲೆಂದು ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರಾಕೃತ

---

169 ಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸಂಕೀರ್ಣವಾದ ಸಂಘಟನೆಗಳಿರುವುದೇ ರಸದ ಕಾಲಕ್ರಮವನ್ನು ಮರೆಸಲು ಕಾರಣ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಪರಿಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಹಾದಿಯನ್ನು ಕಾಯದೆ, ತಟ್ಟನೆ ಸಂಘಟನೆಗಳೇ ರಸವನ್ನು ಧ್ವನಿಸಿಬಿಡುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮೊದಲೇ, ಸಂಘಟನೆಯ ಶ್ರವಣ ಕಾಲದಲ್ಲೇ, ರಸಾಸ್ವಾದವುಂಟಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ ಆಮೇಲೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಪರಿಜ್ಞಾನದ ನಂತರ ಆ ಆಸ್ವಾದವು ಸ್ಫುಟತರವಾಗುವುದೇನೋ ನಿಜವಾದರೂ, ಆಸ್ವಾದವು ಅನಂತರ ಹುಟ್ಟಿದಂತೆ ಭಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ತುಂಬಾ ಅಭ್ಯಾಸವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಯೇ ಕಾಲಕ್ರಮವು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಯೋಚನೆ ಮಾಡದೆ ಇದ್ದಾಗ ಕೂಡ, ಸಂಸ್ಕಾರಬಲದಿಂದಲೇ ಬರುವ ಪ್ರತೀತಿ ಅಭ್ಯಾಸ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಹೊಗೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯಿರುತ್ತದೆಂಬುದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿದ್ದಾಗ 'ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯಿದೆ'ಯೆಂಬಷ್ಟರಿಂದಲೇ (='ಪರಾಮರ್ಶ'ದಿಂದಲೇ) ಬೇರಾವ ಆಲೋಚನೆಯ ಅಗತ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ, ತಟ್ಟನೆ 'ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯಿದೆ'ಯೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಹೊಗೆಯ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ಬೆಂಕಿಯ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ನಡುವೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಸ್ಮರಣಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಕಾಲ ಹೋದುದೇ ಅರಿವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ. ಒಂದು ವೇಳೆ ರಸವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೆ, ಅಥವಾ ಉಚಿತವಾದ ಸಂಘಟನೆ ಇಲ್ಲವಾಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ರಸವು ಉತ್ತರಕಾಲೀನವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕ್ರಮದ ಕಲ್ಪನೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಿತು.

ಆನೆಯಂತೆ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಚಂದ್ರಿಕಾಕಾರನು ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಫಲ=ವಾಚ್ಯವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರತೀತಿ, ಅದರ ಘಟನೆ=ಯೋಜನೆ, ಇದು ಅನನ್ಯಸಾಧ್ಯ=ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರೈಕಜನ್ಯ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥಸ್ವಾರಸ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ—ಲೋ.

170 ಎಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನಾವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

171 ಈ ಅನುರಣನಧ್ವನಿಗೆ ವರ್ಣ, ಸಂಘಟನೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪದ, ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂದಿದೆ—'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಸ್ಯ . . .' ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಲೋ.

ಗಾಥೆಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.[172] ಅಂತಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೂ ಅತಿಯಾದ ಅಂತರವಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದರ ಪ್ರತೀತಿಯೆ ಇನ್ನೊಂದರ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಆಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ—ಗಾವೋ ವಃ ಪಾವನಾನಾಂ [173] ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು—ಶಬ್ದಜನ್ಯವೇ ಆದ ಅರ್ಥದ್ವಯದ ಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವಾಗ, ಆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಭಾವವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಪಮಾವಾಚಕವಾದ ಪದವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಬಲದಿಂದಲೇ ಇದು ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಕೂಡ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರದ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ಕಾಲದ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವುಂಟೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ.

ಪದವಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ಅದರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ಇರುವ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವು ಸುವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಪದಕ್ಕೆ[174] ಉಭಯಾರ್ಥಗಳು ಬರುವಂತಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡದೆಯೇ, ಒಂದೇ ಪದದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತೇವೆ.[175] ಆ ಅರ್ಥವು ಪ್ರತ್ಯೇಕಶಬ್ದಜನ್ಯವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅರ್ಥಜನ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅರ್ಥಜನ್ಯವೇ ಆದರೂ ಅದು ಉಭಯಾರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಶಬ್ದದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಾಧಿತವಾದುದೆಂಬುದನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಶಬ್ದಶಕ್ತಿ ಮೂಲವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು ನಿರುಪಯುಕ್ತ[176]ವೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಬಂದನಂತರವೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ

---

172 'ಭಮ ಧಮ್ಮಿಅ . . .' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು (ಪುಟ ೧೪)—ಲೋ.

173 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೪೪ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೯೩)

174 ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಜಡ' ಎಂಬ ಪದ—ಲೋ.

175 'ಕೂಪ' ಮತ್ತು 'ಅಹಂ' ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅದು ಸಮಾನವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ —ಲೋ.

176 ಉಕ್ತ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಅಂಧ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದವನೆಂಬುದು ನೇರವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ; ಅದನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸುತ್ತೇವೆ—ಲೋ.

ಎರಡು ಪ್ರತೀತಿಗಳಿಗೂ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವು ನಿಸ್ಸಂಶಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದಲೇ, ವಾಚ್ಯದ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯಾಗಬಹುದೇ ಇಲ್ಲವೆ ಎಂಬ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ.[177] ಆದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಪ್ರತೀತಿಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಕಾರ್ಯ-ಕಾರಣಭಾವವಿರುವ ಮೂಲಕ ನಿಯತವಾದ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯ-ಕ್ರಮವಿರುವುದೋ[178] ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರತೀತಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯ-ಕಾರಣ ಭಾವವೂ ಕ್ರಮವೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ; ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲ!

ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಧ್ವನಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ನಾವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಯಾರಾದರೂ[179] ಈ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಯನ್ನು ತರಬಹುದು :—'ಈ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಯಾವುದು? ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಕ್ತಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬ ಹೊಸ ಹೆಸರು ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಬರಬೇಕಾದರೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಸಿದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕು, ವ್ಯಂಜಕತ್ವಸಿದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಮೊದಲಿರಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವೆಂಬ ದೋಷವು ಬರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ', ಎಂದು. ಆದಕ್ಕೆ ನಾವು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತೇವೆ—ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವೊಂದಿರುವುದನ್ನು ಮೊದಲೇ[180] ಸಾಧಿಸಿಯಾಗಿದೆಯಲ್ಲ ನಾವು! ಅದು ಸಿದ್ಧಿಸಿದ ಮೇಲೆ ವ್ಯಂಜಕವೂ ಸಿದ್ಧಿಸಿಯೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದ ಮೇಲೆ ನಿಮ್ಮ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಗೆ ಇನ್ನು ಅವಕಾಶವೆಲ್ಲಿ?

ಮತ್ತೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರನು ಹೀಗೆ ವಾದಿಸಬಹುದು :—'ನೀವು ಹೇಳುವುದು ನಿಜ, ಮೊದಲು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ

---

177 ಈ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈಗ ಕೈಶಿಕಿಯೇ ಮುಂತಾದ 'ವೃತ್ತಿ' ಅಥವಾ ಇತಿವೃತ್ತ ಭಾಗಗಳಿಗೂ, 'ಉಪನಾಗರಿಕಾ' ಮುಂತಾದ 'ವೃತ್ತಿ' ಅಥವಾ ಶಬ್ದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ರಸವೇ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಪ್ರಾಣವೆಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ ಈ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಕ್ರಮ ವಿಚಾರ ಬರಬೇಕಾಯಿತು—ಲೋ.

178 ಮೊದಲು ಶಬ್ದರೂಪದ ಪ್ರತೀತಿ, ಆಮೇಲೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನ, ಇದು ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಒಪ್ಪಿರುವ ಕ್ರಮ—ಲೋ.

179 ಮೀಮಾಂಸಕರೇ ಮುಂತಾದವರು—ಲೋ.

180 ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದ್ಯೋತದಲ್ಲಿಯೇ, ಅಭಾವವಾದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವಾಗ —ಲೋ

ವೊಂದುಂಟೆಂದು ಸಾಧಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಏಕೆ ಕರೆಯಬೇಕು? ಎಲ್ಲಿ ಅದು ಪ್ರಾಧಾನವಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು 'ವಾಚ್ಯ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುವುದೇ ಯುಕ್ತ; ಏಕೆಂದರೆ ಅದನ್ನು ಬೋಧಿಸಬೇಕೆಂಬುದೇ ವಾಕ್ಯದ ಉದ್ದೇಶ. ಹೀಗೆ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಚಕತ್ವವೆಂಬ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದಾಗುವುದೇನು? ಆದುದರಿಂದ ಯಾವ ಅರ್ಥವು ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ ಅದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 'ವಾಚ್ಯ'ವೇ. ತಾತ್ಪರ್ಯವು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ನಡುನಡುವೆ ಬರುವ ಅರ್ಥಾಂತರಪ್ರತೀತಿಯು ಆ ತಾತ್ಪರ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಸಾಧಕ.[181] ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥಗ್ರಹಣೆಗೆ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯು ಹೇಗೆ ಸಾಧಕವೋ ಹಾಗೆ,' ಎಂದು.

ಇದಕ್ಕೆ ಈಗ ಉತ್ತರಕೊಡುತ್ತೇವೆ: ಒಂದು ಶಬ್ದವು ತನ್ನ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೋಣ. ಅಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕ್ಕಿರುವ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಬೋಧಕತ್ವ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಾಂತರ ಸೂಚಕತ್ವಗಳಿಗೆ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ ಇಲ್ಲವೆ ಅಥವಾ ಏನಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವುಂಟೆ? ಏನೇನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಎರಡು ವ್ಯಾಪಾರಗಳ ವಿಷಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ, ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೇ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಶಬ್ದದ ವಾಚಕತ್ವವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ವಿಷಯ; ಗಮಕತ್ವವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾಂತರವು ವಿಷಯ. ಹೀಗೆ ವಾಚ್ಯವು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ್ವಕೀಯ'ವಾದ ಅರ್ಥವೆಂದೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವು 'ಪರಕೀಯವಾದ ಅರ್ಥವೆಂದೂ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಅಲ್ಲವೆನ್ನಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

---

181 ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಭಾಟ್ಟಮೀಮಾಂಸಕ, ಪ್ರಾಭಾಕರ, ಮತ್ತು ವೈಯಾಕರಣ— ಈ ಮೂರು ದಾರ್ಶನಿಕರಿಗೂ ಸಮಾನ. ಭಾಟ್ಟರ ಪ್ರಕಾರ—ಕಟ್ಟಿಗೆಯು ಉರಿ ಅನ್ನ ಬೇಯುವವರೆಗೂ ಹೇಗೆ ಸಕ್ರಿಯವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪದಗಳು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಾಗುವವರೆಗೂ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪದಗಳು, ಪದಗಳಿಂದ ವಾಕ್ಯ, ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಾತ್ಪರ್ಯ (=ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ) ಹೀಗೆ ಇರುವ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು ನಡುವೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾದ ಒಂದು ಅಂಶ ಮಾತ್ರ. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವೆಂದರೆ ಪದಾರ್ಥವಲ್ಲ; ವಾಕ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇ.

ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಪ್ರಕಾರವೂ ಕೂಡ ಗುರಿಯೇನೋ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ, ಪದಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ದೂರ ದೂರ ಮುಂದುವರೆಯಬಲ್ಲುದು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವಾದ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಕಾರಣತ್ವವುಂಟು; ವೈಯಾಕರಣರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕಾರಣತ್ವ ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ, ಇಷ್ಟೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸ.

ಒಂದರ ಪ್ರತೀತಿಯು ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ; ಇನ್ನೊಂದರ ಪ್ರತೀತಿಯು ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಶಬ್ದಸಂಬಂಧಿಗೆ (=ಅರ್ಥಕ್ಕೆ) ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತದೆ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಕಾರಣ **ಶಬ್ದಸಂಬಂಧಿಗೆ** ಸಂಬಂಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾದ ಸಂಬಂಧವೇ ಇದ್ದುಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಗ ಅದನ್ನು ಅರ್ಥಾಂತರವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಕಾರಣವೇ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ವಿಷಯಭೇದವಿರುವುದು ಸ್ಥಿರವಾದಂತಾಯಿತು ಹಾಗೆಯೇ ಅವೆರಡರ ಸ್ವರೂಪಭೇದವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ: ಯಾವುದು ವಾಚಕಶಕ್ತಿಯೋ ಅದೇ ಎಂದಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕಶಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು. ವಾಚಕವೇ ಅಲ್ಲದ ಸಂಗೀತಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಸಾದಿಗಳ ವ್ಯಂಜಕಶಕ್ತಿಯಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ನೋಡುವುದೇ ಕಾರಣ. ಕೊನೆಗೆ ಶಬ್ದವೇ ಅಲ್ಲದ ಅಭಿನಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ವ್ರೀಡಾಯೋಗಾನ್ನತವದನಯಾ .'[182] ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಟಾಕ್ಷವೀಕ್ಷಣವು ಅರ್ಥವಿಶೇಷ ಸೂಚಕವಾಗುವಂತೆ ಕವಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಷಯವು ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಸ್ವರೂಪವೂ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಶಬ್ದದ ಸ್ವಾರ್ಥಬೋಧಕತ್ವಶಕ್ತಿಗೂ ಅರ್ಥಾಂತರಾವಗಮನಶಕ್ತಿಗೂ ಭೇದವಿರುವುದು ಸುಸ್ಪಷ್ಟ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದೆಂದೊಪ್ಪುವುದಾದರೆ ವಾಚ್ಯದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ಆ ಅರ್ಥಾಂತರಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಕೂಡ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಗೋಚರವೇ ಹೌದೆಂಬ ಅಂಶವು ನಮಗೂ ಸಮ್ಮತವೇ. ಆದರೆ ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ತೋರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವೆವೇ ಹೊರತು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ತೋರುವುದೆಂದಲ್ಲ. ನಿಘಂಟುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದವು ಆ ಅರ್ಥಾಂತರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ವಾಚಕವೆನ್ನಬಹುದಾದಂತಹ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು, ತನ್ನ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೇರವಾಗಿ ಬೋಧಿಸಬಲ್ಲ ಶಬ್ದವೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಂಜಕತ್ವ'ವೆಂಬ ಹೆಸರೇ ಯುಕ್ತವಾದುದು.

ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೆ ಪದಾರ್ಥ-ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ದೃಷ್ಟಾಂತವೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರ[183] ಮತದಲ್ಲಿ ಪದದಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯೇ

---

182 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೮೧ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೨೮)

183 ವೈಯಾಕರಣರ—ಲೋ.

ಅಸತ್ಯ. ಹೀಗೆ ಅಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪದವರೂ[184] ಕೂಡ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ-ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಗಡಿಗೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದ[185] ಹೋಳುಗಳಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧ ವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಗಡಿಗೆಯು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಉಪಾದಾನಕಾರಣ ಗಳಾದ ಹೋಳುಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಾಕ್ಯದ ಅಥವಾ ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಪದ ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ; ಹಾಗೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಾದರೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ದೂರವಾಗಿಬಿಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನ್ಯಾಯವು ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವಾಗ ವಾಚ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯು ದೂರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಆದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಗಡಿಗೆ ಮತ್ತು ದೀಪದ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.[186] ದೀಪದ ಮೂಲಕ ಗಡಿಗೆಯ ಪ್ರತೀತಿಯು ಬಂದೊಡನೆಯೇ ಹೇಗೆ ದೀಪದ ಬೆಳಕು ಮರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವೂ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. **ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ಯೋತದಲ್ಲಿ** "ಯಥಾ ಪದಾರ್ಥದ್ವಾರೇಣ ." ಎಂದು (ಪುಟ ೨೩) ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಎರಡರ ಸಾಧನತ್ವದ ಸಾಮ್ಯವು ಮಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷಿತವೇ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಅಂಶಗಳಲ್ಲ.

'ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಒಂದು ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳ ಯೋಗ ವಿದೆಯೆಂದಂತಾಗುವುದಲ್ಲ! ಅದು ನಿಜವಾದರೆ ಅದರ ವಾಕ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯೊದಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಿಸಬಲ್ಲುದನ್ನಲ್ಲವೆ ವಾಕ್ಯವೆನ್ನು ವುದು?'' ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಬಹುದು ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಇದು ದೋಷವಲ್ಲ.

---

184 ಬಟ್ಟ, ಮುಂತಾದವರು—ಲೋ.

185 ಎಂದರೆ 'ಸಮವಾಯಿಕಾರಣ'ಗಳಾದ ಎಂದರ್ಥ ಬೌದ್ಧ ಮತ್ತು ಸಾಂಖ್ಯ ದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಘಟವಿದ್ದಾಗ ಅದರ ಉಪಾದಾನಕ್ಕೆ (=ಹೋಳುಗಳಿಗೆ) ಸತ್ತೆಯಿಲ್ಲ, ಬೌದ್ಧರ ಪ್ರಕಾರ ಸರ್ವವೂ ಕ್ಷಣಿಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಸಾಂಖ್ಯರ ಪ್ರಕಾರ ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದ ರಿಂದ ಆದರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅವಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣೆಯಿಲ್ಲವೆಂಬಷ್ಟೇ ಅಂಶ ಇಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ—ಲೋ.

186 ಹೀಗೆ ಪದಾರ್ಥ-ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ—ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಮೀಮಾಂಸಕರ ತಾತ್ಪರ್ಯಶಕ್ತಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸೂಚಕ— ಈಗ ಸ್ವಾಭಿಮತವಾದ ಪ್ರಕಾಶಶಕ್ತಿಯ ಸಾಧನೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರದೀಪ-ಘಟ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತಾನೆ—ಲೋ.

ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಗೌಣವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಪ್ರಧಾನವೆಂದೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ವಾಚ್ಯವು ಗೌಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಿಕ್ಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಗೌಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಾಗ 'ಧ್ವನಿ'ಕಾವ್ಯವೆನ್ನಬೇಕೆಂದು ಆಗಲೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ವಾಚ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಾಗ ಅದು ಮುಂದೆ ನಿದರ್ಶಿಸಲಿರುವ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತವಾದಂತಾಯಿತು :—ಕಾವ್ಯವು ವ್ಯಂಗ್ಯಪರವಾಗಿರುವಾಗ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಎಂದಿಗೂ ವಾಚ್ಯವೆನಿಸಲಾರದು ; ಅದು ಸರ್ವಥಾ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ.

ಮತ್ತೊಂದು ವಿಷಯ : ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ನೀವು ವಾಚ್ಯವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ ; ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಉದ್ದೇಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಒಂದು ವಿಷಯವಿರುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟಾದ ಮೇಲೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅದುಂಟೆಂದು ಹೇಳುವ ಬದಲು ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರೆಮಾಚುವುದೇಕೆ? ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯೇ. ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು :— ವಾಚಕತ್ವವು ಕೇವಲ ಶಬ್ದಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಆದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಶಬ್ದ ಅರ್ಥಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವುದೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಾಶ್ರಯವಾಗುವಂತೆಯೇ ಅರ್ಥಾಶ್ರಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು.

ಗುಣವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡ 'ಉಪಚಾರ' ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣೆಗಳ ಮೂಲಕ ಉಭಯಾಶ್ರಯವಾಗುವುದು ಸರಿಯೆ. ಆದರೆ ಗುಣವೃತ್ತಿಗೂ, ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೂ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದೆ ; ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವಿದೆ. ಸ್ವರೂಪಭೇದವಾವುದೆಂದರೆ ಇದು--ಗುಣವೃತ್ತಿಯೆನ್ನುವುದು ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದ ಹೆಸರೆಂಬುದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ; ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಾದರೋ ಮುಖ್ಯವೇ ಆದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರ. ಅರ್ಥದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ಮೂರು ಬಗೆಯ[187] ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಎಂದಿಗೂ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಲಿ ಅಮುಖ್ಯವೆಂದು ತೋರಲಾರದು.

ಇದು ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಭೇದ :-ಅಮುಖ್ಯವೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಗುಣವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವಾಚಕತ್ವವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಬಹಳ ಭಿನ್ನವಾದುದೆಂಬುದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ವಿವರಿಸಿದೆ.

---

187 ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಮೂರು ಬಗೆಗಳೆಂದರೆ ವಸ್ತು ಅಲಂಕಾರ, ರಸಗಳು—ಲೋ.

ಮತ್ತೊಂದು ಭೇದವಿದು :—ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಒಂದರ್ಥವು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ, ಆ ಸೂಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ತಾನೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅದೇ ಆಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ. 'ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿ', ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಆದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಮೂಲಕ ಒಂದರ್ಥವು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವಾಗ ಅರ್ಥವು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡೇ ಮತ್ತೊಂದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ದೀಪವು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ. 'ಲೀಲಾಕಮಲಪತ್ರಾಣಿ ಗಣಯಾಮಾಸ ಪಾರ್ವತೀ'[188] ಮುಂತಾದುವೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಒಂದು ಪಕ್ಷ, ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಅರ್ಥವು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣೆಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನೇ ಕೊಡುವುದಾದರೆ ಆಗ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಪ್ರಸಂಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಲ್ಲದೆ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯೂ ಉಂಟೇ ಉಂಟು.

'ಆಗಲಿ; ನಿಮ್ಮ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಕಾರ ಅರ್ಥವು ತ್ರಿವಿಧವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವಾಗ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೀರಿ?' ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಇದೇ ಉತ್ತರ!—ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಆ ಬಗೆಯಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟಾಗುವುದು; ಅನ್ಯಥಾ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕ್ಕಿರುವ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿರುವುದು ಹೇಗೆ?

ಗುಣವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಂಜಕತ್ವಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಭೇದವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ವಿಷಯವು ಮೂರನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ: ರಸಾದಿಗಳು, ಅಲಂಕಾರ ವಿಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ವ್ಯಂಗ್ಯರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದ ವಸ್ತುಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಗುಣವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಯಾರೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ; ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯಾದರೂ ಅಷ್ಟೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗದ ಸೌಂದರ್ಯಪ್ರತೀತಿಯು ಬರಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕವಿಯು ಯಾವುದನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾನೋ ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಅದೆಲ್ಲವೂ ಗುಣವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಮತ್ತು ರೂಢಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೂ ಇರುವ ಎಷ್ಟೋ ಗೌಣಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನಾವೇ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇದನ್ನು ಮೊದಲೇ ವಿವರಿಸಿದೆ.[189] ಅಲ್ಲದೆ ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಅಷ್ಟಿಷ್ಟು ಸೌಂದರ್ಯವು

188 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೪೯, ಪುಟ ೯೭ನ್ನು ನೋಡಿ

189 ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದ್ಯೋತದ 'ರೂಢಾ ಯೇ ವಿಷಯೇಽನ್ಯತ್ರ . ' ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಲೋ.

ಬರುವುದಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಸಂಪರ್ಕವೇ ಕಾರಣ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣವೃತ್ತಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೂ ಬಹಳವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಾಚಕತ್ವ ಮತ್ತು ಗುಣವೃತ್ತಿಗಳೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅದು ಅವೆರಡನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡೇ ಇರುವುದೆಂದೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ವಾಚಕತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ; ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯೇ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಉಭಯಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಧ್ವನಿಗೆ ಈ ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಯಿತು ಹೀಗೆ ಆ ಎರಡನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸುವ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಅವುಗಳಲ್ಲೊಂದರೊಡನೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಸಾರಿ ಲಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ವಾಚಕತ್ವದೊಂದರೊಡನೆ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಸಾರಿ ವಾಚಕತ್ವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಲಕ್ಷಣೆಯೊಂದರೊಡನೆ ಐಕ್ಯಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಎರಡರ ಧರ್ಮವೂ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅವುಗಳಾವುದೊಂದರಲ್ಲೂ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ವಾಚಕತ್ವ ಲಕ್ಷಣೆಗಳ ಸ್ಪರ್ಶವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದದ ಧರ್ಮವು ಕೂಡ ಅದರಲ್ಲಿರುವುದೆನ್ನುವುದು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಕಾರಣ. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರಸಾದಿಗಳ ವಿಷಯವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರುವುದೇ ನಿದರ್ಶನ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಲಿ ವಾಚಕತ್ವವೂ ಲಕ್ಷಣೆಯೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದವೇ ಅಲ್ಲದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಅದು ವಾಚಕತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಧರ್ಮಗಳ ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಒಂದುವೇಳೆ ವಾಚಕತ್ವ, ಲಕ್ಷಣೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದಾದರೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಅವುಗಳ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವೆಂದೇ ಭಾವಿಸುವೆವೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ಅದನ್ನು ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದ ಪ್ರಕಾರವೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕಾರವೆಂದೇ ಏಕೆ ಹೇಳಿಬಿಡಬಾರದು? ಆದಕಾರಣ ಶಬ್ದ-ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೊಪ್ಪಲೇಬೇಕು:— ವಾಚಕತ್ವ, ಗುಣವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಂಜಕತ್ವ. ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಾಗ 'ಧ್ವನಿ' ಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಆ ಧ್ವನಿಗೆ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ ಮತ್ತು ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯವೆಂಬ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲೇ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು:—'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಿರಿ; ಅದು ಸರಿ. ಏಕೆಂದರೆ

ಒಂದು ಶಬ್ದದಿಂದ ಒಂದು ಅರ್ಥವು ಪ್ರತೀತವಾದಮೇಲೆಯೂ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಗುಣವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಗುಣವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು: (೧) ಏನಾದರೂ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು—ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.—ಉದಾ:—'ಈ ವಟುವು ಅಗ್ನಿಯೇ.' (೨) ಶಬ್ದವು ತನ್ನ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂಶತಃ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡೇ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಉದಾ:—'ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿ.' ಇವೆರಡು ಬಗೆ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಇದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಬೇರೊಂದರ್ಥದ ಧ್ವನಿಯೂ ಇರುವ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೇ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಯಾವುದು ಬೆಳಗಬಲ್ಲದೋ ಅದನ್ನು ವ್ಯಂಜಕವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣವೃತ್ತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಕೊಡುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೂ ಗುಣ-ವೃತ್ತಿಗೂ ಇರುವ ಭೇದವೇನು? ಗುಣವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಎರಡು ಬಗೆಗಳಿವೆಯೋ ಅವೇ ಎರಡು ಬಗೆಗಳು ಆ ಧ್ವನಿ ಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ' ಎಂದು.

ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ತಪ್ಪೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯು ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿದರೂ ಸಹ ಗುಣವೃತ್ತಿಯೇ ಆಗಿಬಿಡುವು ದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಗುಣವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ನೋಡ ಬಹುದು. ಆದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯಕಾರಣವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಿಲ್ಲದೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರಲೇ ಆರದು. ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆಯಾದ ಅಭೇದೋಪಚಾರವು ಕೇವಲ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಧರ್ಮವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುತ್ತದೆ; ಇಲ್ಲವೆ ಯಾವುದೋ ಒಂದು—ಎಂದರೆ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವಿಲ್ಲದ—ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿ ಸುತ್ತದೆ. ಉದಾ:—ತೀಕ್ಷ್ಣತೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ವಟುವು 'ಅಗ್ನಿ'ಯಾಗುತ್ತಾನೆ; ಆಹ್ಲಾದಕತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ನಾಯಿಕೆಯ ಮುಖವು 'ಚಂದ್ರ'ನಾಗುತ್ತದೆ. "....ಪ್ರಿಯ ಜನಕೆ ಪುನರುಕ್ತಿ ಮಾತ್ರ ತಾನಿಲ್ಲ."[190] ಮೊದಲಾದುವೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಎರಡನೆಯ ಬಗೆಯಾದ ಲಕ್ಷಣೆಯು ಕೂಡ ಲಕ್ಷಣೀಯವಾದ ಅರ್ಥದ

190 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೧೨ನ್ನು ನೋಡಿ (ಪುಟ ೪೩)

ಸಂಬಂಧವೊಂದಿದ್ದು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯದ್ಯೋತಕವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿ ಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. "ಮಂಚಗಳು ಕಿರಲುತ್ತವೆ," ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಆದರೆ ಗುಣವೃತ್ತಿಯು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯಸೂಚಕವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದಲ್ಲ! ಎಂದರೆ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕೆ ಸೌಂದರ್ಯ ದ್ಯೋತಕತ್ವವು ಬರುವಾಗ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಕಾರಣ. ಅಸಂಭವವಾದ ಅರ್ಥಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ—"ಕಾಂಚನವ ಕುಸು ಮಿಸುವ ಧರೆಯನ್ನೆ...."[191] ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಉದಾಹರಣೆಗಳು—ಈ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಯ ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯಸೂಚಕವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ ಗುಣವೃತ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಕರೆಯು ವುದೇ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತ. ಆದುದರಿಂದ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿಶೇಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗುಣವೃತ್ತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಗುಣ ವೃತ್ತಿಯೂ ಇದೂ ಒಂದೇ ಎನಿಸದೆ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಾ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಾಹ್ಲಾದವನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ: ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿಲ್ಲದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣವೃತ್ತಿಯು ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹಿಂದೆಯೇ ಸೂಚಿಸಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲೆಂದು ಮತ್ತೆ ಹೇಳಲಾಯಿತು.

ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ—ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಕೇತವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದ. (ಕೋಶಾದಿ ಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಚಕ ಭಾವವೆನ್ನು ತ್ತೇವೆ. ಇದನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿಕೊಂಡೇ, ವ್ಯಂಜಕತ್ವವ್ಯಾಪಾರವು ಬರುವುದು. ಆಮೇಲೆ ಬೇರೆ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಅದು 'ಔಪಾಧಿಕ' ಅಥವಾ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಶಿ ಯುತವಾಗಿ ಪರಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು. ಒಂದೊಂದು ಶಬ್ದದ ವಾಚಕತ್ವವೂ ನಿಯತವಾದುದು. ಭಾಷೆಯ ಪ್ರಥಮಾಭ್ಯಾಸದ ಕಾಲದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಎಲ್ಲ ಸಮಯದಲ್ಲೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವೇ ಎಂದು ಸುನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಬ್ದದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಹೀಗೆ ನಿಯತವಲ್ಲ; ಅದು ಔಪಾಧಿಕವಾಗಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಹಕರಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅದರ ಪ್ರತೀತಿಯಾಗುತ್ತದೆ; ಅನ್ಯಥಾ ಆಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅನಿಯತವಾದ ಅಂಶದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದು ತಾನೆ ಏಕೆ? ಎನ್ನಬಹುದು. ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದು

---

191 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೯ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೮೦)

ದೋಷವೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಿಯತತ್ವವಿರುವುದೇ ಹೊರತು ತನ್ನ ಮುಖ್ಯವಿಷಯವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲ. 'ಅನುಮಾನ' ದಲ್ಲಿ ಸಾಧಕವಾದ 'ಲಿಂಗ'ಕ್ಕಿರುವ ವರ್ತನೆಯನ್ನೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡ ಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಅನುಮಾನ'ವು ಒಬ್ಬನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ, ಅನುಮಾನಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ 'ಲಿಂಗತ್ವ'ವು 'ಲಿಂಗ'ದಲ್ಲಿ ಅನಿಯತವೇ ಆದರೂ ತನ್ನ ಮುಖ್ಯವಿಷಯವಾದ ಸಾಧ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದು ಸರ್ವದಾ ನಿಯತವೇ. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರುವುದಾದರೂ ಹೀಗೆಯೇ. ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಿಯತತ್ವವಿರುವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಅದನ್ನು ವಾಚಕತ್ವದ ಪ್ರಕಾರವೆಂದುಬಿಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ವಾಚಕತ್ವದ ಪ್ರಕಾರ ವಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಚಕತ್ವದಂತೆ ಅದಕ್ಕೂ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಯತತ್ವವೇ ಇರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು.

ಹೀಗೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬ ಔಪಾಧಿಕಧರ್ಮವೊಂದಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮೀಮಾಂಸಕನು ಖಂಡಿತ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಕಾರ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವು ನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಅಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಬೇರೆ ಇದೆ. ಅವನು ಶಬ್ದಗಳ ಔಪಾಧಿಕಧರ್ಮವನ್ನು ಒಪ್ಪದೆ ಹೋದರೆ, ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಅಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥದೊಡನೆ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ನಿತ್ಯ ವೆಂದರೂ, ಪುರುಷನ ಇಚ್ಛಾನುಗುಣವಾದ ಭ್ರಾಂತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಔಪಾಧಿಕ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ.

ತಮ್ಮ ಹುಟ್ಟುಗುಣಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೂ ಎಷ್ಟೋ ವಸ್ತುಗಳು ಬೇರೆ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೊಡನೆ ಉಂಟಾದ ಸಂಪರ್ಕದ ಫಲವಾಗಿ ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಳೆದು ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೇ ಕೊಡುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಹಿಮಾಂಶುವಾದ ಚಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜೀವಲೋಕಕ್ಕೂ ತಾಪನಿವಾರಣೆಮಾಡುವಂತಹ ಶೀತಲತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ! ಆದರೆ ಅದೇ ತಣ್ಗದಿರನನ್ನು ಪ್ರಿಯಾ ವಿರಹವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಬೇಗುದಿಗೊಳುತ್ತಿರುವ ವಿರಹಿಗಳು ನೋಡಿದರೆ ಅವರಿಗೆ ಸಂತಾಪವೇ ಹೆಚ್ಚುವುದೆಂಬುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧವು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಅಥವಾ ನಿತ್ಯವೆನ್ನುವವನು ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ

ಅಸತ್ಯತೆ ಬರುವುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಬೇಕಾದರೆ, ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಯಾವು ದಾದರೊಂದು ಔಪಾಧಿಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಅದು ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ. ಪೌರುಷೇಯವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪುರುಷನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಹೊರತು ವಾಚ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವಾಚ್ಯವಾಚಕಸಂಬಂಧವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ 'ಈ ನ್ಯಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಲೋಕ ದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಬೇಕಾಗುವುದಲ್ಲ! ಏಕೆಂದರೆ ಲೋಕ ದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ಈ ರೀತಿಯ (ಎಂದರೆ ಪುರುಷನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ) ವ್ಯಂಜಕ ಗಳೇ!' ಎನ್ನಬಹುದು. ಇದು ನಿಜವೇ. ವಕ್ತಾರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಎಲ್ಲ ಲೌಕಿಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮವೆನ್ನಲಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಬಗೆಯ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೂ ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕೂ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ, ಅಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯವೂ ವಾಚ್ಯವೂ ಒಂದನ್ನೊಂದು ಬಿಟ್ಟಿರಲಾರದಂತಹ ಸಮವಾಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯಿರು ವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ರೀತಿಎಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಮಾತ್ರ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡಲು ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಶೇಷವೆಂಬ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ವಿವಕ್ಷಿತ ವೆನಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದೊಂದನ್ನೇ ಗುರಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡೂ ಹೊರ ಟಿರಬೇಕು. ಇಷ್ಟಾದರೂ, ನಾವು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಈ ರೀತಿಯ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೊಂದೇ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಕ್ಷೇತ್ರವು ಅಪರಿಮಿತವಾದುದು, ಈ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಪರಿಮಿತವಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ರೂಪವಾಗಿರಲಿ, ಅಭಿಪ್ರಾಯ ರೂಪವಲ್ಲದೆ ಇರಲಿ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಬಗೆಯ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅದೇ 'ಧ್ವನಿ' ಯೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಪಕವಾದ ಆಧಾರ. ಇಂತಹ ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯಂಜಕತ್ವ ವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಧ್ವನಿಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಅಥವಾ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ ದೋಷಗಳು ಬರಲಾರವು. ಆದುದರಿಂದ ಮೀಮಾಂಸಕರ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರವು ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲು ಅತ್ಯಂತ ಸಾಧಕವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಈ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ನಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವೂ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪವೂ ಆದ ಶಬ್ದ ಬ್ರಹ್ಮವಾದವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿದ್ವಾಂಸರ (=ವೈಯಾಕರಣರ) ಮತವೇ ಆಧಾರ ವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ, ಅವರೊಡನೆ ಇದು ವಿರುದ್ಧವೆ, ಅವಿರುದ್ಧವೆ ಎಂಬ ಚರ್ಚೆಯೇಕೆ?

ಹಾಗೆಯೇ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಕೃತ್ರಿಮವೆನ್ನುವ ತಾರ್ಕಿಕರಿಗೂ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳಿಗಿರುವ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವೇ ಆದುದರಿಂದ ಅವರ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೂ ಇದಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರನ್ನು ಖಂಡಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರಮೇಯವೂ ಇಲ್ಲ.

ತಾರ್ಕಿಕರು ವಾಚಕತ್ವದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಹಾಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು : ಇದು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆ? ಅಥವಾ ಸಾಂಕೇತಿಕವೆ ? ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ. ಆದರೆ ವಾಚಕತ್ವದ ಹಿಂದುಗಡೆ ಇರುವ ಮತ್ತು ವಾಚಕತ್ವವಿಲ್ಲದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಬರುವ, ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಬಗೆಗೆ ಅವರಿಗೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದಕ್ಕೇ ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲ. ತಾರ್ಕಿಕರ ಸಕಲ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಬರುವುದೂ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೊರತು ಲೌಕಿಕವಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಲ್ಲ. 'ಇದು ಕಪ್ಪು', 'ಇದು ಸಿಹಿ', ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಸಂದೇಹವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ, ತಾರ್ಕಿಕರು ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೆಂದಿಗೂ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಹೊರಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲದ ಕರಿಯ ವಸ್ತುವೊಂದನ್ನು ನೋಡಿ 'ಇದು ಕಪ್ಪು' ಎಂದು ಒಬ್ಬನು ಹೇಳಿದರೆ, ಇನ್ನೊಬ್ಬ ತಾರ್ಕಿಕನು 'ಇದು ಕಪ್ಪಲ್ಲ; ಹಳದಿ' ಎಂದು ಎಂದಿಗೂ ವಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಕೂಡ ವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ವಾಚಕಗಳಲ್ಲದ ಸಂಗೀತಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ಕೊನೆಗೆ ಶಬ್ದವೇ ಅಲ್ಲದ ಅಭಿನಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಇರುವುದು ಎಲ್ಲರ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ಯಾರು ತಾನೆ ಇಲ್ಲವೆಂದಾರು? ವಾಚ್ಯವಲ್ಲದ ರಮಣೀಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಹ ಎಷ್ಟೋ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಗೂ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಾತುಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಮಾತಿನ ಭಂಗಿಗಳನ್ನೂ ವಿದಗ್ಧರ ಗೋಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ನೋಡಿಲ್ಲವೆ? ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳದ ಸಹೃದಯನು ನಗೆಗೀಡಾಗದೆ ಇರುವನೆ?

'ಅವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇನೋ ನಿಜ, ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ, ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಮತ್ತೇನೂ ಅಲ್ಲ, 'ಗಮಕತ್ವ'ವೇ. 'ಗಮಕತ್ವ'ವೆಂದರೆ 'ಲಿಂಗತ್ವ.' ಆದುದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯೆಂದರೆ 'ಲಿಂಗಿ' (=ಸಾಧ್ಯ) ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ವ್ಯಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕಗಳ ಸಂಬಂಧವೆಂದರೂ ಲಿಂಗಿ-ಲಿಂಗಭಾವವೆಂದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಇದನ್ನು ನೀವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕೆನ್ನಲು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈಗತಾನೇ ವಕ್ತಾರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ನೀವೇ ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ವಿವರಿಸಿರುವಿರಿ. ಮಾತಾಡುವವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಎಂದಿಗೂ ಅನುಮೇಯವೆಂಬುದೇ ನಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತ'— ಹೀಗೆ ತಾರ್ಕಿಕರು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಅವರಿಗೆ ಈಗ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ:—ಒಂದು ವೇಳೆ ನೀವು ಹೇಳುವಂತೆಯೇ ಅದರೂ ನಮಗಾದ ನಷ್ಟವೇನು? ನಾವು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕಾದುದಿಷ್ಟೆ: ವಾಚಕತ್ವ ಗುಣವೃತ್ತಿಗಳೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರವೊಂದುಂಟು, ಎಂದು. ನೀವು ಹೇಳುವುದನ್ನೊಪ್ಪಿದರೂ ನಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಯಾವ ಹಾನಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆನ್ನಲಿ, ಲಿಂಗತ್ವವೆನ್ನಲಿ, ಅಥವಾ ಮತ್ತಾವುದೋ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಕರೆಯಲಿ, ಸರ್ವಥಾ ಮೂರನೆಯ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರವೊಂದಿರುವುದೂ, ಅದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣ ವಾಗಿರುವುದೂ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ನಡುವೆ ವಿವಾದವೇ ಇರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೇ ಲಿಂಗತ್ವವಲ್ಲ; ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಯೆಲ್ಲವೂ ಲಿಂಗಿ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಅಲ್ಲ.[192]

ಯದ್ಯಪಿ ನಮ್ಮ ಮಾತನ್ನೇ ಅನುವಾದಮಾಡಿ, ನಿಮ್ಮ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ಅನುಗುಣವಾಗುವಂತೆ ಯೋಜಿಸಿಕೊಂಡಿರುವಿರಿ, ಹೇಳುವವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂದೊಪ್ಪಿದ ಮೇಲೆ, ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗತ್ವವೇ ಉಂಟೆಂದುಬಿಟ್ಟಿರಿ. ಆದರೆ ನಾವು ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಈಗ ಇನ್ನೂ ಬಿಡಿಸಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ, ಕೇಳಬಹುದು.—ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎರಡು ವಿಷಯ ಗಳಿವೆ; ಒಂದು 'ಅನುಮೇಯ', ಎರಡನೆಯದು 'ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ'. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷೆಯ ರೂಪವಾಗಿರುವುದೇ 'ಅನುಮೇಯ'. ವಿವಕ್ಷೆಯು ಕೂಡ ಎರಡು ಬಗೆ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ: (೧) ಶಬ್ದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಇಚ್ಛೆ, ಮತ್ತು (೨) ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಇಚ್ಛೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆ ಯದು ಮನುಷ್ಯರ ಶಬ್ದವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಮಾತ್ರ ವೆಂಬ ಜ್ಞಾನವಷ್ಟೇ ಅದರಿಂದಾಗುವ ಫಲ. ಆದರೆ ಎರಡನೆಯದು (ನೇರವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೆ) ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನದವರೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಶಬ್ದಜನ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಮಯ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕ. ಹೀಗೆ ಈ ಎರಡೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಅನುಮೇಯ'ವೆನಿಸುವ ವಿಷಯ. 'ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ' ವಾದರೋ ಹೇಳುವವನ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನೇಚ್ಛೆಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ; (ಶಬ್ದವಲ್ಲ).

ಆ ಅರ್ಥವೂ ಎರಡು ವಿಧ: (೧) 'ವಾಚ್ಯ' ಮತ್ತು (೨) 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'. ಹೇಳು

---

192 ಪ್ರದೀಪ-ಬೆಳಕು ಇವುಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗಿ-ಲಿಂಗ ಭಾವವಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕ ಭಾವವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಭಾವವಿದ್ದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಲಿಂಗಿ-ಲಿಂಗಭಾವವುಂಟೆಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ, ಅವೆರಡೂ ಒಂದಾಗುವುದು ಅಸಂಭವ—ಲೋ.

ವವನು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೇರವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ; ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ನೇರವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಲಾರದಂತಹ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇರಾವುದೋ ಪ್ರಯೋಜನದ[193] ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಸೂಚಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶಬ್ದಗಳ ಈ ಎರಡು 'ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ' ವಿಷಯಗಳೂ 'ಲಿಂಗಿ'ಯ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. (ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅನುಮಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ); ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲು ಅನಿತ್ಯವೋ, ನಿತ್ಯವೋ ಆದ ಬೇರೊಂದು ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿರುವುದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳ ಅಭಿಧೆ ಅಥವಾ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ). ಆ ಅರ್ಥದ ವಿವಕ್ಷೆಯ ಅಂಶವು ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಲಿಂಗಿ' ಯಾಗುವುದೇ ಹೊರತು, ಅರ್ಥಸ್ವರೂಪವೇ ಲಿಂಗಿಯೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಶಬ್ದಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಥದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ 'ಲಿಂಗಿ'ಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರವರ್ತಿಸು ತ್ತಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಯಾವ ಶಬ್ದಾರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ 'ಸರಿ', 'ತಪ್ಪು', ಇವೇ ಮುಂತಾದ ವಿವಾದಗಳೇ ಹುಟ್ಟಬಾರದಾಗಿದ್ದಿತು; ಹೊಗೆಯೆಂಬ 'ಲಿಂಗ' ದಿಂದ ಬೆಂಕಿಯೆಂಬ 'ಲಿಂಗಿ'ಯನ್ನು ಅನುಮಾನಮಾಡಿದಾಗ ಬೆಂಕಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿವಾದಕ್ಕೂ ಹೇಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಧ್ವನಿತವಾಗುವುದರಿಂದ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ, ತಾನೂ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ನೇರ ವಾಗಿರುವುದು ಇಲ್ಲವೆ ದೂರವಾಗಿರುವುದು ಸಂಬಂಧದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಸಾಧಕವಲ್ಲ. ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕ-ಭಾವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮೊದಲೇ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹೇಳುವವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯರೂಪವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಲಿಂಗತ್ವ' ವ್ಯಾಪಾರವುಂಟು. ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಅರ್ಥರೂಪ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಪ್ರಕಾಶಕತ್ವ'ವೆಂಬ ವ್ಯಾಪಾರವುಂಟು, (ಲಿಂಗತ್ವವಲ್ಲ). ಇಂತಹ ಪ್ರತೀಯಮಾನ ವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಅಭಿಪ್ರಾಯರೂಪವಾಗಿರಬಹುದು, ಅಭಿಪ್ರಾಯರೂಪವಲ್ಲದೆ ಇರಬಹುದು. ಇಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಾಚಕತ್ವವೊಂದೇ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವೆನ್ನಬಹುದೆ? ಅಥವಾ ಸಂಬಂಧಾಂತರವನ್ನೂ ಒಪ್ಪಬೇಕೆ? ವಾಚಕತ್ವವೊಂದೇ ವ್ಯಾಪಾರವಾಗಲಾರ ದೆಂದು ಮೊದಲೇ ತೋರಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಾಂತರವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದೆಂದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಈ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವೂ ಲಿಂಗತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವೂ

---

193 ಮುಚ್ಚುವುದರಿಂದಲೇ ಬರುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸೌಂದರ್ಯದ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದಭಿ ಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

ಒಂದೇ ಅಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಬೆಳಕೇ ಮೊದಲಾದ ನಿದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಬೇರೆಯೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಹೇಗೆ 'ಲಿಂಗಿತ್ವ'ದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೂ ಕೂಡ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ಲಿಂಗಿತ್ವ'ದೊಡನೆ ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿದಂತೆ ಯಾವ ಶಬ್ದದ ಅಂಶಗಳು ಸಂಬಂಧಿಸುವುವೋ, ಅವು ವಾಚ್ಯವಾದ ಅಂಶವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಅಂಶಗಳಾಗಿ ತೋರುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೂ 'ಲಿಂಗಿ'ಯಾಗಿಬಿಟ್ಟರೆ ಅದರ ಬಗೆಗೆ ಈಗ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳೊಂದೂ ಸಹ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೂ ಆಗಲೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು.

ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಆಗಲಿ, ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೊರಟಾಗ (ಅನುಮಾನವೇ ಮೊದಲಾದ) ಇತರ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತೇವೆ; ಹೀಗೆ ಅದು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿಬಿಟ್ಟ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಅದು ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯವೆಂಬುದು ಎಂದಾದರೂ ಕುಂದುತ್ತದೆಯೇ? ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಾದರೂ. ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಗಳು ಸತ್ಯವೆ, ಅಸತ್ಯವೆ ಎಂಬ ಚರ್ಚೆಯೇ ಅಪ್ರಯೋಜಕ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುವುದು ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ **'ಲಿಂಗಿ'**–ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಅದಲ್ಲದೆ, ಅನುಮೇಯರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಒಂದು ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವುದೆಂದೂ ಅದನ್ನೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆನ್ನಬಹುದೆಂದೂ ನಾವು ಹೇಳಿದುದೇನೋ ಉಂಟು. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಈ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಸಾಧಕವೆಂದು ನಾವೇ ಭಾವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ನಾವು ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣವಿದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿತ್ಯವೆನ್ನುವ ಮೀಮಾಂಸಕರೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬೊಂದು ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕೆಂದು ವಾದಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅದನ್ನು ಹೇಳಿದೆವು, ಅಷ್ಟೆ. ಆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಶಬ್ದಗಳ ಲಿಂಗತ್ವದಿಂದಲೂ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮೂಲಕ ಬಂದರೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ವಾಚಕಗಳೇ ಅಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳ ಮೂಲಕವೂ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ವಾದಿಗಳೂ ಅದನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಬಾರದೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನಾವು ಇಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣವೃತ್ತಿ, ವಾಚಕತ್ವ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಗಳೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ. ಇಷ್ಟಾದರೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ

ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದೆಂದು ವಾದಿಗಳು ಹಟ ಹಿಡಿಯಬಹುದು; ಆದರೂ ಆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ನಮ್ಮ ಧ್ವನಿತತ್ವವು ಅನೇಕ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡುವುದೆಂದೂ ಸಹೃದಯರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದೆಂದೂ, ನಮ್ಮ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಅವರು ಆದರಿಸಿಯೇ ಆದರಿಸುವರೆಂದೂ ನಂಬುತ್ತೇವೆ. ಆಗಲೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುವುವೆಂದು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ನಿಂದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ನಿಂದಿಸುವುದಾದರೆ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದ ದಾರ್ಶನಿಕರು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸಕಲ ಸದ್ವಸ್ತುಗಳ ಲಕ್ಷಣವೂ ಪುನರುಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ—

ವಿಮತಿವಿಷಯೋ ಯ ಆಸೀನ್ಮನೀಷಿಣಾಂ ಸತತಮವಿದಿತಸತತ್ತ್ವಃ ।
ಧ್ವನಿಸಂಜ್ಞಿತಃ ಪ್ರಕಾರಃ ಕಾವ್ಯಸ್ಯ ವ್ಯಂಜಿತಃ ಸೋಽಯಮ್ ॥

ಮತಿವಂತರಿಗುಂ ತಾಂ ಸಂ-
ತತಮವಿದಿತತತ್ತ್ವಮಾಗಿ ವಿಮತಿಯನಾಂತಾ ।
ನುತಕಾವ್ಯದ ಧ್ವನಿಯೆಂಬೊಂ-
ದುತೆರಂ ಸಲೆ ವಿವೃತಮಾಯ್ತು ದಿಂತೀ ಪರಿಯಿಂ ॥

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಕಾರೋಽನ್ಯೋ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಃ ಕಾವ್ಯಸ್ಯ ದೃಶ್ಯತೇ ।
ಯತ್ರ ವ್ಯಂಗ್ಯಾನ್ವಯೇ ವಾಚ್ಯಚಾರುತ್ವಂ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರಕರ್ಷವತ್ ॥ ೩೪ ॥

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಂಶವು ಇರುವುದಾದರೂ ವಾಚ್ಯಾಂಶದ ಸೊಗಸೇ ಮಿಗಿಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಲಲನೆಯರ ಲಾವಣ್ಯದಂತಿರುವುದೆಂದು ವಿವರಿಸಲಾಯಿತಷ್ಟೆ; ಅದು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಾಗ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಅದು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಹೋಗಿ, ವಾಚ್ಯದ ಸೊಗಸೇ ಮಿಗಿಲಾಗಿರುವುದಾದರೆ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಆಗ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಕೆಳಗಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಾದ ವಸ್ತುವು ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ವಾಚ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವ'ವು ಬಂದಿದೆ:

೧೧೧ ಲಾವಣ್ಯಸಿಂಧುರಪರೈವ ಹಿ ಕೇಯಮತ್ರ
ಯತ್ರೋತ್ಪಲಾನಿ ಶಶಿನಾ ಸಹ ಸಂಪ್ಲವಂತೇ।
ಉನ್ಮಜ್ಜತಿ ದ್ವಿರದಕುಂಭತಟೀ ಚ ಯತ್ರ
ಯತ್ರಾಪರೇ ಕದಲಿಕಾಂಡಮೃಣಾಲದಂಡಾಃ॥194

ಆವುದರೊಳ್ ವರೋತ್ಪಲಗಳುಂ ಶಶಿಯೊಂದಿಗೆ ತೇಲುತಿರ್ಪ್ಪವಂ-
ತಾವುದರೊಳ್ ಮುಳುಂಗಿರುವುವಾನೆಯ ಕುಂಭತಟೀಪ್ರದೇಶಗಳ್ ।
ತಾವರೆದಂಟುಮಂತೆ ಮಿಗೆ ಬಾಳೆಯ ಕಂಬುಮುಮೆಲ್ಲಿ ಕಾಂಬವೋ,
ಭಾವಿಸಲಿಂತು ಬೇರೆಯೆನಿಪೀ ಚೆಲುವಂಬುಧಿಯೀಕೆಯೆಲ್ಲಿದಳ್ ॥

ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೂ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ವಾಚ್ಯದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದ, ಎಂದರೆ ಅದರ ಚಮತ್ಕಾರಾತಿಶಯದ, ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಬಹುದು; ಆಗಲೂ ಕಾವ್ಯವನ್ನು 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'

---

194 'ಸಿಂಧು' ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆ, 'ಉತ್ಪಲ'ದಿಂದ ಕಟಾಕ್ಷಗಳು, 'ಶಶಿ'ಯಿಂದ ವದನ, 'ದ್ವಿರದಕುಂಭತಟೀ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ತನದ್ವಂದ್ವ, 'ಕದಲಿಕಾಂಡ'ದಿಂದ ತೊಡೆಗಳು, 'ಮೃಣಾಲದಂಡ'ದಿಂದ ತೋಳ್ಗಳು ಧ್ವನಿತವಾಗಿವೆ ಇಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಸುತರಾಂ ಅನುಪಪನ್ನ; ಆದ್ದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೆ ಇವೆಲ್ಲ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಹೀಗೆ ಬಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು 'ಅಪರೈವ ಹಿ ಕೇಯಂ' ಎಂಬ ಅಲಂಕೃತ ವಾಚ್ಯಾಂಶಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೊಬಗನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಹಿಂದೆ ನಿಂತು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೇ ಮುಂದೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಸೌಂದರ್ಯದ ವಿವರಣೆ ಹೀಗೆ:—'ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಸೌಂದರ್ಯ ಸಾರವೆನಿಸುವ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳು—ಕುವಲಯ, ಶಶಿ, ಕುಂಭತಟಿ, ಇತ್ಯಾದಿ—ಎಲ್ಲವೂ ಒಂದೆಡೆ ಕೂಡುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವ; ಇಲ್ಲಿ ಆ ಅಸಂಭವ ಸಮುಚ್ಚಯವು ಒದಗಿದೆ; ಏನಾಶ್ಚರ್ಯ!' ಎಂಬಂತೆ ವಿಸ್ಮಯಕಾರಕವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಉಪಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಉದಿಸುತ್ತದೆ, ನಾಯಕನ ಅಭಿಲಾಷೆಗೆ ವಿಭಾವವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಪರ್ಯವಸಾನದ ರಸಧ್ವನಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಕೂಡ ಇಲ್ಲವಾಗಿ. ರಸಕ್ಕೆ ಅದು ಗೌಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹೀಗೆಯೇ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಧ್ವನಿ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆಂದು ನಾವು ಪದೇ ಪದೇ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಕೆಲವರು ಸಹೃದಯರು ಪದ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ—ಜಲಕ್ರೀಡೆಗೆ ಇಳಿದ ತರುಣಿಯರ ಲಾವಣ್ಯರಸದಿಂದ ಸುಂದರತರವಾದ ನದಿಯ ವರ್ಣನೆಯೇ ಇದು, ಎಂದು. ಅಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಯೋಜನೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಸರಿ. ಅಥವಾ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಕ್ಕೆಂದಿಳಿದ ಯುವತಿವರ್ಣನೆಯೂ ಇರಬಹುದು. ಹೇಗೂ ವಿಸ್ಮಯಕಾರಕವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಗುಣತ್ವವೇ ಹೊರತು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ '**ಅನುರಾಗವತೀ ಸಂಧ್ಯಾ....**'[195] ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೂ ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕವಿಯು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟರೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಧಾನತೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ '**ಸಂಕೇತಕಾಲಮನಸಮ್....**' ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಾಗಿದೆ.[196] ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ರಸಾದಿಗಳು ಅಪ್ರಧಾನವಾದಾಗ ರಸವದಲಂಕಾರ ಬರುವುದೆಂದೂ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು.[197] ಹೀಗೆ ರಸಾದಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆಯುವ ಅಪ್ರಧಾನತೆಯನ್ನು ಮದುವಣಿಗನಾದ ಸೇವಕನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ರಾಜನ ಅಪ್ರಧಾನತೆಗೆ ಹೋಲಿಸಬಹುದು. ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ದೀಪಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಉದಾಹಣೆಗಳು.

ಹಾಗೆಯೇ—

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಸನ್ನಗಂಭೀರಪದಾಃ ಕಾವ್ಯಬಂಧಾಃ ಸುಖಾವಹಾಃ ।
ಯೇ ಚ ತೇಷು ಪ್ರಕಾರೋಽಯಮೇವಂ ಯೋಜ್ಯಃ ಸುಮೇಧಸಾ ॥ ೩೫ ॥

ತಿಳಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಆಳವಾದ (ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ) ಪದಗಳಿಂದ ತುಂಬಿ ಆನಂದವನ್ನು ತರುವ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ಬುದ್ಧಿವಂತರು ನಾವು ಹೇಳುವಂತೆ ಯೋಜಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಎಷ್ಟೋ ಕಾವ್ಯಬಂಧಗಳು ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ರಮಣೀಯವೆನಿಸುವಂತೆಯೇ ಆನಂದವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವುವಲ್ಲವೆ? ಅವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಈ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೧೨ ಲಚ್ಛೀ ದುಹಿದಾ ಜಾಮಾಉಓ ಹರೀ ತಂಸ ಘರಿಣಿಯಾ ಗಂಗಾ।
ಅಮಿಅಮಿಅಂಕಾ ಅ ಸುಆ ಅಹೋ ಕುಡುಂಬಂ ಮಹೋಅಹಿಣೋ ॥

---

195 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೭ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೩೦)

196 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೫೦ನ್ನು ನೋಡಿ (ಪುಟ ೯೮)

197 ಎರಡನೆಯ ಉದ್ಯೋತದ ೫ನೆಯ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ನೋಡಿ.

ಲಕುಮಿಯೆ ಮಗಳೆನಲಳಿಯನು ಹರಿಯು ;
ಮಡದಿಯೆ ನೋಡಲು ತಾ ಗಂಗೆ |
ಅಮೃತಮೃಗಾಂಕರೆ ಮಕ್ಕಳು ಇಬ್ಬರು ;
ಏನು ಕುಟುಂಬವೊ ಸಾಗರಗೆ ||198

ಕಾರಿಕೆ

ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರವರ್ಗೋಽಯಂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶಾನುಗಮೇ ಸತಿ |
ಪ್ರಾಯೇಣೈವ ಪರಾಂ ಛಾಯಾಂ ಬಿಭ್ರಲ್ಲಕ್ಷ್ಯೇ ನಿರೀಕ್ಷ್ಯತೇ || ೩೬ ||

ವೃತ್ತಿ

ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರವರ್ಗಕ್ಕೆಲ್ಲ ವಿಶೇಷವಾದ ಸೊಗಸು ಬರುವುದನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶವಾದ ಅಲಂಕಾರದ ಅಥವಾ ವಸ್ತುಮಾತ್ರದ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಸೊಗಸು ಬರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಲಕ್ಷಣಕಾರರು ಒಂದೊಂದುಕಡೆ199 ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಸೊಗಸು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದೆಂಬುದು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ದೀಪಕ, ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಂತೆಯೇ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಾಂಶದ ಇಲ್ಲವೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಅಂಶದ ಸಂಪರ್ಕವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ

---

198 ಲಕ್ಷ್ಮಿ=ಎಲ್ಲರೂ ಬಯಸುವ ಸಂಪತ್ತು. ಹರಿ=ಸಮಸ್ತ ಭೋಗಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ಭಗವಂತ. ಗಂಗೆ=ಸಕಲಪಾಪನಾಶಿನಿ. ಅಮೃತ=ಇಲ್ಲಿ ಮದ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಂಗಾಸ್ನಾನ, ಹರಿಚರಣಾರಾಧನ, ಮುಂತಾದ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ಲಭಿಸಿದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಚಂದ್ರೋದಯದಲ್ಲಿ ಪಾನಗೋಷ್ಠಿಯ ಉಪಭೋಗವೇ ಮುಖ್ಯ ಫಲವೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ. 'ಅಹೋ ಕುಟುಂಬಂ !' ಎಂಬ ವಿಸ್ಮಯಕಾರಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಇದು ಗುಣೀಭೂತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಅಲಂಕಾರವಿಲ್ಲದೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶವು ಸೊಬಗೀವುದೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಪದ್ಯ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

199 'ಏಕದೇಶ'ವೆಂಬುದು ಮೂಲದ ಶಬ್ದ. ಇದು 'ಏಕದೇಶವಿವರ್ತಿರೂಪಕ'ವನ್ನು ಕುರಿತದ್ದೆಂದು ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಇತರರ ಮತವೆಂದು ಅವರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮೊದಲಾಗಿ ಸಕಲ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವುವೆಂದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಅತಿಶಯದ ಯೋಜನಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಮಹಾಕವಿಗಳ೨೦೦ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಸದೊಂದು ಸೊಗಸು ಬರುವುದೆಂದಮೇಲೆ, ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅದನ್ನು ಔಚಿತ್ಯವರಿತು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಕರ್ಷವು ಬರದೆ ಹೋಗುವುದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ಭಾಮಹನು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣವಿದು—

'ಸೈಷಾ ಸರ್ವತ್ರ ವಕ್ರೋಕ್ತಿರನಯಾರ್ಥೋ ವಿಭಾವ್ಯತೇ ।
ಯತ್ನೋಽಸ್ಯಾಂ ಕವಿನಾ ಕಾರ್ಯಃ ಕೋಽಲಂಕಾರೋಽನಯಾ ವಿನಾ ॥'೨೦೧

ಇದೆ ದಲ್ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯೆನಿಪು-
ದಿದರಿಂದೆ ವಿಭಾವ್ಯಮಪ್ಪುದರ್ಥಮದೆಲ್ಲಂ ।
ಪಡೆಪಿಂ ಕಲ್ವುದು ಕವಿಯಿದ-
ನಿದು ಪೋಗಿರೆ ಮತ್ತೆ ಬೇರೆ ಭೂಷಣಮೊಳವೇ ॥

ಇದಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು—'ಯಾವ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯು ತುಂಬಿರುತ್ತದೋ ಆ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕವಿಯ

---

೨೦೦ =ಕಾಳಿದಾಸಾದಿಗಳ—ಲೋ.

೨೦೧ ನೋಡಿ-ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ, II ೮೫ (ಪು. ೪೫). ಶಬ್ದದ ವಕ್ರತೆ, ಅರ್ಥದ ವಕ್ರತೆ, ಎಂದು ಭಾಮಹನು ಹೇಳುವುದು ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಲೋಕೋತ್ತರ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನೇ ಇದೇ ಅಲಂಕಾರಗಳ ತತ್ತ್ವ. ಲೋಕೋತ್ತರತ್ವದ ನಾಮಾಂತರವೇ 'ಅತಿಶಯ'. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೇ ಸರ್ವಾಲಂಕಾರಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯಾಂಶ. ಈ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಚಿರಪರಿಚಿತವಾದ ಹಳೆಯ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಹೊಸ ಕಳೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಪ್ರಮದೆ, ಉದ್ಯಾನ, ಮುಂತಾದ ವರ್ಣ್ಯ ವಸ್ತುಗಳು 'ವಿಭಾವ'ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ, ವಿಶೇಷ ಭಾವ್ಯತೆಯನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತವೆ, ಎಂದರೆ ರಸಮಯವೆನಿಸುತ್ತವೆ—ಲೋ.

ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೇ ಸರ್ವಾಲಂಕಾರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದರೆ, ತದ್ಭಿನ್ನವಾದ ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವೇ ಇಲ್ಲವಲ್ಲ! ಕವಿಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಸ್ಫುರಿಸದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದಲ್ಲ; ಅಥವಾ ಅದೇ ಕಾವ್ಯದ ಜೀವವೆಂದರೆ ಅನೌಚಿತ್ಯವಿದ್ದಾಗಲೂ ಅದೇ ಜೀವವಾಗಬೇಕಲ್ಲವೆ? ಇನ್ನು ಔಚಿತ್ಯವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಜೀವವೆಂದರೆ-ರಸಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಮುಖ್ಯ ಜೀವ ರಸಾದಿಯೇ ಎಂದಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವ ಆಶಂಕೆ—'ಔಚಿತ್ಯಘಟಿತ ಸುಂದರ ಶಬ್ದಾರ್ಥಮಯ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಆತ್ಮದಿಂದೇನಾಗಬೇಕು?' ಎಂಬುದು, ನಿಸ್ಸಾರವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಧ್ವನಿಸದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಸಾಕ್ಷಿಯೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಇವರು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಎಳ್ಳಷ್ಟೂ ಹುರುಳಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಿಶೇಷ ಸೌಂದರ್ಯವು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹಾಗಿಲ್ಲದ ಮಿಕ್ಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ 'ಅಲಂಕಾರ'ವಿರುತ್ತದೆ; ಅಷ್ಟೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿಜವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೇ ಶರೀರವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸ ಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾದಮೇಲೆ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಅಭೇದವನ್ನೇ ಲಕ್ಷಣೆಯ ಮೂಲಕ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಅಲಂ ಕಾರಗಳೂ' ಎಂದು. ಈ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯು ಉಳಿದ ಅಲಂಕಾರಗಳೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣ ವಾಗುವುದು ಎರಡು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ:—(೧) ವಾಚ್ಯತ್ವದಿಂದ ಮತ್ತು (೨) ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವ ದಿಂದ. ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿಯೂ ಎರಡು ಭೇದಗಳಿರಬಹುದು—೧. ಪ್ರಧಾನತ್ವ ಮತ್ತು ೨ ಅಪ್ರಧಾನತ್ವ, ಎಂಬುದಾಗಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆಯು ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಎರಡನೆಯದು (ಎಂದರೆ ಎರಡನೆ ವಿಭಾಗ ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು) 'ಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದು. ಮೂರನೆಯದು (=ಕಡೆಯದು) 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆನಿಸುವುದು. ಈ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ' ವೆಂಬ ಪ್ರಕಾರವು ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರಬಹುದಾದರೂ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೀಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯು ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ವಿಷಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಗೂ ಉಳಿದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವಿಶೇಷ.

'ರೂಪಕ', 'ಉಪಮಾ', 'ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ', 'ನಿದರ್ಶನಾ'೨೦೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಸಾದೃಶ್ಯದ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಾದೃಶ್ಯವು (ವಾಚ್ಯವಾಗಿರದೆ) ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದ ರಿಂದಲೇ ಶೋಭಾತಿಶಯವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯ ದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಲಂಕಾರಗಳೆಲ್ಲ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೇ ಒಳಪಡುತ್ತವೆ.

'ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ', 'ಆಕ್ಷೇಪ', 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಪ್ರತೀತಿಯಾದಲ್ಲದೆ ಸೌಂದರ್ಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗಲಾರದೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವೂ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆನ್ನುವುದು ನಿರ್ವಿವಾದವೇ.

ಈ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಲಂಕಾರಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಲಂಕಾರ ಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗರ್ಭೀಕರಿಸುವುವೆಂಬ ನಿಯಮವೂ ಉಂಟು. 'ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೇಯಸ್' ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಆಸ್ಪದವಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಅಲಂಕಾರ ಗಳು ಒಂದೇ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗರ್ಭೀಕರಿಸಬಹುದೆಂಬುದು

೨೦೨ ಇದರ ವಿವರಣೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ, ಪುಟ ೬೪ನ್ನು ನೋಡಿ.

ಇನ್ನೊಂದು ನಿಯಮ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಸಸಂದೇಹ' ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಅಲಂಕಾರಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಒಂದನ್ನೊಂದು ಧ್ವನಿಸಲೂ ಬಹುದು—ದೀಪಕ ಮತ್ತು ಉಪಮೆಗಳಂತೆ. ದೀಪಕಾಲಂಕಾರವು ಉಪಮೆಯನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವುದೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವೂ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಯನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಮಾಲೋಪಮೆ'ಯೇ ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೧೩ ಪ್ರಭಾಮಹತ್ಯಾ ಶಿಖಯೇವ ದೀಪಃ
ತ್ರಿಮಾರ್ಗಯೇವ ತ್ರಿದಿವಸ್ಯ ಮಾರ್ಗಃ।
ಸಂಸ್ಕಾರವತ್ಯೇವ ಗಿರಾ ಮನೀಷೀ
ತಯಾ ಸ ಪೂತಶ್ಚ ವಿಭೂಷಿತಶ್ಚ ॥203

ಸೊಡರವೊಲನೂನಕಾಂತಿಯ
ಕುಡಿಯಿಂದಂ ನಾಕದಂತೆ ಮಂದಾಕಿನಿಯಿಂ।
ನುಡಿಜಾಣಿಂ ವಿಬುಧನವೋಲ್
ಪಡೆದಂ ಪೂತತೆಯನಂತೆ ಶೋಭೆಯನವಳಿಂ॥

ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಯು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಬೇರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಸಂಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ರೂಪಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ 'ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯ'ದ ಪ್ರಕಾರಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ನಾವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ, ಮತ್ತು ಹೇಳದೆ ಇದ್ದರೂ ಅದೇ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರುವ,204 ಅಲಂಕಾರಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಈ 'ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯ'ತ್ವವು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ

---

203 ಕುಮಾರಸಂಭವ, I ೨೮

204 ಎಂದರೆ ಸೌಂದರ್ಯಸಂಪನ್ನವಾದ ಎಂದರ್ಥ ಸೌಂದರ್ಯಾಂಶವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ, 'ಗೌರಿವ ಗವಯಃ' ಎಂಬ ಉಪಮೆ, 'ಖಲೇವಾಲೀ ಯೂಪಃ,' ಎಂಬ ರೂಪಕ, 'ತುದೀ ಶಾಲಾತುರ . . . (ಪಾಣಿನಿ)' ಎಂಬ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ; 'ಗಾಮಶ್ವಂ' ಎಂಬ ದೀಪಕ, 'ಸ್ಥಾಣುರ್ವಾ ಪುರುಷೋವಾ' ಎಂಬ ಸಸಂದೇಹ; 'ನೇದ ರಜತಂ' ಎಂಬ ಅಪಹ್ನುತಿ, 'ಪೀನೋ ದಿವಾ ನಾತ್ತಿ' ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ, . . 'ಸಮುದ್ರಃ ಕುಂಡಿಕಾ' ಎಂಬ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಉಪಯೋಗವೂ ಇಲ್ಲದಿರಲು ಕಾರಣ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶ ಶೂನ್ಯತ್ವವೇ ಆದುದರಿಂದ ಇವು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಪಡೆಯಲು ಗುಣೀಭೂತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶವನ್ನಾದರೂ ಹೊಂದಿರಲೇಬೇಕು—ಲೋ.

ದೊಡನೆಯೇ ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಆದಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೊಂದರ ಸ್ವರೂಪ ವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸುವೆವೆಂದು ಹೊರಟರೆ ತತ್ತ್ವವು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ತತ್ತ್ವವು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದೆ ಗತ್ಯಂತರವಿಲ್ಲ, ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದನ್ನೂ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಹೇಳಿ ವಿವರಿಸುವುದೂ ಶಕ್ಯವಲ್ಲದ ಕೆಲಸ, ಏಕೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟರೆ ಎಲ್ಲಿಗೂ ಕೊನೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.[205] ಮಾತಿನ ಪರಿಗಳು ಹೇಗೆ ಅನಂತವಾಗಿರುವುವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಮಾತಿನ ಪ್ರಕಾರಗಳಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಅಪರಿಮಿತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. 'ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯ'ಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಒಂದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂತರಗಳ ಸ್ಪರ್ಶದಿಂದಲಾದರೂ, ವಿಷಯತ್ವವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ[206] ಆದುದರಿಂದ ಸಹೃದಯರು ಧ್ವನಿಯ ಈ ಎರಡನೆಯ ರೂಪಾಂತರ (=ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ)ವಾದರೂ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಆದರಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನೂ ಅತಿರಮಣೀಯವಾದುದೆಂಬುದನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತಹ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಸೊಬಗು ಬರದೆಹೋಗುವ ಒಂದೇ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರವಾದರೂ ಖಂಡಿತ ಸಿಕ್ಕಲಾರದು. ಇದೇ ಕಾವ್ಯದ ಪರಮರಹಸ್ಯವೆಂದು ಮತಿವಂತರು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಮುಖ್ಯಾ ಮಹಾಕವಿಗಿರಾಮಲಂಕೃತಿಭೃತಾಮಪಿ ।
ಪ್ರತೀಯಮಾನಚ್ಛಾಯೈಷಾ ಭೂಷಾ ಲಜ್ಜೇವ ಯೋಷಿತಾಮ್ ॥ ೩೭ ॥

---

205 ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ, ಉಪಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಚಾರುತ್ವಹೀನವಾದ ಅವಸ್ಥೆಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಚಾರುತ್ವವೆಲ್ಲ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶಾಯತ್ತ ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವವೇ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣ. ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಚಾರುತ್ವ ಮಾತ್ರ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೋಗ್ಯತ್ವ; ರಸದ ಚಾರುತ್ವ ಆತ್ಮವಿಶ್ರಾಂತವಾದ ಆನಂದವೇ ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಗೇನೂ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ—ಲೋ.

206 'ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಲಂಕಾರಾಂತರವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗೇನೂ ಇದ್ದೇ ತೀರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದಮೇಲೆ ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದರೆ ಸಕಲಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಹೇಗಾದೀತು?' ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಇದು ಸಮಾಧಾನ ಅಲಂಕಾರಾಂತವೇ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ತೀರಬೇಕೆಂದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ; ವಸ್ತುವಾಗಲಿ ರಸವಾಗಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿಯೆ, ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ ಲಕ್ಷಣ ಕೂಡುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ನಾರಿಯರಿಗೆ ಬೇರೆ ಒಡವೆಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಲಜ್ಜೆಯು ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾದ ಭೂಷಣವೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ಮಹಾಕವಿಗಳ ಮಾತುಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ[207] ಈ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಛಾಯೆಯೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಭೂಷಣ.

ವೃತ್ತಿ

ಚಿರಪರಿಚಿತವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ನೂತನವಾದ ರಮಣೀಯತೆಯು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಈ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಛಾಯೆಯೇ ಕಾರಣ, ಉದಾಹರಣೆ:

೧೧೪ ವಿಸ್ರಂಭೋತ್ಥಾ ಮನ್ಮಥಾಜ್ಞಾವಿಧಾನೇ
ಯೇ ಮುಗ್ಧಾಕ್ಷ್ಯಾಃ ಕೇಽಪಿ ಲೀಲಾವಿಲಾಸಾಃ ।
ಅಕ್ಷುಣ್ಣಾಸ್ತೇ ಚೇತಸಾ ಕೇವಲೇನ
ಸ್ಥಿತ್ವೈಕಾನ್ತೇ ಸಂತತಂ ಭಾವನೀಯಾಃ ॥

ಮದನಾದೇಶವಿಧಾನದ
ಪದಪಿಂ ಪೊರಮಟ್ಟ ಹಾವಲೀಲೆಗಳೆನಿತೋ ।
ಸುದತಿಗೆ ನಿಚ್ಚಂ ಪೊಸವೆನಿ-
ಪುದರಿಂ ಮನಮೊಂದರಿಂದೆ ಜಾನಿಸವೇಳ್ಕುಂ ॥

ಇಲ್ಲಿ 'ಕೇಽಪಿ' (='ಎನಿತೋ') ಎಂಬ ಪದವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಅಸ್ಪಷ್ಟತೆಯನ್ನೇ ಹೇಳಿದರೂ, ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ 'ಅನಂತವಾಗಿದೆ'ಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದರಿಂದ, ಕಾವ್ಯಕ್ಕೇ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸೊಗಸು ಬಂದಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅರ್ಥಾಂತರಗತಿಃ ಕಾಕ್ವಾ ಯಾ ಚೈಷಾ ಪರಿದೃಶ್ಯತೇ ।
ಸಾ ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಗುಣೀಭಾವೇ ಪ್ರಕಾರಮಿಮಮಾಶ್ರಿತಾ ॥ ೩೮ ॥

---

207 'ಇದ್ದರೂ ಸಹ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ 'ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗಲೂ ಸಹ' ಎಂಬರ್ಥ. ನಾರಿಯರ ಲಜ್ಜೆ ಅವರ ಹೃದಯಾಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಉದಿಸಿದ ಮನ್ಮಥವಿಕಾರದ ಮುಚ್ಚುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಅದೇ ಹೃದಯ ಸೌಂದರ್ಯದ ಪ್ರಕಾಶಕವೂ, ವೀತರಾಗರಿಗೆ ಕೌಪೀನವನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆದರೂ ನಾಚಿಕೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೃಂಗಾರರಸತರಂಗಿಣಿಯಾದ ತರುಣಿಯು ತನ್ನ ಮನದನುರಾಗವನ್ನು ಮುಚ್ಚಲೆಂದು ಹೊರಟು ನಾಚುತ್ತಾ ತನ್ನ ವಿವಿಧ ವಿಲಾಸಗಳನ್ನೂ ನೇತ್ರಗಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಮುಚ್ಚಿಡುವ ಲಜ್ಜೆಯಿಂದಲೇ ಹೃದಯವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿಡುತ್ತಾಳೆ ಅವಳ ಸೌಂದರ್ಯದ ಆವಿಷ್ಕಾರಕ್ಕೆಲ್ಲ ಹೀಗೆ ಅವಳ ಗೋಪನವೇ ಕಾರಣ ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ರಸವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡುವ ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರವೇ ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಏಕಮಾತ್ರ ಸಾಧನವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ

'ಕಾಕು' ಅಥವಾ ಧ್ವನಿವಿಕಾರದಿಂದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದುಂಟಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಅಪ್ರಧಾನವೂ ಆಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಆ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಈ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಎಷ್ಟೋ ಕಡೆ ಒಂದರ ಜತೆಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವು ಕಾಕುವಿನಿಂದ ಮೂಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗಾರ್ಥವು ಅಮುಖ್ಯವೆನಿಸುವಂತಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಈಗ ಹೇಳಿದ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯ-ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುತ್ತದೆ.[೨೦೮] ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೧೫ ....ಸ್ವಸ್ಥಾ ಭವನ್ತಿ ಮಯಿ ಜೀವತಿ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾಃ[209]

....ನಾನು ಜೀವಿಸಿರುವಾಗಲೇ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರರು ಸ್ವಸ್ಥವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ! ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೧೬ ಆಮ ಅಸಇಓ ಓರಮ ಪಇವ್ವಏ ಣ ತುಏ ಮಲಿಣಿಅಂ ಸೀಲಮ್ ।
ಕಿಂ ಉಣ ಜಣಸ್ಸ ಜಾಅ ವ್ವ ಚಂದಿಲಂ ತಂ ಣ ಕಾಮೇಮೋ ॥

ಆಗಲಿ ಸುಳ್ಳೇ! ನಿಲ್ಲಿಸು ಹದಿಬದೆ!
ನಿನ್ನಯ ಶೀಲಕೆ ಕಿಲುಬಿಲ್ಲ।
ಆದರೆ ಕಂಡರ ಹೆಂಡಿರ ಪರಿಯಲಿ
ನಾನಾ ನಾಪಿತಗೊಲಿದಿಲ್ಲ ॥[210]

ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ, ವಿಶೇಷಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಕೇವಲ ಕಾಕುವನ್ನಷ್ಟೆ ಕಾರಣವೆನ್ನ

208 'ಕಾಕುಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿ ಗುಣೀಭೂತವಾದರೆ ಈ ಪ್ರಕಾರ; ಪ್ರಧಾನವಾದರೆ ಧ್ವನಿಯೇ' ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾಕುವಿದ್ದೆಡೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಶಬ್ದಸ್ಪೃಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಎಂದ ಮೇಲೆ ಗುಣೀಭೂತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

209 ವೇಣೀಸಂಹಾರ ನಾಟಕ, I, ೪

ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತ, ಗದ್ಗದ, ತಾರ, ಪ್ರಶಮನ, ಉದ್ದೀಪನಗಳಿಂದ ವಿಚಿತ್ರತರವಾದ ಧ್ವನಿವಿಕಾರವು (= ಕಾಕು) 'ಇದು ಅಸಂಭವವಾದ ಮಾತು, ಅತ್ಯಂತ ಅನುಚಿತ' ಎಂಬ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸಿ, ಆದರಿಂದ ಉಪಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೇ ಕ್ರೋಧದ ಅನುಭಾವತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ—ಲೋ.

210 ಗಾಥಾಸಪ್ತಶತಿ, ೪೧೭. ಇಲ್ಲಿಯ ಸಂದರ್ಭವಿದು—ಒಬ್ಬಳು ಇನ್ನೊಬ್ಬಳ ಶೀಲವನ್ನು ಹಾಸ್ಯಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಹಾಸ್ಯಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವಳಿಗೆ ಹಾಸ್ಯಮಾಡುವವಳು ನಾಪಿತನನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದು ಗೊತ್ತಿದೆ. ಅದನ್ನೆತ್ತಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯುಪಹಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ—ಲೋ.

ಲಾಗದು. ಕಾಕುವು ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಗಮ್ಯವಾಗುವುದೇ ಹೊರತು ನೇರವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಕಾಕುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸದೆ) ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ನಾವು ಕಾಕುವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯು ಬರುವುದು ಅಸಂಭವವೇ. ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವು ಕಾಕುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರನಿಷ್ಠವಾದರೂ ಅದು ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಬರುವ ಕಾರಣ, ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ. ಎಲ್ಲಿ ಅಭಿಧಾವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯು ಉಂಟಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಗುಣೀಭೂತವಾಗುವ ಕಾರಣ, ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂದರೆ ಮತ್ತೇನೂ ಅಲ್ಲ; ವಾಚ್ಯದೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ವಾಚ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೇ.

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಭೇದಸ್ಯಾಸ್ಯ ವಿಷಯೋ ಯಶ್ಚ ಯುಕ್ತ್ಯಾ ಪ್ರತೀಯತೇ ।
ವಿಧಾತವ್ಯಾ ಸಹೃದಯೈರ್ನ ತತ್ರ ಧ್ವನಿಯೋಜನಾ ॥ ೩೯ ॥

ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಯವು ಈ (ಕಾವ್ಯ) ಪ್ರಭೇದಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದೆಂದು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದೋ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗಾದರೂ ಮಾಡಿ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಹೃದಯರು ಹೊರಡಬಾರದು.

ವೃತ್ತಿ

ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೂ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದುಂಟು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡಲು ಯುಕ್ತಿಯ ಸಹಾಯವಿರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರನ್ನೇ ಕೊಡಬೇಕು. ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಮೇಲೆ (ಅತಿಯಾದ) ವ್ಯಾಮೋಹವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೧೭ ಪತ್ಯುಃ ಶಿರಶ್ಚಂದ್ರಕಲಾಮನೇನ
ಸ್ಪೃಶೇತಿ ಸಖ್ಯಾ ಪರಿಹಾಸಪೂರ್ವಮ್ ।
ಸಾ ರಂಜಯಿತ್ವಾ ಚರಣೌ ಕೃತಾಶೀ-
ರ್ಮಾಲ್ಯೇನ ತಾಂ ನಿರ್ವಚನಂ ಜಘಾನ ॥211

211 ಕುಮಾರಸಂಭವ, VII, 19. ಇಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜೆ, ಹರ್ಷ, ಈರ್ಷ್ಯೆ, ಅಂಜಿಕೆ,

ಇಂದಿದರಿಂದಿನಿಯನ ಶಿರ-
ದಿಂದುವನೊದೆಯೆಂದು ಹರಸಿ ನಗುತುಂ ಸಖಿ ತಾ- |
ನಂದಂಗೊಳಿಸಲ್ ಕಾಲ್ಗಳ-
ನಂದವಳಂ ಮಾತನುಳಿದು ಸುಮದಿಂ ಪೊಯ್ದಳ್ ||

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೧೮ ಪ್ರಯಚ್ಛತೋಚ್ಚೈಃ ಕುಸುಮಾನಿ ಮಾನಿನೀ
ವಿಪಕ್ಷಗೋತ್ರಂ ದಯಿತೇನ ಲಂಭಿತಾ |
ನ ಕಿಂಚಿದೂಚೇ ಚರಣೇನ ಕೇವಲಂ
ಲಿಲೇಖ ಬಾಷ್ಪಾಕುಲಲೋಚನಾ ಭುವಮ್ ||212

'ಇಗೊ ಹಿಡಿ'ಯೆನ್ನುತ ಹೂಗಳನಿನಿಯನು
ತನ್ನಯ ಕೈಯಲಿ ಕೊಡುವಾಗ |
ಅರಿಯದೆ ಸವತಿಯ ಹೆಸರನು ಹೇಳಲು
ಮಾನಿನಿ ಮುನಿದಳು ತಾನಾಗ |
ಮಾತನ್ನೇನೂ ನುಡಿಯಲೆ ಇಲ್ಲ ;
ಕಣ್ಣಲಿ ಮಿಡಿಯುತ ನೀರನ್ನು |
ತನ್ನಯ ಕಾಲಿನ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ
ಸುಮ್ಮನೆ ಬರೆದಳು ನೆಲವನ್ನು ||

ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ನಿರ್ವಚನಂ ಜಘಾನ' (=ಮಾತನುಳಿದು . . . ಪೊಯ್ದಳ್) ಮತ್ತು 'ನ ಕಿಂಚಿದೂಚೇ' (=ಏನನ್ನೂ ನುಡಿಯಲೆ ಇಲ್ಲ) ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿಷೇಧದ ಮೂಲಕ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಗುಣೀಭೂತವೇ ಆದರೂ ಸೊಗಸಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಯಾವ

ಸೌಂದರ್ಯಾಭಿಮಾನ, ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬುದು ನಿಜವೇ. ಆದರೆ ಇದೆಲ್ಲ ಕನ್ಯಾಜನೋಚಿತವಾದ ಮುಗ್ಧತೆಯನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವ 'ನಿರ್ವಚನಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುಣೀಭೂತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಕಡೆಗೆ ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆನಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

* ಪುಟ ೯೭. (ಪದ್ಯ ೪೯)

212 ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯ, VIII, 14. ಇಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಣಯಕೋಪ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಅದು ವಾಚ್ಯವಾದ ವಚನ ನಿಷೇಧಕ್ಕೇ ಉಪಕಾರಕ—ಲೋ.

ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರದೆ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಏವಂ ವಾದಿನಿ ದೇವರ್ಷೌ....' ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.* ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಭಂಗಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ. ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡಬಾರದು.

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಕಾರೋಽಯಂ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯೋಽಪಿ ಧ್ವನಿರೂಪತಾಮ್ ।
ಧತ್ತೇ ರಸಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯಪರ್ಯಾಲೋಚನಯಾ ಪುನಃ ॥ ೪೦ ॥

ರಸವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದುದೇ ಆದರೆ ಈ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯ-ಪ್ರಕಾರವೂ ಮತ್ತೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ರೂಪವನ್ನೇ ತಳೆಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವೂ ರಸ, ಭಾವ, ಮೊದಲಾದವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೇ ಗಮನಿಸುವುದಾದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೇ ಆಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಈಗ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಲಾದ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೧೯ ದುರಾರಾಧಾ ರಾಧಾ ಸುಭಗ ಯದನೇನಾಪಿ ಮೃಜತ-
ಸ್ತವೈತತ್ ಪ್ರಾಣೇಶಾಜಘನವಸನೇನಾಶ್ರು ಪತಿತಮ್ ।
ಕಠೋರಂ ಸ್ತ್ರೀಚೇತಸ್ತದಲಮುಪಚಾರೈರ್ವಿರಮ ಹೇ
ಕ್ರಿಯಾತ್ ಕಲ್ಯಾಣಂ ವೋ ಹರಿರನುನಯೇಷ್ವೇವಮುದಿತಃ ॥ 213

---

213 ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ಸೌಭಾಗ್ಯಾತಿಶಯ—ಅನೇಕ ಕಾಂತೆಯರಿಗೆ ವಲ್ಲಭನೆಂಬ ಅಂಶ—ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಇದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಪುಷ್ಟೀಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಕಡೆಗೆ ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೇಲಿನ ಈ ಮೂರೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂದು ಚಂದ್ರಿಕಾಕಾರನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ ಈ ವಿವರಣೆ ದೇವರನ್ನು ಮಾರಿ ರಥೋತ್ಸವವನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಹಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಗುಣೀಭಾವಕ್ಕೇ ಸಂಚಾಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ರಸಾದಿಯಲ್ಲದ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ರಸಾದಿಗೆ ಅಂಗವಾಗುವುದೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಧಾನ್ಯವಲ್ಲ; ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೆಂಬುದೇ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವ—ಲೋ.

ರಾಧೆಯಿವಳು ದುರಾರಾಧೆ, ನೀನೆ ನೋಡು ಸುಭಗನೆ;
ನಿನ್ನ ಪ್ರಾಣಸಮೆಯ ಸೀರೆಸೆರಗಿನಿಂದೆ ತೊಡೆದರೂ,
ಕಣ್ಣನೀರು ಮಾತ್ರ ಬಿಡದೆ ಸುರಿಯುತಿರುವುದು!
ಹೆಣ್ಣಮನವೆ ಬಹಳ ಕಠಿಣ! ಸುಮ್ಮನೇಕುಪಚಾರವು?
ನಿಲ್ಲಿಸೆಂಬ ಮಾತನಿಂತು ಕೋಪಶಮನಕಾಲದಿ
ಕೇಳಿ ಮುದಿತನಾದ ಹರಿಯು ಶುಭವನೆಮಗೆ ಮಾಡಲಿ ||

ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯಿರುವುದು ಹೀಗೆ. 'ನ್ಯಕ್ಕಾರೋ ಹ್ಯಯಮೇವ .... 214 ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದರೂ ವಾಚ್ಯವನ್ನೇ ಅವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೋಧಿಸುತ್ತಿರುವ ಕಾರಣ, ಅವೂ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಗಳೆನಿಸುವು ದೇನೋ ಸರಿಯೆ. ಆದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತಲ್ಲಾ!'— ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ರಸದ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯೇ ಕಾರಣ. ಆದರೆ ಆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದಗಳಿಗೆ 'ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿ'ಯಿರುವುದೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ವ್ಯಗ್ಯಾಂಶದ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನುಳ್ಳ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಿರುವುದಷ್ಟೇ ಹೊರತು, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವೇ ವ್ಯಂಗ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯವು 'ಧ್ವನಿ'; ಪದಗಳು ಮಾತ್ರ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ಗಳು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ 'ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗಬೇಕಾದರೆ 'ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯ' ಗಳಾದ ಪದಗಳೇ ಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಪದಗಳೂ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲೇ ಬರುವ 'ರಾವಣ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಾಂತರ ಸಂಕ್ರಮಿತ ವಾಚ್ಯಧ್ವನಿರೂಪವಾದ ಪದವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಪದಗಳೇ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಇದ್ದರೂ ಒಟ್ಟು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೇ (ಆಗುವುದೇ ಹೊರತು ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿದಂತೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೨೦ ರಾಜಾನಮಪಿ ಸೇವಂತೇ ವಿಷಮಪ್ಯುಪಭುಂಜತೇ।
ರಮಂತೇ ಚ ಸಹ ಸ್ತ್ರೀಭಿಃ ಕುಶಲಾಃ ಖಲು ಮಾನವಾಃ ॥ 215

214 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೮೭ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೫೫)

215 ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿಷಯನಿರ್ವೇದಾತ್ಮಕವಾದ ಶಾಂತರಸದ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟು. ಆದರೂ ಚಮತ್ಕಾರವು ವಾಚ್ಯನಿಷ್ಠವೇ ಅಸಂಭಾವ್ಯತ್ವ ವಿಪರೀತಕಾರಿತ್ವ, ಮುಂತಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೆಲ್ಲ ವಾಚ್ಯಕ್ಕೇ ಅನುಯಾಯಿ—ಲೋ.

ಸೇವಿಸುವರ್ ರಾಜನುಮಂ
ಸೇವಿಸುವರ್ ಗರಳಮನ್ನೆ ನಾರಿಯರೊಡನುಂ |
ಭಾವಿಸೆ ರಮಿಸುವರೆಂದೆನೆ
ಕೋವಿದರವರಲ್ತೆ ಬುವಿಯ ಮಾನಿಸರೆಲ್ಲರ್ ||

ಇದೇ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ವಾಚ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವೇ ? ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವೇ? ಎನ್ನುವ ಬಗೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ', 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಅಲಂಕಾರಗಳು'— ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಕಲಸಿ ಕೊಳ್ಳದೆ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೇ ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ಮೊದಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೨೦ ಲಾವಣ್ಯದ್ರವಿಣವ್ಯಯೋ ನ ಗಣಿತಃ ಕ್ಲೇಶೋ ಮಹಾನಾರ್ಜಿತಃ
ಸ್ವಚ್ಛಂದಂ ಚರತೋ ಜನಸ್ಯ ಹೃದಯೇ ಚಿಂತಾನಲೋ ದೀಪಿತಃ |
ಏಷಾಪಿ ಸ್ವಯಮೇವ ತುಲ್ಯರಮಣಾಭಾವಾದ್ ವರಾಕೀ ಹತಾ
ಕೋಽರ್ಥಶ್ಚೇತಸಿ ವೇಧಸಾ ವಿನಿಹಿತಸ್ತನ್ವ್ಯಾಸ್ತನುಂ ತನ್ವತಾ ||

ಲಾವಣ್ಯಧನವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಟ್ಟೆಣಿಸದೆಯೆ
ಪಿರಿದಾದ ಶ್ರಮವನ್ನು ತಾನೆ ಕೈಕೊಂಡು |
ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂ ಸುಖವಾಗಿ ತಾವಿದ್ದ ಜನಕೆಲ್ಲ
ಚಿಂತಾಗ್ನಿ ಹೊತ್ತಿಕೊಂಡುರಿವಂತೆ ಮಾಡಿ |
ಅರಿಯದೀಕೆಗು ಅಂತೆ ಯೋಗ್ಯವರನಿಲ್ಲದೆಯೆ
ಗೋಳಿನಲಿ ಬಾಳ್ವುದನು ಕಲ್ಪಿಸುತಲಿಂತು |
ಈ ಚೆಲುವೆಯಾ ತನುವ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬೊಮ್ಮನಿಗೆ
ಮನದೊಳಾವುದ್ದೇಶವಿದ್ದಿತೋ ನಾ ಅರಿಯೆ |

ಇಲ್ಲಿರುವ ಅಲಂಕಾರವು 'ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ'ಯೆಂದು ಯಾರೋ ಒಬ್ಬರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ್ಯ ಮಾಡಿರುವರು. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಶ್ಲೋಕದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಈ ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಪರ್ಯವಸಾನಹೊಂದಿಬಿಟ್ಟರೆ ಅದು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಕಾಮಿಯೊಬ್ಬನ ಊಹಾಪೋಹವಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಯಾವ ಕಾಮಿಯೂ ತನ್ನ ಪ್ರಣಯಿನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈಕೆಯು ಯೋಗ್ಯನಾದ ವರನಿಲ್ಲದೆ ಶೋಚನೀಯಳಾಗಿರುವಳು' ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಭವ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಇದನ್ನು ವಿರಕ್ತನೊಬ್ಬನ ಉಕ್ತಿ ವಿಕಲ್ಪವೆನ್ನುವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಬಗೆಯಾದ ವಿಕಲ್ಪಗಳನ್ನು ದೂರ ಮಾಡುವುದೇ ಅವನ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸವಾಗಿರಬೇಕಾಗಿ

ರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ, ಈ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಆಕರವಾದ ಪ್ರಬಂಧವಾವುದೂ ಕೇಳಿಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಅದು ಗೊತ್ತಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೀಗೆಯೇ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆ. ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಇರುವುದರ ಜತೆಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣೀಭೂತವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣಗಳು ತನ್ನಲ್ಲುಂಟೆಂಬ ಗರ್ವದಿಂದ ಬೀಗುತ್ತಿರುವವನೂ, ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯ ಉತ್ಕರ್ಷದ ಫಲವಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಜನರಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತ್ಸರ್ಯಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದವನೂ ಆದವನೊಬ್ಬನು ತನ್ನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡಾಡುವವರೊಬ್ಬರೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಗೈಯುವ ಪ್ರಲಾಪವೇ ಇದು ಎಂಬುದೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಶ್ಲೋಕವು **ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿ**ಯದೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೂ ಇದೆ. ಅವನದೇ ಇರಬೇಕೆಂಬ ಊಹೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ—

೧೨೨ 'ಅನಧ್ಯವಸಿತಾವಗಾಹನಮನಲ್ಪಧೀಶಕ್ತಿನಾ-
ಪ್ಯದೃಷ್ಟಪರಮಾರ್ಥತತ್ತ್ವಮಧಿಕಾಭಿಯೋಗೈರಪಿ ।
ಮತಂ ಮಮ ಜಗತ್ಯಲಬ್ಧಸದೃಶಪ್ರತಿಗ್ರಾಹಕಂ
ಪ್ರಯಾಸ್ಯತಿ ಪಯೋನಿಧೇಃ ಪಯ ಇವ ಸ್ವದೇಹೇ ಜರಾಮ್ ॥'

ಉರುವಿಖ್ಯಾತಕುಶಾಗ್ರಬುದ್ಧಿಯುತರುಂ ತಮ್ಮೆಲ್ಲ ಯತ್ನಂಗಳಿಂ
ಪರಮಾರ್ಥತ್ವಮಿದಿಂತಿದೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಕಾರರ್ ಸ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಮಂ ।
ಭರದಿಂದೀಮತಮಿಂತುಟೆನ್ನಯೊಡಲೊಳ್ ಜೀರ್ಣತ್ವಮಂ ಪೊರ್ದುಗುಂ
ವರವಾರಾಶಿಯ ನೀರಿನಂತೆ ಸದೃಶರ್ ಸಂಗ್ರಾಹಕರ್ ಸಿಕ್ಕದೇ ॥

ಎಂಬ ಅವನ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ[216] ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವು ಮೂರೆರನಾದ 'ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆ'ಯನ್ನು ತಳೆಯಬಹುದು: ೧. ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವ, ೨. ಅವಿವಕ್ಷಿತತ್ವ ಮತ್ತು ೩. ವಿವಕ್ಷಿತಾವಿವಕ್ಷಿತತ್ವ, ಎಂಬುದಾಗಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:

೧೨೩ ಪರಾರ್ಥೇ ಯಃ ಪೀಡಾಮನುಭವತಿ ಭಂಗೇಽಪಿ ಮಧುರೋ....[217]

---

216 ಕವಿಯ ಸಂಕಟವೆಂದರ್ಥ. ಇದರ ವಾಚ್ಯ ಸೌಂದರ್ಯ ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸೆ ಆದರೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಮಾತ್ರ ಅದ್ಭುತದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಶ್ರೋತೃಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಧರ್ಮವೀರರಲ್ಲಿ ಎಂದರಿಯಬೇಕು. ಬರಿಯ ಸಂಕಟದಿಂದ ಯಾವ ಸಾಧನೆಯೂ ಆಗದು—ಲೋ.

217 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೧೫ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೫೫)

ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—[218]

೧೨೪ ಅಮೀ ಯೇ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ ನನು ಸುಭಗರೂಪಾಃ ಸಫಲತಾ
ಭವತ್ಯೇಷಾಂ ಯಸ್ಯ ಕ್ಷಣಮುಪಗತಾನಾಂ ವಿಷಯತಾಮ್ ।
ನಿರಾಲೋಕೇ ಲೋಕೇ ಕಥಮಿದಮಹೋ ಚಕ್ಷುರಧುನಾ
ಸಮಂ ಜಾತಂ ಸರ್ವೈರ್ನ ಸಮಮಥವಾನ್ಯೈರವಯವೈಃ ।

ರಮಣೀಯ ರೂಪದಲಿ ಕಾಣುವಾ ವಸ್ತುಗಳು
ಕ್ಷಣಕಾಲ ಕಂಗಳಿಗೆ ಬಿದ್ದರವು ಸಫಲ ।
ಆದರೂ ಕಣ್ಣೊಂದೆ ಇದ್ದು ಮಾಡುವುದೇನು
ಲೋಕದೊಳಗಾಲೋಕವೇ ಇರದೆ ಪೋಗೆ ।
ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಅಂಗಗಳ ಜೋಡಿ ತಾನೆನಿಸುವುದು ಅಲ್ಲ
ಮಿಕ್ಕಂಗಗಳ ಜೋಡಿಯೂ ಅಲ್ಲ ॥

ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಕಬ್ಬು' ಮತ್ತು 'ಕಣ್ಣು'ಗಳು ವಿವಕ್ಷಿತಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಹೊರತು ಪ್ರಸ್ತುತಗಳಲ್ಲ. ಮಹಾಗುಣಪೂರ್ಣನಾದವನೊಬ್ಬನು ಅಜ್ಞರ ನಡುವೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡು, ಅವನಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಮರ್ಯಾದೆ ಸಿಕ್ಕದೆ ಹೋಗಿರುವಾಗ ಅವನ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ವಿಷಯ.

ಅವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

೧೨೫ 'ಕಸ್ತ್ವಂ ಭೋಃ' 'ಕಥಯಾಮಿ ದೈವಹತಕಂ ಮಾಂ ವಿದ್ಧಿ ಶಾಖೋಟಕಂ'
'ವೈರಾಗ್ಯಾದಿವ ವಕ್ಷಿ' 'ಸಾಧು ವಿದಿತಂ' 'ಕಸ್ಮಾದ್' 'ಇದಂ ಕಥ್ಯತೇ ।
ವಾಮೇನಾತ್ರ ವಟಸ್ತಮಧ್ವಗಜನಃ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಸೇವತೇ
ನ ಚ್ಛಾಯಾಪಿ ಪರೋಪಕಾರಕರಿಣೀ ಮಾರ್ಗಸ್ಥಿತಸ್ಯಾಪಿ ಮೇ' ॥[219]

'ನೀನಾರು ಹೇಳುವೆಯ?' 'ಕೇಳಯ್ಯ ತಿಳಿಸುವೆನು—
'ವಿಧಿಹತಕ ನಾನೊಬ್ಬ ಶಾಖೋಟಕ!'
'ವೈರಾಗ್ಯ ಬಂದಂತೆ ಮಾತನಾಡುವ ನೀನು:'
'ಸರಿಯಾಗಿ ನೀನರಿತೆ'; 'ಏಕೆ ಹೀಗೆ?'

---

218 ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದುದು

219 ಹೋಲಿಸಿ—ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಪುಟ-೨, ಪು. ೨೦೮. 'ಶಾಖೋಟಕ' ವೆಂಬುದು ಸುಡುಗಾಡ ಮರ.

'ಹೇಳುವೆನು—ನೋಡಿಲ್ಲಿ ಎಡಕಿರುವ ವಟತರುವ
ಸದನು ಸೇವಿಸುತಿಹರು ಪಾಂಥರೆಲ್ಲ।
ದಾರಿಯಲಿ ನಾನಿರುವೆನಾದರೂ ನೆರಳೆನ್ನ
ಪರರಿಗುಪಕಾರವನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ' ॥

ಎಂದಿಗೂ ಮರವೊಂದರ ಸಂಗಡ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಗಳು ಸಂಭವವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಶ್ಲೋಕದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡೇ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ, ತಾತ್ಪರ್ಯರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಮಾತ್ರ ಸಂಪತ್ಸಮೃದ್ಧನಾದ ಸತ್ಪುರುಷನ ನೆರೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಿರ್ಧನನೂ ಅಭಿಮಾನಿಯೂ ಆದವನೊಬ್ಬನ ಸಂಕಟವೆಂಬುದೂ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವಕ್ಷಿತಾವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೨೬ ಉಪ್ಪಹಜಾಆಏ ಅಸೋಹಿಣೀಏ ಫಲಕುಸುಮಪತ್ತರಹಿಆಏ।
ವೇರೀಏ ವಇಂ ದೇನ್ತೋ ಪಾಮರ ಹಾ ಓಹಸಿಜ್ಜಹಸಿ॥220

ನೀನುತ್ಪಥಸಂಜಾತೆಗ-
ನೂನಮಶೋಭನೆಗೆ ಸುಫಲಸುಮಪಲ್ಲವದಿಂ।
ಹೀನೆಗೆ ಬದರಿಗೆ ವೃತ್ತಿವಿ-
ಧಾನವ ಕಲ್ಪಿಸುತಲೆಗ್ಗ ನಗೆಗೀಡಾದಯ್ ॥

ಇಲ್ಲಿರುವ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ (ಅಸಂಭವವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ) ಅತ್ಯಂತ ಸಂಭವವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ನಡುವೆ, ಪ್ರಧಾನವಾವುದು, ಅಪ್ರಧಾನವಾವುದು, ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಧಾನಗುಣಭಾವಾಭ್ಯಾಂ ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯೈವಂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತೇ।
ಕಾವ್ಯೇ ಉಭೇ ತತೋऽನ್ಯದ್ ಯತ್ ತಚ್ಚಿತ್ರಮಭಿಧೀಯತೇ ॥ ೪೧ ॥
ಚಿತ್ರಂ ಶಬ್ದಾರ್ಥಭೇದೇನ ದ್ವಿವಿಧಂ ತು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಮ್।
ತತ್ರ ಕಿಂಚಿಚ್ಛಬ್ದಚಿತ್ರಂ ವಾಚ್ಯಚಿತ್ರಮತಃಪರಮ್ ॥ ೪೨ ॥

ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಇವುಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಈ

---

220 'ವೇರೀ'=ಬೋರೆ ಅಥವಾ 'ಬದರಿ' ಗಿಡ.

ಕುಲೀನಳಲ್ಲದ, ಲಾವಣ್ಯವಿಲ್ಲದ ಹೆಣ್ಣಿಗೇಕೆ ಪೋಷಣೆಯೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಸ್ತುತಾರ್ಥ—ಲೋ.

ರೀತಿಯಾಗಿ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದು 'ಚಿತ್ರ'ವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳ ಭೇದದಿಂದ 'ಚಿತ್ರ'ವೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ: ಕೆಲವು 'ಶಬ್ದ ಚಿತ್ರ'ಗಳಾದರೆ ಮಿಕ್ಕವು 'ಅರ್ಥ ಚಿತ್ರ'ಗಳು.

ವೃತ್ತಿ

ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ; ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ, ಎಂದರೆ ರಸಭಾವಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯರಹಿತವೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಿಶೇಷಪ್ರಕಾಶನಶಕ್ತಿಶೂನ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ವಾಚ್ಯ ವಾಚಕಗಳ ವೈಚಿತ್ರ್ಯದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕೂಡಿರುವ ಕಾರಣ, ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಬರೆದ ಚಿತ್ರದಂತೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಡಬ್ಬಾಗಿ ಕಾಣುವಂತಹ,[221] ಕಾವ್ಯ 'ಚಿತ್ರ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರ. (ಉಳಿದ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರಗಳಂತೆ) ಅದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾವ್ಯವೇ ಅಲ್ಲ, ಕಾವ್ಯದ ಅನುಕರಣ ಮಾತ್ರ. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಶಬ್ದಚಿತ್ರ'ವೆಂದರೆ ದುಷ್ಕರಯಮಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳು. 'ಅರ್ಥಚಿತ್ರ'ವೆಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಸಂಸ್ಪರ್ಶವಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ರಸಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯಶೂನ್ಯವಾದ 'ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ'ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು.

"ಈ 'ಚಿತ್ರ'ವೆನ್ನುವುದು ಯಾವುದು? ಎಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಸ್ಪರ್ಶವೇ ಇಲ್ಲವೋ ಅದೇ ಚಿತ್ರ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಮೂದೆರನಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರರ ಪೈಕಿ, ಎಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವಾಗಲಿ ಅಲಂಕಾರಾಂತರವಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದನ್ನು ಬೇಕಾದರೆ 'ಚಿತ್ರ'ಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿರಿ. ಆದರೆ ರಸಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವೇ ಅಲ್ಲದ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವಿರುವುದೇ ಅಸಂಭವ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ವಸ್ತುವಿನ ಸಂಸ್ಪರ್ಶವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಯಾರೂ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳೂ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ರಸಕ್ಕೆ ವಿಭಾವರೂಪವಾದ ಆಶ್ರಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ರಸಾದಿಗಳು. ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೆ ಇರುವ ಯಾವ ವಸ್ತು ತಾನೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿದೆ? ಹಾಗೆ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿವಿಶೇಷಜನಕವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಸ್ತು ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಮ

---

221 ಇಲ್ಲಿ ಜೀವವಾದ ರಸಾದಿಯಿಲ್ಲ; ಮುಖ್ಯಬಿಂಬದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಅಥವಾ ಅನುಕೃತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ ಇದು. ಆದುದರಿಂದ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮಾನ—ಲೋ.

ಗ್ರಿಯೇ ಆಗಲಾರದು. ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿಬಿಟ್ಟಮೇಲೆ ಅದನ್ನು 'ಚಿತ್ರ'ವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ?" ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು.

ಅದಕ್ಕೆ ಇದೇ ನಮ್ಮ ಉತ್ತರ: ಆಕ್ಷೇಪಣೆ ಸತ್ಯವೇ ಹೌದು. ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿ ಇಲ್ಲವೆಯೇ ಇರುವಂತಹ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಾವಾಗ ಕವಿ ರಸಭಾವಾದಿವಿವಕ್ಷಾಶೂನ್ಯನಾಗಿ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರವನ್ನಾಗಲಿ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರವನ್ನಾಗಲಿ (ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ತಂದು ಹಾಕುತ್ತಾನೋ, ಆವಾಗ ಅವನ ಒಂದೇ ಉದ್ದೇಶ ಅಲಂಕಾರಸಂಯೋಜನೆಯಾಗುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳ ಶೂನ್ಯತೆಯೊದಗುವುದೆಂದು ನಾವು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕವಿಯ ವಿವಕ್ಷೆಗೇ ಅಧೀನವಾಗಿರುತ್ತವೆ; ಕವಿಗೆ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಚಿತ್ರಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ರಸಾದಿಪ್ರತೀತಿ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದು ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ನೀರಸತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದಲೇ 'ಚಿತ್ರ'ವೆಂಬ ಒಂದು ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವನ್ನು ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತವೆ:

ರಸಭಾವಾದಿವಿಷಯವಿವಕ್ಷಾವಿರಹೇ ಸತಿ ।
ಅಲಂಕಾರನಿಬಂಧೋ ಯಃ ಸ ಚಿತ್ರವಿಷಯೋ ಮತಃ ॥
ರಸಾದಿಷು ವಿವಕ್ಷಾ ತು ಸ್ಯಾತ್ತಾತ್ಪರ್ಯವತೀ ಯದಾ ।
ತದಾ ನಾಸ್ತ್ಯೇವ ತತ್ಕಾವ್ಯಂ ಧ್ವನೇರ್ಯತ್ರ ನ ಗೋಚರಃ ॥

ರಸಭಾವಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ಕಂಡರೆ ಅದು 'ಚಿತ್ರ'ಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ.

ರಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿವಕ್ಷೆಯಿರುವುದೇ ಆದರೆ ಆಗ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆನಿಸದ ಕಾವ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ.

ನಿರಂಕುಶರಾದ ಕವಿಗಳು ರಸಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸದೆಯೇ ಕಾವ್ಯರಚನೆಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಬಹಳವಾಗಿ ನೋಡಿರುವೆವಾದ ಕಾರಣ ಈ 'ಚಿತ್ರ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇಂದಿನವರಾದ ನಮ್ಮ ನ್ಯಾಯವಾದ ಕಾವ್ಯನಿಯಮದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ, 'ಧ್ವನಿ'ಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ರಸಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಹೋದಮೇಲೆ ಪರಿಪಾಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕವಿಗಳು ಬರೆಯಲು ಹೊರಡುವುದೇ ಚೆನ್ನಲ್ಲ. ರಸಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದುಬಿಟ್ಟರಂತೂ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಯಾವ

ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಅಭಿಮತರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಅದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಪೂರ್ವಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ತರಬಹುದು. ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ರಸಭಾವಗಳ ಸ್ಪರ್ಶವನ್ನು ತರುವುದರಿಂದಲೂ, ಚೇತನವಸ್ತುಗಳ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಯಾವ ಅಚೇತನವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಕೂಡ ರಸಾಂಗತ್ವವನ್ನು ತರಬಹುದು. ಇದನ್ನೇ ಕೆಳಗಿನ ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕಗಳು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ:

ಅಪಾರೇ ಕಾವ್ಯಸಂಸಾರೇ ಕವಿರೇವ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ।
ಯಥಾಸ್ಮೈ ರೋಚತೇ ವಿಶ್ವಂ ತಥೇದಂ ಪರಿವರ್ತತೇ ॥
ಶೃಂಗಾರೀ ಚೇತ್ ಕವಿಃ ಕಾವ್ಯೇ ಜಾತಂ ರಸಮಯಂ ಜಗತ್ ।
ಸ ಏವ ವೀತರಾಗಶ್ಚೇನ್ನೀರಸಂ ಸರ್ವಮೇವ ತತ್ ॥
ಭಾವಾನಚೇತನಾನಪಿ ಚೇತನವಚ್ಚೇತನಾನಚೇತನವತ್ ।
ವ್ಯವಹಾರಯತಿ ಯಥೇಷ್ಟಂ ಸುಕವಿಃ ಕಾವ್ಯೇ ಸ್ವತಂತ್ರತಯಾ ॥

ಅಪಾರವಾದ ಕಾವ್ಯಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಕವಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ. ಇವನ ಇಷ್ಟದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಇಡಿಯ ವಿಶ್ವವೇ ಪರಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಕವಿ ಶೃಂಗಾರರಸಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದರೆ[222] ಜಗತ್ತೇ ಅವನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸಮಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಅವನು ರಸಹೀನನಾದರೆ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ನೀರಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಚೇತನಗಳಂತೆಯೂ, ಸಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಚೇತನಗಳಂತೆಯೂ, ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾನುಸಾರ ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸುಕವಿ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ. ರಸತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಕವಿಯು ಇಷ್ಟಾನುಸಾರ ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಾದ ರಸಕ್ಕೆ ಸರ್ವಥಾ ಅಂಗವಾಗದೆ ಹೋಗುವಂತಹ ವಸ್ತುವೇ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದ ಮೇಲೆ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು ತಳೆಯದೆ ಇರುವುದೂ ಅಷ್ಟೇ ಅಸಂಭವ. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ನಾವೇ ಬರೆದಿರುವ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿಯೂ ಇದ್ದೇವೆ. ಇದನ್ನೊಪ್ಪಿದ ಮೇಲೆ, 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಮೀರುವಂತಹ ಯಾವ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವೂ ಇರಲೇ ಆರದು. ಕವಿಗೆ ರಸತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದರೆ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವೂ ರಸ-ಧ್ವನಿಗೆ ಅಂಗವೇ ಆಗಿಬಿಡುವು

---

222 'ಶೃಂಗಾರೀ' ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಸನಿಯೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಲಾಗದು. ಶೃಂಗಾರರಸದ ವಿಭಾವಾನುಭಾವಾದಿಗಳ ಆಸ್ವಾದಮಯ ಪ್ರತೀತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥ—ಲೋ.

ದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಚಾಟುಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತಾಸ್ತುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಸಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಹೃದಯ ವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಳ್ಳುವಂತಹ ಪ್ರಾಕೃತಗಾಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ[223]— ಇವುಗಳನ್ನು ಬರೆ ದವರು ಷಟ್‌ಪ್ರಜ್ಞರು[224] ಅಥವಾ ಅಪಾರವಾದ ಅನುಭವವುಳ್ಳವರು–ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ರಸಾದಿಗಳೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಯೂ ಇರು ತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯವೂ ಧ್ವನಿಯ ರೂಪಾಂತರವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಹ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಇಂದಿನ ನಮ್ಮ ಕವಿಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡುವಾಗ ಇನ್ನೂ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆರಂಭದೆಸೆಯಲ್ಲಿರುವವರಿಗೋಸ್ಕರ 'ಚಿತ್ರ'ವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ವ್ಯವಹರಿಸಿದರೂ, ಪರಿಣತಪ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯವೆಂಬುದು 'ಧ್ವನಿ' ಯೊಂದೇ ಎಂಬುದು ತತ್ತ್ವ. ಇದನ್ನೇ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಬರೆದ ಶ್ಲೋಕಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ:

> ಯಸ್ಮಿನ್ ರಸೋ ವಾ ಭಾವೋ ವಾ ತಾತ್ಪರ್ಯೇಣ ಪ್ರಕಾಶ್ಯತೇ ।
> ಸಂವೃತ್ತ್ಯಾಭಿಹಿತಂ ವಸ್ತು ಯತ್ರಾಲಂಕಾರ ಏವ ವಾ ॥
> ಕಾವ್ಯಾಧ್ವನಿ ಧ್ವನೇರ್ವ್ಯಂಗ್ಯಂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೈಕನಿಬಂಧನಮ್ ।
> ಸರ್ವತ್ರ ತತ್ರ ವಿಷಯೋ ಜ್ಞೇಯಃ ಸಹೃದಯೈರ್ಜನೈಃ ॥

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸವೋ ಭಾವವೋ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತಿರುವುದೇ ಅಥವಾ ವಸ್ತುವೋ ಅಲಂಕಾರವೋ ಗೂಢವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದೇ, ಇತ್ಯಾದಿ ಗಳನ್ನು ಇದು ಹೀಗೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕಾದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರಧಾನವೇ, ಅಲ್ಲವೆ ಎಂಬು ದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದೋ ಅದೆಲ್ಲವೂ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಸೇರತಕ್ಕುದೇ ಎಂದು ಸಹೃದಯರು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

> ಸ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯೈಃ ಸಾಲಂಕಾರೈಃ ಸಹ ಪ್ರಭೇದೈಃ ಸ್ವೈಃ ।
> ಸಂಕರಸಂಸೃಷ್ಟಿಭ್ಯಾಂ ಪುನರಪ್ಯುದ್ಯೋತತೇ ಬಹುಧಾ ॥ ೪೩ ॥

---

223 ಪ್ರಾಕೃತ ಕವಿಗೋಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು 'ಹಿ ಅ ಅ ಲ ಲಿ ಆ' ಅಥವಾ 'ಹೃದಯ ಲಲಿತಾ' ಎನ್ನುವರು—ಲೋ.

224 ಹೋಲಿಸಿರಿ—

> ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಮೋಕ್ಷೇಷು ಲೋಕತತ್ತ್ವಾರ್ಥಯೋರಪಿ ।
> ಷಟ್ಸು ಪ್ರಜ್ಞಾ ತು ಯಸ್ಯಾಸೌ ಷಟ್ಪ್ರಜ್ಞಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ ॥

ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದಲೂ ಒಡಗೂಡಿದ ಧ್ವನಿಯ ನಾನಾ ಸ್ವಪ್ರಭೇದಗಳು ಮತ್ತೆ 'ಸಂಕರ' ಮತ್ತು 'ಸಂಸೃಷ್ಟಿ'ಗಳಿಂದ ಬಹುಪ್ರಕಾರಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಈ ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವಪ್ರಭೇದಗಳಿಗೂ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೂ ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ 'ಸಂಕರ' 'ಸಂಸೃಷ್ಟಿ'ಗಳು ಎಷ್ಟೆಷ್ಟಾಗಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿದರೆ, ಅನೇಕಾನೇಕ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಬಂದು ಹೋಗುವುದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸ್ವಪ್ರಭೇದಸಂಕೀರ್ಣ ಮತ್ತು ಸ್ವಪ್ರಭೇದಸಂಸೃಷ್ಟ, ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯಸಂಕೀರ್ಣ ಮತ್ತು ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಸಂಸೃಷ್ಟ, ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಾಂತರ ಸಂಕೀರ್ಣ ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಾಂತರಸಂಸೃಷ್ಟ—ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಧ್ವನಿ ಬಹುವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.[225] (ಸಂಕರದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಗೆಗಳುಂಟು.) ಸ್ವಪ್ರಭೇದ ಸಂಕರ 'ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯ-ಅನುಗ್ರಾಹಕ-ಭಾವ'ವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ 'ಏವಂವಾದಿನಿ ದೇವರ್ಷೌ....'[226] ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿ-' ಪ್ರಭೇದ 'ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿ' ಪ್ರಭೇದಕ್ಕೆ ಅನುಗ್ರಾಹಕವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳ ಸಂದೇಹಸಂಕರ ಬರಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

೧೨೭ ಖಣಪಾಹುಣಿಆ ದೇಅರ ಏಸಾ ಜಾಆಏ ಕಿಂಪಿ ದೇ ಭಣಿದಾ।
ರುಅಇ ಪಡೋಹರವಲಹೀಘರಮ್ಮಿ ಅಣುಣಿಜ್ಜಉ ವರಾಈ ॥[227]

ಉತ್ಸವವನರೆಗಳಿಗೆ ನೋಡಲೋಸುಗ ಬಂದ
ಈಕೆಗೇನನೋ ನಿನ್ನ ಮಡದಿ ಪೇಳೆ।
ಮೈದುನನೆ! ಮಿಡಿಯುವಳು ಕಣ್ಣೀರನೀ ಮುಗುದೆ
ನೀನವಳನನುನಯಿಸು ಶೂನ್ಯಗೃಹದೆ॥

ಇಲ್ಲಿ 'ಅನುನಯಿಸು' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯವೆಂದಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯವೆಂದಾಗಲಿ, ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಊಹಿಸಲವಕಾಶವಿದೆ. ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಇದೊಂದೇ ಸರಿ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ.

---

225 ಇದನ್ನೆಲ್ಲ ಲೆಕ್ಕ ಮಾಡಿದರೆ ೭೪೨೦ ಆಗುತ್ತವೆ—ಲೋ

226 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೪೯ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೯೭)

227 ಗಾಥಾಸಪ್ತಶತಿ, ೯೮೩.

ಏಕವ್ಯಂಜಕಾನುಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಂಕರವು ಉಳಿದ ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದಸಂಕರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. 'ಸ್ನಿಗ್ಧ ಶ್ಯಾಮಲ ...'[228] ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಸ್ವಪ್ರಭೇದಸಂಸೃಷ್ಟಿಗೂ ಇದೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಗಳ ಸಂಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.[229] ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ಸಾಂಕರ್ಯಕ್ಕೆ 'ನ್ಯಕ್ಕಾರೋ ಹ್ಯಯಮೇವ ಮೇ. ..'[230] ಮುಂತಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೨೮ ಕರ್ತಾ ದ್ಯೂತಚ್ಛಲಾನಾಂ ಜತುಮಯಶರಣೋದ್ದೀಪನಃ ಸೋಽಭಿಮಾನೀ
ಕೃಷ್ಣಾಕೇಶೋತ್ತರೀಯವ್ಯಪನಯನಪಟುಃ ಪಾಂಡವಾ ಯಸ್ಯ ದಾಸಾಃ।
ರಾಜಾ ದುಃಶಾಸನಾದೇರ್ಗುರುರನುಜಶತಸ್ಯಾಂಗರಾಜಸ್ಯ ಮಿತ್ರಂ
ಕ್ವಾಸ್ತೇ ದುರ್ಯೋಧನೋಽಸೌ ಕಥಯತ ನ ರುಷಾ ದ್ರಷ್ಟುಮಭ್ಯಾಗತೌ ಸ್ವಃ॥

ಕೃತಕದ್ಯೂತೋದ್ಯುಕ್ತಂ
ಜತುಭವನವ ಚುರ್ಚಿದಾತನುದ್ಧತಗರ್ವಂ।
ಕ್ರತುಜಾಕಚಾಂಬರಹರೋ-
ತ್ಥಿತನಾವಂ ತೊಳ್ತದಾರ್ಗೆ ಪಾಂಡವರನಿಬರ್॥
ಅನುಜರ್ಗಂ ಗುರು ದುಶ್ಶಾ-
ಸನಮುಖ್ಯರ್ಗ್ಗಾಳ್ದನಂಗಪಸಖಂ ದುರ್ಯೋ।
ಧನನೆಲ್ಲಿಹನದ ಪೇಳ್ವುದು
ಮುನಿಸಿಂ ಬಂದಿಲ್ಲ ನೋಡೆ ಬಂದಿಹೆವವನಂ॥[231]

ಇಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವಾದ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯ ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದಗಳೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಧ್ವನಿಯ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ ಹೇಗೆ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಭೇದದೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಬಹುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣೀಭೂತ

---

228 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೧೬ ನ್ನು ನೋಡಿ.(ಪುಟ ೫೫)

229 'ಲಿಪ್ತ' ಮತ್ತು 'ಪಯೋದ ಸುಹೃದಾಮ್' ಎಂಬವು ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಗಳು. 'ರಾಮಃ' ಎಂಬುದು ಅರ್ಥಾಂತರ ಸಂಕ್ರಮಿತ ವಾಚ್ಯ.

230 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೮೬ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೫೫)

231 ವೇಣೀಸಂಹಾರ V ೨೬. ಪಂಡಿತ ಜಯರಾಯಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷಾಂತರ.

ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವಾಗ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವ ಧ್ವನಿಯೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾದರೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಧ್ವನಿ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗುವಾಗಲೂ ಪದಾರ್ಥ, ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳೆಂಬ ಬೇರೆ ಬೇರೆ (ವ್ಯಂಜಕಗಳಾದ) ಆಶ್ರಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧಕ್ಕವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕವ್ಯಂಜಕಾನುಪ್ರವೇಶದಿಂದುಂಟಾಗುವ ಸಂಕರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ (ವ್ಯಂಜಕದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ) ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ-ಅಪ್ರಧಾನ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧ ಬರುವುದಾದರೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.[232] ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕ-ಭಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನುಳ್ಳ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳು ಒಂದರೊಡನೊಂದು ಕಲೆಯುವಾಗ 'ಸಂಕರ', 'ಸಂಸೃಷ್ಟಿ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಹೇಗೆ ಸಮಂಜಸವಾಗುವುವೋ ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕ-ಭಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳು ಕೂಡುವಾಗಲೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪದಗಳು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಗಳಾಗಿಯೋ ಇಲ್ಲವೆ ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಬೋಧಕಗಳಾಗಿಯೋ ಇದೆವುವೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಧ್ವನಿ' ಮತ್ತು 'ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯ'ಗಳಿಗೆ 'ಸಂಸೃಷ್ಟಿ'ಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ:—'ತೇಷಾಂ ಗೋಪ-ವಧೂವಿಲಾಸಸುಹೃದಾಮ್... '[233] ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ 'ವಿಲಾಸ ಸುಹೃದಾಂ' ಮತ್ತು 'ರಾಧಾರಹಃಸಾಕ್ಷಿಣಾಂ' ಎಂಬ ಪದಗಳೆರಡೂ ಧ್ವನಿಯ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳು. 'ತೇ' ಮತ್ತು 'ಜಾನೇ' ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳೂ ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳು. ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳು ಕೂಡ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯದೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗುವುದನ್ನು ರಸಮಯವಾದ ಮತ್ತು ರಸವದಲಂಕಾರಘಟಿತವಾದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಇವಲ್ಲದೆ ಇವುಗಳ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಭೇದವೂ ಕೂಡ ಮತ್ತಾವುದಾದರೊಂದು ಪ್ರಭೇದದೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗುವುದೂ ಸಂಭವವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು:[234]

೧೫೯ ಯಾ ವ್ಯಾಪಾರವತೀ ರಸಾನ್ ರಸಯಿತುಂ ಕಾಚಿತ್ ಕವೀನಾಂ ನವಾ
ದೃಷ್ಟಿರ್ಯಾ ಪರಿನಿಷ್ಠಿತಾರ್ಥವಿಷಯೋನ್ಮೇಷಾ ಚ ವೈಪಶ್ಚಿತೀ।
ತೇ ದ್ವೇ ಅಪ್ಯವಲಂಬ್ಯ ವಿಶ್ವಮನಿಶಂ ನಿರ್ವರ್ಣಯಂತೋ ವಯಂ
ಶ್ರಾಂತಾ ನೈವ ಚ ಲಬ್ಧಮಬ್ಧಿಶಯನ। ತ್ವದ್ಭಕ್ತಿತುಲ್ಯಂ ಸುಖಮ್॥

---

232 ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಒಂದಾದರೆ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಮತ್ತೊಂದಾಗಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ

233 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೨೪ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೬೮)

234 ಇದು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ರಚಿಸಿರುವ ಶ್ಲೋಕ.

ಆವುದು ಸಾಲ್ವುದೋ ರಸಗಳಂ ತಿಳಿಯಲ್ ಕವಿನಿಷ್ಠಮಾಗಿ ಮ-
ತ್ತಾವುದು ಪಂಡಿತಸ್ಥಮೆನೆ ತಾಂ ಪರಮಾರ್ಥವನೆಲ್ಲ ತೋರ್ಪುದೋ |
ಭಾವಿಸುತಾವಗಂ ನಿಖಿಲಲೋಕಮನಿರ್ದೆರನಾಗಿಯುಂ ಸುಖಾ-
ಭಾವಮುದಾಯ್ತು ವಿಷ್ಣುವೆ! ಸದಾ ತವ ಭಕ್ತಿಗೆ ಕಾಣೆ ಸಾಮ್ಯಮಂ ||

ಇಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯವೆಂಬ ಧ್ವನಿ ಪ್ರಭೇದ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರ 'ಸಂಸೃಷ್ಟಿ'ಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಪದಗಳ ಮೂಲಕವೇ; ಕೆಲವು ಪದಗಳು ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕು; ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಪದಗಳು ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೩೦ ದೀರ್ಘೀಕುರ್ವನ್ ಪಟು ಮದಕಲಂ ಕೂಜಿತಂ ಸಾರಸಾನಾಂ
ಪ್ರತ್ಯೂಷೇಷು ಸ್ಫುಟಿತಕಮಲಾಮೋದಮೈತ್ರೀಕಷಾಯಃ |
ಯತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಹರತಿ ಸುರತಗ್ಲಾನಿಮಂಗಾನುಕೂಲಃ
ಶಿಪ್ರಾವಾತಃ ಪ್ರಿಯತಮ ಇವ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಚಾಟುಕಾರಃ ||235

ಮತ್ತಹಂಸಗಳ ಮತ್ತಿನುಲಿವನೇ ಮತ್ತೆ ಎಳೆದು ಬಳಸಿ
ಬೆಳಗಿನಲ್ಲಿ ಅರಳಿರುವ ತಾವರೆಯ ಕಂಪು ಕೆಳೆಯ ಬೆಳೆಸಿ |
ಸುಸಿಲಿನಲಸಿಕೆಯ ಕಳೆವುದಲ್ಲಿ ಶಿಪ್ರಾಽವಾತದಂತೆ
ಮಧುರವಾಗಿಯೇ ಚದುರನಾಡುತಿಹ ಬಲ್ಲ ನಲ್ಲನಂತೆ ||236

ಇಲ್ಲಿ 'ಮೈತ್ರೀ' ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಿದೆ; ಮಿಕ್ಕ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳಿವೆ.

ಒಂದು ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಸಂಸೃಷ್ಟವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಅಲಂಕಾರ ಧ್ವನಿಯೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೩೧ ದಂತಕ್ಷತಾನಿ ಕರಜೈಶ್ಚ ವಿಪಾಟಿತಾನಿ
ಪ್ರೋದ್ಭಿನ್ನಸಾಂದ್ರಪುಲಕೇ ಭವತಃ ಶರೀರೇ |
ದತ್ತಾನಿ ರಕ್ತಮನಸಾ ಮೃಗರಾಜವಧ್ವಾ
ಜಾತಸ್ಪೃಹೈರ್ಮುನಿಭಿರಪ್ಯವಲೋಕಿತಾನಿ ||

---

235 ಮೇಘದೂತ, I, ೩೧

236 ಶ್ರೀ ಅಂಬಿಕಾತನಯದತ್ತರ ಭಾಷಾಂತರ.

ಮೃಗಪತಿಕಾಂತೆ ರಕ್ತಮನದಿಂ ನಿಜದಂತದ ಮುಪ್ಪೆಯಿತ್ತು ಕೈ-
ಯುಗುರ್ಗಳಿನಂತು ತೀವೆ ಸುನಖಕ್ಷತಮಂ ಭವದೀಯದೇಹದೊಳ್ ।
ಮಿಗಿಲೆನಲೈದೆ ತಾನೊಗೆದ ಪೊಂಪುಳಿಯಂ ಬಗೆದುಂಬಿ ನೋಡಿದರ್
ಮಿಗೆ ಮುನಿಪುಂಗವರ್ ಬಹುಲಲೋಭವಿಭಾವದಿನಂದು ನಿನ್ನಯಾ ॥

ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಸೃಷ್ಟವಾದ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರದೊಡನೆ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವಾಗಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ ದಯಾವೀರವೆಂಬ ರಸ.

ಸಂಸೃಷ್ಟವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದಲೇ ಸಂಸೃಷ್ಟವಾಗುವ ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾ ಹರಣೆ—

೧೩೨ ಅಹಿಣಅಪಓಅರಸಿಏಸು ಪಹಿಅಸಾಮಾಇಏಸು ದಿಅಹೇಸು ।
ಸೋಹಇ ಪಸಾರಿಅಗಿಆಣಂ ಣಚ್ಚಿಅಂ ಮೋರಬಂದಾಣಂ ॥[237]

'ನೂತ್ನಪಯೋದ ರಸಿತಗಳ್
ಪಾಂಥಜನಕೆ ಕಾಷ್ಣ್ಯಕಾರಿಗಳ್ ದಿನಗಳೆನಲ್ ।'

ಈ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವನ್ನು ಹೀಗೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು—

ಅಭಿನವಪ್ರಯೋಗರಸಿಕರ್
ಪಥಿಕಸಮಾಜಂಗಳಾಗೆ ಮತ್ತಾ ದಿನದೊಳ್ ।
ಕೊರಲೆತ್ತಿದ ನವಿಲುಗಳಾ
ವರನೃತ್ಯಮನೂನಶೋಭೆಯಂ ತಳೆದಿರ್ಕುಂ ॥

ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮೆ ಮತ್ತು ರೂಪಕಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿ ಸಂಸೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಏವಂ ಧ್ವನೇಃ ಪ್ರಭೇದಾಃ ಪ್ರಭೇದಭೇದಾಶ್ಚ ಕೇನ ಶಕ್ಯಂತೇ ।
ಸಂಖ್ಯಾತುಂ ದಿಙ್ಮಾತ್ರಂ ತೇಷಾಮಿದಮುಕ್ತಮಸ್ಮಾಭಿಃ ॥ ೪೪ ॥

ಹೀಗೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ, ಮತ್ತೆ ಆ ಪ್ರಭೇದಗಳ ಎಲ್ಲ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಎಣಿಸಿ ಮುಗಿಸುವುದು ಯಾರಿಂದಾದೀತು? ಆದುದರಿಂದ ನಾವು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ.

---

237 ಗಾಥಾಸಪ್ತಶತಿ, ೫೬೦.

ವೃತ್ತಿ

ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಅನಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಹೃದಯರ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಗೋಸ್ಕರ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವೆವು.

ಕಾರಿಕೆ

ಇತ್ಯುಕ್ತಲಕ್ಷಣೋ ಯೋ ಧ್ವನಿರ್ವಿವೇಚ್ಯಃ ಪ್ರಯತ್ನತಃ ಸದ್ಭಿಃ ।
ಸತ್ಕಾವ್ಯಂ ಕರ್ತುಂ ವಾ ಜ್ಞಾತುಂ ವಾ ಸಮ್ಯಗಭಿಯುಕ್ತೈಃ ॥ ೪೫ ॥

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಹೇಳಲಾದ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವ ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವ, ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ಮಹನೀಯರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪರಾಮರ್ಶಿಸಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿದ ಸತ್ಕವಿಗಳೂ ಸಹೃದಯರೂ ಕಾವ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಕರ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅಸ್ಫುಟಸ್ಫುರಿತಂ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವಮೇತದ್ ಯಥೋದಿತಮ್ ।
ಅಶಕ್ನುವದ್ಭಿರ್ವ್ಯಾಕರ್ತುಂ ರೀತಯಃ ಸಂಪ್ರವರ್ತಿತಾಃ ॥ ೪೬ ॥

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವ ಮಸಕುಮಸಕಾಗಿ ಹೊಳೆದರೂ, ಅದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾರದೆ ಹೋದ ಲಕ್ಷಣಕಾರರು 'ರೀತಿ'ಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು.

ವೃತ್ತಿ

'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಾವು ನಿರ್ಣಯಿಸಿರುವ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವ ಹಿಂದಿನವರಿಗೆ ಮಸಕುಮಸಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಹೊಳೆದುದರಿಂದ, ಅದನ್ನವರು ಸರಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾರದೆ 'ವೈದರ್ಭೀ' 'ಗೌಡೀ' ಮತ್ತು 'ಪಾಂಚಾಲೀ' ಎಂಬ ರೀತಿಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. 'ರೀತಿ'ಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಲಕ್ಷಣಕಾರರಿಗೆ ಯಾವ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವ ಅಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಈಷನ್ಮಾತ್ರ ಸ್ಫುರಿಸಿದಂತಿದ್ದಿತೋ[238] ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದಮೇಲೆ ಇನ್ನು ರೀತಿಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದುದೇನೂ ಇಲ್ಲ.

---

238 ರೀತಿ ಗುಣಾತ್ಮವೆಂದು ಅವರು (=ವಾಮನಾದಿಗಳು) ಹೇಳಿದ್ದರು, ಗುಣಗಳು ರಸಾತ್ಮವೆಂದು ನಾವು ತೋರಿಸಿದ್ದೇವೆ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ಶಬ್ದತತ್ತ್ವಾಶ್ರಯಾಃ ಕಾಶ್ಚಿದರ್ಥತತ್ತ್ವಯುಜೋಽಪರಾಃ ।
ವೃತ್ತಯೋಽಪಿ ಪ್ರಕಾಶಂತೇ ಜ್ಞಾತೇಽಸ್ಮಿನ್ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣೇ ॥ ೪೭ ॥

ಈ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿದೊಡನೆಯೇ ಶಬ್ದತತ್ತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳೂ ಹಾಗೆಯೇ ಅರ್ಥತತ್ತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವ ಮಿಕ್ಕ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳೂ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಈ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕ-ಭಾವವಿವೇಚನಾತ್ಮಕವಾದ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ, ಶಬ್ದತತ್ತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಬರುವ ಯಾವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ಉಪನಾಗರಿಕಾ' ಮೊದಲಾದ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳುಂಟೋ ಮತ್ತು ಅರ್ಥತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ಕೈಶಿಕಿ'ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ವೃತ್ತಿಗಳುಂಟೋ—ಅವೆಲ್ಲವೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಅರಿವಿಗೆ ಬರುವುವು. ಈ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಯದವನಿಗೆ ಅವು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರವು; ಮತ್ತು ನಾವು ಕಾಣದ ವಸ್ತುಗಳು ನಮ್ಮ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಹೇಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಲಾರವೋ ಹಾಗೆಯೇ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳೂ ನಮ್ಮ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಅರ್ಹಗಳೆನಿಸಲಾರವು.

ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಯಾರೋ ಒಬ್ಬರು ಹೀಗೆಯೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ:—'ರತ್ನವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಗುಣ ಗೊತ್ತಾಗಬೇಕಾದರೆ ಯಾರೋ ಕೆಲವರು ರತ್ನಪರೀಕ್ಷಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ಅದನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ಅವರೂ ವಿವರಿಸಲಾಗದಿದ್ದರೂ, ರತ್ನದ ಸೌಂದರ್ಯ ಮಾತ್ರ ಅವರಿಗೆ ಅನುಭವವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವರು ವಿಮರ್ಶಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರವಾಗುವ, ಆದರೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ, ರಮಣೀಯತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯವನ್ನು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.' ಎಂದು, ಈ ಲಕ್ಷಣ ಸರಿಯಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಸ್ವೀಕಾರಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ (ಶಬ್ದತಃ) ಇರುವ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟೆ: ೧. ಅಕ್ಲಿಷ್ಟತ್ವ ಮತ್ತು ೨. ಅಪ್ರಯುಕ್ತ-ಪ್ರಯೋಗ (= ಪುನರುಕ್ತಿ ದೋಷದ ಪರಿಹಾರ). ಶಬ್ದಗಳು ವಾಚಕಗಳೆನಿಸಿದಾಗ ಇರುವ ವಿಶೇಷ ಇಷ್ಟು :– ೧. ಪ್ರಸಾದಗುಣ ಮತ್ತು ೨. ವ್ಯಂಜಕತ್ವ. ಹಾಗೆಯೇ ಅರ್ಥಗಳಿಗಿರುವ ವಿಶೇಷಗಳಿವು: ೧. ಅರ್ಥಗಳು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ತೋರುವಿಕೆ ೨. ವ್ಯಂಗ್ಯಪರತ್ವ ಮತ್ತು ೩. ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶಿಷ್ಟತ್ವ. ಹೀಗೆ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳ ವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿರ್ವಚನೆ ಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸಲ ನಿರ್ವಚನೆ ಮಾಡಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷ

ಗಳಲ್ಲದೆ ಬೇರಾವುದೋ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ವಿಶೇಷವಿರುವುದೆನ್ನುವುದು ಅವಿವೇಕದ ಪರಮಾವಧಿಯೇ ಸರಿ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಈ 'ಅನಾಖ್ಯೇಯತ್ವ' ವೆಂಬ ಮಾತಿಗೆ 'ಸಕಲಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ನಿಲುಕದುದು' ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆ ಮಾತೇ ಅರ್ಥಹೀನವಾಗುತ್ತದೆ, ಏಕೆಂದರೆ, ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೂ, ಕೊನೆಗೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅನಾಖ್ಯೇಯ'ವೆಂಬ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ನಾಮಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದಲ್ಲವೆ ?

ಪ್ರತಿವಾದಿ 'ಅನಾಖ್ಯೇಯತ್ವ'ವೆಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಹೀಗೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು :—'ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಥವಾ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವಿಷಯವಾದುದು; ಸವಿಕಲ್ಪಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಾದಿವಿಕಲ್ಪಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವಲ್ಲದುದು' ಎಂದು. ಈ ಲಕ್ಷಣ ಕೂಡ ರತ್ನವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದೇ ಹೊರತು ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಲಕ್ಷಣಕಾರರು ವಿವರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ರತ್ನಗಳಿಗಾದರೋ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಬೆಲೆ ಕಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ; ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅವುಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯಜಾತಿ ಇಂತಹುದಿರಬೇಕೆಂದೂಹಿಸಿ ಬೆಲೆಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಒಂದಂಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಮ್ಯವುಂಟು—ಕೆಲವರು ಮಾತ್ರ ಪರೀಕ್ಷಕರೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ರತ್ನಪಡಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಮಾತ್ರ ರತ್ನದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು , ಸಹೃದಯರು ಮಾತ್ರ ಕಾವ್ಯಗಳ ರಸಜ್ಞರಾಗಬಲ್ಲರು. ಈ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಇಲ್ಲ.

'ಅನಿರ್ದೇಶ್ಯತ್ವ' ಸಕಲವಸ್ತುಗಳ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂಬುದು ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಅದನ್ನು ಅವರ ಮತದ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆಂದು ಹೊರಟ ನಮ್ಮ ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ[೨೩೯] ನಿರೂಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಗ್ರಂಥಾಂತರಗಳ ಸುದ್ದಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಂದರೂ ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬೇಸರವಾಗಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬೌದ್ಧದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಕೂಡ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ'ವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವೆ ? ಹಾಗೆಯೇ ಆದರೂ ನಮ್ಮ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣ ಸರಿಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಬೇರಾವ ಲಕ್ಷಣವೂ ಧ್ವನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ

---

೨೩೯ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು 'ಪ್ರಮಾಣವಿನಿಶ್ಚಯಟೀಕಾವಿವೃತಿ' ಅಥವಾ 'ಧರ್ಮೋತ್ತಮಾ,'—ಲೋ. ಪ್ರಮಾಣವಿನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಬರೆದವನು ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿ (ಕಾಲ: ಸು,) ಕ್ರಿ.ಶ. ೭ನೆಯ ಶತಮಾನ), ಅದರ ಟೀಕಾಕಾರ ಧರ್ಮೋತ್ತರ (ಸು, ೮ನೆಯ ಶತಮಾನ), ದುರ್ದೈವದಿಂದ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಈ ವಿವೃತಿ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ.

ಬೇರಾವ ಲಕ್ಷಣವೂ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಮತ್ತು ಅದು ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದುದರಿಂದ, ನಾವು ಹೇಳಿರುವ ಧ್ವನಿ ಲಕ್ಷಣವೇ ಸಾಧುವಾದುದು. ಇದನ್ನೇ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕವು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ—

ಸಂಗ್ರಹಶ್ಲೋಕ

ಅನಾಖ್ಯೇಯಾಂಶಭಾಸಿತ್ವಂ ನಿರ್ವಾಚ್ಯಾರ್ಥತಯಾ ಧ್ವನೇಃ ।
ನ ಲಕ್ಷಣಂ, ಲಕ್ಷಣಂ ತು ಸಾಧೀಯೋಽಸ್ಯ ಯಥೋದಿತಮ್ ॥

'ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ' ಎಂಬುದು ಧ್ವನಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ವಚನಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯ. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ನಾವು ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣವೇ ಧ್ವನಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಣ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ರಾಜಾನಕ-ಆನಂದವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯ-ವಿರಚಿತವಾದ
'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಉದ್ಯೋತದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಮುಗಿದುದು

ನುತ ಕಾವ್ಯಾಲೋಕದೊಳು-
ನ್ನತಮೆನಿಪೀ ಧ್ವನಿಯ ಭೇದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಂ।
ಕೃತಿಯಿದು ಲೋಚನಮೆಲ್ಲರ
ಕೃತಕೃತ್ಯತೆಗೈಸೆ ಸಾಲ್ವುದೆಂಬುದು ನಿರುತಂ ||

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಉದ್ಯೋತ

ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿಂದ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಉಂಟೆಂದು ಈಗ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಧ್ವನೇರ್ಯಃ ಸಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯಾಧ್ವಾ ಪ್ರದರ್ಶಿತಃ ।
ಅನೇನಾನಂತ್ಯಮಾಯಾತಿ ಕವೀನಾಂ ಪ್ರತಿಭಾಗುಣಃ ॥ ೧ ॥

'ಧ್ವನಿ' ಮತ್ತು 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ,' ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಲಾಯಿತಷ್ಟೆ! ಅದರ ಮೂಲಕ ಕವಿಗಳ ಪ್ರತಿಭಾಗುಣ ಆನಂತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಇದುವರೆಗೆ ತೋರಿಸಲಾದ 'ಧ್ವನಿ' ಮತ್ತು 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ,' ಇವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಫಲವಿದೆ. ಅದೇ ಕವಿಪ್ರತಿಭೆಯ ಆನಂತ್ಯ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಅತೋ ಹ್ಯನ್ಯತಮೇನಾಪಿ ಪ್ರಕಾರೇಣ ವಿಭೂಷಿತಾ ।
ವಾಣೀ ನವತ್ವಮಾಯಾತಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಾನ್ವಯವತ್ಯಪಿ ॥ ೨ ॥

ಆದುದರಿಂದಲೇ ಧ್ವನಿಯು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದರೂ ಸಾಕು, ಪೂರ್ವಪರಿಚಿತವಾದ ವಾಣಿಯೂ ನೂತನತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದು ಬಿಡುತ್ತದೆ.[1]

ಬೇರಿಲ್ಲೆನಲುಪಕರಣಂ
ಆರೊರ್ವಳ ನೆರವಿನಿಂದೆ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ।
ಧೀರತರ ಪಂಚಕೃತಿಗಳ
ನೋರಂತಿರೆ ಗೈವನಾ ಭವಾನಿಗೆ ನಮಿಪೆಂ ॥

1 ವರ್ಣನೀಯ ವಸ್ತುನಿಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶೇಷವೇ ಪ್ರತಿಭೆ. ಅದು ಪರಿಮಿತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆದಿಕವಿಗೆ ಸ್ಫುರಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇತರರಿಗೂ ಸ್ಫುರಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಇಂದಿನ ಕವಿಗಳ ರಚನೆಗೆ ಅಗತ್ಯವೇ ಉಳಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಆದರೆ ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯದ ಕಾರಣ, ವರ್ಣನೀಯ

ವೃತ್ತಿ

ಆದುದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಯಾವುದೋ ಒಂದೇ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದದ ಸಂಪರ್ಕವೊದಗಿದಾಗಲೂ, ಪುರಾತನ ಕವಿಗಳು ಹೇಳಿದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಮಾತೂ ಕೂಡ ನವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :

ಮೊದಲು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ನೂತನತ್ವ ಬರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. ಇದು ತಿರಸ್ಕೃತ-ವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ನೂತನ ಶ್ಲೋಕ—

೧೩೩ ಸ್ಮಿತಂ ಕಿಂಚಿನ್ಮುಗ್ಧಂ ತರಲಮಧುರೋ ದೃಷ್ಟಿವಿಭವಃ
ಪರಿಸ್ಪನ್ದೋ ವಾಚಾಮಭಿನವವಿಲಾಸೋಕ್ತಿಸರಸಃ ।
ಗತಾನಾಮಾರಂಭಃ ಕಿಸಲಯಿತಲೀಲಾಪರಿಕರಃ
ಸ್ಪೃಶನ್ತ್ಯಾಸ್ತಾರುಣ್ಯಂ ಕಿಮಿವ ಹಿ ನ ರಮ್ಯಂ ಮೃಗದೃಶಃ ॥[2]

ದರಹಾಸಂ ಮಿಗೆ ಮುಗ್ಧಮಕ್ಷಿವಿಭವಂ ಚಾಂಚಲ್ಯಮಾಧುರ್ಯಸುಂ-
ದರಮಾ ವಾಕ್ಪ್ರಸರಂ ನವೋದ್ಗತವಿಲಾಸೋಕ್ತ್ಯಂಗಳಿಂ ಬಂಧುರಂ ।
ವರಲೀಲಾಗಮನಂ ವಲಂ ಕಿಸಲಯಕ್ರೀಡಾಸಮಾಕರ್ಷಕಂ
ಹರಿಣೀನೇತ್ರೆಗೆ ರಮ್ಯಮಲ್ಲದುದದೇಂ ತಾರುಣ್ಯಮಂ ಮುಟ್ಟಿರಲ್ ॥

ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಶ್ಲೋಕವಿದು—

೧೩೪ ಸವಿಭ್ರಮಸ್ಮಿತೋದ್ಭೇದಾ ಲೋಲಾಕ್ಷ್ಯಃ ಪ್ರಸ್ಖಲದ್ಗಿರಃ ।
ನಿತಂಬಾಲಸಗಾಮಿನ್ಯಃ ಕಾಮಿನ್ಯಃ ಕಸ್ಯ ನ ಪ್ರಿಯಾಃ ॥

ವಿಷಯಗಳು ಅನಂತವಾಗುತ್ತವೆ; ಪ್ರತಿಭೆಯೂ ಆನಂತ್ಯದಿಂದ ಮೆರೆಯುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನವತ್ವ ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರತಿಭಾನಂತ್ಯದಿಂದ; ಅದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಅರ್ಥಾನಂತ್ಯದಿಂದ; ಅದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದಗಳ ಪರಿಗಣನೆಯಿಂದ—ಲೋ.

2 ಇಲ್ಲಿ 'ಮುಗ್ಧ', 'ಮಧುರ', 'ವಿಭವ', 'ಸರಸ', 'ಕಿಸಲಯಿತ', 'ಪರಿಮಲ', 'ಸ್ಪರ್ಶನ' ಶಬ್ದಗಳು ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಗಳು. ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಅವುಗಳಿಂದ ನಗೆಯ ಸಹಜ ಸೌಂದರ್ಯ, ನೋಟದ ಸರ್ವಜನಪ್ರಿಯತ್ವ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷೀಣಪ್ರಸರತ್ವ, ನುಡಿಯ ಸಂತಾಪಪ್ರಶಮನತ್ವ ಮತ್ತು ತರ್ಪಕತ್ವ, ಗಮನದ ಸೌಕುಮಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ವಿಲಾಸ, ತಾರುಣ್ಯದ ಯತ್ನಾಭಿಲಷಣೀಯ ಯೋಗ್ಯತ್ವಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಇವುಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಸ್ತುವಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿರ್ಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣದ ಹೊಸ ಸೊಬಗೊಂದು ದತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳಬೇಕು—ಲೋ.

ಸುಲಲಿತಮಂದಸ್ಮಿತೆಯರ್
ಸುಲೋಲಲೋಚನೆಯರಂತೆ ಚಟುಲಾಕ್ಷರೆಯರ್ |
ಚಲನಾಲಸೆಯರ್ ಪೊರವಾ-
ಗ್ಗಳಿನೀ ಕಾಮಿನಿಯರಾರ ಸೋಲಿಸದಿರ್ಪರ್ ||

ಇದು ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ನೂತನ ಶ್ಲೋಕ :—

೧೩೫ ಯಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಥಮಃ ಸತು ತಥಾಹಿ ಹತಹಸ್ತಿ ಬಹಲಪಲಲಾಶೀ ।
ಶ್ವಾಪದಗಣೇಷು ಸಿಂಹಃ ಸಿಂಹಃ ಕೇನಾಧರೀಕ್ರಿಯತೇ ॥[3]

ಮೊದಲನೆಯಂ ಮೊದಲನೆಯನೆ
ಮದೇಭಮಾಂಸಾಶನಕ್ಕೆ ಶ್ವಾಪದಗಣದೊಳ್ |
ಮುದದಿಂ ಪಾಯ್ವುದು ತಾನೊಂ-
ದದು ಸಿಂಗಂ ಸಿಂಗಮಾರ ಕೈಯೊಳ್ ಸೋಲ್ಗುಂ ||

ಇದು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇರುವ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಶ್ಲೋಕ :—

೧೩೬ ಸ್ವತೇಜಃಕ್ರೀತಮಹಿಮಾ ಕೇನಾನ್ಯೇನಾತಿಶಯ್ಯತೇ ।
ಮಹದ್ಭಿರಪಿ ಮಾತಂಗೈಃ ಸಿಂಹಃ ಕೇನಾಭಿಭೂಯತೇ ॥

ನಿಜತೇಜಲಬ್ಧಮಹಿಮಂ
ವಿಜಿತಂ ತಾನಪ್ಪನೆಂತು ಪರರಿಂ ಧರೆಯೊಳ್ |
ವಿಜಯಿಗಳಪ್ಪುವೆ ಸುಮಹಾ-
ಗಜಗಳುಮಾ ಸಿಂಗದೊಡನೆ ಕಾದುವ ಪದದೊಳ್ ||

ಹೀಗೆಯೇ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಸಮಾವೇಶದಿಂದಲೂ ವಾಣಿಗೆ ನವತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಈಚಿನ ಶ್ಲೋಕ—

೧೩೭ ನಿದ್ರಾಕೈತವಿನಃ ಪ್ರಿಯಸ್ಯ ವದನೇ ವಿನ್ಯಸ್ಯ ವಕ್ತ್ರಂ ವಧೂಃ
ಬೋಧತ್ರಾಸನಿರುದ್ಧಚುಂಬನರಸಾಪ್ಯಾಭೋಗಲೋಲಂ ಸ್ಥಿತಾ ।

---

3 ಎರಡನೆಯ 'ಪ್ರಥಮ' ಶಬ್ದವು ಅಪಾರ್ಯತ್ವ, ಪ್ರಧಾನತ್ವ, ಅಸಾಧಾರಣತ್ವಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೆಯ 'ಸಿಂಹ' ಶಬ್ದವು ಕೂಡ ವೀರತ್ವ, ಅನಪೇಕ್ಷತ, ವಿಸ್ಮಯನೀಯತ್ವಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

ವೈಲಕ್ಷ್ಯಾದ್ವಿಮುಖೀಭವೇದಿತಿ ಪುನಸ್ತಸ್ಯಾಪ್ಯನಾರಂಭಿಣಃ
ಸಾಕಾಂಕ್ಷಪ್ರತಿಪತ್ತಿ ನಾಮ ಹೃದಯಂ ಯಾತಂ ತು ಪಾರಂ ರತೇಃ ॥

ನಿದ್ರಾಕೈತವಯುಕ್ತ ಕಾಂತಮುಖದೊಳ್ ತಾನಿಟ್ಟು ವಕ್ತ್ರಾಂತಮಂ
ನಿದ್ರಾಭಂಗಕೆ ನಾಣ್ಚಿ ಚುಂಬಿಸದೆಯುಂ ಮತ್ತಲ್ಲಿಯೇ ಲೋಲೆಯಾ- |
ಗಿರ್ದಾ ಕಾಂತೆಯನಂಜಿಸಲ್ ತಗದೆನುತ್ತುಂ ಕೆಮ್ಮನಿರ್ದಾತನಾ
ಹೃದ್ರಂಗಾಂತದೊಳಾದುದಂದು ಪರಮಂ ಸೌಖ್ಯಂ ತದಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂ ||

ಇದು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇರುವ ಶ್ಲೋಕ :

೧೩೮ ಶೂನ್ಯಂ ವಾಸಗೃಹಂ ವಿಲೋಕ್ಯ ಶಯನಾದುತ್ಥಾಯ ಕಿಂಚಿಚ್ಛನೈ-
ರ್ನಿದ್ರಾವ್ಯಾಜಮುಪಾಗತಸ್ಯ ಸುಚಿರಂ ನಿರ್ವರ್ಣ್ಯ ಪತ್ಯುರ್ಮುಖಮ್।
ವಿಸ್ರಬ್ಧಂ ಪರಿಚುಂಬ್ಯ ಜಾತಪುಲಕಾಮಾಲೋಕ್ಯ ಗಂಡಸ್ಥಲೀಂ
ಲಜ್ಜಾನಮ್ರಮುಖೀ ಪ್ರಿಯೇಣ ಹಸತಾ ಬಾಲಾ ಚಿರಂ ಚುಂಬಿತಾ ॥

ಸಖಿಯರ್ ಪೋದುದ ಕಂಡು ಪಾಸ ದೆಸೆಯಿಂ ಮೇಲೇಳುತೊಯ್ಯೊಯ್ಯನಾ
ಸುಖನಿದ್ರಾಗತನೆಂಬವೋಲ್ ಮಲಗಿದಾ ಪ್ರಾಣೇಶನಾ ವಕ್ತ್ರಮಂ |
ಸುಖದಿಂ ನೋಡುತೆ ಚುಂಬಿಸಲ್ ಕದಪಿನಾ ರೋಮಾಂಚಮಂ ಕಾಣುತುಂ
ಮುಖದೊಳ್ ನಾಣೊಗೆತಂದ ಬಾಲೆಯನವಂ ಕಾಂತಂ ಚಿರಂ ಚುಂಬಿಪಂ ||[4]

ಹೀಗೆಯೇ 'ತರಂಗಭ್ರೂಭಂಗಾ....'[5] ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ನಾನಾಭಂಗಿ ಭ್ರಮದ್ಭ್ರೂಃ'[6]....ಮುಂತಾದ ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವ ಸೊಗಸಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಯುಕ್ತ್ಯಾನಯಾನುಸರ್ತವ್ಯೋ ರಸಾದಿರ್ಬಹುವಿಸ್ತರಃ |
ಮಿತೋಽಪ್ಯನಂತತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗೋ ಯದಾಶ್ರಯಾತ್ ॥ ೩ ॥

ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ರಸಾದಿಗಳಿಗೂ ಈ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳ

---

4 ಎರಡನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಿಚುಂಬನವೇ ವರ್ಣಿತವಸ್ತು, ಲಜ್ಜೆ ಸ್ವಶಬ್ದದಿಂದ ವಾಚ್ಯ, ಎಂದರೂ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯುಂಟು ಆದರೂ ಮೊದಲನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಲಾಷೆಯ ಪ್ರಸರ-ನಿರೋಧಗಳ ಪರಂಪರೆಗೆ ಕಡೆಯೇ ಉಂಟಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವ ರತಿ ಇಬ್ಬರಲ್ಲೂ ಏಕವಿಧ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಬಿಂಬಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಅತ್ಯಂತ ಹೃದ್ಯವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

5 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೨೨ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೬೭)

6 ಈ ಶ್ಲೋಕ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಬೇಕು. ಪರಿಮಿತವಾದ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗವೂ ಕೂಡ ಅನಂತವೆನಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ರಸಾದಿಗಳ ಆಶ್ರಯವೇ ಕಾರಣ.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದೊಂದರ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಮುಂತಾದ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಲೆಕ್ಕಮಾಡುತ್ತಾ ಹೊರಟರೆ ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸ, ರಸಪ್ರಶಮನ, ಭಾವಪ್ರಶಮನ—ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ.[7] ಅದೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ, ಅಲ್ಲ, ಅಸಂಖ್ಯ ಪುರಾತನ ಕವಿಗಳು ನಾನಾ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸವೆಸಿರುವ ಕಾರಣ, ಅದು ಈಗ ಪರಿಮಿತವಾಗಿರಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಹಾಗಿರದೆ ಎಂದಿನಂತೆ ಅನಂತವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿರುವುದಕ್ಕೂ ಈ ರಸಾದಿಗಳ ಆಶ್ರಯವೇ ಕಾರಣ. ರಸಭಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅಪರಿಮಿತತ್ವವುಂಟು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಲೋಕವೃತ್ತವನ್ನು ಸುಕವಿಗಳು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ, ಅವರ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲೋಕದಲ್ಲೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಚಿತ್ರ'ವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡುವಾಗ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಕುರಿತು ಮಹಾಕವಿಯೊಬ್ಬನು ಗಾಥೆಯನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವನು :—

೧೩ ಅತಹ್ಮಿಏ ವಿ ತಹಸಂಠಿಏ ವ್ವ ಹಿಅಅಮ್ಮಿ ಜಾ ಣಿವೇಸೇಇ।
ಅತ್ಥವಿಸೇಸೇ ಸಾ ಜಅಇ ವಿಕಡಕಇಗೋಅರಾ ವಾಣೀ॥

ಆ ಪರಿ ತಾನಿಲ್ಲದಿರೆಯು-
ಮಾಪರಿಯಿರ್ಪಂತೆ ವಸ್ತುಜಾತಮನೆಲ್ಲಂ।
ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಹೃದಯವ ಸೆಳೆವಾ-
ಲಾಪಂ ವಿಕಟಕವಿಸಿದ್ಧಮೆಸೆವುದು ಧರೆಯೊಳ್॥

ಹೀಗೆ, ರಸಭಾವಾದಿಗಳ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಆನಂತ್ಯವು ಬರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಈಗ ಅದನ್ನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತದ ಮೂಲಕ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸಲು ಈ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ :—

---

7 ಎರಡನೆಯ ಉದ್ದ್ಯೋತದ ೧೨ನೆಯ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ನೋಡಿ.

ಕಾರಿಕೆ

ದೃಷ್ಟಪೂರ್ವಾ ಅಪಿ ಹ್ಯರ್ಥಾಃ ಕಾವ್ಯೇ ರಸಪರಿಗ್ರಹಾತ್ ।
ಸರ್ವೇ ನವಾ ಇವಾಭಾಂತಿ ಮಧುಮಾಸ ಇವ ದ್ರುಮಾಃ ॥ ೪ ॥

ಪೂರ್ವಪರಿಚಿತವಾದ ಅರ್ಥಗಳೇ ಆದರೂ ರಸದ ಸಂಪರ್ಕ ಬಂದಾಗ ವಸಂತ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕಂಗೊಳಿಸುವ ಮರಗಳಂತೆ ಎಲ್ಲವೂ ಹೊಸದಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತವೆ.

(ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು :—)

೧೪೧ 'ಧರಣೀಧಾರಣಾಯಾಧುನಾ ತ್ವಂ ಶೇಷಃ....'[8]

ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ

೧೪೩ ಶೇಷೋ ಹಿಮಗಿರಿಸ್ತ್ವಂ ಚ ಮಹಾಂತೋ ಗರವಃ ಸ್ಥಿರಾಃ ।
ಯದಲಂಘಿತಮರ್ಯಾದಾಶ್ಚಲಂತೀಂ ಬಿಭ್ರತೇ ಭುವಮ್ ॥
ಮೇರೆಯ ಮೀರದೆ ಚಲಿಸುವ
ಧಾರಿಣಿಯಂ ಪೊತ್ತುಪೊರೆವ ಕಾರಣದಿಂದಂ ।
ಗೌರವ ಮಹಿಮಾ ಸ್ಥೈರ್ಯಾ-
ಧಾರರ್ ಶೇಷಂ ಹಿಮಾಚಲಂ ನೀನುಂ ದಲ್ ॥

ಎಂದಿವೇ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಹೊಸ ಸೌಂದರ್ಯವು ಬಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯು ಶಬ್ದಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಅದೇ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರ ವಾಚ್ಯವು ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದಾಗ ಬರುವ ಹೊಸ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ 'ಏವಂ ವಾದಿನಿ ದೇವರ್ಷೌ....'[9] ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಈ ಹೊಸ ಸೌಂದರ್ಯವಿಲ್ಲದ, ಆದರೆ ಅದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಬೋಧಕವಾದ, ಬೇರೆ ಶ್ಲೋಕವು ಇದು :—

೧೪೨ ಕೃತೇ ವರಕಥಾಲಾಪೇ ಕುಮಾರ್ಯಃ ಪುಲಕೋದ್ಗಮೈಃ ।
ಸೂಚಯನ್ತಿ ಸ್ಪೃಹಾಮನ್ತರ್ಲಜ್ಜಯಾವನತಾನನಾಃ ॥
ವರನ ವಿಚಾರದ ಮಾತಂ
ಪಿರಿಯರ್ ಪೇಳ್ವಾಗಲಾವಗಂ ಕನ್ನಿಕೆಯರ್ ।
ಗುರುಲಜ್ಜಾನತವದನೆಯ-
ರುರೆ ಸೂಚಿಪರಲ್ತೆ ತಮ್ಮ ಮನದಿಂಗಿತಮಂ ॥

---

[8] ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೭೭ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೨೨)

[9] ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೪೯ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೯೭)

ಹಾಗೆಯೇ ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಶರೀರವು ಕವಿ ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದಾಗ ಬರುವ ಹೊಸ ಚೆಲುಪಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ:— 'ಸಜ್ಜೇಇ ಸುರಹಿಮಾಸೋ....'10 ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ. ಈ ಹೊಸ ಚೆಲುವಿಲ್ಲದ ಅದೇ ಅರ್ಥದ ಶ್ಲೋಕವು ಕೆಳಗಿನದು :—

೧೪೩ ಸುರಭಿಸಮಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇ ಸಹಸಾ ಪ್ರಾದುರ್ಭವನ್ತಿ ರಮಣೀಯಾಃ ।
ರಾಗವತಾಮುತ್ಕಲಿಕಾಃ ಸಹೈವ ಸಹಕಾರಕಲಿಕಾಭಿಃ ॥

ಬರಲೊಡನೆ ಸುರಭಿಸಮಯಂ
ತುರಿತದಿನ್ಸೈತರ್ಪುವಲ್ತೆ ದಾಂಗುಡಿಗಳ್ ಮಾ |
ಮರದೊಳ್ ಮೇಣೊಡನೆಯೆ ಸುರು-
ಚಿರಮೆನಿಪುತ್ಕಲಿಕೆಗಳ್ ವಿಲಾಸಿಯ ಮನದೊಳ್ ||

ಇದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಶರೀರವು ಕವಿ ನಿಬದ್ಧಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದಾಗ ಬರುವ ಅಪೂರ್ವ ರಮಣೀಯತೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ:—'ವಾಣಿಅಅ ಹತ್ಥಿದಂತಾ....'11 ಇತ್ಯಾದಿ ಪದ್ಯ. ಇದೇ ಅರ್ಥದ ಬೇರೆ ಪದ್ಯವು ಕೆಳಗಿನದು :—

೧೪೪ ಕರಿಣೀವೇಹವ್ವಅರೋ ಮಹ ಪುತ್ತೋ ಏಕ್ಕಕಾಂಡವಿಣಿವಾಈ ।
ಹಅಸೊಣ್ಹಾ ಏ ತಹ ಕಹೋ ಜಹ ಕಂಡಕರಂಡಅಂ ವಹಇ ॥

ಸರಳೊಂದನೆ ಬಿಡುತದರಿಂ
ಕರಿಣೀವೈಧವ್ಯಕಾರಿಯಾದೆನ್ನ ಮಗಂ |
ದುರುಳೆಯಿನೀ ಸೊಸೆಯಿಂದಂ
ಸರಳ್ಗಳ ಸಂಪುಟಮನಿಂದು ಪೊರುವಂತಾದಂ ||

ಹೀಗೆ ಧ್ವನಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ–ಭೇದಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನವತ್ವವು ಬರುವಂತೆಯೇ ಅದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಂಜಕಭೇದಗಳ ನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ರಂಥವು ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದೀತೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಅದನ್ನಿಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸಹೃದಯರು ತಾವೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಷ್ಟೋ ಸಲ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಯಾಗಿದ್ದರೂ ಬಹಳ ಸಾರವಾದ ಅಂಶವಾದು ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ :—

10 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೫೩ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೦೦)
11 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೭೯ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೨೩)

ಕಾರಿಕೆ

ವ್ಯಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕಭಾವೇsಸ್ಮಿನ್ ವಿವಿಧೇ ಸಂಭವತ್ಯಪಿ ।
ರಸಾದಿಮಯ ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಕವಿಃ ಸ್ಯಾದವಧಾನವಾನ್ ॥ ೫ ॥

ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಭಾವವು ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ರಸಾದಿರೂಪವಾದ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕವಿಯು ಗಮನ ಉಳ್ಳವನಾಗಿರಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಕಾವ್ಯಾರ್ಥದ ಅನಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಭಾವವು ಎಷ್ಟೋ ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿರಬಹುದು. ಆದರೂ ಅಪೂರ್ವ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಮಾತಿಗೆ ಸಾಧಿಸಲೆಳಸುವ ಕವಿಯು ರಸಾದಿರೂಪವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಭಾವವೊಂದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾದ ಗಮನವನ್ನಿಡಬೇಕು. ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಾದ ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಈಗಾಗಲೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವ್ಯಂಜಕಗಳಾದ ವರ್ಣ, ಪದ, ವಾಕ್ಯ, ರಚನಾ, ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವಹಿತಮನಸ್ಕನಾದ ಕವಿಗೆ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಅಪೂರ್ವಸೌಂದರ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೇ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಎಷ್ಟುಸಲ ವರ್ಣಿತವಾದರೂ ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಹೊಸದಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ಪ್ರಧಾನರಸವನ್ನು ತರುವುದರಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಸಾರ್ಥಕತೆಯಂತೆ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಯಾವುದೆಂದರೆ, ರಾಮಾಯಣವೆಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು, ಮಹಾಭಾರತವೆಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕರುಣರಸವು ಪ್ರಧಾನವೆಂಬುದನ್ನು ಆದಿಕವಿಯು 'ಶೋಕಃ ಶ್ಲೋಕತ್ವಮಾಗತಃ' ಎನ್ನುವಾಗ ತನ್ನ ಬಾಯಿಂದಲೇ ಹೇಳಿರುವನು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಸೀತೆಯ ಕೊನೆಯ ವಿಯೋಗದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ರಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕರುಣರಸವನ್ನೇ ಅವನು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಪೋಷಿಸಿರುವನೆಂಬುದೂ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ಛಾಯೆಯಂತೆಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಛಾಯೆಯೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಸಮಾಪ್ತಿಯು ಕೂಡ ವೃಷ್ಣಿಪಾಂಡವರ ದುರಂತವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವಿಷಾದವನ್ನೇ ತರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಜನರಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ಮೂಲಕ ಬೋಧಿಸಬೇಕೆಂಬುದೇ ಮಹಾಮುನಿಯಾದ ವ್ಯಾಸನ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬುದೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಮೋಕ್ಷವೇ ಮುಖ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತು ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತವೇ ಪ್ರಧಾನ

ವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಅವನ ಗುರಿಯೆಂಬುದೂ, ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ಕೆಲವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರೂ ಕೂಡ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಷ್ಟೇಕೆ, ಆಳವಾದ ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋದ ಲೋಕವನ್ನೆತ್ತಲು ಅತಿವಿಮಲವಾದ ಜ್ಞಾನಾಲೋಕವನ್ನಿತ್ತ ಆ ಲೋಕನಾಥನಾದ ಶ್ರೀ ವ್ಯಾಸನೇ ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು

೧೪೫ ಯಥಾ ಯಥಾ ವಿಪರ್ಯೇತಿ ಲೋಕತಂತ್ರಮಸಾರವತ್ ।
ತಥಾ ತಥಾ ವಿರಾಗೋಽತ್ರ ಜಾಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ ॥

ಎಂತೆಂತು ನರರ ತಂತ್ರಂ
ಚಿಂತಿತವಿಪರೀತವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಪುದಂ- ।
ತಂತದು ನಿಸ್ಸಾರವೆನೆ ನಿ-
ರಂತರನಿರ್ವೇದವಿಲ್ಲಿ ಬರ್ಪುದು ಸಿದ್ಧಂ ॥

ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬಿಡಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತವು ಮುಖ್ಯ, ಉಳಿದವು ಅಂಗಗಳು; ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷವು ಮುಖ್ಯ, ಉಳಿದುವು ಅಂಗಗಳು—ಎಂಬುದೇ ಕವಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂಬ ಮಹಾಭಾರತದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಸುವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಸಗಳಿಗೆ ಅಂಗಾಂಗಿಭಾವವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶರೀರದ ಪ್ರಯೋಜನವು ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಅಂತರಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಾಧಕವಾಗಿರುವುದೇ ಆದರೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವತಃ ಸೌಂದರ್ಯವುಂಟೆಂದು ನಾವು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಹಾಗೆಯೇ (ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕೆ) ಸಾಧಕಮಾತ್ರಗಳಾದ ಉಳಿದ ಅಂಗರಸಗಳಿಗೂ (ಪ್ರಧಾನ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ) ಸಾಧಕಮಾತ್ರಗಳಾದ ಉಳಿದ ಗೌಣ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಸ್ವತಃ ಸೌಂದರ್ಯವುಂಟೆಂದರೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕ್ಕವಕಾಶವಿದೆ:—'ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕವಿಗೆ ಎಷ್ಟು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯಿದ್ದಿತೋ ಅಷ್ಟನ್ನೂ ಆತನು 'ಅನುಕ್ರಮಣಿ'ಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಅಂಶವು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮಹಾಭಾರತವು ಸಕಲ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತಿರುವುದೆಂದೂ, ಸಕಲರಸಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದೆಂದೂ ಆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ,' ಎಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಈಗ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ: ನೀವು ಹೇಳುವುದು ನಿಜ. ಶಾಂತರಸವೇ ಮಹಾಭಾರತದ ಪ್ರಧಾನರಸವೆಂದೂ ಮೋಕ್ಷವೇ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರಧಾನವಾದುದೆಂದೂ ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಅನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲೇನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ

೧೪೬ ಭಗವಾನ್ ವಾಸುದೇವಶ್ಚ ಕೀರ್ತ್ಯತೇಽತ್ರ ಸನಾತನಃ

ಆ ಸನಾತನನಾದ ಭಗವಂತ ತಾನೆನಿಪ ।
ವಾಸುದೇವನನಿಲ್ಲಿ ನುತಿಸುವೆವು ನಾವು ॥

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವಿಷ್ಟು: ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಪಾಂಡವಾದಿಗಳ ಕಥೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ದುರಂತಕಥೆಗಳು (ಮೂಲ—'ಅವಸಾನವಿರಸ') ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನ-ಪ್ರಪಂಚಸ್ವರೂಪಗಳು. ಆದರೆ ಪರಮಾರ್ಥಸತ್ಯಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಾನ್ ವಾಸುದೇವನನ್ನೇ ನಾವಿಲ್ಲಿ ನುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಭಗವಂತನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಭಕ್ತಿಭಾವನೆಯನ್ನು ಇಡಿ, ನಿಸ್ಸಾರವಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಬೇಡಿ; ಹಾಗೆಯೇ ನಯ, ವಿನಯ, ಪರಾಕ್ರಮ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ, ಕೇವಲ ಅವುಗಳಿಗಾಗಿಯೇ, ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲ ಅಭಿನಿವೇಶವನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಡಿ' ಎಂದು. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮುಂದೆ ಕೂಡ 'ಸಂಸಾರದ ನಿಸ್ಸಾರತೆಯನ್ನು ನೋಡಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವಂತಹ ಶಬ್ದವೇ ತನ್ನ ವ್ಯಂಜಕಶಕ್ತಿಯೊಡನೆ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಕೂಡ, 'ಸ ಹಿ ಸತ್ಯಮ್....' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು, ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಗರ್ಭೀಕೃತವಾಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.

ಮಹಾಭಾರತದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿವಂಶವರ್ಣನೆಯ ಮೂಲಕ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಕವಿವಿಧಾತನಾದ ಕೃಷ್ಣದ್ವೈಪಾಯನನು ಈ ನಿಗೂಢ ರಮಣೀಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ಫುಟಗೊಳಿಸಿರುವನು. ಈ ಕಥೆಯಿಂದ ಸಂಸಾರಾತೀತವಾದ ತತ್ತ್ವಾಂತರದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತ್ಯತಿಶಯವನ್ನು ಆತನು ಉಪದೇಶಿಸಿದಂತಾಗಿರುವುವಲ್ಲದೆ ಸಕಲ ಸಾಂಸಾರಿಕ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೂ ಒಟ್ಟಾಗಿಯೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆಯೂ ಆಗಿದೆ. ಪುಣ್ಯತೀರ್ಥ, ತಪಸ್ಸು ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಸ್ತುವಿನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನಗಳೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ; ಉಳಿದ ವಿಶಿಷ್ಟದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದಾದರೂ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ವಿಭೂತಿಗಳೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ. ಪಾಂಡವಾದಿಗಳ ಕಥೆಯ ವರ್ಣನೆಗೂ ಕೂಡ ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವೈರಾಗ್ಯವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣ; ಮೋಕ್ಷವೇ ಭಗವಂತನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಗೀತೆಯೇ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ.[12] ಆದುದರಿಂದ ಪಾಂಡವಾದಿಗಳ ಕಥೆಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ (ಪರಂಪರೆಯಿಂದ) ಸಾಧಕವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. (ನೇರವಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎನ್ನದೆ) ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ 'ವಾಸುದೇವ' ಎಂಬಿವೇ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು ಮಾತ್ರ ಅಪರಿಮಿತಶಕ್ತ್ಯಾಸ್ಪದನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂದೇ (ಹೊರತು ವಸುದೇವನ ಮಗನೆಂದಲ್ಲ). ಗೀತೆಯೇ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾಸುದೇವ'ನೇ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ಹೆಸರುಗಳೇ ಎಂಬುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ, 'ವಾಸುದೇವ'ನೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಮಥುರೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗದು; ಮಥುರೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದರ ಜತೆಗೆ ಸಕಲಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ವಾಸುದೇವ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಸನಾತನ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ರಾಮಾಯಣವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಹೆಸರು ಭಗವಂತನ ಬೇರೆ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕೂಡ ಬೋಧಿಸುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ವೈಯಾಕರಣರೇ ನಿರ್ಣಯಿಸಿಬಿಟ್ಟಿರುವರು.[13]

ಹೀಗೆ ಅನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯವು ಭಗವಂತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದುದೆಲ್ಲವೂ ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ, ಶಾಸ್ತ್ರಮರ್ಯಾದೆಯ ಪ್ರಕಾರ ನೋಡುವುದಾದರೆ ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಪುರುಷಾರ್ಥವೇ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದುದೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯಮರ್ಯಾದೆಯ ಪ್ರಕಾರ ನೋಡುವುದಾದರೆ ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯಸುಖದ ಪರಿಪೋಷರೂಪವಾದ ಶಾಂತರಸವೇ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದುದೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತ್ಯಂತ ಸಾರಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿರುವುದೇ ಹೊರತು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲ, ಸಾರಭೂತವಾದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ

---

12 'ಬಹೂನಾಂ ಜನ್ಮನಾಮಂತೇ ಜ್ಞಾನವಾನ್ ಮಾಂ ಪ್ರಪದ್ಯತೇ ।
ವಾಸುದೇವಸ್ಸರ್ವಮಿತಿ....' (ಭಗವದ್ಗೀತೆ)
ಮುಂತಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ—ಲೋ.

13 ಶಬ್ದಗಳು ನಿತ್ಯಗಳೇ. ಕಾಕತಾಲೀಯನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ವಿಭಿನ್ನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವು ಬರುವುದೆಂಬ ವೈಯಾಕರಣರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು 'ಋಷ್ಯನ್ಧಕವೃಷ್ಣಿಕುರುಭ್ಯಶ್ಚ' ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಸೂತ್ರ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಸೌಂದರ್ಯವು ಬರುವುದು ಹೀಗೆ ವಾಚ್ಯವಲ್ಲದ ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದಾಗಲೇ. ಹೀಗೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಬೇಕಾದುದನ್ನು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಹೇಳದೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿಯೇ ಸೂಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ವಿದಗ್ಧರ ವಿದ್ವದ್ಗೋಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟು ಸ್ಥಿರವಾದಂತಾಯಿತು: ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದೊಂದು ರಸದ ಆಶ್ರಯವಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೊಸತನವು ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೌಂದರ್ಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಹೋದರೂ ರಸಾನುಗುಣವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಸೊಗಸು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ :

೧೪೭ ಮುನಿರ್ಜಯತಿ ಯೋಗೀಂದ್ರೋ ಮಹಾತ್ಮಾ ಕುಂಭಸಂಭವಃ।
ಯೇನೈಕಚುಲಕೇ ದೃಷ್ಟೌ ತೌ ದಿವ್ಯೌ ಮತ್ಸ್ಯಕಚ್ಛಪೌ ॥

ಆವಂ ತನ್ನೊರ್ಕುಡಿತೆಯೊ-
ಳಾವೆಯ ಮೇಣ್ ಮೀನ ದಿವ್ಯರೂಪವನೆರಡಂ |
ಭಾವಿಸೆ ಕಂಡಂ ನೆಗಳ್ಗಂ
ಭೂವಿನುತಂ ಕುಂಭಸಂಭವಂ ಮುನಿವರ್ಯಂ ||

ಇದೇ ಮೊದಲಾದುವು ಒಂದೇ ಸೇರೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮಾವತಾರಗಳೆರಡನ್ನೂ ನೋಡಿದನೆಂದಿರುವುದು ಅಪೂರ್ವ ಸೌಂದರ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅದು ಅದ್ಭುತ ರಸಾನುಗುಣವಾಗಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಒಂದು ಸೇರೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಜಲಧಿಯೂ ಬಂದು ಬಿಡುವುದು ಅದ್ಭುತವಾದರೂ ಈ ವಿಷಯವು ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ರಸಾನುಗುಣತ್ವವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಅಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಮತ್ಸ್ಯ ಕೂರ್ಮಾವತಾರಗಳೆರಡನ್ನೂ ಕಂಡುದರ ವರ್ಣನೆಯು ಅದ್ಭುತರಸಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ; ಈ ಅಂಶವು ಹಿಂದಿನವರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅನೇಕರು ಅದನ್ನೇ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಮೇಲೆ, ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತವೆನಿಸುವ ವಸ್ತುವೇ ಆದರೂ ಆಶ್ಚರ್ಯಕಾರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಆದುದರಿಂದ 'ಅಕ್ಷುಣ್ಣ'ವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.) ಈ ಅಕ್ಷುಣ್ಣವಾದ ವಸ್ತುವು ಅದ್ಭುತರಸಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುಗುಣವಾಗುವುದೆಂದಲ್ಲ; ಉಳಿದ ರಸಗಳಿಗೂ ಅನುಗುಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೪೮ ಸಿಜ್ಜಇ ರೋಮಂಚಿಜ್ಜಇ ವೇವಇ ರಚ್ಛಾತುಲಗ್ಗಪಡಿಲಗ್ಗೋ।
ಸೋಪಾಸೋ ಅಜ್ಜವಿ ಸುಹಅ ತೀಇ ಜೇಣಾಸಿ ವೋಲೀಣೋ ॥

ಬೆಮರ್ವನಳದಿರ್ವಳ್ ಪುಲಕೋ-
ದ್ಗಮಮುಂ ತಳೆದಳ್ ಶರೀರಪಾರ್ಶ್ವದೊಳಿಂದಾ-|
ಗಮಿಸುತ ಮಾರ್ಗದೆ ನಿನ್ನಂ-
ಗಮನದು ನಸುಸೋಂಕಿತೆಂದು ತಕ್ಕಡಿತುದಿಯಿಂ ||

ಈ ಗಾಥೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದರೆ ಯಾವ ರಸಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೋ ಅದು 'ನಿನ್ನನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಬೆವರುತ್ತಾಳೆ....' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ

ಹೀಗೆ ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದಗಳ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನೂತನತ್ವವು ಬರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ಎಂದರೆ ಮೂದೆರನಾದ (=ವಸ್ತು, ಅಲಂಕಾರ, ರಸ) ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳು ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ಗುಣೀಭೂತವಾಗುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೂ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ನವತ್ವವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ ಗ್ರಂಥವು ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದೆಂದು ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಉದಾಹರಿಸಿಲ್ಲ ಸಹೃದಯರು ತಾವೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಧ್ವನೇರಿತ್ಥಂ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಚ ಸಮಾಶ್ರಯಾತ್ |
ನ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವಿರಾಮೋಽಸ್ತಿ ಯದಿ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತಿಭಾಗುಣಃ || ೬ ||

ಹೀಗೆ, ಪ್ರತಿಭಾಗುಣವಿದ್ದುದೇ ಆದರೆ, 'ಧ್ವನಿ' ಮತ್ತು 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕೊನೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

'ಪುರಾತನಕವಿಗಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳಿದ್ದರೂ' ಎಂದು ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಪ್ರತಿಭಾಗುಣವಿದ್ದುದೇ ಆದರೆ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, ಅದಿಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಕವಿಗೆ ಯಾವ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಹೋಗುವುದೆಂದರ್ಥ. 'ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆ' ಅಥವಾ ಶೈಲಿಯಿದ್ದರೆ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅನುರೂಪವಾಗಿರುವಂತಹ ಶಬ್ದರಚನೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ 'ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆ'ಯೆನ್ನಬಹುದು ಅರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನು 'ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆ'ಯು ಸರಿಯಾಗುವುದೆಂತು? ಒಂದು ವೇಳೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಅಕ್ಷರರಚನೆಯನ್ನೇ 'ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆ' ಯೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಇದು ಸಹೃದಯರಿಗೆ

ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಲಾರದು. ಹೀಗಿರುವುದೇ ನಿಜವಾದ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಅರ್ಥದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಚತುರ ಮತ್ತು ಮಧುರ ರಚನೆಗೂ ಕೂಡ ಕಾವ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವಯಿಸ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುತಃ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ ಇವೆರಡರ ಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯ ವಾಗುವುದೆಂದಮೇಲೆ ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹೇಗೆಂದು ಕೇಳ ಬಹುದು.[14] ಅದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟೇ ಉತ್ತರ: ಬೇರೆಯವರು ಬರೆದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಒಬ್ಬನು ಬರೆದರೆ ಅದನ್ನು ಬೇರೆಯವನ ಕಾವ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಗೆ ಪರಿಗಣಿಸುವೆವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅಂತಹ ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕೂಡಿರುವ (ಎಂದರೆ ಸ್ವಂತವಾದ ಅರ್ಥ ನವತ್ವವಿಲ್ಲದ) ಕಾವ್ಯಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನೂ ಅನ್ಯಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಿಬಿಡಬಹುದು.

ಅರ್ಥಾನಂತ್ಯವು ಬರುವುದು ಕೇವಲ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲ; ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ದಿಂದಲೂ ಬರಬಹುದೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಲು ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ:

ಕಾರಿಕೆ

ಅವಸ್ಥಾದೇಶಕಾಲಾದಿವಿಶೇಷೈರಪಿ ಜಾಯತೇ ।
ಆನಂತ್ಯಮೇವ ವಾಚ್ಯಸ್ಯ ಶುದ್ಧಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವಭಾವತಃ ॥ ೭ ॥

'ಅವಸ್ಥೆ', 'ದೇಶ', 'ಕಾಲ', ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಶುದ್ಧ ವಾದ ವಾಚ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಆನಂತ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

'ಶುದ್ಧವಾದ', ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ, ವಾಚ್ಯಕ್ಕೂ, ಸ್ವಭಾವ ವಾಗಿಯೇ ಆನಂತ್ಯವು ಬರುವುದು. ಅವಸ್ಥಾಭೇದ, ದೇಶಭೇದ, ಕಾಲಭೇದ,— ಸ್ವರೂಪಭೇದ – ಇವುಗಳಿಂದ ಚೇತನ ಮತ್ತು ಅಚೇತನಗಳಾದ ವಾಚ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಆನಂತ್ಯವುಂಟಾಗುವುದು ಸ್ವಭಾವಜನ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಭೇದಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕವೇ ವಾಚ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಕೊನೆಮೊದಲಿಲ್ಲದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅವಸ್ಥಾ ಭೇದದಿಂದ ನವತ್ವವುಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:— ಕುಮಾರಸಂಭವದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತೀದೇವಿಯ ರೂಪವರ್ಣನೆಯು 'ಸರ್ವೋಪಮಾದ್ರವ್ಯಸಮುಚ್ಚಯೇನ....'[15] ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಮುಗಿದಿದ್ದರೂ, ಮತ್ತೆ ಶಂಭುವಿನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವ

---

14 ಅರ್ಥದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಶಬ್ದ ಅಸಂಭವವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದವನ ವಾದ.

15 ಕುಮಾರಸಂಭವ, i. ೪೯

ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ವಸಂತಪುಷ್ಪಾಭರಣಂ....'[16] ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥೋಪಕರಣ-ಭೂತವಾದ ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಮತ್ತೆ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವಾಗ 'ತಾಂ ಪ್ರಾಙ್ಮುಖೀಂ ತತ್ರ ನಿವೇಶ್ಯ ತನ್ವೀಮ್....'[17] ಇವೇ ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೊಸ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಕೆಯ ರೂಪ ಸೌಷ್ಠವವೇ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕವಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಅವು ಪುನರುಕ್ತವೆಂದಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ನವನವಾರ್ಥ ನಿರ್ಭರವಲ್ಲವೆಂದಾಗಲಿ ಭಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು 'ವಿಷಮಬಾಣ ಲೀಲೆ'ಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ:

೧೪೯ ಣ ಅ ತಾಣ ಘಡಇ ಓಹೀ ಣ ಅ ತೇ ದೀಸಂತಿ ಕಹ ವಿ ಪುನರುತ್ತಾ ।
ಜೇ ವಿಬ್ಭಮಾ ಪಿಆಣಂ ಅತ್ಥಾ ವಾ ಸುಕಇವಾಣೀಣಮ್ ॥[18]

ಅವುಗಳ್ಗನಿತುಂ ಕಡೆಯಿರ-
ದವುಗಳ್ ಪುನರುಕ್ತಮೆಂದು ತೋರವದೆಂದುಂ ।
ತವೆ ಸತಿಯರ ಬಿಂಕಂಗಳ್
ಕವಿಗಳ ಸರಸೋಕ್ತಿಸಿಷ್ಟನಾನಾರ್ಥಂಗಳ್ ॥

ಅಚೇತನವಸ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ಅಭಿಮಾನಿದೇವತಾ ಸ್ವರೂಪವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಅವಸ್ಥಾಭೇದದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಕಾರ. ಹಿಮವಂತ, ಗಂಗೆ ಮುಂತಾದುವೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ಚೇತನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಅಚೇತನವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಯೋಜಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅಪೂರ್ವತೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ **ಕುಮಾರಸಂಭವ**ದಲ್ಲಿ ಪರ್ವತರೂಪಿಯಾದ ಹಿಮವಂತನ ವರ್ಣನೆಯು ಬರುವಂತೆಯೇ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳ ಪ್ರಿಯವಾಕ್ಯಗಳು ಬರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚೇತನಸ್ವಭಾವವೂ ಆರೋಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅಪೂರ್ವ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಸತ್ಕವಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಮಾರ್ಗವೇ. ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಕವಿಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ **ವಿಷಮಬಾಣಲೀಲೆ**ಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ

---

16 ಅದೇ iii, ೫೩

17 ಅದೆ, vii, ೧೩ ff.

18 ಹೋಲಿಸಿ--'ಕ್ಷಣೇ ಕ್ಷಣೇ ಯನ್ನವತಾಮುಪೈತಿ
ತದೇವ ರೂಪಂ ರಮಣೀಯತಾಯಾಃ ।'
(—ಮಾಘ)—ಲೋ.

ತೋರಿಸಿದೆ. ಚೇತನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಲ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಅವಸ್ಥಾಭೇದದಿಂದ ನೂತನತ್ವವು ಬರುವುದೆಂಬುದೂ ಸತ್ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಚೇತನಗಳ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಭೇದವಿರದಿದ್ದರೂ, ಒಂದೇ ಅವಸ್ಥೆಯ ಒಳಭೇದಗಳಿಂದಲೇ ನವತ್ವವು ಬಂದುಬಿಡುತ್ತದೆ. ಕುಸುಮಶರನ ಬಾಣಾಹತಿಗೊಳಗಾದ ಕನ್ನಿಕೆಯರಿಗೂ ಮಿಕ್ಕ ಕನ್ನಿಕೆಯರಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅವರಲ್ಲಿಯೇ ವಿನೀತೆಯರಿಗೂ ಅವಿನೀತೆಯರಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕೂಡ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಆರಂಭವೇ ಮುಂತಾದ ಅವಸ್ಥಾಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಆನಂತ್ಯವೇ ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೫೦ ಹಂಸಾನಾಂ ನಿನದೇಷು ಯೈಃ ಕವಲಿತೈರಾಸಜ್ಯತೇ ಕೂಜತಾ-
ಮನ್ಯಃ ಕೋಽಪಿ ಕಷಾಯಕಂಠಲುಠನಾದಾಘರ್ಘರೋ ವಿಭ್ರಮಃ ।
ತೇ ಸಂಪ್ರತ್ಯಕಠೋರವಾರಣವಧೂದಂತಾಂಕುರಸ್ಪರ್ಧಿನೋ
ನಿರ್ಯಾತಾಃ ಕಮಲಾಕರೇಷು ಬಿಸಿನೀಕಂದಾಗ್ರಿಮಗ್ರಂಥಯಃ ॥

ಆವುವನುಂಡ ಹಂಸನಿನದಂಗಳೊಳಾವಗಮಿರ್ಪುದಂತು ಮ-
ತ್ತಾವುಮೊ ನೂತ್ನಮಪ್ಪ ಮಧುರಸ್ವರಮುಣ್ಮೆ ಕಷಾಯಕಂಠದಾ-।
ರಾವಮವಿಂದು ಮತ್ತಕರಿಣೀವರದಂತಸಮಾನಕಾಂತಿಗಳ್
ತಾವರೆವಂಟುಗಳ್ ಭರದೆ ಪೊರ್ದುವಣಂ ಕಮಲಾಕರಂಗಳಿಂ ॥

ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅಚೇತನಗಳಿಗಾದರೋ ದೇಶಭೇದದಿಂದಲೂ ಬಹುತ್ವವು ಬರುವುದು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ, ಮತ್ತು ನೀರು, ಹೂವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ, ಗಾಳಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಮನುಷ್ಯ, ಪಶು, ಪಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದ ಚೇತನಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹಳ್ಳಿ, ಕಾಡು, ನೀರು. ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವುದರ ಫಲವಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬರುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಅವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ನೋಡಿ ಇರುವುದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಆನಂತ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ— ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಂತ ಮತ್ತು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮನುಷ್ಯರ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಂಗಸರ, ನಡೆನುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಅಂತರವಿರುವುದೆಂಬುದರ ಕೊನೆಯನ್ನು ಕಾಣಲು ಯಾರಿಗೆ ತಾನೆ ಸಾಧ್ಯ? ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಸುಕವಿಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಬಹುತ್ವವು ಕಾಲಭೇದದಿಂದಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ದಿಕ್ಕು, ಆಕಾಶ, ಜಲ, ಮುಂತಾದ ಅಚೇತನಗಳಿಗೆ ಋತುಭೇದದಿಂದ ಭಿನ್ನತ್ವವು ಬರುವುದು. ಕಾಲ ವಿಶೇಷವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವ ಉತ್ಕಂಠೆಯೇ ಮೊದಲಾದುವು ಚೇತನಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸ್ವರೂಪಭೇದವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದಂತೂ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ. (ಈ ಒಂದೊಂದರ ಸಹಜವಾದ ಅಂತರವನ್ನೂ) ಇದ್ದುದನ್ನು ಇದ್ದಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿಬಿಟ್ಟರೇಯೇ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವು ಆನಂತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುಬಿಡುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವರು ಇದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು:—ವಸ್ತುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ (=universal) ರೀತಿಯಿಂದ ವಾಚ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೇ ಹೊರತು ವಿಶೇಷ (=particular) ರೂಪದಿಂದಲ್ಲ. ಕವಿಗಳು ತಾವು ಅನುಭವಿಸಿರುವ ಸುಖಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಕಾರಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅನ್ಯತ್ರ ಆರೋಪಿಸಿ, ಸ್ವಾನುಭವ, ಪರಾನುಭವಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವೇ ಅದೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಷ್ಟೇ ಹೊರತು ಯೋಗಿಗಳಂತೆ ಅವರೇನೂ ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಗಳಲ್ಲಿನ ಪರಿಚಯದಿಂದ ಆದಿ 'ಸ್ವಲಕ್ಷಣ'ವನ್ನೇ[19] ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅನುಭವ ವಿಷಯಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಭವವು ಎಲ್ಲ ಗ್ರಾಹಕರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಪರಿಮಿತವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಪುರಾತನರ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು, ಎಂದಮೇಲೆ ಇನ್ನು ಹೊಸದಾದ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಅವುಗಳು ವಿಷಯವಾಗುವುದೆಂತು? ಆದುದರಿಂದ ಅಂದಿನ ಆ ಅನುಭವಪ್ರಕಾರದ ವಿಶೇಷಗಳೇ ಇಂದಿನವರಿಗೆ ಅಭಿನವವೆನಿಸುವಂತೆ ಕಂಡರೆ ಅದು ಇಂದಿನವರ ಭ್ರಮೆ ಮಾತ್ರ. ಇರುವ ನೂತನತೆಯೆಲ್ಲವೂ ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರಬಹುದು, ಅಷ್ಟೆ.' ಎಂದು.

ಇದಕ್ಕೆ ಈಗ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ:—ಸಾಮಾನ್ಯಮಾತ್ರದ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಕಾವ್ಯವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆಂದೂ, ಅದು ಪರಿಮಿತವಾದ ಕಾರಣ, ಮೊದಲೇ ಗೋಚರವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ, ಆದುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ನವತ್ವವಿರಲಾರ

---

19 'ಸ್ವಲಕ್ಷಣ'ವೆಂಬುದು ಬೌದ್ಧದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದ.

ಇದರ ವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾಯಃ ಬೌದ್ಧಗ್ರಂಥವೊಂದರಿಂದ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಬರೆದಿರುವ ಶ್ಲೋಕವಿದು—

ಶಬ್ದಾಃ ಸಂಕೇತಿತಂ ಪ್ರಾಹುಃ ವ್ಯವಹಾರಾಯ ಸಃ ಸ್ಮೃತಃ।
ತದಾ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ ನಾಸ್ತಿ ಸಂಕೇತಸ್ತೇನ ತತ್ರ ನಃ॥

'ಸ್ವಲಕ್ಷಣ'ವೆಂಬುದು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸ್ವರೂಪವಿರಬಹುದು.

ದೆಂದೂ ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯಮಾತ್ರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಕಾವ್ಯವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು ನಿಜವಾದರೆ, ಮಹಾಕವಿಗಳು ಬರೆದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅತಿಶಯವು ಏತರಿಂದಾದುದು ? ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೊಬ್ಬನ ಹೊರತಾಗಿ ಮಿಕ್ಕ ಯಾರಿಗೂ ಕವಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಕೂಡ ಸಲ್ಲಲಾರದು; ಏಕೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ನೀವೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಆದಿಕವಿಯೇ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿಬಿಟ್ಟಿರುವನು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಈ ತೊಂದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ನಾವು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ—'ಈ ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯವೆಂದರೆ ಯಾವುದು ?' ಎಂದು. ಉಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಚನ, ಎಂದಿಷ್ಟೆ ಅರ್ಥ. ಅದರ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವಿರುವಾಗ ಅರ್ಥದ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಅವಿನಾಭಾವಸಂಬಂಧ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಸವಾಗುವ ಅರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಗೃಹೀತವಾಗುವುದು ಕೂಡ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಗೃಹೀತವಾಗುವ ಸಾಧನಗಳಿಂದಲೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಸಾಧನಗಳಿಂದಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅರ್ಥವೈಚಿತ್ರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿರಲಿ, ಇಲ್ಲದಿರಲಿ, ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನೊಪ್ಪುವವನು ಅದನ್ನೂ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ :—

ವಾಲ್ಮೀಕಿವ್ಯತಿರಿಕ್ತಸ್ಯ ಯದ್ಯೇಕಸ್ಯಾಪಿ ಕಸ್ಯಚಿತ್ ।
ಇಷ್ಯತೇ ಪ್ರತಿಭಾರ್ಥೇಷು ತತ್ತದಾನಂತ್ಯಮಕ್ಷಯಮ್ ॥

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಪ್ರತಿಭೆಯುಂಟೆಂದು ಹೇಳಬಯಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಆನಂತ್ಯವು ಅಕ್ಷಯವೆನಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ 'ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯವು ಕಾವ್ಯದ ನವತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕ' ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರರು ಹೇಳುವ ಮಾತು ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷಕ್ಕೇ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೀಯುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳ ಆನಂತ್ಯ ಮತ್ತು ಭೇದಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ನಾವು ಇದುವರೆಗೆ ಎಷ್ಟು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವೆವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಮತ್ತೆ ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿ ದ್ವಿಗುಣತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಉಪಮೆ, ಶ್ಲೇಷ, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಲಂಕಾರಗಳ ವರ್ಗವೇ, ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಾಗ, ನಿರವಧಿಕವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ನೂರಾರು ಶಾಖೆಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉಕ್ತಿಯೂ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಭಾಷೆಗೆ ಭಿನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ, ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅರ್ಥವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಬರೆಯುವುದೂ ಕಾವ್ಯಾ

ರ್ಥಗಳಿಗೆ ಆನಂತ್ಯವನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ :—

೧೫೧ ಮಹಮಹ ಇತ್ತಿ ಭಣಂತಉ ವಜ್ಜದಿ ಕಾಲೋ ಜಣಸ್ಸ ।
ತೋಇ ಣ ದೇಉ ಜಣದ್ದಣ ಗೋಅರೀ ಭೋದಿ ಮಣಸೋ ॥20

ಎನಗೆನಗೆಂದೇ ಜಪಿಸುತ
ಜನಗಳ ಕಾಲವೆಲ್ಲ ಕಳೆಯುತಲಿರ್ದುಂ ।
ಮನಗಳೊಳವರ್ಗೆ ಕಾಣಂ
ಜನಾರ್ದನನೆನಿಪ್ಪ ದೇವನಾ ಮಧುಮಥನಂ ॥

(ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವ 'ಮಹಮಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಎನಗೆನಗೆ' ಎಂಬರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಸೈಂಧವಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಮಧುಮಥನ' ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇದೆ.)[21]

ಹೀಗೆ ಯಾವ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದ ನೋಡಲಿ, ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಕೊನೆಯೇ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಷ್ಟನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಅವಸ್ಥಾದಿವಿಭಿನ್ನಾನಾಂ ವಾಚ್ಯಾನಾಂ ವಿನಿಬಂಧನಮ್ ।
ಭೂಮ್ನೈವ ದೃಶ್ಯತೇ ಲಕ್ಷ್ಯೇ ತತ್ತು ಭಾತಿ ರಸಾಶ್ರಯಾತ್ ॥ ೮ ॥

ಅವಸ್ಥಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಭಿನ್ನವಾಗುವ ಅರ್ಥಗಳನ್ನಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬರೆದಿರುವುದು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಶೋಭಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ ರಸದ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೇ.

ವೃತ್ತಿ

ಅವಸ್ಥಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಈಗ ಸತ್ಕವಿಗಳ ಉಪದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಇದನ್ನೇ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಭಾವಾದಿಸಂಬದ್ಧಾ ಯದ್ಯೌಚಿತ್ಯಾನುಸಾರಿಣೀ ।
ಅನ್ವೀಯತೇ ವಸ್ತುಗತಿರ್ದೇಶಕಾಲಾದಿಭೇದಿನೀ ॥ ೯ ॥

---

20 ಇದು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದಿರುವ ಶ್ಲೋಕ.

21 ಈ ಸೈಂಧವಭಾಷೆಯ (ಈಗಿನ 'ಸಿಂಧೀ') ೯ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಬ್ದರೂಪ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ.

ರಸ, ಭಾವ, ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸಂಪರ್ಕವಿರುವಂತೆಯೂ, ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ, ಮತ್ತು ದೇಶ, ಕಾಲ, ಮುಂತಾದ ಭೇದಗಳನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ವಸ್ತುಗತಿಯನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಿದುದೇ ಆದರೆ—

ವೃತ್ತಿ

—ಪರಿಮಿತವಾದ ಪ್ರತಿಭೆಯುಳ್ಳ ಮಿಕ್ಕ ಕವಿಗಳು ಯಾವ ಲೆಕ್ಕ?—

ಕಾರಿಕೆ

ವಾಚಸ್ಪತಿಸಹಸ್ರಾಣಾಂ ಸಹಸ್ರೈರಪಿ ಯತ್ನತಃ ।
ನಿಬದ್ಧಾಪಿ ಕ್ಷಯಂ ನೈತಿ ಪ್ರಕೃತಿರ್ಜಗತಾಮಿವ ॥ ೧೦ ॥

ಸಹಸ್ರ ಸಹಸ್ರ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳು ತಮ್ಮೆಲ್ಲ ಯತ್ನದಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬರೆದರೂ ಅದು ಕುಗ್ಗುವುದಿಲ್ಲ—ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅನಾದಿಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಹೇಗೆ (ತನ್ನ ವಸ್ತುವೈಚಿತ್ರ್ಯದಲ್ಲಿ) ಕ್ಷೀಣತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ.

ವೃತ್ತಿ

ಕಳೆದ ಅನೇಕ ಯುಗಯುಗಾಂತರಗಳಿಂದ ವಸ್ತುವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಜಗತ್ಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಹೇಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಹೊಸ ಪದಾರ್ಥಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕುಗ್ಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯಸ್ಥಿತಿಯು ಕೂಡ ಅನಂತಸಂಖ್ಯೆಯ ಕವಿಬುದ್ಧಿಗಳಿಂದ ಉಪಭುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಂದಿಗೂ ಪರಿಕ್ಷೀಣವಾಗಿಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲು ಮತ್ತೂ ಹೊಸಹೊಸದಾದ ಕೃತಿನಿರ್ಮಾಣಗಳಿಂದ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ :—

ಕಾರಿಕೆ

ಸಂವಾದಾಸ್ತು ಭವಂತ್ಯೇವ ಬಾಹುಲ್ಯೇನ ಸುಮೇಧಸಾಮ್ ।
ನೈಕರೂಪತಯಾ ಸರ್ವೇ ತೇ ಮಂತವ್ಯಾ ವಿಪಶ್ಚಿತಾ ॥ ೧೧ ॥

ಬುದ್ಧಿವಂತರಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ವಿದ್ವಾಂಸನಾದವನು ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು.

ವೃತ್ತಿ

'ಮೇಧಾವಿಗಳ ಆಲೋಚನೆಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುವೆಂಬುದು ನಿಜವೇ' ಎಂಬುದು ಕಾರಿಕೆಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಅರ್ಥ. ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ವಿವರಣೆ ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಸಂವಾದೋ ಹ್ಯನ್ಯಸಾದೃಶ್ಯಂ ತತ್ಪುನಃ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವತ್ ।
ಆಲೇಖ್ಯಾಕಾರವತ್ ತುಲ್ಯದೇಹಿವಚ್ಚ ಶರೀರಿಣಾಮ್ ॥ ೧೨ ॥

ಹೀಗಿರುವ ಅನ್ಯಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನೇ 'ಸಂವಾದ'ವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಅದು ಜೀವಿಗಳ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತಿರಬಹುದು, ಇಲ್ಲವೆ ಜೀವಿಗಳ ಚಿತ್ರಲೇಖದಂತಿರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಜೀವಿಗಳ ಸಮಾನರೂಪದ ಬೇರೆ ಜೀವಿಗಳಂತಿರಬಹುದು.

ವೃತ್ತಿ

ಒಂದು ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿಗೂ ಇರುವ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನೇ ಸಂವಾದವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಅದು ಮೂರು ಬಗೆಯೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲಾಗಿದೆ— ದೇಹಿಗಳ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತೆ, ಇಲ್ಲವೆ ಚಿತ್ರದ ಆಕಾರದಂತೆ, ಅಥವಾ ಸಮಾನವಾದ ಬೇರೆ ದೇಹಿಗಳಂತೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ. ಒಂದು ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿಗೂ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿಗೂ ಇರುವ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತೆ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರದಂತೆ ಅಥವಾ ಸಮಾನವಾದ ಬೇರೆ ಆಕೃತಿಯಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ತತ್ರ ಪೂರ್ವಮನನ್ಯಾತ್ಮ ತುಚ್ಛಾತ್ಮ ತದನಂತರಮ್ ।
ತೃತೀಯಂ ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾತ್ಮ ನಾನ್ಯಸಾಮ್ಯಂ ತ್ಯಜೇತ್ಕವಿಃ ॥ ೧೩ ॥

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆಯ ಸಾದೃಶ್ಯವು ಅಭಿನ್ನಾತ್ಮ; ಎರಡನೆಯದು ಶೂನ್ಯಾತ್ಮ; ಮೂರನೆಯದು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆತ್ಮವುಳ್ಳದು. ಇಂತಹ ಅನ್ಯಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಕವಿಯು ತ್ಯಜಿಸಬಾರದು.

ವೃತ್ತಿ

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು ಬುದ್ಧಿವಂತನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು; ಏಕೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಒಂದು ಶರೀರವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ಬಗೆಯದಾದ ಚಿತ್ರಲೇಖದಂತಹ ಅನ್ಯಸಾದೃಶ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಶರೀರವಿದ್ದರೂ ಅದರ ಆತ್ಮವು ಶೂನ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನೂ ತ್ಯಜಿಸಬೇಕು. ಮೂರನೆಯದಾದ ಸಂವಾದಕ್ಕೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ರಮಣೀಯ ಶರೀರವೊಂದು ಇನ್ನೊಂದರಂತೆಯೇ ಇರುವುದೆಂದುಕೊಂಡು ಕವಿಯು ಇದನ್ನೂ ತ್ಯಜಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಂತೆ ಇದ್ದರೂ, ಇಬ್ಬರೂ ಒಬ್ಬರೇ ಎಂದು ಯಾರೂ ಹೇಳಲಾರರು; (ಏಕೆಂದರೆ ಇಬ್ಬರ ಆತ್ಮಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ).

ಇದನ್ನೇ ಸಕಾರಣವಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ಆತ್ಮನೋಽನ್ಯಸ್ಯ ಸದ್ಭಾವೇ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತ್ಯನುಯಾಯ್ಯಪಿ ।
ವಸ್ತು ಭಾತಿತರಾಂ ತನ್ವ್ಯಾಃ ಶಶಿಚ್ಛಾಯಮಿವಾನನಮ್ ॥ ೧೪ ॥

ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಬೇರೊಂದು ಆತ್ಮವಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವವಸ್ತುವಿನ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಸುಂದರವಾಗಿಯೇ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ—ಚಂದ್ರನ ಸಾಮ್ಯವಿರುವ ಚೆಲುವೆಯ ಮುಖವು ಮನೋಹರವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಂತೆಯೇ.

ವೃತ್ತಿ

ಸಾರಭೂತವಾದ ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವವೆಂಬ ಆತ್ಮವು ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರುವುದಾದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವವಸ್ತುಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೂ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸುಂದರವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ರಮಣೀಯತೆಯ ಛಾಯೆಯು ಈಗಿನ ವಸ್ತುಶರೀರಕ್ಕೂ ಆವರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಇದು ಮತ್ತೂ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಎಂದಿಗೂ ಪುನರುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ —ಚೆಲುವೆಯ ಚಂದ್ರಸದೃಶ ವದನದಂತೆ.

ಹೀಗೆ, ವಾಕ್ಯಸಮುದಾಯಗಳ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅನ್ಯಸಾಮ್ಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ; ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಸ್ತುಸಾದೃಶ್ಯಗಳಿಗೆ ದೋಷವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ಅಕ್ಷರಾದಿರಚನೇವ ಯೋಜ್ಯತೇ
ಯತ್ರ ವಸ್ತುರಚನಾ ಪುರಾತನೀ ।
ನೂತನೇ ಸ್ಫುರತಿ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುನಿ
ವ್ಯಕ್ತಮೇವ ಖಲು ಸಾ ನ ದುಷ್ಯತಿ ॥ ೧೫ ॥

ಪುರಾತನವಾದ ವಸ್ತುರಚನೆಯು ಅಕ್ಷರವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ರಚನೆಯಂತೆ ಮಾತ್ರ ಘಟಿತವಾಗಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ನೂತನವಾದ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವೂ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಹಿಂದೆಂದೂ ಇಲ್ಲದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನೂ ಪದಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಬೃಹಸ್ಪ

ತಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಹಿಂದಿದ್ದಂತೆಯೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯದ ನವತ್ವಕ್ಕೆ ಯಾವ ಕುಂದೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ಲಿಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಪದಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೂ ಈ ಮಾತೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ—

ಕಾರಿಕೆ

ಯದಪಿ ತದಪಿ ರಮ್ಯಂ ಯತ್ರ ಲೋಕಸ್ಯ ಕಿಂಚಿತ್
ಸ್ಫುರಿತಮಿದಮಿತೀಯಂ ಬುದ್ಧಿರಭ್ಯುಜ್ಜಿಹೀತೇ ।
ಅನುಗತಮಪಿ ಪೂರ್ವಚ್ಛಾಯಯಾ ವಸ್ತು ತಾದೃಕ್
ಸುಕವಿರುಪನಿಬಧ್ನನ್ ನಿಂದ್ಯತಾಂ ನೋಪಯಾತಿ ॥ ೧೬ ॥

ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವೇ ಆಗಲಿ, ಅದು ಪುರಾತನವಸ್ತು ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಹೊಂದಿರಲಿ, 'ಇದು ರಮ್ಯವಾದ ವಾಗ್ವಿಲಾಸ' ಎಂಬ ಬುದ್ಧಿಯು ಅದರಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅಂತಹುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕವಿಯು ಎಂದಿಗೂ ನಿಂದೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

"ಲೋಕಸ್ಯ...ಬುದ್ಧಿರಭ್ಯುಜ್ಜಿಹೀತೇ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ "'ಇದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಸ್ಫುರಣೆ' ಎಂಬ ಮನಸ್ಸಿನ ಚಮತ್ಕೃತಿಯು ಸಹೃದಯರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರೆ" ಎಂದರ್ಥ. ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವು ಪೂರ್ವಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ, ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂತಹ ಶಬ್ದಗಳ ಸಂಘಟನೆಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆಯನ್ನು ಬೀರಿದರೆ, ಸುಕವಿಯು ಎಂದೂ ನಿಂದೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ವಿವಾದ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರತಾಯಂತಾಂ ವಾಚೋ ನಿಮಿತವಿವಿಧಾರ್ಥಾಮೃತರಸಾ
ನ ಸಾದಃ[22] ಕರ್ತವ್ಯಃ ಕವಿಭಿರನವದ್ಯೇ ಸ್ವವಿಷಯೇ ।
ಪರಸ್ವಾದಾನೇಚ್ಛಾವಿರತಮನಸೋ ವಸ್ತು ಸುಕವೇಃ
ಸರಸ್ವತ್ಯೇವೈಷಾ ಘಟಯತಿ ಯಥೇಷ್ಟಂ ಭಗವತೀ ॥ ೧೭ ॥

ವಿಧವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳ ಅಮೃತರಸದಿಂದ ತುಂಬಿತುಳುಕುವ ಮಾತುಗಳನ್ನು

---

[22] 'ವಾದಃ' ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರವೂ ಉಂಟು.

ಬೇಕಾದಂತೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿರಿ! ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ತಮ್ಮ ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ವಿಷಾದಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ! ಪರರ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದ ಸುಕವಿಗೆ ಬೇಕಾದಂತಹ ವಸ್ತುವನ್ನು ಭಗವತಿಯಾದ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯೇ ತಂದೊದಗಿಸುತ್ತಾಳೆ!

ವೃತ್ತಿ

ಹೊಸದಾದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳು ಇಂದೂ ಇದ್ದೇ ಇವೆ. ಪರರು ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿದರೆ ಕವಿಯ ಗುಣವೇನು ಕಂಡಿತೆಂದು ಯೋಚಿಸುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಪರರ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದ ಸುಕವಿಗೆ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯೇ ಅವನ ಇಷ್ಟಾನುಸಾರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಂದೊದಗಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಪೂರ್ವಜನ್ಮಗಳ ಪುಣ್ಯಪರಿಪಾಕದಿಂದಲೂ, ಈಗಿನ ಅಭ್ಯಾಸಾತಿಶಯದಿಂದಲೂ, ಕವಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗುವ ಪುಣ್ಯಶಾಲಿಗಳು ಪರರ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ನಿಸ್ಪೃಹರಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ತಾವು ಕಷ್ಟಪಡುವ ಉಪಯೋಗವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಭಗವತಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಅವರಿಗೆ ಬೇಕುಬೇಕಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೆಲ್ಲ ತಾನೇ ಕರುಣಿಸುತ್ತಾಳೆ. ವಸ್ತುತಃ ಇದೇ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಮಹಾಕವಿತ್ವ!

ಇತ್ಯಕ್ಲಿಷ್ಟರಸಾಶ್ರಯೋಚಿತಗುಣಾಲಂಕಾರಶೋಭಾಭೃತೋ
ಯಸ್ಮಾದ್ವಸ್ತು ಸಮೀಹಿತಂ ಸುಕೃತಿಭಿಃ ಸರ್ವಂ ಸಮಾಸಾದ್ಯತೇ ।
ಕಾವ್ಯಾಖ್ಯೇಽಖಿಲಸೌಖ್ಯಧಾಮ್ನಿ ವಿಬುಧೋದ್ಯಾನೇ ಧ್ವನಿರ್ದರ್ಶಿತಃ
ಸೋಽಯಂ ಕಲ್ಪತರೂಪಮಾನಮಹಿಮಾ ಭೋಗ್ಯೋಽಸ್ತು ಭವ್ಯಾತ್ಮನಾಮ್ ॥

ಇಂತಕ್ಲಿಷ್ಟರಸಾಶ್ರಯೋಚಿತಗುಣಾಲಂಕಾರಶೋಭಾವಹಂ
ಸ್ವಾಂತಾಂತರ್ಗತಸರ್ವವಸ್ತುನಿಕರಪ್ರೋನ್ಮೇಷಸಂಪಾದಕಂ ।
ಸಂತೋಷಾಕರದೊಳ್ ಬುಧಾಳಿವನದೊಳ್ ಕಾವ್ಯಾಖ್ಯದೊಳ್ ಕಲ್ಪಭೂ-
ಜಂ ತಾನೀ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಪೇಳ್ದಿವದು ಮೇಣ್ ತೋಷಿಕ್ಕೆ ಭವ್ಯಾತ್ಮರಂ ॥

ಸತ್ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವನಯವರ್ತ್ಮಚಿರಪ್ರಸುಪ್ತ-
ಕಲ್ಪಂ ಮನಸ್ಸು ಪರಿಪಕ್ವಧಿಯಾಂ ಯದಾಸೀತ್ ।
ತದ್ವ್ಯಾಕರೋತ್ಸಹೃದಯೋದಯಲಾಭಹೇತೋ-
ರಾನಂದವರ್ಧನ ಇತಿ ಪ್ರಥಿತಾಭಿಧಾನಃ ॥

ಪರಿಪಕ್ವಬುದ್ಧಿಯುತರಿಗು-
ಮರಿಯಲ್ ನೆರೆಯದೆಯೆ ಕಂಡರುಂ ಕಾಣದವೋಲ್ |
ಮರೆಯಾಗಿರ್ದಾ ಕಾವ್ಯದ
ವರತತ್ತ್ವಮನಿಂತು ಪೇಳ್ದನಾನಂದಾಖ್ಯಂ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ರಾಜಾನಕ-ಆನಂದವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯ-ವಿರಚಿತವಾದ 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಉದ್ಯೋತದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು ಮುಗಿದುದು.

ವಸ್ತುತಃ ಶಿವಮಯೇ ಹೃದಿ ಸ್ಫುಟಂ
ಸರ್ವತಃ ಶಿವಮಯಂ ವಿರಾಜತೇ |
ನಾಶಿವಂ ಕ್ವಚನ ಕಸ್ಯಚಿದ್ವಚಃ
ತೇನ ವಃ ಶಿವಮಯೀ ದಶಾ ಭವೇತ್ ||

ಶಿವಮಯಮೆನ್ನಯ ಹೃದಯಂ
ಶಿವಮಯಮುಮಂ ಕಾಂಬುದಲ್ತೆ ಲೋಕಮನೆತ್ತಂ |
ಶಿವಮಲ್ಲದ ನುಡಿಯಿಲ್ಲಂ
ಶಿವಮಯ ದೆಶೆಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವಜನರಿಂಗೆಂದುಂ ||

ಅನುವಾದಕನ ಸಮಾಪ್ತಿವಾಕ್ಯ

ಶ್ರೀಯಂ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಕವಿತಾ-
ಶ್ರೀಯಂ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯನಿಲಯಶ್ರೀಯಂ ।
ಶ್ರೀಯುತನಾನಂದಂ ವಾಕ್
ಶ್ರೀಯುತನೋರಂತೆ ಪೇಳ್ದನಿಂತೀ ಧ್ವನಿಯಿಂ ॥ ೧ ॥

ಲಲನಾಲಾವಣ್ಯಂಬೊಲ್
ಲಲಿತಕಲಾಸಾರಮಪ್ಪ ರಮಣೀಯತೆಯಂ ।
ಕೆಲರರಿಬರ್ ಪಲರರಿಯರ್
ಸುಲಭಮೆ ಪೊಲಬನೆಲ್ಲ ಪರರಿಂಗರಿಪಲ್ ? ॥ ೨ ॥

ಕವಿಕುಲ ಕೌತುಕ ವರ್ಧನ-
ನವನಿಯೊಳಾನಂದವರ್ಧನಂ ನಿರವಿಸಿದೀ ।
ಕವಿತಾನವನೀತಂ 'ಧ್ವನಿ'
ಸವಿವರ್ಗಾನಂದವರ್ಧನಂ ಚಿರಕಾಲಂ ॥ ೩ ॥

ಪರಿಶೋಭಿಪಲಂಕಾರದ
ಪರಿವಾರಂ ರಸನೃಪತಿಯಾಜ್ಞಾಧಾರಂ ।
ವರಗುಣಮದು ಮಣಿಹಾರಂ
ಸುರಸೋಚಿತ ವಾಕ್ಯಸಾರ ರಚಿತಾಕಾರಂ ॥ ೪ ॥

ಒಂದೆನೆ ಗುಣಮೌಚಿತ್ಯಂ
ಒಂದಾದುದು ದೋಷಮಂತೆ ಮೇಣ್ ತದ್ವಿರಹಂ ।
ಒಂದೆನಲುತ್ತಮಕಾವ್ಯಂ
ಒಂದಾದುದು ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗಸಾರವಿಚಾರಂ ॥ ೫ ॥

ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ ಪ್ರಸರಂ
ಧನ್ಯ ವಿವೇಚಕರ ಚಿತ್ತದೊಳ್ ಮಾರ್ಪೊಳೆಯಲ್ ।
ಅನ್ಯಾದೃಶ ಸಹೃದಯತಾ
ಜನ್ಯಂ ಸತ್ಕಾವ್ಯ ಲೋಚನಂ ಸಂಭಾವ್ಯಂ ॥ ೬ ॥

ಮತಿವಿಭವಕೆ ಬೆರಲೆತ್ತಿದ
ಹಿತಮಿತ ಚತುರೋಕ್ತಿವಿದಿತ ಮಹಿಮಾಸ್ಪದರಂ ।
ಕೃತ'ಲೋಚನ'ರಂ ಪರಿನಿ-
ಷ್ಠಿತಲೋಚನರಂ ಸಮಸ್ತ ಧಾತ್ರಿಯೆ ಪೊಗಳ್ಗುಂ ॥ ೭ ॥

ಮುನ್ನಿಂ ಸಕ್ಕದ ನುಡಿಯೊಳ್
ಸನ್ನಿದಮಾಗಿರ್ದುಮಿನ್ನೆಗಂ ಕನ್ನಡದೊಳ್ ।
ಸನ್ನುತಮಲ್ತೆನಲೊರೆದಂ
ಕನ್ನಡದಿಂ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ತಿರುಳಂ ಧ್ವನಿಯಾ ॥ ೮ ॥

ಗುರುಗಳ ಕರುಣಾಬಲದಿಂ
ಸುರುಚಿರಮೆನಿಸಲ್ ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕದೊಳ್ ।
ಪೊರಮಟ್ಟೀ ಧ್ವನಿತತ್ವಂ
ಮೆರೆಗನವರತಂ ಪ್ರಬುದ್ಧಕರ್ಣಾಟಕದೊಳ್ ॥ ೯ ॥

ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಲೋಚನ-
ದಭಿರಾಮಕ ಸಾರ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮಂ ಸೂಚಿಸುವೀ ।
ಅಭಿನವ ಕೃತಿಯುಂ ರಸಿಕರ
ಸಭೆಯೊಳ್ ಸನ್ಮಾನ್ಯಮಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡನಾಡೊಳ್ ॥ ೧೦ ॥

ಅತಿಗಹನಂ ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವಂ
ಮತಿವಂತರುಮಿಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿ ನಡೆವುದು ಸುಲಭಂ ।
ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೊಳ್ ತಪ್ಪಿರೆ
ನುತವಿಬುಧರ್ ಕ್ಷಮಿಸಿ ತಿಳಿಪುದೈಸಲೆ ಯೋಗ್ಯಂ ॥ ೧೧ ॥

ವರಕಾವೇರೀತೀರದ
ಕೆರಳಾಪುರಜಾತನಾತ್ತ-ವಿದ್ಯಾವಿಭವಂ |
ಗುರುಪದಭೂಷಿತನೊರೆದಂ
ಗುರುಕೃತಿಯಂ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ವಿಬುಧವಿನೇಯಂ ॥ ೧೨ ॥

ಆರಾರ್ಗುತ್ತಮಕಾವ್ಯಸಾರಸುಧೆಯೊಳ್ ಸಂಪ್ರೀತಿ ತಾನಿರ್ಪುದೋ
ಆರಾರ್ಗುನ್ನತವಾಗ್ವಿಚಾರವಿಧಿಯೊಳ್ ಲೋಲಂ ಸದಾ ಮಾನಸಂ |
ಆರಾರ್ಗಾವಗಮುಂಟೊ ರಾಗಮಧಿಕಂ ಸಾರಸ್ವತಾಲೋಕದೊಳ್
ಪಾರಾವಾರಮವರ್ಗಿದೇ ರಸಮಯಂ ಭದ್ರಂ ಶುಭಂ ಮಂಗಳಂ ॥ ೧೩ ॥

ಸಮಾಪ್ತ

ಅನುಬಂಧ

(ಅಂಕಿಗಳು ಪುಟಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ)

೧. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಮೂಲಕಾರಿಕೆಗಳ
ಮತ್ತು
ಪರಿಕರ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

೨. 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

೩. 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಇತರ ಪದ್ಯಗಳು

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಲೇಖಕ – ಪ್ರಕಾಶಕ – ಓದುಗರ ನಡುವೆ ಗಾಢ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾ, ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಹಾಗೂ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಮೂಡಿಸುತ್ತಾ ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಓದುಗರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವಂಥ ಸ್ಥಾಯೀ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೊಂದನ್ನು ರೂಪಿಸಿ, ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕೋದ್ಯಮವನ್ನು ಜನಪರವಾಗಿ ಮತ್ತು ದೃಢವಾಗಿ ಬೆಳೆಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ 'ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ' ಎಂಬ ದೀರ್ಘಕಾಲಿಕ ಯೋಜನೆಯೊಂದನ್ನು ಸರ್ಕಾರವು ರೂಪಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ 1989–90ರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವು ಕೈಗೊಂಡಿರುವ 'ಜನಪ್ರಿಯ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ' ಒಂದು ಮೊದಲ ಹೆಜ್ಜೆ. ಇಂದಿನ ಈ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಟಣೆ ಯೋಜನೆಯು ಮುಂದೆ 'ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ'ವಾಗಿ ಬೆಳೆದು, ಒಂದು ಸ್ವಾಯತ್ತ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳಲೆಂಬುದು ಸದ್ಯದ ಆಶಯ.